

MONUMENTA LITERARIA NEERLANDICA X, 2

Hieronymus van Alphen
Literair-theoretische geschriften

Deel 2 / Commentaar

MONUMENTA LITERARIA NEERLANDICA X, 2

Hieronymus van Alphen
Literair-theoretische geschriften

Deel 2 / Commentaar

Dit is een uitgave van het Constantijn Huygens Instituut voor tekstedities en intellectuele geschiedenis (CHI) van de Koninklijke Nederlandse Akademie van Wetenschappen (KNAW)

Adres: Prins Willem-Alexanderhof 5, 2595 BE Den Haag

Postadres: Postbus 90754, 2509 LT Den Haag

Telefoon: 070-33 15 800

Telefax: 070-38 20 546

Copyright van deze uitgave © 1999 Constantijn Huygens Instituut van de Koninklijke Nederlandse Akademie van Wetenschappen

Vormgeving: Frederik Bos, Koninklijke Nederlandse Akademie van Wetenschappen, Amsterdam

Druk: Casparie, Heerhugowaard

ISBN 90-802696-7-0

KONINKLIJKE NEDERLANDSE AKADEMIE VAN WETENSCHAPPEN

Hieronymus van Alphen Literair-theoretische geschriften

Studie-uitgave,
verzorgd door Jacqueline de Man

Deel 2 / Commentaar

Constantijn Huygens Instituut, Den Haag 1999

Projectcommissie: W. van den Berg, Amsterdam; P.J. Buijnsters, Nijmegen;
A. Kets-Vree, Den Haag; J.J. Klock, Utrecht; H.T.M. van Vliet, Den Haag

Inhoud

Woord vooraf 3

INLEIDING 5

1. *Een uitgave van de literair-theoretische geschriften* 5

Literair-theoretische geschriften 6

Dichter-theoreticus 8

Keuze uit de literair-theoretische geschriften 10

Aard en opzet van deze editie 11

2. *Intermediair tussen esthetica en literaire theorie* 12

Theorie 13

De werkplaats van de dichter 15

Het dichterlijke scheppingsproces 18

De Nederlandse context 19

3. *Argumentatie en eclecticisme* 24

Documenten en getuigenissen 24

De *Inleiding bij Riedel* 25

Digtkundige verhandelingen: de *Inleidende verhandeling* 27

Digtkundige verhandelingen: de *Verhandeling over het aangeboorne* 30

Eclecticisme 32

Citaten en ontleningen 34

Werkwijze 37

4. *Kritiek en waardering* 41

Kritiek op de *Inleiding*: verdediging van de vaderlandse poëzie 43

Kritiek op een filosofische literatuurbeschouwing 45

Discussie: een brief van De Perponcher 48

Replik van Van Alphen 52

Ontvangst van de *Digtkundige verhandelingen* 54

Waardering: erkend als vernieuwer van de literaire theorie 56

5. <i>Verantwoording</i>	61
Tekstkeuze en presentatie	61
Tekstconstitutie	62
Commentaar	64
TOELICHTINGEN	69
<i>Inleiding bij Riedel</i>	69
<i>Digtkundige verhandelingen</i>	95
<i>Inleidende verhandeling over de middelen ter verbetering der Nederlandsche poëzij</i>	95
<i>Verhandeling over het aangeboorne in de poëzij</i>	169
LIJST VAN TEKSTCORRECTIES	225
BRONNENLIJST	229
LIJST VAN GERAADPLEEGDE LITERATUUR	261
SUMMARY	271
ZUSAMMENFASSUNG	275
REGISTERS	281
Register van namen en titels	283
Register van termen	315

Woord vooraf

Het initiatief tot deze studie-uitgave ligt bij het voormalige Bureau Basisvoorziening Tekstedities, inmiddels opgegaan in het Constantijn Huygens Instituut voor tekstedities en intellectuele geschiedenis. Als uitvoerder van dit project heb ik geprobeerd de allereerste plannen uit te werken tot een editie waarvan ik hoop dat vakgenoten en andere geïnteresseerden er hun voordeel mee kunnen doen. In de persoon van prof. dr. H.T.M. van Vliet dank ik het Constantijn Huygens Instituut voor het vertrouwen en de ondersteuning die ik de afgelopen jaren heb mogen ervaren.

Het voorbereiden van een editie als deze vraagt om advies en tegenspraak. Ik heb in de gelukkige omstandigheid mogen verkeren dat enkele kenners op het gebied van de achttiende-eeuwse poetica mijn eerste overwegingen, aanzetten en uiteindelijk het gehele manuscript kritisch hebben willen lezen. Ik dank prof. dr. W. van den Berg, prof. dr. P.J. Buijnsters en prof. dr. J.J. Kloek voor hun betrokkenheid en hun welwillende kritiek. Op het gebied van de editietechniek heb ik mijn voordeel kunnen doen met de adviezen van prof. dr. H.T.M. van Vliet en dr. A. Kets-Vree.

De Van Alphen-specialist bij uitstek, prof. dr. P.J. Buijnsters, was bereid het manuscript tevens als proefschrift te beschouwen. De gedachtewisselingen met prof. dr. P.J. Buijnsters en prof. dr. J.J. Kloek, als tweede promotor, hebben mijn denkbeelden over de situering van Van Alphen in de internationale en nationale context een andere richting gegeven. In de laatste fase van dit project heb ik een zware wissel getrokken op het geduld van degenen die betrokken waren bij de totstandkoming van deze editie, met name op dat van de promotores. Ook hiervoor ben ik hun dank verschuldigd.

De vele bronnen die Van Alphen aanvoert, had ik nooit kunnen achterhalen zonder de hulp van de medewerkers van de verschillende bibliotheken die ik de afgelopen jaren heb bezocht. Mijn dank geldt vooral de medewerkers van de Koninklijke Bibliotheek te 's-Gravenhage, de Universiteitsbibliotheek Amsterdam, de Universiteitsbibliotheek Leiden, de Universiteitsbibliotheek Utrecht, de Universiteitsbibliotheek van de Katholieke Universiteit Nijmegen, de Bibliotheek van de KNAW in Amsterdam en de Universiteitsbibliotheek van de Vrije Universiteit in Amsterdam, en verder: de Bibliothèque nationale in Parijs, de British Library in Londen en de Staatsbibliotheek in Berlijn.

Voor hun hulp bij het zoeken naar uitgeversadvertenties dank ik Marianne Baas en Annette Koeleman. Jan Oosterholt attendeerde mij op enkele min-

der bekende sporen van de receptiegeschiedenis. Harm-Jan van Dam mag ik bijna traditiegetrouw bedanken – dit keer voor zijn hulp en correctie bij de vertalingen uit het Grieks, Latijn en Italiaans. De ‘jongens en meisjes’ van het Constantijn Huygens Instituut dank ik voor hun bereidheid tot meedenken en hun plezierige collegialiteit.

Enkelen hebben op een meer persoonlijke manier bijgedragen aan het verschijnen van dit proefschrift. Van hen dank ik in het bijzonder de heer H.J.M. de Man en mevrouw J.J.E. de Man-Slangen te Kerkrade, en natuurlijk Wiep van Bunge. De laatste fase in de totstandkoming van deze editie zal in mijn herinnering altijd verbonden blijven met de geboorte van onze dochter Merel. Aan haar is dit boek dan ook opgedragen.

De kopij voor deze uitgave werd afgesloten in juli 1996.

Inleiding

I

EEN UITGAVE VAN DE LITERAIR-THEORETISCHE GESCHRIFTEN

Bij de meeste Nederlanders is Hieronymus van Alphen vooral bekend om zijn gedichten voor kinderen. Voor zijn tijdgenoten echter was hij ook de man van de esthetica, iemand die de Nederlandse literaire theorie probeerde te vernieuwen door haar te enten op 'moderne' filosofische opvattingen over kunst en literatuur zoals die in het buitenland toen opgeld deden. Met de inleiding voor zijn bewerking van Riedels *Theorie der schoone kunsten en wetenschappen* (1778)¹ en de *Digtkundige verhandelingen* (1782) heeft hij een belangrijke bijdrage geleverd aan de achttiende-eeuwse theorievorming over literatuur en kunst.

De *Inleiding bij Riedel*, zoals ze meestal wordt genoemd, en de beide *Digtkundige verhandelingen*, te weten de *Inleidende verhandeling over de middelen ter verbetering der Nederlandsche poëzij* en de *Verhandeling over het aangeboorne in de poëzij*, worden algemeen beschouwd als hoogtepunten in de Nederlandse literaire theorie. In de jaren daarna zou Van Alphen nog enkele poëtische beschouwingen laten drukken, zoals de *Verhandeling over de kenmerken van waar en valsch vernuft* (1788) en de *Aanmerkingen over de cantate* (1783). De *Inleiding bij Riedel* en de *Digtkundige verhandelingen* vormen onbetwist de kern van zijn poëtische geschriften. Hoewel ze destijds afzonderlijk zijn verschenen, beschouwde Van Alphen ze toch als een samenhangend geheel. Ze worden hier gezamenlijk gepresenteerd onder de verzameltitel *Literair-theoretische geschriften*.

Als eerste is hier afgedrukt de tekst van de *Inleiding bij Riedel*. Deze ging vooraf aan deel 1 van de *Theorie der schoone kunsten en wetenschappen*. Dit werk moet eind 1778 op de markt zijn gebracht. Op 17 december van dat jaar althans adverteerden de uitgevers in de *Amsterdamsche Courant*:

¹ Riedel, *Theorie der schönen Künste und Wissenschaften*. De eerste editie heeft het impressum: Jena 1767, de tweede: Wien 1774. De tweede editie is volgens Riedel 'weder vermehret, noch durchgängig verbessert' ('Vorrede' ed. 1774). Van Alphen geeft niet aan welke editie hij heeft bewerkt. De vroege editie staat vermeld in de eerste veilingcatalogus van zijn boekenbezit (1806; zie hiervoor ook noot 113). Zie voor de volledige titelbeschrijving van de beide edities de bronnenlijst achterin. Zie voor informatie over Riedel o.a. Terras, 'Friedrich Justus Riedel: The Aesthetic Theory of a German Sensualist' en Richard Wilhelm, *Friedrich Justus Riedel und die Ästhetik der Aufklärung*.

5

INLEIDING

Te Utrecht by G.T. van Paddenberg, de Wed. J. van Schoonhoven en G. van den Brink Jansz., is van de pers gekomen en alom verzonden: *Theorie der Schoone Kunsten en Weetenschappen*, grootendeels overgenomen uit het Hoogduitsch van F.J. Riedel, en met Byvoegzelen, Aanteekeningen en eene Inleiding, vermeerderd door Mr. Hieronymus van Alphen, Lid van de Maatschappy der Nederlandsche Letterkunde te Leiden. In groot Octavo. Eerste deel; à f 2:14:–

Als tweede en derde volgen de beide verhandelingen die Van Alphen in 1782 liet verschijnen onder de titel *Digtkundige verhandelingen*. De verschijningsdatum hiervan ligt rond 5 november van dat jaar. Op die datum werd het werk aangekondigd, eveneens in de *Amsterdamsche Courant*:

Te Utrecht by G.T. Van Paddenburg, de Wed. J. Van Schoonhoven en G. Van den Brink Jansz., is gedrukt en alom verzonden: *Dichtkundige verhandelingen* van Mr. Hieronimus Van Alphen; in groot 8vo. à 2:14:–

De uitgever maakte tevens van de gelegenheid gebruik de *Theorie* aan te prijzen. Er zouden nog enkele exemplaren beschikbaar zijn voor de prijs van f 4:18:–.

Onder de titel *Literair-theoretische geschriften* worden deze beschouwingen opnieuw uitgegeven voor studenten en vakgenoten in de neerlandistiek, de literatuurwetenschap en voor andere geïnteresseerden in de achttiende-eeuwse poetica en esthetica. In feite is het een studie-uitgave van drie verschillende teksten: (1) de *Inleiding bij Riedel*, (2) de *Inleidende verhandeling over de middelen ter verbetering der Nederlandsche poëzij* en (3) de *Verhandeling over het aangeboorne in de poëzij*. Deze zijn alle afgedrukt in deel 1, in de volgorde waarin ze door Van Alphen werden uitgegeven.

Literair-theoretische geschriften

Toen het eerste deel van de Riedel-bewerking verscheen, was Van Alphen nog maar een beginnend dichter. Pas na de publicatie van de *Theorie der schoone kunsten en wetenschappen* en de *Proeve van kleine gedigten voor kinderen* – Buijnsters spreekt van ‘het wonderjaar 1778’² – was zijn naam als literator gevestigd. In het algemeen wordt de *Theorie* beschouwd als een keerpunt in de Nederlandse theorievorming op het gebied van de poetica. Een zo uitvoerige Nederlandstalige studie over het complex van de schone kunsten was in 1778 uitzonderlijk en de teneur van de *Inleiding bij Riedel* op zijn minst ongebruikelijk.

Door zijn bewerking van Riedels *Theorie* (en de vele voetnoten daarbij) heeft Van Alphen een selectie uit een groot aantal Duitse, Franse, Engelse

² Buijnsters, *Hieronymus van Alphen*, blz. 99. Aanvankelijk waren Van Alphens kindergedichten anoniem verschenen, maar ze zouden hem bij een breder publiek bekend maken.

en Italiaanse theorieën over de schone kunsten binnen de grenzen van het Nederlandse taalgebied gebracht. Riedel had zijn *Theorie* vanaf het begin gepresenteerd als een compendium over esthetica: ‘ein Auszug aus den Werken verschiedner Schriftsteller’ luidt de ondertitel bij de uitgave van 1767. In de voorrede bij die vroege editie *noemde* hij het ook een compendium³, dat allereerst bestemd was voor zijn studenten:

Ich sammelte für eine auserlesene Zahl von Zuhörern, unter welchen sich seitdem schon verschiedne als gute Schriftsteller bekannt gemacht haben, aus den alten und neuern Autoren die unentbehrlichsten Grundsätze der schönen Künste und Wissenschaften, ordnete dieselben, fügte einige eigene Bemerkungen hinzu, und lies die Abhandlungen, welche hieraus entstunden, abdrucken, mehr zum Gebrauche meiner Lehrlinge, als zum Gebrauche der Welt.⁴

Riedel heeft niet de eregalerij van Duitse filosofen en literatoren gehaald. Dat was voorbehouden aan Mendelssohn, Lessing en Herder. Aanvankelijk echter werd zijn esthetica heel goed ontvangen, juist omdat men er zoveel buitenlandse theorieën in een breed kader geplaatst zag. Voor het Duitse publiek was de *Theorie* ook in die zin verrassend dat hier voor het eerst de Engelse gedachtevorming op het gebied van de esthetica uitgebreid werd geëxcerpeerd. Kennis van de Engelse taal was in het Duitsland van toen – en ook in de Republiek – nog niet erg gewoon.

Aan de al rijk geannoteerde *Theorie* van Riedel heeft Van Alphen nog vele voetnoten toegevoegd met voorbeelden uit de Nederlandse poëzie, maar ook met aanvullende literatuurverwijzingen. Zijn belangrijkste aandeel echter is de *Inleiding*, waarin hij zijn visie op de Nederlandse dichtkunst verwoordt en een hartstochtelijk pleidooi houdt voor een meer filosofische literatuurbeschouwing. Van Alphen houdt zijn tijdgenoten voor dat de Nederlandse poëzie zich minder gunstig heeft ontwikkeld dan de buitenlandse. Wanneer de Nederlandse dichters echter kennis willen nemen van de esthetica, wanneer zij zich willen oriënteren op de wetten van het *schone* en zich gaan wijden aan een kritische bestudering van literaire voorbeelden, dan kunnen zij de Nederlandse dichtkunst wel degelijk boven de middelmatigheid verheffen. Voor Van Alphen loopt de weg naar de ‘vooruitgang’ via de nieuwe wetenschap van de esthetica.

De *Digtkundige verhandelingen* gelden als het ‘hoogtepunt van zijn literair-theoretische arbeid’, zelfstandiger dan de Riedel-bewerking en fraaier van compositie en stijl.⁵ Ze laten zich lezen als een uitwerking van de *Inleiding* bij

³ Deze ondertitel komt alleen voor in de eerste editie uit 1767. In de uitgave van 1774 heeft Riedel het voorwerk aanzienlijk ingekort.

⁴ Riedel, *Theorie* ed. 1774, ‘Vorrede’. Riedel spreekt hier over zijn bedoelingen met de eerste uitgave uit 1767.

⁵ Buijnsters, *Hieronymus van Alphen*, blz. 159.

Riedel. Van Alphen heeft ze ook geschreven als een vervolg daarop. Hij begint zijn voorwoord bij de *Theorie* met de zin:

Daar ik in mijne inleiding, betreffende dit werk, alles gezegd hebbe, wat ik noodig oordeelde, heb ik aan mijnen lezer alleen te berigten, dat het mijn voornemen is, bij dit werk van Riedel eenige digtkundige verhandelingen van mij zelf te voegen, waar van het eerste stuk reeds op de pers is, en welken, schoon ze een afzonderlijk werk uitmaken, egter als bijlagen tot deze Theorie kunnen worden aangemerkt.⁶

Met dit 'eerste stuk' bedoelde hij de *Verhandeling over het aangeboorne*, waar hij in het tweede deel van de Riedel-bewerking reeds naar verwijst. Van Alphen herneemt hier onderwerpen die hij eerder al ter sprake had gebracht en werkt deze nader uit. De beide grote verhandelingen die samen de *Digtkundige verhandelingen* uitmaken, vallen elk uiteen in een vijftal op zichzelf staande stukken, schakels in de opbouw van de gehele verhandeling.

In de *Inleidende verhandeling* beschouwt Van Alphen de eigentijdse Nederlandse poëzie door een vergrootglas. Zijn waarnemingen krijgen uiteindelijk vorm in raadgevingen aan de dichter – het zijn routes die moeten leiden tot de perfectionering van de Nederlandse poëzie. Zo stelt Van Alphen verschillende aspecten van de dichterlijke vormgeving ter discussie: verbetering van respectievelijk de literaire taal, *harmonie* (de relatie tussen de klank en de betekenis van woorden in een gedicht) en *melodie* (prosodie en metrum), en de kwaliteit van rijmloze verzen. Taal, stijl, ritme en rijm onderzoekt hij op hun mogelijkheden tot dichterlijke 'uitdrukking'. En ook hier presenteert hij zich als voorstander van een oriëntatie op theoretische geschriften en een gefundeerde literaire kritiek.

In de tweede verhandeling beweegt Van Alphen zich meer op het terrein van de filosofie: het *nature/nurture*-debat. Hij stelt zich de vraag of het dichtvermogen iets is dat men van nature bezit of dat het meer een kwestie is van studie. Naar zijn overtuiging blijkt de dichterlijke aanleg uit enkele specifieke gaven, zoals *teergevoeligheid* of *sensibiliteit*, *verbeelding*, *enthousiasme* en het vermogen tot *harmonische en zinnelijke uitdrukking*. Vervolgens gaat hij onderzoeken waaruit die specifieke dichterlijke gaven nu eigenlijk bestaan.

Dichter-theoreticus

In een verdediging van de *Theorie* tegenover W.E. de Perponcher verklaart Van Alphen zijn interesse in de esthetica uit zijn persoonlijke betrokkenheid bij de (Nederlandse) poëzie. Het is vooral zijn passie voor poëzie geweest die hem in de armen van de literaire theorie en de esthetica heeft gedreven, en niet zozeer een puur filosofische interesse. Op dezelfde plaats

⁶ Riedel/Van Alphen, *Theorie*, dl. 1, 'Voorberigt'.

kondigt hij aan in het vervolg niet meer over esthetica te zullen schrijven. Alleen de *Digtkundige verhandelingen* zijn nog in de pen:

Het is mijn oogmerk niet, en ik heb ook te veel andere bezigheden, om mijn leven voornamelijk met het bestudeeren der Aesthetica doortebrenge; en mijn hoofdwerk daarvan te maken, om dezelve aan mijne landgenooten door aanhoudend schrijven optedringen. De zaak is eenvoudig deze: Mijne liefde en zucht tot de Poëzij heeft mij aan het gezet bestudeeren der theorie daarvan gebragt; deze leidde mij tot de Aesthetica, tot het lezen van vreemde digtstukken enz. Ik heb onder het lezen van Aesthetische werken enigen aangetroffen, die ik ook gaarne onder mijne landgenooten verspreid zag, om dat ik mij verbeeldde dat zij veel nut konden doen. Wel nu, dagt ik, dat was der moeite waardig; gij hebt, voor het tegenwoordige, tijd om dat te verrigten. Mogelijk doet het veel goed; kwaad zal het zeker niet doen; en de uren, daar aan besteed, zijn ook voor u niet verloren. Zo ging ik met lust aan 't werk, en besloot tot het bewerken van *Riedel*, als ook tot het schrijven van mijne Inleiding daar voor. Met dit Deel is dezelve volledig; eenige verhandelingen over de poëzij zullen den kring besluiten, en daar mede stap ik (ten minsten voor het publiek) van het bestudeeren der Aesthetica af.⁷

We kunnen de weg ook terug volgen. Het is niet moeilijk in zijn vroege dichtbundels experimenten aan te wijzen met uitdrukkingsmogelijkheden die hij op theoretisch niveau zou gaan uitwerken in zijn *Digtkundige verhandelingen*. In zijn *Stigtelyke mengelpoëzij* (1772, 1773) en in de *Gedigten en overdenkingen* (1777) heeft Van Alphen onder meer geëxperimenteerd met wat hij later *harmonie* en *melodie* zou gaan noemen.⁸ Zelf is hij de eerste om een verband te leggen tussen zijn verzen en zijn literaire theorie. In een reactie op de kritiek van De Perponcher ondersteunt hij zijn opvattingen over *imitatie* en *expressie* door een voorbeeld te geven uit zijn eigen werk, het emotionele gedicht bij het overlijden van zijn eerste vrouw.⁹ Daarin heeft hij naar eigen zeggen zijn gevoel gevolgd in plaats van de natuur na te bootsen. 'Ik wilde mijne geheele ziel schilderen' schrijft hij in de voorrede.¹⁰ In de eerste van de *Digtkundige verhandelingen* brengt hij zijn *Proeve van kleine gedigten voor kinderen* ter sprake als voorbeeld van geslaagde rijmloze poëzie.¹¹

⁷ *Antwoord op den Brief van den Hoogwelgeb. heer De Perponcher [...]*, blz. iv–v (Riedel/Van Alphen, *Theorie*, dl. 2).

⁸ Zo bijvoorbeeld in de verzen 'Beschouwing van de Sneeu' en 'Wiegezing' uit de *Proeve van stichtelijke mengelpoëzij* (dl. 1, blz. 49–53, 93–96). Deze bundel is verschenen op naam van Van Alphen en Van de Kastele.

⁹ 'Mijne aandoeningen bij het graf van mijne beminde egtgenoot', gepubliceerd in zijn *Gedigten en overdenkingen*. Van Alphens opvattingen over imitatie en expressie komen in het kort ter sprake in hoofdstuk 4, blz. 51 en 53.

¹⁰ *Gedigten en overdenkingen*, 'Voorberigt', blz. xiv.

¹¹ Dl. 1, blz. 117. Op deze plaats ontkracht hij het argument dat het rijm een wezenlijk onderdeel is van de Nederlandse poëzie. Zijn eigen kinderen zouden de anacreontische maat en de rijmloze versregels in deze gedichten als heel natuurlijk hebben ervaren.

Van Alphen had in de jaren tussen de publicatie van de *Theorie* en de *Digtkundige verhandelingen* een drukkerse werkkring gekregen. Van advocaat voor het Hof Provinciaal van Utrecht, een vrij beroep eigenlijk, was hij halverwege het jaar 1780 procureur-generaal geworden aan ditzelfde Hof. Tot 1778/1779 had hij nauwelijks emplooi als advocaat, waardoor er veel tijd overbleef voor de beoefening en bestudering van de letteren.¹² De veranderingen in zijn juridische werk, in de loop van het jaar 1780, zijn ook de voornaamste oorzaak geweest voor het vertraagde verschijnen van de *Digtkundige verhandelingen*. Hoewel hij eerder had aangekondigd niets meer te zullen schrijven over esthetica, heeft hij nadien toch nog verscheidene werken uitgegeven: de *Verhandeling over het waar en valsch vernuft* en ook nog enkele kleinere essays.

Keuze uit de literair-theoretische geschriften

De *Inleiding bij Riedel* en de *Digtkundige verhandelingen* vormen de kern van Van Alphen's geschriften over literaire theorie. Niettemin is de keuze van de *Inleiding bij Riedel* enigszins problematisch. Het gaat immers om een deeluitgave: de tekst gaat vooraf aan een vertaling van de theorie van Riedel, waar Van Alphen elementen aan toe heeft gevoegd. Het belang van de *Inleiding* maakt een uitgave zonder meer wenselijk. De *Inleiding* is als geheel opgesteld door Van Alphen. Ze is bovendien geschreven als een afzonderlijk essay dat weliswaar verwijst naar de *Theorie*, maar in wezen toch op zichzelf staat. De tekst van de *volledige* Riedel-bewerking is niet zo interessant dat deze een uitgave verdient, te meer daar het 'slechts' een bewerking is.

Voor het tweede deel van de Riedel-bewerking (1780) is een andere verhandeling van Van Alphen geplaatst, het *Antwoord op den brief van den hr. De Perponcher*. Het is bedoeld als een repliek op De Perponcher, die in de vorm van een gedrukte brief zijn kritiek op het eerste deel had geformuleerd. Van Alphen verdedigt zich hier tegenover de kritiek die de *Inleiding* en de tekst van de Riedel-bewerking hadden losgemaakt. Daardoor fungeert het *Antwoord* ook als een nadere verantwoording van het tweede deel van de Riedel-bewerking. In zijn weerlegging komt Van Alphen over belangrijke onderwerpen te spreken. Zo ontwikkelt hij hier zijn opvattingen over lyrische poëzie. Zou het *Antwoord* dan niet ook deel uit moeten maken van een uitgave van de literair-theoretische geschriften?

Daarvoor zijn er teveel tegenargumenten. We kunnen het *Antwoord* onmogelijk als een zelfstandige tekst beschouwen. Het is een repliek op een kritiek en het heeft ook het karakter en de structuur van een verdediging. Anders dan in de *Inleiding*, zijn de poëtische beschouwingen in het

¹² Vgl. Buijnsters, *Hieronymus van Alphen*, blz. 46–49.

Antwoord ingebed in de weerlegging van een andere tekst. Om die reden zou een editie van het *Antwoord* ook de brieven van De Perponcher moeten omvatten. Maar dan is daar nog steeds het probleem van de verwijzingen naar de *Theorie*.

Het zou ook een mogelijkheid zijn geweest de brieven van De Perponcher en het *Antwoord* op te nemen in een bijlage, en dus niet als onderdeel van de editie. Maar dan zou het probleem van de verwijzingen naar de *Theorie* nog steeds niet zijn opgelost. Bovendien zouden de twee beschouwingen van Van Alphen dan een andere status in de editie hebben gekregen: de *Inleiding* in de editie zelf, voorzien van toelichting en opgenomen in het register, het *Antwoord* zonder toelichting of tekstkritiek in de bijlagen. Dat zou een moeilijk verdedigbaar onderscheid zijn. Hoewel er aan elke keuze bezwaren kleven, lijkt een beperking tot de zelfstandige teksten van Van Alphen toch de meest zuivere. Omdat de polemieken met De Perponcher een wezenlijk deel uitmaakt van de receptie, komt deze iets uitvoeriger ter sprake in het hoofdstuk over de ontvangst van de literair-theoretische geschriften (hoofdstuk 4).

Aard en opzet van deze editie

Een studie-uitgave hoort in de eerste plaats gegevens aan te dragen voor verder onderzoek. Die gegevens zijn bij elkaar gebracht in deel twee van deze uitgave, het commentaardeel. In de hier gepresenteerde inleiding worden de literair-theoretische geschriften gesitueerd in hun literair-historische context (hoofdstuk 2). Voorts wordt aangegeven op welke wijze Van Alphen de vele buitenlandse en Nederlandse geschriften over kunst en literatuur heeft verwerkt in zijn betoog (hoofdstuk 3). In het vierde hoofdstuk komt de ontvangst van Van Alphen's beschouwingen ter sprake. Het laatste hoofdstuk behelst de verantwoording van de editie. Hier worden de gemaakte keuzes en de noodzakelijke beperkingen van deze studie-uitgave nader uiteengezet.

De toelichtingen bij de teksten hebben steeds betrekking op een afzonderlijk onderdeel binnen een van deze geschriften. Ze zijn als volgt opgebouwd: allereerst geef ik een inleidende toelichting bij het desbetreffende fragment en daarna volgt de eigenlijke annotatie. Achter de toelichtingen volgt een lijst van correcties in de tekst die niet onder de typografische aanpassingen vallen, daarna een alfabetische lijst van bronnen die Van Alphen heeft aangehaald en ten slotte een lijst van gebruikte secundaire literatuur en registers. Behalve een naam- en titelregister is er ook een trefwoordenregister opgenomen. Het laatste bestaat uit een ruime selectie van termen op het gebied van de literaire theorie en de esthetica. In beide registers is zowel het tekstdeel als het commentaardeel verwerkt.

In de *Inleiding bij Riedel* en ook in de *Digtkundige verhandelingen* heeft Van Alphen zich de rol toebedeeld van intermediair tussen de Europese esthetica, van een abstract-filosofisch karakter, en de veeleer praktisch getinte Nederlandse literaire theorie. Verwijzend, parafraserend en citerend introduceert Van Alphen ‘nieuwe’ Europese theorieën over kunst en literatuur in het Nederlandse taalgebied. In de Republiek was men vooral bekend met de vertegenwoordigers van de rationalistisch georiënteerde kunsttheorie. Franse theoretici als Boileau en later Batteux werden veel gelezen en ook vaak aangehaald in Nederlandstalige werken over kunst en literatuur.¹³ Wanneer Van Alphen bijvoorbeeld verwijst naar Boileaus *Art poétique* (1674), geeft hij vrijwel nooit de plaats van het citaat – wat hij bij andere auteurs wél doet. Hij hoefde dat niet te doen. De classicistische poetica van Boileau was zo bekend dat gedeelten daarvan als poëtische bijbelplaatsen waren gaan fungeren.

Met de werken van Engelse en Duitse theoretici, veelal vertegenwoordigers van de nieuwere gevoelspoetika, was men hier te lande veel minder vertrouwd. Van Alphen probeert zijn lezers juist voor die minder bekende auteurs te interesseren. Daarin betuigt hij zich een gids die zeer goed op de hoogte is met de nieuwste ontwikkelingen. Hij weet bovendien een opmerkelijk grote verscheidenheid aan buitenlandse geschriften in verband te brengen met de onderwerpen die hem bezighouden. De manier waarop hij al die theorieën en kritieken een plaats geeft in zijn eigen geschriften, is tamelijk eclectisch. Maar dat neemt niet weg dat Van Alphen duidelijk een eigen positie kiest in de richtingen en tendensen binnen het achttiende-eeuwse denken over literatuur en kunst. De wijze waarop hij dat doet, is niet in alle teksten dezelfde.

Zoals gezegd heeft Van Alphen de Riedel-bewerking en de *Digtkundige verhandelingen* zelf gepresenteerd als een samenhangend geheel, in die zin dat hij de *Verhandelingen* beschouwt als vervolg en uitwerking van de Riedel-bewerking. Niettemin heeft de *Inleiding* een ander karakter dan de *Digtkundige verhandelingen*. Voor een positiebepaling van de literair-theoretische geschriften binnen het complexe geheel van de Europese theorievorming over kunst en literatuur, moet allereerst duidelijk worden in hoeverre aard en functie van deze teksten verschillen. De *Inleiding* heeft in de eerste plaats een programmatisch karakter. Van Alphen wil zijn lezers overtuigen. Hij wil ze warm maken voor de *Theorie der schoone kunsten en wetenschappen*.

¹³ Vgl. bijvoorbeeld Stein, *Boileau en Hollande*. De Nederlandse receptie van Batteux is nog niet systematisch beschreven. Een aanzet hiertoe is te vinden bij Oosterholt, ‘Kunstdrift en kunstbewerking’, blz. 29–37.

Dat maakt dat zijn ideeën in de *Inleiding* scherper zijn geformuleerd dan in andere geschriften over de literaire theorie. Door het zozeer betogende en inleidende karakter van de tekst *lijken* de uitspraken in de *Inleiding* ‘moderner’ dan die in de *Digtekundige verhandelingen*.

Riedels *Theorie* is gebaseerd op een benadering van de schone kunsten via begrippen als het *verhevene*, het *eenvoudige*, *nabootsing*, het *wonderbare*, het *hartstogtelijke* en de *bevalligheid*. Een dergelijke benadering via psychologiserende categorieën is in de *Digtekundige verhandelingen* geheel verlaten. Hier vinden we geen beschouwingen meer aan de hand van specifieke begrippen, maar twee afzonderlijke verhandelingen waarin Van Alphen enkele deelaspecten aan de orde stelt die hem als belangrijk voorkomen. Voor een deel zoekt hij aansluiting bij internationale ontwikkelingen, voor een ander deel gaat hij zijn eigen weg.

Theorie

In de *Inleiding bij Riedel* houdt Van Alphen een hartstochtelijk pleidooi voor de bestudering van de esthetica. Hij heeft een onwankelbaar geloof in de esthetica als de wetenschap die tot vooruitgang van de kunsten zou kunnen leiden. En hij betoogt bij herhaling dat de Nederlandse dichtkunst op een hoger plan kan komen wanneer de aankomende dichters kennis willen nemen van de theorie der schone kunsten; een onderwerp waarover in het buitenland een vloed van theoretische geschriften is verschenen. Hij noemt vele namen en titels, maar geeft nauwelijks een oordeel over de plaats die de verschillende literatoren en critici innemen in het internationale debat.

Alleen over Charles Batteux’ *Les Beaux Arts réduits à un même principe* (1746) laat hij zich in onomwonden termen uit. Batteux had zich een voorstander getoond van idealiserende kunst. Alle uitingen van de schone kunsten berusten volgens Batteux op een eclecticiserende (en daardoor idealiserende) navolging van de natuur, die hij aanduidt met het begrip *schone natuur*. Naar de mening van Van Alphen is dat ‘een verkeerd grondbeginsel’. In de *Inleiding bij Riedel* zal hij zijn gedachten over de theorie van Batteux niet verder uitwerken, wél in de briefwisseling met De Perponcher. Zijn opmerkingen daarover hebben het karakter van een statement dat overeenkomt met de teneur van de *Inleiding bij Riedel*: een afwijzing van een imitatieve kunstopvatting.

Van Alphen zet zich van meet af aan af tegen de uitgangspunten van de in Nederland nog dominerende rationalistische kunsttheorie – een traditie die haar wortels heeft in het classicisme. De gedachte dat goede *smaak* belichaamd is in gecanoniseerde kunstwerken en dat de kunstenaar dit niveau slechts door een idealiserende navolging zou kunnen bereiken, verwerpt hij zonder meer. Zoals hij ook het bestaan van absolute normen in twijfel trekt

en het verstand niet als enige instrument wil beschouwen voor de beoordeling van literatuur en kunst.¹⁴

Op grond van deze en andere uitspraken wordt Van Alphen vaak voorgesteld als een vernieuwer, als voorloper van de romantiek. Zo oordeelde De Koe in haar studie over de literair-theoretische geschriften, hierin gevolgd door Te Winkel en Knuvelde.¹⁵ Dit is een voorstelling van zaken waarbij Van Alphen de noodzakelijke schakel wordt in een ontwikkeling die moest leiden tot de bevrijding van het gevoel en de dichterlijke schepingsdrang uit het keurslijf van het verstand en de normatieve poetica. Zijn aandacht voor *expressie* – ‘uitdrukking’ in het vocabulaire van Van Alphen – wordt dan in verband gebracht met een romantische opvatting over kunst en literatuur. Dat beeld behoeft inmiddels enige correctie.

Op het moment van de publicatie van de *Inleiding* was de rationalistische georiënteerde kunsttheorie eigenlijk al een gepasseerd station, zeker buiten Frankrijk. Van Alphen heeft partij gekozen voor de vertegenwoordigers van de Duits/Engelse gevoelspoetika, merendeels empirisch georiënteerde filosofen en critici. Door zich aan te sluiten bij hun verzet tegen een overwegend verstandelijke opvatting over literatuur, verkondigde Van Alphen niet iets geheel nieuws. Het was een ongebruikelijk geluid in de Republiek, maar vanuit Europees perspectief bezien is het nu ook weer niet zo schokkend wat Van Alphen te zeggen heeft. Met zijn credo dat de dichter *oorspronkelijk* moet zijn in zijn ‘uitdrukking’ creëert hij een tegenstelling tussen een imitatieve en een expressieve poëzie-opvatting. In de *Inleiding bij Riedel* heeft hij die tegenstelling echter niet verder uitgewerkt. Het was hem blijkbaar voldoende kleur te bekennen en zich uit te spreken voor een expressieve literaturopvatting.

Met zijn nadruk op *oorspronkelijkheid* lijkt Van Alphen aansluiting te zoeken bij de meest spraakmakende vertegenwoordiger van een expressieve poëzie-opvatting, Edward Young. Deze had in zijn *Conjectures on original composition* (1759) het dichterlijke scheppingsproces omschreven als een bijna magisch proces dat zich laat vergelijken met de organische groei van een plant. In de *genie*-cultus van de *Sturm und Drang* kende dit werk van Young een grote populariteit. Het werd als tamelijk radicaal geïnterpreteerd; een lezing waarvan Van Alphen heel goed op de hoogte was.¹⁶ (Of

¹⁴ Zie voor een karakterisering van de classicistische tegenover de nieuwere kunsttheorie o.a. Nivelle, *Literaturästhetik der europäischen Aufklärung* en Wellek, *A History of Modern Criticism 1750–1950*. Dl. 1, *The later Eighteenth Century*.

¹⁵ Zie hiervoor hoofdstuk 4, blz. 58–59.

¹⁶ Vgl. hiervoor bijvoorbeeld Abrams, *The Mirror and the Lamp*, hfdst. 8, ‘The psychology of literary invention: mechanical and organic theories’, vooral blz. 198–207; als ook Stone, *The Art of Poetry*, hfdst. 9, ‘Preromanticism’, vooral blz. 84–90.

de uitspraken van Young nu werkelijk zo radicaal zijn als zij lijken, is een tweede.) Maar ook wanneer we rekening houden met het manifest-karakter van *die* tekst, blijft er een essentiële tegenstelling bestaan tussen Young en Van Alphen. Waar Young stelt dat het genie helemaal geen richtlijnen of voorschriften nodig heeft, betoogt Van Alphen dat zelfs een artistiek *genie*, ondanks alle aangeboren kwaliteiten, zijn voordeel kan doen met het bestuderen van theoretische geschriften.

In zijn *Inleiding bij Riedel* en ook in de afsluitende hoofdstukken van de *Digtkundige verhandelingen* oordeelt Van Alphen dat ook de getalenteerde dichter enige sturing nodig heeft. Ook deze dient zijn *smaak* en zijn *oordeel* te vormen door zich te verdiepen in theorieën over literatuur en door het kritisch lezen van literaire werken. Van Alphen neemt daarmee een soort middenpositie in: hij pleit voor *expressie* boven *imitatie*, maar stelt wel een normatieve begrenzing aan de dichterlijke 'uitdrukking'. Volgens hem dienen *smaak* en *oordeel* controle te houden over het dichterlijke scheppingsproces. Beide worden gevoed door een combinatie van *zinnelijke* gewaarwordingen (namelijk van de inwendige en uitwendige zintuigen) en verstandelijke oordelen die een algemene norm vertegenwoordigen. Door een normatieve regulering van de dichterlijke 'uitdrukking' als voorwaarde te stellen, sluit Van Alphen zich aan bij enkele Duitse theoretici, kritische recipiënten van Batteux, onder wie J.A. Schlegel en J.G. Sulzer.¹⁷

De werkplaats van de dichter

In de *Digtkundige verhandelingen* is het pleidooi voor een kritische bestudering van de nieuwe theorievorming veel minder dominant dan in de *Inleiding bij Riedel*. Zoals Schlegel afzonderlijke verhandelingen heeft toegevoegd aan (de laatste editie van) zijn bewerking van Batteux, zo heeft Van Alphen afzonderlijke beschouwingen laten volgen op de Riedel-bewerking. In de *Digtkundige verhandelingen* heeft hij afgezien van een benadering via psychologiserende categorieën om zich te concentreren op specifieke problemen. Zijn beschouwingen over de dichterlijke techniek heeft hij samengebracht in de *Inleidende verhandeling over de middelen ter verbetering der Nederlandsche poëzij*, zijn gedachten over de dichterlijke aanleg en het dichterlijke scheppingsproces in de *Verhandeling over het aangeboorne in de poëzij*. Vergeleken met de voor Nederlandse begrippen vernieuwende tekst van de *Inleiding bij Riedel*, lijkt de *Inleidende verhandeling* een stap terug in de richting van de klassieke filologie. Zij is inderdaad minder abstract-theoretisch van aard, eerder dichttechnisch. Op het eerste gezicht is dat wat teleurstellend:

¹⁷ Vgl. o.a. Klock, 'Expressie versus imitatie' en Oosterholt, 'Kunstdrift en kunstbewerking'.

de theoreticus daalt af naar de werkplaats van de dichter. Maar daarbij komt hij tot interessante observaties. In de manier waarop Van Alphen het theoretische met het praktische verbindt, ligt tegelijkertijd het vernieuwende van deze geschriften.

Van Alphen hecht opmerkelijk veel waarde aan het uitdrukken en overbrengen van emoties. Uit alles blijkt dat dit zijn voornaamste criterium is voor de beoordeling van poëzie. Of het nu gaat om verzen uit de klassieke periode of uit de Nederlandse literatuur van de zeventiende en achttiende eeuw, Van Alphen stelt de emotionele zeggingskracht van de verzen voorop. Er is pas sprake van schoonheid in poëzie wanneer de dichter geslaagd is in wat hij noemt een werkelijk dichterlijke 'uitdrukking'. Die dichterlijke 'uitdrukking' kan vorm krijgen in verschillende elementen van de stijl. Deze stelt hij aan de orde in de opeenvolgende hoofdstukken van zijn *Inleidende verhandeling*, te beginnen met de aard van de dichterlijke taal.

Van Alphen ziet het beeldende karakter van de dichterlijke taal als een noodzakelijke voorwaarde tot de 'uitdrukking' van emoties. Door de beeldende kracht van poëzie zo nadrukkelijk op de voorgrond te plaatsen, sluit hij zich aan bij de groeiende internationale waardering voor gevoelsexpressie in kunst en literatuur. Hij vertaalt dit naar de praktijk van het dichten. Aan een groot aantal literaire voorbeelden demonstreert hij hoe men door een geraffineerd gebruik van woordkeuze en klank een dichterlijke gedachte aanschouwelijk kan maken en zo een emotionele gewaarwording kan overbrengen bij de lezer. Bij verscheidene achttiende-eeuwse filosofen en literatoren speelt de beeldende kracht van de taal een belangrijke rol. Men oriënteert zich op de suggestieve poëtische taal van 'primitieve' culturen, ontstaan in een tijd waarin de taal nog niet was verworden tot een verzameling abstracte begrippen en evenmin in haar uitdrukkingsmogelijkheden was beknot door de strenge voorschriften van de *doctrine classique*. Net als Van Alphen hebben onder anderen Winckelmann, Herder en Kames gepleit voor een herwaardering van die oudere, beeldende taalschat. In de verwoording van zijn visie op de dichterlijke taal kon Van Alphen aansluiten bij enkele internationale tendensen.¹⁸ Maar daarin heeft hij vervolgens zijn eigen weg gekozen.

Tot de zegslieden van Van Alphen behoren niet alleen toonaangevende literatoren en filosofen van zijn tijd. Meermalen verwerkt hij gedachtegoed van de oude retorici. Het 'uitdrukken' en overbrengen van emoties is een belangrijk punt in de achttiende-eeuwse beschouwingen over literatuur en kunst. Dit is niet zozeer een 'modern', als wel een antiek geluid. Al in de klassieke retorica van Cicero en Quintilianus werd veel aandacht gegeven

¹⁸ Vgl. bijvoorbeeld Abrams, *The Mirror and the Lamp*, blz. 78–83 en Stone, *The Art of Poetry*, hfdst. 5, 'Language as the Dress of Thought', blz. 47–57.

aan het overbrengen van emoties. Als veel achttiende-eeuwse literatoren formuleert Van Alphen een poëzie-opvatting die in essentie retorisch is. Hij spreekt over het vormgeven van de dichterlijke gedachte door middel van de taal. Eerst is er de gedachte, dan het beeld en dan de verklanking als een trapsgewijze verfraaiende opbouw. Anders dan de latere romantici huldigt hij een retorisch-expressieve poëzie-opvatting; hij ziet het dichten niet als een spontane gevoelsverklanking, maar als een behoedzaam uitgevoerd proces waarin het 'uitdrukken' en overbrengen van emoties het einddoel is.¹⁹ Dit roept de vraag op hoe het overbrengen van emoties en de perceptie daarvan in zijn werk gaat, kortom de relatie tussen *expressie* en de filosofische *esthetica*.

In de *Inleiding bij Riedel* heeft Van Alphen, met behulp van Baumgarten en Sulzer, de wetenschap van de *esthetica* gedefinieerd. Baumgarten omschrijft haar in zijn *Aesthetica* (1750) als de wetenschap van de *cognitio sensitiva*, de zintuiglijke kennis die bestaat naast de rationele kennis. De *zinnelijke schoonheid*, zoals ze door de achttiende-eeuwers werd genoemd, definieert Baumgarten als een zintuiglijk waarneembare volkomenheid die gestalte krijgt door eenheid in verscheidenheid. Bij Sulzer en andere *Popularphilosophen* is die *zinnelijke schoonheid* gemeengoed geworden en het begrip *zinnelijke* (*sinnlich, sensitive*) is deel gaan uitmaken van de Duits/Engelse gevoelspoetica. In Van Alphen's literair-theoretische geschriften is het *zinnelijke* zonder meer een kernbegrip. Hij beziet de (Nederlandse) poëzie vanuit het criterium van de *zinnelijke schoonheid*, die vorm krijgt in de dichterlijke 'uitdrukking' en in 'oorspronkelijkheid'. Van Alphen verbindt de ambachtelijke ervaring van de dichter met de verworvenheden van de *esthetica* in een nauwgezette analyse van de wijzen waarop de dichter door zijn taalgebruik (*poëtische taal*) en door de schikking en metrische constellatie van woorden (*harmonie* en *melodie*), zelfs door al dan niet gebruik te maken van het rijm, het *zinnelijke* karakter van poëzie kan versterken. Daartoe probeert hij als de meeste empirisch georiënteerde critici de 'werkende' principes in de dichtkunst te achterhalen.

In zekere zin grijpt hij daarmee terug op de methode van de klassieke filologen die immers heel gedetailleerd het taalgebruik – dat wil zeggen: klank, metrum, stijlfiguren en beeldspraak – van klassieke dichters als Homerus en Vergilius hadden becommentarieerd. Echter, zij deden dit niet in de vorm van verhandelingen, maar in de vorm van kanttekeningen bij de gecanoniseerde dichters (*adversaria*). Van Alphen heeft de tegenovergestelde weg gekozen: een systematische uiteenzetting, geïllustreerd aan velerlei literaire fragmenten. In zijn stukken over de *poëtische taal*, *harmonie* en *melodie*

¹⁹ Vgl. bijvoorbeeld Stone, *The Art of Poetry*, hfdst. 5, 'Language as the Dress of Thought' (blz. 47–57) en hfdst. 7, 'The Role of Feeling in Composition' (blz. 64–76).

wijdt hij opmerkelijk lange beschouwingen aan deze aspecten van de dichterlijke stijl. Bovendien verplaatst hij de aandacht naar de *Nederlandse* dichters, die hij op deze punten vergelijkt met buitenlandse schrijvers.

Het merendeel van de Europese theoretici – Van Alphen noemt ze in zijn voetnoten – heeft slechts korte essays geschreven over deze onderwerpen. De enige buitenlandse schrijver die we met Van Alphen zouden kunnen vergelijken, is J.A. Schlegel. Als een van de weinigen heeft hij een breedvoerige verhandeling gepubliceerd over de dichterlijke *harmonie* waarin ook hij de poëzie beschouwt vanuit het criterium van de *zinnelijke schoonheid*. Maar zijn verhandeling is minder detaillistisch dan die van Van Alphen, die de ‘werkende’ principes analyseert, zowel vanuit de praktijk van de dichter, als vanuit de theorie van de *zinnelijke schoonheid* en de *uitdrukking*.²⁰

Het dichterlijke scheppingsproces

Met de *Verhandeling over het aangeboorne in de poëzij*, de omvangrijkste van de beide verhandelingen, betreedt Van Alphen een meer ‘filosofisch’, speculatief, terrein: dat van de dichterlijke aanleg en het dichterlijke scheppingsproces. In dat kader komt hij te spreken over het *aangeboorne*, *genie*, *teergevoeligheid*, *verbeelding* en het dichterlijk *enthousiasme*. In de eerste van de *Digtkundige verhandelingen* had hij een eigen interpretatie gegeven van enkele aspecten van de dichterlijke stijl en de dichterlijke werkzaamheid voorzover deze de Nederlandse poëzie betreffen. In de *Verhandeling over het aangeboorne* gaat het om onderwerpen die een cruciale rol spelen in het internationale debat over kunst en literatuur. Voor de argumentatie van zijn betoog kan Van Alphen teruggrijpen op de eerder omschreven criteria: *zinnelijkheid*, *uitdrukking* en *oorspronkelijkheid*. Hij kan bovendien putten uit vele buitenlandse beschouwingen over de verschillende menselijke vermogens die samen de dichterlijke genie vormen, te weten *teergevoeligheid* (sensibiliteit), *verbeelding* en de *neiging en het vermogen tot harmonische uitdrukking*.

Als in de eerder besproken teksten, neemt ook hier de introductie van het buitenlandse gedachtegoed een belangrijke plaats in. Van Alphen combineert op een scherpzinnige en originele wijze de verworvenheden van de theorie met een beargumenteerde poëziekritiek. Waar het gaat om het inpassen van die buitenlandse theorieën in zijn betoog, is zijn werkwijze, nog meer dan in de *Inleidende verhandeling*, die van de eclecticus. De door hem aangehaalde buitenlandse filosofen vragen zich af hoe de *genie* of de *verbeelding* ‘werkt’. Van Alphen is daar heel kort over. Hij formuleert ook geen extreme standpunten, maar hij kiest voor tamelijk traditionele omschrijvingen. Hij is allereerst geïnteresseerd in de manifestatie van *genie*,

²⁰ Schlegel, *Herrn Abbt Batteux [...] Einschränkung*. Zie hiervoor de bronnenlijst.

verbeelding en *teergevoeligheid* in de dichtkunst, en hij wil daarmee aantonen dat het vermogen tot dichten inderdaad een gave is – een gave die enige sturing en correctie behoeft.

Genie, het kernpunt in deze beschouwing, definieert hij niet als een bijna magische scheppingskracht, zoals Young deed, maar als het geheel van dichterlijke vermogens. Eerder traditioneel dan vooruitstrevend identificeert hij *genie* met *ingenium* (talent). Het gaat hem niet om een systematische beschouwing van de in metafysische termen beschreven dichterlijke scheppingskracht, maar om de kernvraag: of het vermogen tot dichten aangeboren is. Daartoe volstaat een meer globale verkenning van wat men verstaat onder *genie*, *aangeboren vermogens*, *verbeelding* etcetera. Van Alphen heeft zich niet toegelegd op het ontwikkelen van een eigen visie op het fenomeen *genie* of *verbeelding*, maar hij heeft willen laten zien hoe de samengestelde dichterlijke *genie* tot uitdrukking komt in de dichtkunst. Zo betoogt hij dat een ‘harmonische uitdrukking’ gestuurd wordt door elementen van die dichterlijke *genie*. Men heeft immers verbeeldingskracht en sensibiliteit nodig om een ‘dichterlijke taal’ te kunnen spreken.²¹

De standpunten van Van Alphen zijn niet die van een pre-romantisch literator. Hij is een criticus die vanuit een behoefte tot vernieuwing heel kundig het oude en het nieuwe, en het nationale en het internationale bij elkaar heeft gebracht. Het verrassende en ook het vernieuwende is daarin gelegen dat hij zowel in de *Inleidende verhandeling* als in de *Verhandeling over het aangeboorne* de theorie tevens op een praktisch niveau heeft weten te brengen. Hij heeft de internationale inzichten vertaald naar de Nederlandse context en daarmee zijn geloof in de wetenschap van de esthetica in praktijk gebracht. In de kritiek op de *Inleiding bij Riedel* werd hem een te theoretische inslag verweten. Voor de *Digtkundige verhandelingen* geldt dat bezwaar niet. Van Alphen is ook in die zin origineel dat hij al die verschillende elementen: de verworvenheden van de esthetica, de op de klassieke retorica georiënteerde filologie, de ideeën over een verloren gegane taal van het ‘gevoel’ en zijn eigen werkzaamheid als dichter tot een synthese heeft weten te brengen.

De Nederlandse context

Bezien vanuit internationaal perspectief is de strekking van de literair-theoretische geschriften niet op alle punten even revolutionair (‘modern’).

²¹ Zie voor *genie* onder meer Nivelle, *Literaturästhetik*, blz. 48–50. Dat de aanleg tot dichten aangeboren is, was evenmin een gewaagde stelling. Nivelle noemt dit het dogma van de achttiende-eeuwse literaire theorie (blz. 48). Zie verder onder anderen: Knabe, *Schlüsselwörter*; Abrams, *The Mirror and the Lamp*; Wittkower, ‘Imitation, Eclecticism, and Genius’; Dieckmann, *Studien zur europäischen Aufklärung*; Schmidt, *Geschichte des Genie-Gedankens*.

Echter, de wijze waarop Van Alphen de theorie van de esthetica heeft verbonden met een scherpzinnige poëziekritiek, is ook naar internationale maatstaven origineel en verrassend. Vanuit Nederlands perspectief bezien, mag zijn benadering gewaagd en 'modern' heten, los van de punten die ik hiervoor al heb genoemd.

In de achttiende-eeuwse poetica was het nog niet eerder vertoond dat iemand voor een Nederlandstalig publiek zulke breedvoerige en systematische uiteenzettingen wijdde aan de literaire theorie; beschouwingen waarin hij bovendien zoveel ruimte gaf aan de Europese theorievorming over literatuur en kunst. Er waren wel eerdere aanzetten tot vernieuwing van de theorievorming geweest, maar anders dan bij Van Alphen, hadden deze niet het karakter van een duidelijk samenhangend geheel. Wat de literair-theoretische geschriften bijzonder maakt, is vooral de systematische en wetenschappelijke opzet ervan en de sterke oriëntatie op 'moderne' buitenlandse filosofen en critici.

In de *Inleiding bij Riedel* stelt Van Alphen dat zijn landgenoten nog niet vertrouwd zijn met een meer filosofische wijze van literatuurbeschouwing:

Zo gemeenzaam tog in deze eeuw de schoone kunstenaars en kunstrigters in Engeland, Vrankrijk en Duitschland zijn met wijsgeerige behandelingen van hunne onderscheiden kunsten, zo zeldzaam is dit tot hier toe bij onze natie [...].²²

De Nederlanders zouden ook nog niet goed op de hoogte zijn van de voordelen van een dergelijke 'wijsgeerige beoeffening der fraaie letteren'. In de jaren voorafgaand aan de publicatie van de *Theorie* waren er in de Republiek enkele filosofische verhandelingen over de schone kunsten uitgebracht. Zo schreef Ten Kate al in 1720 zijn *Verhandeling over het denkebeeldig schoon*, enkele jaren later vertaald in het Frans. Hemsterhuis publiceerde in 1769 zijn *Lettre sur la sculpture*, eveneens in het Frans, en Nieuhoff vervaardigde in 1773 in het Latijn een dissertatie over het gevoel voor schoonheid (*De Sensu pulchri*).²³ Ook enkele buitenlandse theoretische geschriften werden hier in Nederlandse vertaling uitgegeven, zoals Dubos en Mendelssohn. Al met al een magere oogst.

Ideeën en initiatieven voor de hervorming van de Nederlandse literatuur – wat toch het uitgangspunt was voor Van Alphen – vormen een terugkerend element in de Nederlandse cultuur. Coornhert, Spiegel, Hooft en

²² *Inleiding bij Riedel*, blz. 1.

²³ De Nederlandse versie van de tekst van Ten Kate werd niet eerder uitgegeven dan in 1869. Zie voor de exacte gegevens Buijnsters' inleiding bij zijn uitgave van Rhijnvis Feith, *Het ideaal in de kunst*, blz. 41. Henri Krop maakte een gedeeltelijke vertaling van deze 'eerste Nederlandse esthetica' die hij met een korte inleiding afdruckte in de congresbundel *Tussen classicisme en romantiek* (red. Krop en Sonderen), blz. 33–78.

anderen hadden zich op hun manier al beijverd de Nederlandse taal en literatuur op een hoger plan te brengen, vanuit een humanistische achtergrond weliswaar. Vanaf 1670 zijn er verschillende momenten van bloei aan te wijzen in de theoretische reflectie over de Nederlandse taal en literatuur. Allereerst werd in kringen van *Nil Volentibus Arduum*, veelal bij monde van Andries Pels, gestreefd naar een hervorming van het Nederlandse toneel door de Franse toneelwetten in overeenstemming te brengen met de Nederlandse situatie. De penvoerders van *Nil* namen zonder aarzeling de Franse classicistische toneeltheorie als oriëntatiepunt. Men reflecteerde in het kort over de techniek van het dichten: woordkeuze, metrum, prosodie en rijm – onderwerpen die ook bij Van Alphen ter sprake komen. Waar Van Alphen verkennend en descriptief te werk gaat en het effect beschrijft van dichtertelijke procédés, kwamen de woordvoerders van *Nil* tot nauwgezette voorschriften, bepaald door de normatieve regelpoetica van het classicisme.

In Huydecopers invloedrijke *Proeve van taal- en dichtkunde* (1730) gaan classicisme en filologie samen. Huydecoper voorzag Vondels bewerking van Ovidius' *Metamorphosen* van minutieuze kanttekeningen waarin hij al commentariërend een norm stelde voor de grammaticale correctheid van de Nederlandse dichtkunst. De kiesheid en gepastheid van het taalgebruik, prosodie en metrum behoorden als geheel nog tot het domein van de grammatica. Huydecoper heeft de grenzen van dat gebied ook niet overschreden. Van Alphen zou in zijn *Inleidende verhandeling* de omgekeerde weg kiezen, die van een systematische uiteenzetting met daartoe uitgezochte voorbeelden. Hij had bovendien andere uitgangspunten voor zijn beschouwingen over taal en stijl: niet de grammaticale zuiverheid komt bij hem op de eerste plaats, maar *zinnelijkheid, uitdrukking en oorspronkelijkheid*.

In de kring van de *Nieuwe bydragen*, voluit de *Nieuwe bydragen tot opbouw der Vaderlandsche letterkunde* (1763–1766), kunnen we de eerste aanzetten tot vernieuwing beluisteren. De *Nieuwe bydragen* zijn voortgekomen uit enkele studentengenootschappen als het Utrechtse *Dulces ante omnia musae* – waar Van Alphen zelf lid van was – en het Leidse *Minima crescunt*. Hadden de *Oude bydragen* zoals Van Alphen ze noemt (*Taal- en dichtkundige bydragen*) in de jaren 1759–1762 nog een meer behoudende koers gevaren, enkele auteurs in de *Nieuwe bydragen* sloegen een andere richting in.²⁴ In plaats van de zeer grondige, maar voornamelijk taalkundige beschouwingen over poëzie, kwam er meer aandacht voor systematiek en literaire kritiek.

²⁴ Anders dan Wiskerke zou ik de verschillende artikelen in de *Nieuwe bydragen* niet zonder meer als het product van een progressief literair gezelschap willen zien. Alleen al de bijdragen van Macquet geven daar weinig aanleiding toe (Wiskerke, *De waardering voor de zeventiende-eeuwse literatuur*, blz. 86–96).

Daarbij heeft Frans van Lelyveld – tevens de stuwende kracht achter de oprichting van de *Maatschappij der Nederlandsche Letterkunde* (1766) – zeker een initiërende en stimulerende rol gespeeld.

De Leidse koopman-criticus heeft ook Van Goens aangezet tot het uitgeven van zijn kritische opstellen over literatuur. De geschriften van Rijklof Michael Van Goens waren vernieuwend doordat hij pleitte voor een ‘wijsgerige’ literaire kritiek: een vorm van kritiek die zich van de traditionele commentaren onderscheidt door een open en onderzoekende instelling en een niet door de gevestigde normen geleide oordeelsvorming. Hij heeft zijn tamelijk provocatieve essays bovendien een nadrukkelijk argumenterende vorm gegeven. Van Goens onderscheidde zich van zijn tijdgenoten door een on-Nederlandse aandacht voor buitenlandse literatuur. Dat was iets wat hem nog al eens werd aangewreven. Ook Van Lelyveld die hem toesprak als ‘de eerste reformateur [...] der Nederlandsche letterkunde’ had moeite met zijn voorkeuren voor buitenlandse, en met name Duitse poëzie.²⁵

Van Goens en Van Alphen waren niet eensgezind in hun opvattingen. Anders dan Van Alphen, kon Van Goens zich wel vinden in de imitatieve kunstopvatting van Batteux, al was hij het niet op alle punten eens met de Fransman.²⁶ Wat Van Goens en Van Alphen tot geestverwanten maakt, is in de eerste plaats de gedeelde belangstelling voor buitenlandse dichters en critici. Van Goens heeft Van Alphen per brief enkele suggesties aan de hand gedaan voor zijn verhandelingen: een enkele correctie, een aanvulling, een nieuwe titel. Desgevraagd heeft hij als kenner en vriend zijn oordeel gegeven over het manuscript van de *Inleiding bij Riedel* en nog enkele versregels aangeleverd voor de eerste van de *Digtkundige verhandelingen*. Er zijn twee brieven van Van Goens bewaard gebleven die de literair-theoretische geschriften tot onderwerp hebben. Hiermee beschikken we over een lezersreactie van vóór het eigenlijke moment van publicatie.²⁷ Van Goens heeft zichzelf opgeworpen als peetvader van de *Inleiding*. Tamelijk curieus prijst hij de strekking van de *Inleiding* omdat deze aansluit bij zijn eigen ideeën. De lof die hij Van Alphen toezwaait, maakt een omtrekkende beweging: halverwege veranderen de lovende woorden van richting om weer uit te komen bij de afzender. Hij schrijft:

²⁵ Wille, *De literator R.M. van Goens*, dl. 1, blz. 140–141. Zie voor de kritische houding van Van Goens: Brandt Corstius, *Een pleidooi uit 1765*, blz. 17–25 en ook het artikel van W. van den Berg over Van Goens in: Schenkeveld-van der Dussen e.a., *Nederlandse literatuur*, blz. 340–345.

²⁶ Zie hiervoor o.m. Oosterholt, ‘Kunstdrift en kunstbewerking’, blz. 29. Zie voor Van Goens’ kritiek op Batteux bijvoorbeeld de toelichting bij blz. 232, n. 99 (*Verhandeling over het aangeboorne*).

²⁷ Zie hiervoor Wille, *De literator R.M. van Goens*, dl. 2, blz. 404.

De cette heure je viens de lire d'un bout à l'autre votre Introduction, M.C.F. [Mon Cher Frère], et c'est avec bien de la satisfaction que je vous fais mon compliment de ce morceau. Il répond entièrement à l'Idéal que je m'en étais formé: et je n'ai rien lu de vous dont je fusse plus satisfait à tous égards. Je ne parle encor que de l'exécution. Pour les idées elles mêmes, je n'ai pas besoin de vous dire qu'elles sont entièrement d'accord avec les miennes. Et je ne veux pas dissimuler qu'après en avoir achevé la lecture, je n'ai pas pu résister pour un moment à un mouvement d'égoïsme, quand je me suis rapelé, que j'avois été le premier dans ce pays ci, qui s'est hasardé à apporter et vanter la semence de ce fruit inconnu, que vous allez cultiver, et qui prendra peutêtre avec le temps parmi nous, et fertilisera notre sol aride.²⁸

In zijn veelomvattende studie over Van Goens heeft Wille betoogd dat Van Alphen 'met zijn zwagers kalf ploegt'. De *Theorie* en ook de *Digtkundige verhandelingen* zouden sterk beïnvloed zijn door zijn zwager Van Goens.²⁹ Dat is te veel eer voor Van Goens en te weinig voor Van Alphen. Eerder al is aannemelijk gemaakt dat de overeenkomsten tussen beide auteurs niet noodzakelijk het gevolg zijn van de dominerende invloed van Van Goens.³⁰ Het is voldoende te constateren dat Van Alphen en Van Goens een gemeenschappelijke interesse deelden in het theoretiseren over kunst en literatuur, gevoed door een opmerkelijke belezenheid op het punt van de buitenlandse literatuur. De systematische en wetenschappelijke opzet van zijn beschouwingen en het dwingende verband van zijn poëziekritiek met de 'moderne' kunst-theoretische criteria *zinnelijkheid* en *uitdrukking* onderscheiden Van Alphen niet alleen van Van Goens, maar ook van latere vooruitstrevende Nederlandse critici als Rhijnvis Feith. Ook bij Feith spelen 'moderne' kunst-theoretische begrippen als *zinnelijkheid* en *uitdrukking* een rol, maar bij beiden, Van Goens en Feith, ontbreekt de systematiek van Van Alphen.

²⁸ Wille, *De literator R.M. van Goens*, dl. 2, blz. 404. Het handschrift bevindt zich in de Koninklijke Bibliotheek onder signatuur 130 D 14 E 6.

²⁹ Wille, *De literator R.M. van Goens*, dl. 2, blz. 401. Over de vermeende invloed van Van Goens op Van Alphen in dit deel ook blz. 392–393 en 402–408.

³⁰ Buijnsters, *Hieronymus van Alphen*, o.m. blz. 114 en 117 en diens 'Het heilsperspectief van de Verlichting', blz. 125. De gelijkstelling van Van Goens en Van Alphen gaat voor een deel ook terug op de kritiek van Bilderdijk en Feith, die Van Alphen eenzelfde bewondering voor de buitenlandse literatuur verweten als Van Goens (zie hiervoor hoofdstuk 4, blz 46–47).

Documenten en getuigenissen

Een van de interessante aspecten van de literair-theoretische geschriften is de introductie en de verwerking van buitenlandse theorieën over literatuur en kunst. Van Alphen heeft een opmerkelijk *grote* hoeveelheid citaten en literatuurverwijzingen verweven in zijn beschouwingen. Dit zijn verwijzingen naar verhandelingen over kunst of over literatuur en filosofische tractaten, maar ook historische geschriften, filologische commentaren, voorreeds bij literair werk, recensies, biografieën, grammatica's en niet te vergeten vele literaire fragmenten, van Homerus en de verhalen van Duizend en één Nacht tot Klopstock en Lucretia van Merken.

Van Alphen citeert zo veel en zo uitgebreid dat die werkwijze de vorm van de afzonderlijke stukken is gaan bepalen. Zijn betoog gaat bijna schuil achter de vele voorbeelden en bronverwijzingen. Waar sommigen van zijn tijdgenoten, zoals Diderot, Lessing of Hume, op een meer essayistische manier te werk zijn gegaan en anderen hebben vastgehouden aan de methode van de geometrische bewijsvoering, heeft Van Alphen gekozen voor een nadrukkelijk documenterende werkwijze. Door de vele aanhalingen en vooral ook door de uitgebreide voetnoten waarmee hij zijn verhandelingen doorspekt, doet zijn wijze van presenteren denken aan die van de traditionele filologie. Maar zijn methodiek is een geheel andere: die van een systematische uiteenzetting waarbij hij, waar nodig, literaire voorbeelden heeft gezocht.

De wijze waarop Van Alphen al deze teksten verwerkt, staat niet los van de opbouw van zijn betoog. Deze vertoont een opvallende overeenkomst met de klassieke retorisch-argumentele structuur. Volgens Cicero staan een redenaar in de rechtszaal twee soorten argumenten ter beschikking: enerzijds documenten of getuigenissen of andere feitelijke bewijzen en anderzijds argumenten die de spreker zelf moet verzinnen. De redenaar kan deze gebruiken voor de bekrachtiging van zijn stelling (*confirmatio*) of voor de weerlegging van het betoog van de tegenpartij (*refutatio*).³¹ Voor Van Alphen fungeren de bronnen als documenten of getuigenissen. Hij treedt in discussie met zijn papieren tegenstanders en slijpt zijn gedachten aan hun theorieën. Nu eens gebruikt hij zijn vindplaatsen ter bevestiging van zijn stelling, dan weer als tegenargumenten: argumenten van de tegenpartij die hij vervolgens als ongeldig gaat voorstellen.

³¹ Cicero, *De Oratore*, 2, 116–117. In de renaissance is de retorisch-argumentele structuur ook buiten de rechtszaal gemeengoed geworden, in beschouwende teksten, maar ook in poëzie. Behalve Cicero geven ook Quintilianus, Hermogenes en Vossius voorschriften voor de retorische opbouw van de argumentatie. Zie hiervoor de inleiding van Marijke Spies bij haar uitgave van Vondel, *Twee zeevaart-gedichten*, dl. 1, speciaal blz. 147–152.

Na een korte inleiding formuleert hij zijn stelling (*propositio*) om daarna de argumenten pro en contra tegen elkaar af te wegen. Bij voorkeur laat hij eerst zijn tegenstanders aan het woord. Nadat hij hun argumenten heeft ontkracht (*refutatio*), neemt hij alle ruimte om zijn stelling te bewijzen (*confirmatio*). Daartoe maakt hij vaak gebruik van primaire teksten, merendeels fragmenten uit de contemporaine poëzie, maar ook klassiek geworden versregels van bijvoorbeeld Homerus of Horatius. Deze poëziefragmenten krijgen de status van bewijzen met behulp waarvan hij theorieën kan ondersteunen dan wel ondergraven. Na deze wisseling van argumenten en bewijzen en een eventuele uitweiding (*digressio*) komt hij uiteindelijk tot zijn besluit (*peroratio*).

Maar niet bij alle tekstonderdelen ligt de nadruk op de argumentatie. Sommige stukken van een verhandeling fungeren op zichzelf als argument of als uitweiding binnen de totale argumentele structuur van die verhandeling. Dat doet zich bijvoorbeeld voor in enkele stukken uit de *Verhandeling over het aangeboorne*. In zo'n uitweiding binnen de argumentatie is het niet meer nodig de voors en tegens tegen elkaar af te wegen. Daar functioneren de vindplaatsen niet als bewijzen voor de argumentatie, maar als versterking van de eerder geformuleerde inzichten en bevindingen (*amplificatio*).

Waar ik in het vervolg spreek van de *bronnen* voor Van Alphen, bedoel ik hiermee niets anders dan de teksten die hij aanhaalt, documenten en getuigenissen in zijn betoog. Een globale beschouwing van deze bronnen levert niet direct een helder beeld op. De teksten als geheel vormen een amalgaam van richtingen, periodes, nationaliteiten en tekstsoorten. Alleen een nadere beschouwing van de manier waarop de auteur die verschillende teksten hanteert, kan iets duidelijk maken over de verwerking daarvan.

De Inleiding bij Riedel

Na enkele inleidende zinnen waarin hij aankondigt wat hij in de *Inleiding* wil betogen, komt Van Alphen vrijwel onmiddellijk te spreken over de vermeende achterstand van de Nederlandse poëzie van zijn tijd. Hij noemt enkele gerespecteerde Nederlandse heldendichten, treurspelen en ook lyrische gedichten van Hoogvliet, Rotgans, Van Haren, Van Merken en anderen – namen en titels die zijn lezers zeer vertrouwd waren. Hij presenteert het als een gegeven dat men deze werken niet op dezelfde hoogte kan stellen met de Italiaanse, Franse, Engelse en Duitse meesterwerken in hun genre. Van Alphen haalt ook enkele schrijvers aan die gunstig of ongunstig hebben geoordeeld over de achttiende-eeuwse Nederlandse poëzie. De positieve benaderingen doet hij af als naïef. De negatieve sterken hem in zijn overtuiging dat de Nederlandse poëzie een nieuwe oriëntatie nodig heeft.

Nadat hij duidelijk heeft gemaakt dat een filosofische bestudering van de schone kunsten een voorwaarde is voor het noodzakelijke herstel van de Nederlandse poëzie, moet hij bewijzen dat men in het buitenland veel verder is met het reflecteren over kunst en literatuur. Dit doet hij door een opsomming te geven van Engelse, Franse en Duitse theoretici. De namen geeft hij in de lopende tekst, de titels van hun werken in de voetnoten. Hij heeft deze namen geordend naar land. Als eersten treden de Fransen voor het voetlicht, dan de Engelsen en tot slot de Duitsers. Van Alphen presenteert onder anderen de namen van belangrijke theoretici als Dubos, Trublet, Fontenelle, Marmontel, Batteux en Diderot. Van de Engelsen noemt hij literatoren en filosofen als Kames, Hume, Hutcheson, Hurd, Gerard en Priestley. Zijn lijst van Duitse theoretici bestaat onder meer uit Hagedorn, Lessing, Schlegel, Mendelssohn, Winckelmann en Sulzer. De meeste namen in deze opsomming komen in het vervolg nog ter sprake, anderen, zoals Hume, Hutcheson of Hagedorn, zien we niet meer terug – ook niet in de *Digtkundige verhandelingen*.

Van Alphen noemt deze auteurs in één adem, alsof ze tot één groep behoren. Dat is echter niet het geval. Dat wil zeggen: in dit cluster van namen is niet een specifieke richting in de achttiende-eeuwse kunsttheorie en esthetica vertegenwoordigd. Al deze personen hebben alleen dit gemeen dat zij hebben bijgedragen aan het theoretiseren over kunst en literatuur. Waarom staan die namen hier dan toch bij elkaar? Aan de vele buitenlandse verhandelingen over esthetica kan Van Alphen demonstreren dat het onderwerp van belang is, dat hij met zijn pleidooi voor een ‘wijsgerige’ beoefening van de schone kunsten geen roepende is in de woestijn, maar dat hij zich temidden van een grote groep geestverwanten bevindt. Het gaat Van Alphen in dit stuk van zijn betoog niet om de eenheid van de esthetische ideeën, maar om het gewicht van het totaal. Hij wil een indruk geven van de literatuur. Wat de esthetica nu eigenlijk inhoudt, beschrijft Van Alphen via Sulzer. Deze geeft in het lemma ‘Aesthetik’ van zijn *Allgemeine Theorie der schönen Künste und Wissenschaften* (1771, 1774) een pasklare typering, een parafrase van de theorie van Baumgarten.

Maar dan is er ook nog een tegenpartij. Deze wordt gevormd door schrijvers die menen dat de *genie* (aanleg) van de kunstenaar of dichter gedoofd zou worden door de bestudering van de theorie. Hiervoor heeft Van Alphen veel minder namen nodig. Hij geeft aan de hand van enkele bronnen een cliché-voorstelling van de dichterlijke *genie* en op grond van zijn eigen redeneringen en de argumenten van enkele andere zegslieden betoogt hij dat *genie* en theorie uitstekend samengaan. Ter ondersteuning van zijn mening citeert hij vervolgens zulke verschillende auteurs als Addison, Gellert, Herder en d’Alembert. Hij versterkt zijn stelling met een uitweiding in de vorm van een bladzijdenlang citaat uit Kames’ *Elements of*

Criticism (1762) waarin deze de voordelen van een filosofisch onderbouwde literaire kritiek uiteenzet.

Digtekundige verhandelingen: De Inleidende verhandeling

In de eerste van de *Digtekundige verhandelingen* formuleert Van Alphen zijn ideeën over de verbetering van Nederlandse poëzie op het niveau van de woordkeuze en de woordschikking, het ritme en het rijm. Hier voert hij vooral primaire literatuur op. Aan de hand van fragmenten uit de Nederlandse en de buitenlandse poëzie kan hij bewijzen welke ‘werking’ de verschillende elementen hebben. Meer dan elders heeft Van Alphen hier ook gebruik kunnen maken van Nederlandse beschouwingen over poëzie. Maar ook voor deze verhandeling over de verbetering van de Nederlandse poëzie is hij te rade gegaan bij buitenlandse schrijvers. Zijn invalshoek is, als steeds, de dichtelijke ‘uitdrukking’.

Als eerste betoogt hij dat het poëtische karakter van de Nederlandse taal versterkt moet worden. Hij citeert Ten Kate, die als taalkundige autoriteit een gunstig oordeel heeft uitgesproken over de Nederlandse taal. Met die taal als zodanig is dus niets mis. Als bewijs voor het bestaan van een dichtelijke Nederlandse taal, citeert Van Alphen ook verzen van Hooft en Vondel. Aan hun poëzie kan hij demonstreren dat de Nederlanders wel degelijk over een ‘zinnelijke en beeldvolle’ taal beschikken, die zeer geschikt is voor de dichtkunst. Er bestaat dus een poëtisch taalregister dat verscholen ligt in de eigen taalschat. Daaruit volgt dat men dit dichtelijke instrument *kan* verbeteren door de oudere woorden weer nieuw leven in te blazen en ook door nieuwe woorden te vormen.

Voor zijn beschouwing over de aard van de dichtelijke taal zoekt Van Alphen steun bij Klopstock, Herder, Sulzer, Michaëlis, Marmontel, Kames, Pope, Warton en Hurd: schrijvers die vanuit een verschillende achtergrond iets over de literaire taal zeggen. Uit deze uiteenlopende beschouwingen citeert hij brokjes die in zijn betoog passen, ongeacht het soort bron – of het nu om een dichtelijk essay gaat zoals bij Klopstock, om een taalfilosofische beschouwing zoals bij Michaëlis, een uitvoerige studie van een empirisch literair criticus als Kames of een meer filologisch commentaar als dat van Hurd bij Horatius. Het is een uiteenzetting zonder veel voors en tegens; voor dit onderdeel hoeven de oordelen van anderen niet per se in slagorde te worden geplaatst. Van Alphen sluit zich aan bij die auteurs die de emotionele zeggingskracht van de dichtelijke taal voorop stellen. Via zijn bronnen verwerkt hij ook stijlvoorschriften uit de klassieke retorica. In de hier aangehaalde fragmenten namelijk grijpen Pope, Warton en Hurd terug op het retorische gedachtegoed. Zij brengen alle drie Quintilianus en Cicero in stelling tegen het schrale poëtische vocabulaire.

In zijn uiteenzetting over *harmonie* en *melodie* wil Van Alphen nog enkele aspecten van de dichtelijke 'uitdrukking' onder de aandacht brengen. Hij maakt een helder onderscheid tussen *harmonie* en *melodie* en hij laat zien hoe de dichter de 'zinnelijke schoonheid van de poëtische taal' kan vergroten door een geraffineerd gebruik van klank en ritme. In het stuk over *harmonie* betoogt hij dat men de zeggingskracht van een versregel of een fragment kan versterken door heel alert te zijn op zowel de klank van woorden als de beweging die ontstaat door de schikking van woorden (en klanken). Zo kan men een dichtelijk beeld hoorbaar maken. In het stuk over *melodie* betoogt hij dat men door een subtiele manipulatie van het metrum de kwaliteit van een versregel kan verbeteren.

Met zijn beschouwing over *harmonie* wil Van Alphen zijn lezers bewust maken van de dichtelijke uitdrukkingsmogelijkheden door de verschillende elementen van de dichtelijke *harmonie* te onderscheiden. Hij geeft daartoe vele literaire voorbeelden uit de oudere en de eigentijdse poëzie: Homerus, Vergilius, Tasso, Racine, Pope, Klopstock, Hooft, Antonides van der Goes, De Haes en Van Merken. Daarop volgt een theoretische uitweiding over de aard van de dichtelijke *harmonie* waarin Van Alphen enkele buitenlandse schrijvers aanhaalt. Hij noemt de namen van Batteux, Diderot, Schlegel, Priestley, Webb, Kames en Van Engelen. In deze bronnen vinden we de meeste literaire fragmenten terug die Van Alphen in de bladzijden daarvoor en ook daarna als bewijsmateriaal heeft aangevoerd. Sommige van die versregels, vooral die uit Homerus en Vergilius, komen in bijna alle aangehaalde verhandelingen voor.

In een nadere uitwerking preciseert hij zijn gevolgtrekkingen over de verschillende soorten dichtelijke *harmonie* door ze te vergelijken met enkele uitspraken van Batteux en Klopstock. Hij besluit zijn betoog met voorschriften voor de aspirant-dichter die zouden moeten resulteren in een trapsgewijze verwerving van de 'harmonische uitdrukking'. Deze voorschriften illustreert hij nog aan enkele dichtelijke voorbeelden. Hij versterkt tot slot zijn eerder geformuleerde inzichten en bevindingen met enkele aanhalingen uit secundaire bronnen.

De bronnen voor de theoretische uitweiding over *harmonie* zijn merendeels bijeengebracht in noot 46. Enkele auteurs komen ook in de lopende tekst ter sprake. Of Van Alphen zich voor zijn omschrijving van de dichtelijke *harmonie* op specifieke bronnen heeft gebaseerd, wordt niet duidelijk. Zijn omschrijving blijkt overeen te komen met een van de categorieën die Batteux onderscheidt. Deze gebruikt ook als enige de term *melodie*. Voor de uitwerking van zijn expressieve literaire theorie heeft Van Alphen elementen overgenomen uit de imitatieve poëzie-opvatting van Batteux. Even later echter formuleert hij kritiek op diens observaties. Daarbij laat hij zich leiden door Schlegel, die vanuit een expressieve poëzie-opvatting de

theorie van Batteux van kritisch commentaar voorzag. Waar hem dat van pas kwam, heeft Van Alphen dus elementen uit geheel tegenovergestelde richtingen bij elkaar gebracht.³²

Maar dat is niet het enige. Via zijn zegslieden heeft hij ook retorische noties verwerkt. De observatie dat de betekenis van een versregel of een passage een pendant moet hebben in de klank van de woorden en in het metrum, is al te vinden bij de oude retorici. Taal en stijl immers behoorden niet minder tot het domein van de retorica dan tot dat van de poetica. Batteux en Schlegel noemen als hun zegslieden: Cicero, Quintilianus, Dionysius van Halicarnassus en de humanist Vida. Schlegel breidt die verzameling van bronnen uit met contemporaine Duitse auteurs, onder wie Klopstock. Kames en Pope verwijzen beiden naar Dionysius van Halicarnassus en de Latijnse retorici. Hoewel die oudere opvattingen wel de basis vormen voor zijn bronnen, verwijst Van Alphen zelf nauwelijks naar de klassieke retorica's. Hier doet zich de paradoxale situatie voor dat de klassieke retorica de voedingsbodem is voor nieuwere kunstopvattingen die niet het navolgen van absolute voorschriften, maar de dichterlijke *expressie* centraal stellen.

Van Alphen's opzet de Nederlandse poëzie te verbeteren spreekt sterk uit zijn beschouwing over prosodie, de kern van het stuk over *melodie*. Het is niet het boeiendste deel van zijn beschouwingen. Hij onderwerpt de Nederlandse prosodie aan een kritisch onderzoek en geeft na een zorgvuldige vergelijking van poëziefragmenten exacte richtlijnen voor het bepalen van de kwaliteit van een lettergreep. Waar hij speciaal over de Nederlandse prosodie komt te spreken, put Van Alphen vooral uit Nederlandse bronnen. Hij vergelijkt de dichterlijke praktijk (de primaire bronnen) met de voorschriften uit Nederlandse grammatica's en enkele poëtische verhandelingen, en komt zo tot nieuwe voorschriften.

Het intermezzo over rijmloze poëzie geeft weer een duidelijke argumentwisseling te zien. Van Alphen laat als tegenstanders van de rijmloze poëzie Van Engelen en Huisinga Bakker optreden. Daarna noemt hij voorbeelden van Engelse en Duitse dichters die naam hebben gemaakt met hun rijmloze poëzie. Enkele Engelse 'kunstregters' – onder wie Addison, Warton, Kames en Webb – komen aan het woord om de rijmloze verzen te verdedigen. Franse critici – onder wie Voltaire, Dubos en Fénelon – figureren als voorstanders van het rijm. Voor de Franse poëzie achten zij het rijm noodzakelijk, al zien ze er ook veel nadelen in. Daarop treden enkele Nederlandse voorvechters van het rijmloze vers naar voren; de meesten van hen schreven rijmloze gedichten. Dit zijn wat minder bekende goden als G. Brandt, Martinius, Van Zanten en Goddaeus. Van Alphen gaat vervolgens de voor- en nadelen van

³² In zijn *Antwoord op den Brief van den Hoogwelgeb. heer De Perponcher [...]* bekritiseert hij diens opvattingen over imitatie. Vgl. hiervoor ook Kloek, 'Expressie versus imitatie' en Oosterholt, 'Kunstdrift en kunstbewerking'. Het *Antwoord* komt nog ter sprake in hoofdstuk 4.

(de ‘werking’ van) het rijm onderzoeken. Hij haalt nog een enkele bron aan, maar zijn argumentatie is toch vooral gestoeld op zijn eigen redeneringen en observaties. Aan het slot verbindt hij deze met zijn bevindingen over de Nederlandse prosodie, die hij heeft beschreven in het voorafgaande stuk. De voorstellen die Van Alphen doet, zijn ontleend aan de praktijk. Immers, hij combineert de toepassing van rijmloze verzen zoals die in het buitenland, met name in Engeland en in Duitsland, gewoon is, met de specifieke situatie van de Nederlandse dichtkunst. Buitenlandse en Nederlandse dichters die met succes rijmloze verzen hebben geschreven, leveren dan ook de voornaamste bewijzen voor zijn stelling.

In het afsluitende deel van de *Inleidende verhandeling* houdt Van Alphen een pleidooi voor een bestudering van primaire en secundaire bronnen. Hij verwijst onder meer naar Sulzer en Marmontel, maar presenteert in hoofdzaak zijn eigen redeneringen. Op enkele specifieke plaatsen last hij als versterking van zijn bedenkingen het oordeel van anderen in. Zijn karakterisering van Homerus bijvoorbeeld is samengesteld uit fragmenten uit enkele van de bronnen die hij op die plaats noemt: Pope en Sulzer.³³ Waar hij zijn lezers aanraadt de bijbelse dichters te bestuderen, spreekt hij bij monde van de specialisten op dat gebied, zoals Trapp, Lowth en Jones.³⁴

Digtekundige verhandelingen: De Verhandeling over het aangeboorne

De tweede van de *Digtekundige verhandelingen* cirkelt rond de vraag of het dichten al dan niet aangeboren is. Aan het begin beantwoordt Van Alphen die vraag al bevestigend door te stellen dat poëzie inderdaad een specifiek talent veronderstelt. In de daaropvolgende stukken onderzoekt hij deze these aan de hand van verschillende aspecten zodat, aan het slot van die verhandeling, al die punten bij elkaar komen in een gespecificeerd antwoord op de kernvraag. De verschillende onderdelen kunnen we lezen als argumenten binnen de gehele structuur van de verhandeling.

In het eerste stuk, handelend over de vraag of het dichten als zodanig aangeboren is, voert Van Alphen als getuigen vooral historische werken op en voorbeelden van oudere literaire teksten die niet zo lang daarvoor (her)ontdekt waren. Deze dienen om aan te tonen dat er altijd dichters hebben bestaan, zelfs in de meest primitieve culturen, ongeacht het klimaat, de regeringsvorm of de mate van ontwikkeling. Redeneringen die strijdig zijn met zijn opvattingen, ondergraaft hij door terug te grijpen op zijn eerdere beschouwingen over *harmonie* en *melodie*. Als aanvullende ondersteuning van zijn stelling brengt hij aan het slot nog wat anekdotische gegevens naar

³³ Dl. 1, *Inleidende verhandeling*, blz. 144–145.

³⁴ Dl. 1, *Inleidende verhandeling*, blz. 147–150.

voren over het leven van bekende dichters. Dit materiaal heeft hij ontleend aan dichtersbiografieën en verzamelwerken, maar ook aan voorredes.

Het stuk over de dichterlijke *genie* steunt behalve op de eigen argumentatie van Van Alphen, op enkele kunsttheoretische en filosofische bronnen. Hij geeft hier een stereotiepe visie op de *genie*. Zijn typering van de werkzaamheid van de dichterlijke *genie* blijkt een letterlijke vertaling van tekstpassages van achtereenvolgens Dubos, Marmontel en Sulzer. Via een parafrase van een verhandeling van Cochius – van wie hij ook enkele passages heeft vertaald – last hij een uitweiding in over het *aangeborene*, om zich vervolgens af te zetten tegen de revolutionaire theorie van Helvetius, volgens wie alle ideeën (en dus ook de dichterlijke denkbeelden) terug te voeren zijn op zintuiglijke ervaringen. Zijn weerlegging van die tegenstem leidt – met enige hulp van Cochius – als vanzelf tot de bekrachtiging van zijn eigen stelling.

Waar Van Alphen spreekt over *sensibiliteit* of *teergevoeligheid*, maakt hij vooral gebruik van primaire bronnen, veelal poëziefragmenten – passages waarin een dichter zich uitlaat over zijn eigen gevoeligheid of waar hij zijn *sensibiliteit* via fictieve personen laat spreken. Het is een parade van poëtische fragmenten: Horatius, Ovidius, Tasso, Shakespeare, Racine, Klopstock, Van Merken etcetera.

In het stuk over de *verbeelding* brengt Van Alphen de lezer eerst op de hoogte met de overeenkomsten en de verschillen tussen het geheugen en de verbeeldingskracht. Van de fysiologische beschouwingen die hij hier noemt, ziet hij het meest in de uiteenzetting van Condillac. Vervolgens demonstreert Van Alphen aan de poëzie van Tasso, Milton, Klopstock en Van Merken wat de verbeeldingskracht *doet* in de dichtkunst. Opnieuw gaat hij te rade bij Sulzer, ditmaal voor zijn beschrijving van de dichterlijke verbeeldingskracht. Hij heeft vrijwel diens gehele lemma ‘Einbildungskraft’ en een fragment uit het lemma ‘Dichtungskraft’ opgenomen, in blokjes verdeeld over de afsluitende bladzijden.

In het laatste hoofdstuk van deze verhandeling buigt Van Alphen zich over het meest wezenlijke van het dichten: de neiging en het vermogen zich *harmonisch* uit te drukken door middel van de taal. Hij verbindt dit met een korte beschouwing over het *enthousiasme*, een vermogen dat volgens Sulzer onmiddellijk samenhangt met de verbeeldingskracht.³⁵ Van Alphen begint dit stuk dan ook met een citaat hierover uit Sulzer. Maar voor het vervolg baseert hij zich vooral op uitspraken van buitenlandse dichters over hun dichterlijke vervoering. In zijn afsluiting (*peroratio*) brengt hij de verschillende onderdelen uit de beide verhandelingen bij elkaar.

³⁵ Sulzer verwijst de lezer van het lemma ‘Einbildungskraft’ naar het lemma ‘Begeisterung’ en voegt daaraan toe dat het laatste is geschreven als een vervolg daarop (*Allgemeine Theorie*, dl. 1, blz. 294; vgl. ook de toelichtingen bij dit stuk). Zie voor de volledige titel de bronnenlijst.

Eclecticisme

De uitkomsten van het bronnenonderzoek leiden in de eerste plaats tot de conclusie dat Van Alphen heel eclecticisch te werk gaat. Maar het is een creatief soort eclecticisme. Geenszins gemakzuchtig haalt hij de vindplaatsen voor zijn argumentatie uit de meest diverse teksten, afkomstig uit verschillende culturen. Van Alphen gaat ook heel eclecticisch te werk in zijn manier van citeren uit al die verschillende bronnen. Hij licht er die uitspraken uit die hem van pas komen, en dat kan betekenen dat hij de ene keer de kern van een betoog overneemt en de andere keer slechts een zijdelingse opmerking, gemaakt in een heel ander verband. Het komt ook wel voor dat hij in een specifiek tekstgedeelte een aantal werken als bron noemt terwijl zijn argumentatie in feite steunt op slechts één of twee teksten uit dat cluster. Van sommige bronnen zijn alinea's verwerkt waarbij de fragmenten op verschillende plaatsen in de tekst opduiken. Uit Marmontel bijvoorbeeld citeert Van Alphen in de *Digtkundige verhandelingen* vaker zulke alinea's: zinnen die in het origineel volgen op een passage die Van Alphen in een eerder stuk, soms enkele bladzijden daarvoor, heeft aangehaald.

Vondel, Hooft, Vollenhove en Poot bestempelt hij in de *Inleiding bij Riedel* als de belangrijkste Nederlandse dichters. Wanneer we zijn literaire voorkeuren in de *Digtkundige verhandelingen* willen achterhalen, moeten we de opbouw van zijn argumentatie goed in de gaten houden. Noemen of citeren immers is niet hetzelfde als een voorkeur uitspreken. Wanneer Van Alphen bijvoorbeeld het gebruik van metrum en prosodie onderzoekt, kan hij velerlei poëziefragmenten opvoeren als demonstratiemateriaal. Maar deze hebben een andere functie in het betoog dan gedichten die worden geciteerd als voorbeelden van een geslaagde dichterlijke 'uitdrukking'. Soms zijn de aanhalingen uit buitenlandse dichters dezelfde als de aanhalingen in de theoretische beschouwingen die hij in dat stuk heeft verwerkt. Het lijkt er dan op dat hij zijn literaire voorbeelden daaruit heeft overgenomen. Een reden te meer om voorzichtig te zijn met het trekken van conclusies. In het algemeen heeft Van Alphen een voorkeur voor emotionalistische poëzie. Of het nu lyriek van Hooft is, een heldendicht van Lucretia van Merken, een tragedie van Racine, de *Messias* of de *Oden* van Klopstock, de heldendichten van Milton of Tasso, het gaat Van Alphen om de kwaliteit van de dichterlijke 'uitdrukking'. Uit Klopstock heeft Van Alphen opvallend royaal geciteerd. Diens poëzie waardeerde hij veel meer dan zijn Nederlandse critici lief was.

Van Alphen manifesteert zich als een tegenstander van de imitatieve kunstopvatting van Batteux. Maar daarmee is nog niet duidelijk geworden wat zijn voorkeuren zijn op het punt van de theorievorming. Wie van de vele geciteerde filosofen en critici nu zijn grootste voorkeur hebben en door wie hij het meest beïnvloed lijkt, is niet zo gemakkelijk te zeggen. Zelf

zegt Van Alphen de meeste affiniteit te hebben met de *Elements of Criticism* (1762) van Lord Kames (Henry Home) – aanvankelijk had hij deze immers willen vertalen in plaats van Riedel.³⁶ Internationaal was Kames' *Elements* zeker geen onbekend werk. Het werd in de loop van de achttiende eeuw verschillende keren herdrukt en er werd in veel poëtische beschouwingen naar verwezen.

Kames heeft vooral aandacht voor de psychologische 'werking' van poëzie. Op detailniveau wijdt hij daar minutieuze uiteenzettingen aan. Hij probeert op grond van een kritische beschouwing van de poëzie zelf de achterliggende principes te achterhalen. Vooral onderzoekt hij hoe men emoties kan overbrengen in poëzie en in dat verband spreekt hij ook over stijlverschillen, over dichtelijke taal, over het gebruik van beelden en vergelijkingen en over het effect van het rijm in poëzie. Deze analyserende manier van argumenteren heeft Van Alphen in verschillende stukken toegepast, vooral in zijn *Digtkundige verhandelingen*, waar hij zoveel poëziefragmenten laat fungeren als literaire bewijspplaatsen.

Op meerdere plaatsen verwerkt Van Alphen gedachten uit Dubos' *Réflexions sur la poésie et la peinture* (1719). Ook dat werk behoort tot de bekende en veel geciteerde beschouwingen over literatuur en kunst. In 1740 en 1760 werd er nog een Nederlandse vertaling van uitgebracht. Van Alphen ontleent ook geregeld uitspraken aan de *Poétique* van Marmontel, een breed opgezette poetica uit 1763. Betekent dit nu dat zij tot zijn favorieten behoren? Dat zou een overhaaste conclusie zijn. Immers, dat Van Alphen uitspraken van Dubos en Marmontel overneemt, wil niet altijd zeggen dat hij deze gedachten niet bij een van de elders geciteerde auteurs had kunnen aantreffen. Vaak gaat het om noties of opvattingen die tot gemeenplaatsen zijn geworden. Aan wie hij zo'n gemeenplaats ontleent, doet er dan niet zo veel toe. Zijn voorkeur voor de ene auteur boven de andere lijkt vooral te zijn ingegeven door een grotere overzichtelijkheid van diens werk of pregnantere formuleringen.

Maar er is één auteur die op grond van het aantal ontleningen wel favoriet is. Dat is de Duitse *Popularphilosoph* J.G. Sulzer. Van Alphen heeft heel wat argumenten, letterlijke zinnen en zelfs breedvoerige passages ontleend aan diens *Allgemeine Theorie der schönen Künste* (1771, 1774), een alfabetisch opgezet werk over het gehele complex van kunst en literatuur in afzonderlijke lemma's. Wanneer Van Alphen aan het begin van zijn *Inleiding* voor het eerst een lange passage citeert uit deze bron, zegt hij dit te doen omdat hij nauwelijks iemand kent 'die SULZER evenaart in eene klare en teffens nauwkeurige en grondige voorstelling van zijne gedagten'.³⁷ Sulzers *Allgemeine*

³⁶ Dl. 1, *Inleiding bij Riedel*, blz. 44.

³⁷ Dl. 1, *Inleiding bij Riedel*, blz. 15.

Theorie is op zichzelf een compilatie uit verschillende werken over esthetica en kunsttheorie. Ook het relatief grote aantal verwijzingen naar dit handboek laat zich gemakkelijk verklaren uit de overzichtelijkheid en de heldere formuleringen.

Citaten en ontleningen

Van Alphen verwijst niet zelden naar bronnen die ook weer op andere teksten teruggaan, waardoor er als het ware een soort gelaagdheid ontstaat in de bronverwijzingen. Een voorbeeld: in zijn beschouwingen over de literaire taal en ook in zijn beschouwing over *harmonie*, citeert Van Alphen een aantal achttiende-eeuwse auteurs. Dat de door Van Alphen aangehaalde schrijvers teruggrijpen op auteurs als Cicero, Quintilianus en Dionysius van Halicarnassus en dat Van Alphen via zijn bronnen gedachtegoed uit de klassieke retorica verwerkt, wordt niet altijd duidelijk. Het komt ook wel voor dat hij citeert uit een bron die bij nader inzien een bespreking en een parafrase blijkt te bevatten van een eerder aangehaalde bron, zoals bij Klopstock en Herder in het stuk over literaire taal.³⁸

Een ander punt dat hier ter sprake moet komen, is de wijze waarop hij zijn ontleningen verantwoordt. Hoe precies en uitvoerig hij ook is in zijn literatuurverwijzingen, in het vermelden van ontleningen is hij niet altijd even zorgvuldig. Meestal geeft hij aan dat hij citeert en vaak vermeldt hij daarbij de bron en de plaats waar de desbetreffende tekstpassage te vinden is. Maar er zijn verschillende plaatsen in de tekst waar hij – zonder dat op enigerlei wijze duidelijk te maken – letterlijk citeert, zoals er ook alinea's zijn waar hij kleinere citaten met zijn eigen tekst heeft vervlochten op zo'n manier dat de ontleende tekst niet meer als zodanig herkenbaar is. Het meest verrassende is nog wel dat er nauwelijks een stilistisch verschil valt te zien tussen de originele tekst van Van Alphen en de ontlening. Ook de *Digtekundige verhandelingen*, zo vaak geprezen om de stijl, zijn deels doorvlochten met ontleningen uit teksten van anderen.

De eerste gelegenheid waar Van Alphen letterlijk citeert, terwijl hij het doet voorkomen alsof hij slechts een parafrase geeft, is de passage in de *Inleiding bij Riedel* waar de filosofie van Baumgarten ter sprake komt.³⁹ Het gaat hier om een passage uit Sulzer, dezelfde bron die hij een paar bladzijden verder mét aanhalingstekens citeert. Een ander voorbeeld: in een beschouwing over de nadelen van al te specifieke voorschriften voor de dichter heeft Van Alphen diverse zinnen uit Riedels *Briefe über das Publicum* tussen zijn eigen tekst gemonteerd. Hij noemt zijn bron in een voetnoot,

³⁸ Dl. 1, *Inleidende verhandeling*, blz. 64 (n. 9).

³⁹ Dl. 1, *Inleiding bij Riedel*, blz. 14.

maar nergens blijkt dat hij letterlijk citeert. Van Alphen suggereert dat hij op zijn hoogst zijn gedachtegang heeft laten bepalen door wat Riedel en Kames over dit onderwerp te berde brengen.⁴⁰

Vergeleken bij de andere twee teksten bevat de *Inleidende verhandeling* de meeste verwijzingen naar poëziefragmenten. Maar ook hier blijken verschillende plaatsen in de tekst een bijna letterlijke weergave van passages uit die secundaire teksten die de auteur aanhaalt in de noten. En in zijn beschouwing over *harmonie* heeft Van Alphen literaire bewijsplaatsen aangevoerd die merendeels dezelfde zijn als de voorbeelden in de theoretische geschriften die hij als bron aanhaalt. In zijn kritiek op de theorie van Batteux neemt hij enkele (vertaalde) zinnen uit Schlegel over. Die bron heeft hij op deze specifieke plaats in het geheel niet genoemd.⁴¹

In het laatste stuk uit de *Inleidende verhandeling* geeft Van Alphen als voorbeeld van bruikbare verhandelingen over dichters, een opsomming van enkele beschouwingen over Homerus. Hij noemt Popes *Essay on Homer*, Kedingtons *Critical Dissertation*, Rocheforts *Discours sur Homère* en Sulzers lemma over Homerus in de eerder ter sprake gebrachte *Allgemeine Theorie*. Hij neemt daar enkele 'bijzonderheden' uit over, zoals hij dat zelf noemt. De gehele bladzijde met 'bijzonderheden' bestaat uit een mozaïek van citaten uit Pope en Sulzer. Informatie uit de andere teksten speelt hier geen enkele rol.⁴² In dezelfde context noemt Van Alphen enkele beschouwingen over de bijbelse dichters. Ook hier heeft hij een collage gemaakt van citaten uit de aangehaalde bronnen en zijn eigen tekst.

In de eerste stukken van de *Verhandeling over het aangeboorne* beschouwt Van Alphen de omstandigheden waarin verschillende dichters opgroeiden en de momenten waarop hun dichterschap zich voor het eerst manifesteerde. Hij voert vele biografische gegevens aan uit de meest uiteenlopende bronnen. Enkele dichters hebben zijn bijzondere aandacht. Zo wijdt hij een paar bladzijden aan de beschrijving van de dichterlijke ontwikkeling van Klopstock. Twee keer verwijst hij op die plaats naar Bodmer, die geciteerd wordt in Schubarts voorrede bij een uitgave van de *Kleine poetische und prosaische Werke* van Klopstock. De eerste keer gaat het om een gewoon citaat, mét aanhalingstekens. De rest van die typering, die toch zo'n twee bladzijden beslaat, bestaat uit zinnen van Van Alphen, afgewisseld met vertaalde zinnen uit diezelfde lange aanhaling uit Bodmer (via Schubart).⁴³ De aangehaalde zinnen liggen in het origineel soms bladzijden uit elkaar. Van Alphen kan zulke passages dus nauwelijks 'per ongeluk' hebben overgeno-

⁴⁰ Dl. 1, *Inleiding bij Riedel*, blz. 29–30.

⁴¹ Dl. 1, *Inleidende verhandeling*, blz. 87–88.

⁴² Dl. 1, *Inleidende verhandeling*, blz. 144–145.

⁴³ Dl. 1, *Verhandeling over het aangeboorne*, blz. 175–177.

men. Hij moet de ontleende zinnen wel heel nauwgezet bij elkaar geplaatst hebben.

Het daaropvolgende stuk bevat een karakterisering van de dichterlijke *genie*. Van Alphen zegt dat hij de literatuur over dit onderwerp grondig heeft bestudeerd en dat hij daar ‘rekenschap’ van wil afleggen. Als resultaat van wat hij aan zinnigs heeft aangetroffen bij Dubos, Marmontel, Sulzer en Gerard geeft hij een ‘uittreksel’, een lange passage tussen aanhalingstekens, echter zonder vermelding van de vindplaats. Het is een collage van ontleeningen uit Dubos, Marmontel en Sulzer. Van Gerard echter heeft Van Alphen in het geheel niets overgenomen, terwijl deze nu juist de meest filosofische studie schreef over het onderwerp.⁴⁴ In het vervolg van zijn betoog neemt Van Alphen wel nog een enkele passage over uit een psychologische studie van Cochius.⁴⁵

Voor de bewijsvoering in zijn stuk over de dichterlijke sensibiteit maakt Van Alphen voornamelijk gebruik van poëzie-fragmenten. Met betrekking tot de daarna behandelde onderwerpen, verbeeldingskracht en *enthusiasme*, blijkt Van Alphen meer uitspraken te citeren dan hij zelf vermeldt. De meeste daarvan heeft hij overgenomen uit Sulzer. De omschrijving van de dichterlijke verbeeldingskracht, aan het slot van dit stuk, bestaat voornamelijk uit ontleeningen uit Sulzers *Allgemeine Theorie*, gemonteerd tussen de zinnen van Van Alphen. Hetzelfde geldt voor zijn typering van het dichterlijk *enthusiasme*.

Hoe valt dit ‘gebrek aan zorgvuldigheid’ nu te rijmen met de exactheid die Van Alphen elders – in de noten en de bronverwijzingen – aan de dag legt? Bij grotere stukken citaat is het heel goed mogelijk dat de aanhalingsstekens zijn weggevallen door onachtzaamheid van de zetter of van de auteur zelf. Wanneer het echter gaat om kleine brokjes citaat die versneden zijn tussen de originele tekst, is de wijze van incorporeren zo subtiel dat er nauwelijks sprake kan zijn van toeval. Ook het exacte overnemen van de interpunctie – iets waar men in de achttiende eeuw in het algemeen niet zo precies in was – doet toch wel vermoeden dat het overnemen van fragmenten heel bewust geschiedde, wellicht met de aanvankelijke bedoeling dit als werkmateriaal te gebruiken.

Het is vreemd dat Van Alphen op de ene plaats heel zorgvuldig te werk gaat en op een andere plaats een bronvermelding ‘vergeet’. Het lijkt er soms op dat hij zijn verhandelingen *naast* zijn bronnen heeft geschreven en notities heeft gemaakt die hij niet altijd meer heeft bewerkt of dat hij zijn notities niet meer heeft vergeleken met het origineel. In de noten bij het

⁴⁴ Dl. 1, *Verhandeling over het aangeboorne*, blz. 183–184.

⁴⁵ Dl. 1, *Verhandeling over het aangeboorne*, blz. 195–196.

eerste stuk van de *Verhandeling over het aangeboorne* excuseert hij zich ervoor dat hij tijdens het werken niet alle plaatsen heeft genoteerd:

Voor het overige verzoeken ik verlof, om bevrijd te zijn van alle deze anecdoten door aanhalingen te bewijzen. Ik heb ze onder het lezen aangetekend, zonder de plaatsen er bij te schrijven; en het zoude mij nu zeer lastig zijn, die wederom op te zoeken. Ik kan op mijn woord verzekeren, dat ik, bij mijn weten, niets gezegd heb, dan het geen ik waarlijk gevonden heb, in CIBBERS *Lives of the English Poets*, in de levens van VONDEL, POOT, BROEKHUIZEN – voorredes – enz. enz.⁴⁶

Waarom zou hij op andere plaatsen in de tekst niet ook gebruik hebben gemaakt van uitspraken waarvan hij de bron niet precies heeft genoteerd? Er zijn geen documenten overgeleverd die ons iets vertellen over de wijze waarop Van Alphen deze beschouwingen heeft geschreven. Of hij uit het hoofd al die vindplaatsen heeft gerangschikt dan wel stapels met boeken om zich heen had waaruit hij naar believen kon selecteren of, misschien waarschijnlijker, grote vellen met aantekeningen en citaten uit al die verschillende werken? We weten het niet. De verhandelingen tonen het resultaat van zijn werkwijze, niet het proces zelf.

Werkwijze

Van Alphen gaat niet overal op dezelfde manier te werk. In die tekstgedeelten waar hij poëziekritiek beoefent, in een groot deel van de *Inleidende verhandeling* bijvoorbeeld, vinden we nauwelijks collages van citaten en parafrases. Daar construeert hij zijn betoog vooral op grond van eigen argumenten en redeneringen, met de vele poëziefragmenten als voornaamste bewijsmateriaal. Van Alphen past dus niet in alle onderdelen van de literair-theoretische geschriften een montagetechniek toe. Dat doet hij vooral wanneer hij de stand van wetenschap over een bepaald onderwerp weergeeft. Bijvoorbeeld wanneer hij de dichterlijke ontwikkeling van Homerus of Klopstock wil schetsen. Dan volstaat hij met een typering die zeer nauw aansluit bij de woorden van zijn zegslieden. Maar hij monteert vooral citaten en ontleningen in zijn eigen tekst wanneer hij meer abstracte begrippen behandelt, zoals *genie*, *verbeelding* of het dichterlijk *enthousiasme*.

Bijzonder origineel zijn Van Alphens uitspraken over dergelijke poëtische begrippen overigens niet. Handig laverend tussen diverse extreme standpunten, kiest hij datgene uit wat hij nodig heeft voor de opbouw van zijn betoog. In de algehele argumentale structuur blijken deze theoretische noties ook niet de hoofdzaak te zijn. Het zijn veeleer uitweidingen binnen het betoog. Van Alphen kan dus volstaan met een samenvatting uit de literatuur of anders met een standaardschrijving van zo'n begrip. In die

⁴⁶ Dl. 1, *Verhandeling over het aangeboorne*, blz. 171 (n. 24).

theoretische stukken ligt ook niet de originaliteit van zijn werk. Die is eerder gelegen in zijn poëziekritiek en in de manier waarop hij een retorisch-expressieve poëzie-opvatting verbindt met *zijn* selectie uit de theorieën van andere, meest buitenlandse schrijvers. Voor de constructie van zijn beschouwingen over literatuur heeft Van Alphen steun gezocht bij zijn voorgangers. Al deze flardjes tekst van anderen, stukjes uit Sulzer, Marmontel, Dubos, Bodmer, Cochius, heeft hij een plaats gegeven in zijn betoog. Samen met zijn argumenten en redeneringen vormen deze ontleningen, gemaskeerd of niet, bouwstenen voor de totale argumentele structuur.

De uitkomsten van het bronnenonderzoek zeggen dan ook meer over de werkwijze van Van Alphen dan over zijn poëtische en filosofische voorkeuren. Wie wil weten hoe buitenlandse theorieën doorwerken in de poetica van Van Alphen, moet in de eerste plaats bepalen welke plaats zij innemen in de totale argumentele structuur en bovendien moet men weten wat nu eigenlijk de status is van zijn uitspraken – gaat het om redeneringen en formuleringen van Van Alphen zelf, argumenten van een van zijn zegslieden, ontleningen of citaten? Van Alphen verbindt op een niet altijd even doorzichtige manier elementen uit verschillende culturen en uit verschillende kunstopvattingen met zijn argumenten en bevindingen tot er een nieuw geheel ontstaat. Mag men dan, zoals gebruikelijk is in het huidige poetica-onderzoek, brokjes uit zijn argumentatie isoleren en ze presenteren als de opvattingen van Van Alphen?

Er is weinig vergelijkbaar onderzoek gedaan naar de verwerking van bronnen in achttiende-eeuwse poëtische geschriften. Wat er bekend is over het gebruik van bronnen in filosofische verhandelingen en kunsttheoretische geschriften uit die tijd – hoe sporadisch ook –, wijst in dezelfde richting. Mendelssohn en Sulzer bijvoorbeeld gingen heel eclectisch te werk. Van gezaghebbende auteurs als Baumgarten en Lessing is wel gezegd dat zij in plaats van werkelijk origineel te zijn andermans gedachtegoed tot een synthese smeedden.⁴⁷ Bij zijn onderzoek naar de bronnen voor een verhandeling van La Mettrie ontdekte Theo Verbeek grote stukken uit Boerhaave en Haller die La Mettrie zonder bronvermelding heeft overgenomen.⁴⁸

⁴⁷ Over Baumgarten: Nivelle, *Kunst- und Dichtungstheorien*, blz. 9–10. Op deze plaats noemt Nivelle hem eerder de ‘Testamentsvollstrecker’ van de retorische en poëtische traditie, dan de grondlegger van een nieuwe wetenschap. De originaliteit van Baumgarten ligt in de eerste plaats in het ontwerpen van een systeem uit het bestaande, niet zozeer in het ontwikkelen van originele gedachten. Over Baumgarten en Lessing: Cassirer, *Philosophie der Aufklärung*, blz. 357–360.

⁴⁸ Verbeek, *Le Traité de l’Ame de La Mettrie*, vooral dl. 2, blz. 13–43. In de samenvatting van dit proefschrift concludeert Verbeek dat een groot deel van La Mettries *Histoire Naturelle de l’Ame/Traité de l’Ame* bestaat uit ‘een “collage” van teksten van Boerhaave en Haller’ (dl. 2, blz. 175).

Mijn indruk is dat ook andere schrijvers nogal gemakkelijk zijn omgesprongen met hun vindplaatsen. Naast slordig geciteerde passages vindt men ook letterlijke aanhalingen zonder bronvermelding. Het gaat niet aan om in al die gevallen van plagiaat te spreken. Toentertijd deed men dat ook zelden. De term zelf werd nog maar nauwelijks in de huidige, negatieve betekenis gebruikt. Juridisch had men bovendien weinig grond om op te staan omdat er nog geen auteursrecht bestond. Men ervoer het blijkbaar niet als een groot probleem dat er zo vrij werd omgesprongen met de teksten van anderen, al zijn er aanwijzingen dat men gevoeliger begon te worden op dit punt.⁴⁹

Dit alles zou verband kunnen houden met de achttiende-eeuwse taalopvatting. Taal werd in de eerste plaats beschouwd als de aankleding van de gedachte en binnen een dergelijke retorische taalopvatting is de inhoud (gedachte) meer van belang dan de woorden zelf. De Nederlandse vertaaltheorie en de vertaalpraktijk in de achttiende eeuw werden nog in belangrijke mate bepaald door een dergelijke retorische taalopvatting. Men had in het algemeen meer aandacht voor het juist overbrengen van de inhoud (*res*) dan van de woorden (*verba*).⁵⁰ Misschien houdt het ‘gemakkelijke’ overnemen van tekstfragmenten ook wel verband met die retorische opvatting van taal, waar de precieze formuleringen er minder toe doen dan de voorgestelde gedachten.

Van Alphen heeft zich uitzonderlijk goed gedocumenteerd en zijn bronnen heel geraffineerd gerangschikt. Op zichzelf zijn een dergelijke retorisch-argumentele structuur en het ‘gemakkelijke’ citeren geen specifiek achttiende-eeuwse kenmerken. Het is een werkwijze die men ook wel in zeventiende-eeuwse geschriften kan aantreffen. Maar het uitzonderlijke aan deze teksten is vooral de grote hoeveelheid bronnen in combinatie met de argumentatie. Misschien heeft zijn opleiding als jurist – Van Alphen was

⁴⁹ Vgl. bijvoorbeeld Hayes, ‘Plagiarism and legitimation in eighteenth-century France’. Er zijn aanwijzingen dat de houding tegenover ontleningen en plagiaat gaat veranderen in de loop van de achttiende eeuw. Overigens beschuldigde Haller La Mettrie wel degelijk van plagiaat (vgl. hiervoor noot 48). Bellamy zou Van Alphen in een pamflet verwijten dat hij in zijn poëzie gedichten van Kleyn bewerkt had die hij ten onrechte als ‘oorspronkelijk’ presenteerde. Bellamy spreekt niet van plagiëren, maar van parodiëren (vgl. Buijnsters, *Hieronymus van Alphen*, blz. 214–216). In de jaren 1767–1768 had Lelyveld zich eraan gestoord dat Lublink de Jonge voor zijn vertaling van Youngs *Night-thoughts* al te sterk had geleund op de Duitse overzetting (vgl. Kloek, ‘Metten met twee maten’, blz. 337). Overigens heeft Kleyn een groot fragment overgenomen uit Van Alphens *Digtkundige verhandelingen* (zie hiervoor hoofdstuk 4, n. 88). Het spreekt voor zich dat het bewerken van literaire voorbeelden een andere status heeft dan het overnemen van citaten in beschouwen de teksten.

⁵⁰ Vgl. hiervoor o.a. Korpel, *Over het nut en de wijze der vertalingen* en Renier, *Interpretatio*.

als advocaat geschoold in het opstellen van pleitredes – nog doorgewerkt in de retorisch-argumentele structuur van zijn verhandelingen, wellicht zonder dat hij zich daar zelf bewust van was. Maar dat is niet meer dan een suggestie. De exactheid en de uitvoerigheid van de bronverwijzingen, waarbij hij vaak niet alleen de auteur van een passage noemt, maar ook de titel van het werk en de pagina, getuigt eerder van een wetenschappelijke benadering van het onderwerp.

Ieder die de Latijnse school had doorlopen, was vertrouwd met de principes van de retorica. De meeste achttiende-eeuwse lezers zullen die retorische structuur doorzien hebben. Maar ze zullen niet allemaal in de gelegenheid zijn geweest de vele aanhalingen en citaten te verifiëren. Daartoe moesten ze over een bibliotheek beschikken die even groot en veelzijdig was als die van Van Alphen. Het lijkt ook niet waarschijnlijk dat alle lezers het Latijn, het Italiaans en het Grieks machtig waren. Velen hebben zich aan die opeenhoping van (buitenlandse) namen en titels gestoord. Ze verweten Van Alphen een vertoon van geleerdheid en een ongewenst flirten met het buitenlandse gedachtegoed.

In het voorjaar van 1779 schreef Zacharias Henric Alewijn aan Meinard Tydeman:

In antwoord op Uwen brief van 8 Febr. dient het volgende. Ja, ik heb V.A. geschreven over zijn' Riedel, en verhaald, wat er de menschen van zeggen. Hy schijnt er niet over gesticht: ten minsten ik heb nog geen antwoord. Ondertusschen zijn er hier lieden, die zich er meer over ergeren, dan er aanleiding is; die den aanstoot grooter maken dan hy is – Dat gaat meer zo. De zachtste critique, en tevens ad rem, was die van Do Nahuis – “Eerst gaf V.A. ons het ware en het goede – en nu slechts het schoone!”⁵¹

De publicatie van de Riedel-bewerking, met de *Inleiding* als voorafgaand manifest, was een evenement. Van Alphen moet geweten hebben dat hij zijn tijdgenoten verraste met een zo uitvoerige *Nederlandstalige* studie over de schone kunsten. Hij moet ook voorzien hebben dat zijn tijdgenoten hem niet meteen zouden omarmen als een geestverwant, maar dat zij integendeel grote moeite zouden hebben zijn visie te delen. Literatoren als Alewijn en Tydeman en andere medeleden van *Dulces ante omnia musae* en de *Maatschappij der Nederlandsche letterkunde* probeerden vanuit een sterk verdedigende houding de nationale literatuur op een hoger peil te brengen. Van Alphen stelde zich heel wat minder voorzichtig op: hij velde een negatief oordeel over de Nederlandse literatuur van zijn tijd om vervolgens de weg te wijzen naar de vooruitgang. Zijn vermeende minachting voor de eigen cultuur en zijn oriëntatie op buitenlandse geschriften stuitten op fel protest van het literaire establishment.

De publicatie van de *Theorie* veroorzaakte onmiddellijk literair ‘cabaal’. Tussen 1779 en pakweg 1783 werd er van verschillende kanten verzet aangetekend tegen de opvattingen van Van Alphen, in correspondenties en recensies, maar ook in enkele gedrukte brieven. Van Alphen – zelf toen niet minder een genootschapsman – had een heel gevoelig onderwerp ter sprake gebracht. Sommigen waren het niet eens met zijn ideeën over literatuur, velen zagen de publicatie van de Riedel-bewerking en vooral zijn *Inleiding* als een aanval op hetgeen zij maar net hadden opgebouwd. Het filosoferen over kunst en literatuur als zodanig beschouwden zij als een buitenlands, voornamelijk Duits fenomeen. Van Alphen zelf heeft nauwe-

⁵¹ Brief Alewijn aan Tydeman (UBL LTK 997, z.j. [1779] 4). De in dit citaat genoemde brieven zijn niet bewaard gebleven. Het bedekt ongunstige oordeel van Alewijn kan voor een deel ook ingegeven zijn door enige persoonlijke irritatie. In eerdere brieven had Alewijn zich niet gunstig uitgelaten over het karakter van Van Alphen. Diens dichtvriend Pieter Leonard van de Kastele noemt hij veel bescheidener, bedachtzamer en beschaafder dan Van Alphen (Brief Alewijn aan Tydeman van 14 juni 1776; UBL BPL 945).

lijks gereageerd op de kritiek. Alleen W.E. de Perponcher heeft hem tot een verdediging van zijn standpunten weten uit te dagen, al heeft Van Alphen de gedachtewisseling halverwege gestaakt. En passant heeft hij de verwijten als zou hij zijn vaderland te kort doen, afgedaan als onzinnig. Blijkbaar beschouwde hij de toen al in het vooruitzicht gestelde *Digtkundige verhandelingen* als een voor zichzelf sprekende weerlegging van de kritiek op de *Inleiding*.

De reacties op de *Inleiding* waren zeer uiteenlopend. Sommige auteurs hebben hun bezwaren niet in een helder betoog gevat, maar ze hebben, veeleer impulsief, al schrijvend hun gedachten ontwikkeld over de ideeën van Van Alphen. Anderen hebben een eigen theorie ontvouwd waardoor hun weerlegging is ingebed in meer algemene poëtische beschouwingen. In deze inleiding kan ik geen recht doen aan het specifieke karakter van al deze geschriften, evenmin kan ik alle reacties even minutieus analyseren. Ik geef er de voorkeur aan de belangrijkste tendensen toe te lichten aan de hand van enkele spraakmakende geschriften. De kritische reacties op de *Inleiding* zijn van tweeërlei aard. Bij sommige critici is de verdediging van de nationale cultuur het voornaamste aandachtspunt, bij anderen zijn het vooral fundamentele bezwaren tegen een meer ‘filosofische’ literatuurbeschouwing.

Wat de eerste groep betreft: er zijn nogal wat critici die het niet konden verkroppen dat er zo’n ongunstig oordeel werd gevelde over de Nederlandse poëzie. Bij de *Maatschappij der Nederlandsche Letterkunde* bijvoorbeeld leefde het sterke besef dat de Nederlandse cultuur in een opbouwfase verkeerde. Vanuit die positieve gedachte werden initiatieven ontplooid om de Nederlandse taal en letterkunde – letterkunde dan wel te verstaan in de ruime achttiende-eeuwse betekenis van taalkunde, geschiedenis en literatuur – op een hoger plan te brengen. Ook in andere genootschappen kreeg de zorg voor de Nederlandse letterkunde vorm in een veelheid van beschouwende en creatieve activiteiten. Gezamenlijk fungeerden deze genootschapsactiviteiten als een bastion in de verdediging van de Nederlandse cultuur.⁵²

Een al te kritische en dus negatieve houding tegenover de eigen literatuur werd in deze kringen niet op prijs gesteld. Daarnaast is er ook een gekwetst gevoel van eigenwaarde te bespeuren waar het gaat om het *buitenlandse* oordeel over de eigen cultuur. Engelberts had de eer van de Nederlandse natie in 1763 fel verdedigd tegenover een negatieve beoordeling in

⁵² Anders dan Wiskerke meen ik dat er nog geen sprake was van een algemeen ‘gevoel van malaise’ (Wiskerke, *De waardering voor de zeventiende-eeuwse literatuur*, m.n. blz. 109). Men mocht dan de zeventiende-eeuwse dichters hoog houden, de achttiende-eeuwse werden daarmee nog niet naar de zijlijn verbannen.

een Engelstalig werk. Met een sterk uitgebreide editie van deze *Verdediging van de eer der Hollandsche natie* – twee jaar voor de publicatie van de Riedelbewerking – had hij nog meer voedsel gegeven aan de nationale gevoelens van verontwaardiging over de miskennen door het buitenland.⁵³

Tot op zekere hoogte vallen het verzet tegen de kritiek op de eigen cultuur en de meer inhoudelijke bezwaren tegen de nieuwe filosofische literatuurbeschouwing echter samen. Verschillende critici waren van mening dat Van Alphen zijn oren teveel naar buitenlandse theoretici liet hangen. Bij nader inzien blijkt men – met uitzondering van Macquet – onder ‘buitenlands’ vrijwel uitsluitend de Engelse en Duitse schrijvers te verstaan. Men verzette zich daarmee niet alleen tegen die landen die voorheen geen echte concurrenten waren geweest, maar men keerde zich daardoor ook af van de meer empirisch georiënteerde filosofen en de vertegenwoordigers van de nieuwere gevoelspoëtica. Franse schrijvers, die voor de meeste Nederlandse dichters nog steeds richtinggevend waren, werden niet zozeer als ‘vreemd’ of ‘buitenlands’ gezien – zoals de Nederlandse cultuur als geheel nog sterk op Frankrijk was georiënteerd.⁵⁴

Kritiek op de Inleiding: verdediging van de vaderlandse poëzie

Verdedigers van de nationale cultuur waren onder anderen de nu vrijwel vergeten genootschapsdichter Dirk Erkelens – een bestrijder van het eerste uur –, de recensenten van de *Nederlandsche Bibliotheek* en de *Algemeene Bibliotheek*, voorts Bilderdijk, Feith en de Zierikzeese arts en dichter Jan Macquet.⁵⁵

Erkelens heeft zich misschien wel de meeste moeite gegeven de vaderlandse literatuur vrij te pleiten van de door Van Alphen gesignaleerde gebreken. Het grootste gedeelte van zijn 64 bladzijden lange *Vrijmoedige aenmerkingen* (1779) is gewijd aan een weerlegging van de *Inleiding*. Volgens Erkelens kunnen aankomende dichters met deze *Theorie* van Riedel slecht uit de voeten. Voor dichters van een gering oordeelsvermogen is de Riedelbewerking veel te abstract en de ‘Wijsgeerige Koppen’ voor wie Van Alphen zijn bewerking had bestemd, hebben geen theorie nodig om zich een oordeel te

⁵³ In dit verband lijkt het niet toevallig dat de recensent van de *Nederlandsche Bibliotheek* zijn vaderlandslievende kritiek op de *Inleiding* onderbouwt met te verwijzen naar Engelberts’ *Verdediging*; *Nederlandsche Bibliotheek*, dl. 8, 1 (1780?), blz. 155–156.

⁵⁴ Vgl. bijvoorbeeld Frijhoff, ‘Het zelfbeeld van de Nederlander’. Volgens Frijhoff was de bovenlaag van de Nederlandse samenleving nog sterk verfranst.

⁵⁵ *Nederlandsche Bibliotheek*, dl. 8, 1 (1780?) blz. 151–167; *Algemeene Bibliotheek*, derde deel (1782?), blz. 30–54; Feith, *Verhandeling over het heldendicht* (1782), blz. 1–15. Erkelens, Bilderdijk en Macquet komen hierna nog ter sprake.

vormen. Erkelens betwist Van Alphen niet alleen de juistheid van zijn stellingname, maar ook zijn recht van spreken. Van Alphen had nooit voedsel mogen geven aan de buitenlandse minachting voor de Nederlandse literatuur. Met dit pamflet wil Erkelens dan ook duidelijk maken

hoe verre men van het regte spoor afdwaelt, wanneer men, met een hatelijk vooroordeel tegen zijn' eigen landaerd ingenomen, uit eene onmatige zucht voor alles wat vreemd is, de letterkunde van andere volken tracht te verheffen, ten koste van die der Nederlanderen.

Uit het vervolg van dit citaat spreekt verontwaardiging en teleurstelling:

Wij zouden nimmer gedacht hebben, dat een onzer landgenooten in staet was om den vreemdelingen, in hunne verachtinge van de Hollanderen, ten opzichte van derzelver letterkunde, eenig schijnbewijs aen de hand te geven, waarmede zij hunne versmading en hatelijk oordeel, in het oog van hunne medelandgenooten, eenige kragt en waarde kunnen bijzetten, indien wij, tot ons leedwezen, zulks niet duidelijk voor onze oogen hadden, in het bovengemelde werk, door den Heer Van Alphen uitgegeven.⁵⁶

Dat men de Nederlandse poëzie in het buitenland niet weet te waarderen, bewijst volgens Erkelens alleen dat men de taal niet beheerst. Het zegt niets over de kwaliteit van de dichtkunst. Bovendien stoort hij zich aan het soms al te gemakkelijke aanhalen van buitenlandse zegslieden.⁵⁷ Voorbeelden uit de *Inleiding* en de tekst van de *Theorie* 'bewijzen' dat Van Alphen door kwade bedoelingen en vooringenomenheid werd gedreven.

Jan Macquet publiceerde in 1780 zijn *Proeven van dichtkundige letteroefeningen over den smaak in de poëzije*, in feite een kritische beschouwing van Hoogvliets *Abraham de Aartsvader* – een werk dat ook bij Van Alphen ter sprake komt. In deze *Proeven* geeft Macquet ook zijn commentaar op de *Theorie* en de *Inleiding* (hoewel hij de titel daarvan niet noemt). Macquet combineert een conservatief-classicistische poëzie-opvatting met een opmerkelijk pleidooi voor een nationale smaak. Van Alphens negatieve oordeel over de vaderlandse poëzie wijst hij van de hand en hij vraagt zich af of men niet beter Nederlandse poetica's zou kunnen bestuderen dan buitenlandse. Buitenlandse geschriften over esthetica hebben dit manco dat zij een vreemde, want buitenlandse smaak aanprijzen (en voor hem horen ook de Fransen daartoe):

Ik verzoeke echter mijne Vaderlanders deze volgende bedenkingen te overwegen. Een Franschman denkt niet eveneens over de fraeie Wetenschappen als een Brit. Dat men in Engeland verheft, vindt geen goedkeuring aen het vaste land. [...]

⁵⁶ Erkelens, *Vrijmoedige aenmerkingen*, blz. 12.

⁵⁷ Zo wijst Erkelens hem terecht over enkele onjuiste interpretaties van fragmenten uit Morhof en uit de *Misanthropie* (*Vrijmoedige aenmerkingen*, blz. 27–28, respectievelijk 32–34).

Doch brengen deze gedagten wel een algemeenen, goeden smaek in ons land. Zij leeren ons wel een Franschen, een Engelschen enz. smaek; maer zullen wij op zijn Fransch of Engelsch denkende wel beter denken? [...] Is het ook wel waar, dat de vreemde Schrijvers zulke, origineele, zulke volmaakte Vernuften zijn?⁵⁸

Kritiek op een filosofische literatuurbeschouwing

De bezwaren tegen de meer filosofische literatuurbeschouwing die Van Alphen voorstaat, hebben deels hun neerslag gevonden in poëtische verhandelingen, deels ook in enkele afzonderlijke reacties. Hierbinnen laten zich ook weer twee richtingen onderscheiden. Bij sommige critici overheerst de opvatting dat de dichtelijke *genie* niet geremd mag worden door de theorie en dat de bezielde scheppingsdrang en het abstracte redeneren over kunst en literatuur elkaar bijten. Bij anderen is het verzet tegen de speculatieve wijsbegeerte – de nieuwerwetse ‘metafysica’ – het voornaamste punt van kritiek. Zij zien niets in een wijsgerig ontleden van de ‘werking’ van poëzie of het ontleden van de principes van het *schone*, maar prefereren als voorheen de navolging van de klassieke dichters. Dit gaat gepaard met het afwijzen van de Duits/Engelse gevoelspoetica. Zo bijvoorbeeld bij Onno Zwier van Haren die het allervroegste blijk van verzet tegen de theorie van Van Alphen op zijn naam heeft staan.

De toon van de (Franstalige) brief die Onno Zwier van Haren schreef aan zijn zoon Poppe André in december 1778 is tamelijk ironisch, schamper soms. Van Haren verkiest de Franse theorievorming en de Franse poëzie boven deze monsterlijk dikke *Theorie der schoone kunsten*. Hij is het volstrekt oneens met de strekking van de *Inleiding*. Het is meer dan naïef te denken dat iemand door het bestuderen van de nieuwe wetenschap van de esthetica dichtelijk *genie* en *smaak* zou verkrijgen (waarmee hij overigens een onjuiste uitleg geeft aan de woorden van Van Alphen). Ook de ‘originaliteit’ van de *Inleiding* acht hij discutabel. Van Alphen vult zijn boek op met citaten (‘des citations qui servent admirablement a grossir un livre’) en Van Haren bespot hem om zijn vele aanhalingen uit andere auteurs. Van Alphen doet hem denken aan een professor die zijn lezingen opbouwde uit citaten van alle mogelijke schrijvers en deze stevast besloot met te zeggen dat hij zelf veel geleerder was, waarna hij een volstrekt oninteressante eigen mening ging verkondigen.⁵⁹

De *Vaderlandsche letter-oeffeningen* stelden zich tamelijk voorzichtig op in hun recensie. Hun kritiek richt zich vooral op de Riedel-bewerking. Deze

⁵⁸ Macquet, *Proeven van dichtkundige letteroefeningen*, blz. 93–95.

⁵⁹ Gepubliceerd door Van Vloten in diens *Leven en werk van W. en O.Z. van Haren*, blz. 470–471. De eerste bewering is overtrokken: dat men *genie* aan zou kunnen leren, heeft Van Alphen nergens gezegd.

zou te abstract zijn en de recensent vraagt zich af of dichters daardoor niet op het verkeerde spoor worden gezet. Niettemin concludeert hij dat de *Theorie* van nut kan zijn en hij ontkracht bij voorbaat het argument dat de dichtgeest zou worden uitgeblust door de theorie van de esthetica:

Men laate zig hiervan niet afschrikken, door het denkbeeld, dat het in 't agt neemen der regelen van het Schoone den Dichtgeest te zeer zou verzwakken, of van zyne leevendigheid zou berooven; de heer Mr. van Alphen heeft deeze bedenkinge zeer wel tegengegaan.⁶⁰

Een reactie op de Riedel-bewerking vinden we ook in de inleiding bij de recensie van Macquets *Proeven van dichtkundige letteroefeningen*. Daar komt de criticus over het positieve effect van de Riedel-bewerking te spreken. Wat men daar ook verder van moge denken, de *Theorie* heeft de natie bewust gemaakt van een 'onderwerp' waar ze voor die tijd weinig belangstelling voor had en dit onderwerp – de esthetica – is belangrijk. Even verder schrijft hij dat men hier pas sinds de uitgave van de *Theorie* belang is gaan hechten aan 'den goeden smaak, het schone in de Dichtkunst, en meer byzondere punten der Theoretische studie'. Misschien hebben we daar, aldus de criticus, ook de uitgave van Macquets *Proeven* aan te danken. Maar ook in deze kritiek staat het oordeel over de esthetica niet los van een verdediging van de nationale letterkunde, zij het dat deze criticus een positief effect wil toeschrijven aan het hier geventileerde 'onwaardige' oordeel over de vaderlandse literatuur – wat hij noemt 'het honende' van de *Theorie* (in feite de *Inleiding*).⁶¹

Willem Bilderdijk heeft zich in de loop van de tijd gemanifesteerd als de meest markante bestrijder van de literaire theorie. En tegelijkertijd heeft hij bij verschillende gelegenheden zijn bezwaren geformuleerd tegen de in zijn ogen weinig vaderlandslievende houding van Van Alphen. Mettertijd is Bilderdijk stelliger geworden in zijn verzet tegen een op de esthetica geënte literatuurbeschouwing. Aanvankelijk stond hij daar wat ambivalent tegenover. Ook hij heeft zich in zijn jongere jaren begeven op het terrein van de literaire theorie, maar later is hij zich daar steeds meer van af gaan keren. In de eerste plaats toont hij zich een principieel tegenstander van een abstract-filosofische (Duitse) beschouwing van het dichten – dat voor hem veeleer een kwestie van gevoel moest blijven, in zijn woorden: 'uitstorting van gevoel'.⁶² In de bijlagen bij zijn *Antwoord op de vraag van de*

⁶⁰ *Algemeene vaderlandsche letter-oefeningen*, dl. 1, 1 (1779), blz. 371; de gehele recensie van dl. 1 van de *Theorie* op blz. 367–372.

⁶¹ *Algemeene vaderlandsche letter-oefeningen*, dl. 2, 1 (1780), blz. 309.

⁶² Vgl. hiervoor bijvoorbeeld de inleiding van Van den Berg en Klock bij hun editie van Bilderdijks *De kunst der poëzy*, blz. 23–32.

Maatschappij der Nederlandsche Letterkunde (1783) liet Bilderdijk een deel van een brief aan Feith afdrukken. Daarin verdedigt hij de Nederlandse poëzie tegen een teveel aan zelfkritiek. Hij verzet zich nadrukkelijk tegen het aanprijzen van buitenlandse dichters en filosofen – hetgeen hij allereerst verwoordt in een scherpe aanval op Van Goens.⁶³ Het negatieve oordeel over Van Alphen's literatuurbeschuwing dat hij hier ventileert, zou Bilderdijk nog bij verschillende gelegenheden herhalen, in brieven, maar ook in gedichten en verhandelingen.

Bilderdijks bezwaren tegen de *Inleiding* en de *Theorie* van Riedel komen voort uit een literatuuropvatting die wezenlijk verschilt van die van Van Alphen. Wat dat betreft zit hij op één lijn met Jeronimo de Bosch. De uitgangspunten voor hun beider opvatting over poëzie liggen in de classicistische traditie en niet in de nieuwerwetse esthetica. Zoals de meeste Amsterdamse dichters in de kring rond Petrus Burmannus Secundus willen Bilderdijk en De Bosch allereerst de klassieken als inspirerend voorbeeld beschouwen. Nog in 1809 verdedigt Bilderdijk de oudheid en de Nederlandse dichters met terugwerkende kracht tegen de literaire theorie van Van Alphen, die naar zijn smaak te zeer doortrokken is van de Duitse esthetica. Overigens maakt Bilderdijk onderscheid tussen de dichter Van Alphen en de theoreticus. Hij prijst zijn poëzie, maar veroordeelt zijn poetica.⁶⁴ Nog weer later zou hij zijn veroordeling van de dweepzucht met Duitse theorieën herhalen in zijn *Taal- en dichtkundige verscheidenheden*.⁶⁵

Enkele jaren na de publicatie van de *Theorie* werd van Jeronimo de Bosch de verhandeling over de regels in de dichtkunst uitgegeven, een beantwoording van een in 1780 uitgeschreven prijsvraag. Deze verhandeling laat zich lezen als een aanval op de poetica van Van Alphen. In tegenstelling tot Van Alphen bepleit De Bosch zowel de nabootsing van de *natuur* als de navolging van de klassieke dichters. Op sommige punten treedt hij wat nadrukkelijker in discussie met zijn tegenvoeter. Hij ziet niet zoveel in Van Alphen's wijsgerige bespiegelingen over het *zinnelijke* – wat toch een kernpunt is in diens literaire theorie.⁶⁶ De Bosch betwijfelt ook of de inderdaad noodzakelijke 'omwenteling op onzen Zangberg' wel bereikt kan worden

⁶³ Van Van Goens zou Van Alphen ook 'die jeukerigheid naar Buitenlandsche schoonheden, en verachting van al wat zijn vaderland opgeeft' hebben overgenomen. Brief aan Feith uit 1779, afgedrukt in: J. Bosch, *Mr. W. Bilderdijk's Briefwisseling*, blz. 54. Bilderdijk reageert hier op een verloren gegane brief van Feith.

⁶⁴ Bilderdijk, 'Het tooneel', in: *Najaarsbladen*, dl. 2, blz. 112.

⁶⁵ Bilderdijk, 'Over dichterlijke geestdrift en dweepery', in: *Taal- en dichtkundige verscheidenheden*, dl. 1, blz. 1–50.

⁶⁶ De Bosch, *Antwoord op de vraag*, blz. 15–16 en 18–19. De Bosch refereert ook aan de polemiek tussen Van Alphen en De Perponcher. Hij sluit zich aan bij de laatste.

door een grotere kennis van de bespiegelende wijsbegeerte. Door het ontleden van het hoe en waarom van het schone zou men juist te ver verwijderd raken van het wezen van de poëzie.⁶⁷

De Amsterdamse literator Joannes Lublink reageerde op de *Theorie* in zijn 'Verhandeling over de onderlinge betrekking van wysbegeerte, dichtkunst en welspreekendheid'. Daarin vergelijkt Lublink De Bosch met Van Alphen. Lublink kiest behoedzaam een middenweg tussen beider benaderingen. In zijn oordeel probeert hij kool en geit te sparen: 'begeert de Heer Van Alphen misschien wat te veel Philosophie, myn vriend Jeronimo de Bosch misschien wat te weinig'.⁶⁸ Lublink meent dat de filosofische houding die Van Alphen voorstaat, de kunstenaarsziel te zeer belemmert. Met hulp van de wijsbegeerte en de psychologie te onderzoeken waarom het een ons behaagt en het ander niet, is een houding die niet spoort met de werking van de dichterlijke *genie*. Het is 'een onderzoek, het geen zo veel koelheid en inspanning vooronderstelt, dat wy dit, by de werking van het poëtisch vuur en de levendige verbeelding van den rechtschapen Dichter, naauwlyks durven verwachten'.⁶⁹

Discussie: een brief van De Perponcher

Een discussie tussen twee heren, zo heeft Kloek de epistolaire gedachtewisseling tussen De Perponcher en Van Alphen getypeerd.⁷⁰ Ze is inderdaad opvallend vriendelijk en respectvol van toon. De brieven die De Perponcher schreef als reactie op de *Theorie*, gelden als belangrijke beschouwingen over literaire theorie en esthetica. Zo werden ze destijds ook opgevat. Via de critici van de *Theorie* werden ook deze brieven onmiddellijk in de discussie betrokken. De Perponcher kreeg al snel de status van een respectabele medestander in het verzet tegen de door Van Alphen gepropageerde 'filosofische' literatuurbeschouwing. Van Alphen en De Perponcher waren ook in zoverre aan elkaar gewaagd dat hun beider beschouwingen aansluiten bij het internationale debat over literaire theorie en esthetica. Wanneer De Perponcher in discussie treedt met Van Alphen, grijpt ook hij terug op buitenlandse theorieën over kunst en literatuur.

De Perponcher stelt enkele filosofische grondstellingen van de *Theorie*

⁶⁷ De Bosch, *Antwoord op de vraag*, blz. 40. Pas later zou Van Alphen in een brief aan De Bosch (1785) reageren op de verschillpunten. Zie hiervoor Buijnsters, 'Hieronymus van Alphen en de school van Burman', blz. 14–19.

⁶⁸ Lublink, 'Verhandeling over de onderlinge betrekking van wysbegeerte, dichtkunst en welspreekendheid', in diens *Zeven verhandelingen*, blz. 131. De verhandeling dateert van 1781 en 1782 (vervolg).

⁶⁹ Idem, blz. 180–181.

⁷⁰ Kloek, 'Expressie versus imitatie', blz. 53.

ter discussie. Hij formuleert zijn bedenkingen over de verwevenheid van de bespiegelende wijsbegeerte met de literatuurbeschouwing zoals Van Alphen die propageert. In het verlengde hiervan wil hij met Van Alphen van gedachten wisselen over het objectieve, dan wel subjectieve karakter van schoonheid – een belangrijke kentheoretische kwestie. En hij verdedigt de imitatieve kunstopvatting van Batteux tegenover de meer expressieve theorie van Van Alphen. En ook De Perponcher mengt zich in het koor van degenen die de Nederlandse poëzie hoog willen houden, al is de kwestie van de vaderlandslievendheid hier geen echt strijdpunt.

De discussie als geheel is verdeeld over drie brieven van De Perponcher en een antwoordbrief van Van Alphen, volgend op de eerste van deze brieven. In deze brieven reageert De Perponcher op de Riedel-bewerking als geheel. De interessantste stukken gaan terug op de tekst van de Riedel-bewerking en refereren slechts zijdelings aan de *Inleiding*. Hoe interessant deze ook zijn, daar de gehele Riedel-bewerking, en dus ook de receptie daarvan, buiten deze editie valt, beperk ik mij tot een bespreking van die gedeelten die direct verband houden met de *Inleiding*. De derde brief van De Perponcher staat min of meer los van de twee eerdere. Daarmee hoopte hij de discussie over het *schone* op een andere manier voort te zetten.⁷¹ Maar Van Alphen zou die handschoen niet opnemen. Ik zal deze laatste poging tot gedachtewisseling onbesproken laten. Ze is weliswaar voortgekomen uit kritiek op de *Theorie*, maar ze maakt geen wezenlijk deel uit van de ontvangst van de *Inleiding*.

De brieven van De Perponcher hebben veeleer het karakter van een essay dan van een betoog. De Perponcher heeft zijn kritiekpunten met opzet wat luchtig geformuleerd en later is hij verbaasd te horen dat sommigen hem van een satirische bedoeling verdenken. Dat was nu juist niet wat hij beoogde.⁷² Allereerst laat De Perponcher weten in te stemmen met de uitgangspunten uit de *Inleiding*. Hij had zichzelf willen zetten aan een kritische beoordeling van de oudere dichters opdat men zich bewust zou worden van hun kwaliteiten en hun gebreken. Maar Van Alphen was hem voor en De Perponcher is vol lof over het resultaat:

Ik wist niet wat ik meest bewonderen moest, uw moed, uwe kundigheid, uwe belezenheid, uwe bescheidenheid, uwen smaek, uw oordeel; – in de daed, alle de hoedaenigheden, tot zulk een werk vereischt, hebt gy in 't uwe getoond, tot een buitengewoon trap, te bezitten.⁷³

⁷¹ *Eerste brief van den heer W.E. de Perponcher aan den heer H. van Alphen eenige bedenkingen, over den aart en 't wezen van het Schoone bebelzende*, gedateerd 26 oktober 1780 (Utrecht, 1780). De uitgever had de titelpagina voor de beoogde verzameling brieven al gedrukt: *Briefwisseling tusschen de heeren W.E. de Perponcher en H. van Alphen over het Schoone*.

⁷² *Tweede brief aan den heer Mr. Hieronymus van Alphen*, blz. 3.

⁷³ *Brief aan den heer Mr. Hieronymus van Alphen*, blz. 4–5. Dit is in feite de eerste brief van De Perponcher over de *Theorie*.

De Perponcher wil met Van Alphen van gedachten wisselen over enkele meer filosofische kwesties. Om te beginnen: had Van Alphen niet beter andere 'gidsen' kunnen kiezen of, nog beter, meer op zijn eigen observaties kunnen vertrouwen? De 'al te Metaphisische koppen' die hij in zijn *Theorie* aanhaalt, brengen de dichter in verwarring, zo ze zelf al niet de draad kwijt zijn geraakt. Door de complexiteit en de 'onnaspeurlyke hairkloveryen' van de hier gepresenteerde filosofie worden de lezers op een dwaalspoor gebracht. Van Alphen had er beter aan gedaan daar zelf helderheid in te scheppen.⁷⁴ De Perponcher illustreert zijn bezwaren aan een onderwerp uit de tekst van de Riedel-bewerking, de perceptie van het *schone*. Riedel vooronderstelde dat schoonheid niet een immanente eigenschap is van het object, maar een door de waarnemer toegekende kwaliteit. De Perponcher kan zich daar niet in vinden. Hij voert als eerste het taalgebruik als argument aan. Men spreekt over *schoon* en *schoonheid* immers als een eigenschap van objecten. Net als bij de voedende kracht van brood gaat het om een eigenschap van een object die echter pas werkzaam wordt in de mens.

In de *Tweede brief* aan Van Alphen vervolgt De Perponcher de gedachtewisseling over de bespiegelende wijsbegeerte. Hij brengt nog een ander element naar voren in de discussie over de invloed van de 'metafysica' in de literaire theorie: een zo abstracte wijze van redeneren als Van Alphen voorstaat, verdraagt zich slecht met de aard van de dichterlijke *genie*. Dit is een bekend standpunt. De Perponcher geeft zich veel moeite om zijn standpunt uiteen te zetten. Had hij eerder al gezegd dat die wijze van redeneren hem 'nog te duister te droog en te moeilyk' voorkomt om haar aan te bevelen aan aankomende dichters en kunstenaars, verderop formuleert hij het nog wat scherper. Hoewel hij in principe overtuigd is van het nut van wijsgerige theorieën over kunst, blijkt hij sceptisch over de waarde van al te ver doorgevoerde redematies. Liefhebbers en beoefenaars van de *schone kunsten* kijken bovendien heel anders naar kunst dan filosofen:

zoo ras men hier tot twyffelagtige navorschingen en diepzinnige uitpluizingen vervalt, wordt alles zoo droog, 't hart zoo koud, de geest zoo vermoeid, de leevendigheid der verbeeldingskracht aan zoo veele banden gelegd, dat 'er niets of weinig meer overblyft van die geestesgesteltenis, die de beschouwing en behandeling der fraaie kunsten vordert. Elke zaak moet naar haaren byzonderen aart behandeld worden; en

⁷⁴ *Brief aan den heer Mr. Hieronymus van Alphen*, blz. 7: 'Het zyn waerlyk al te Metaphisische koppen, die gy u uitgekoozen hebt. Ik voor my ten minsten vrees zeer, dat zo men fraeije vernuften zal moeten vormen, met ze door alle de grondelooze diepten, en dikwils onnaspeurlyke hairkloveryen der bovennatuurkunde heen te leiden, derzelver getal, onder ons, nog in lang niet merklyk zal toeneemen. Ook loopt men 't grootst gevaer, deezen weg inslaende, om zelf van 't regte spoor te raeken; of ten minsten duisternis over zyn pad te brengen, en ik weet niet, of dit niet wel eens uwen gidsen werklyk gebeurt zy'.

zoo moet ook elk soort van toehoorders, lezers en beoefenaars. Dezelfde voorlezing, die in 't ernstig school der Wysgeerte, eene staatige toejuiching wekt, doet alles op den Zangberg geeuwen. Zelden tog, zeer zelden, ziet men de leevendigheid en 't vuur der beminnaaren der fraaie kunsten eigen, met dat koel en standvastig geduld gepaard, dat tot deeze diepzinnige Metaphysische naspooringen vereischt wordt.⁷⁵

Net als Bilderdijk tekent De Perponcher hier principieel verzet aan tegen de bespiegelende wijsbegeerte. De nieuwerwetse 'metafysica' wil de maat van alle dingen zijn en ze wil alles tot in de kleinste details uitpluizen en ontleden:

Dit is eene der grootste klagten die ik teegen de Metaphysica heb, dat zy ons alles wil doen uitleggen, bepaalen en beslissen; dat zy nergens aan haare magt paalen stelt; maar de geheele natuur, ja zelfs den Schepper der natuur, aan haare grondbeginselen, sluitredenen, bepaaingen en uitspraaken binden wil. De eige aart van Metaphysische naspooringen brengt zulks mée. Men brengt alles eerst tot algemeene denkbeelden, daarna tot algemeene grondbeginselen, reegelen en bepaaingen, die men tot toetssteenen van 't waare en onwaare opwerpt; en dan arbeidt men stoutmoedig voort, zoo ver men maar, door regelmaatige afleidingen, komen kan.⁷⁶

Een ander strijdpunt vormt de vraag of een dichter zijn literaire gevoelsuitingen ontleent aan nabootsing van de *schone natuur* (*imitatie*) of dat deze zijn eigen gewaarwordingen uitdrukt (*expressie*). Anders dan Van Alphen ont-popt De Perponcher zich hier als een aanhanger van de Franse, rationalistische georiënteerde kunsttheorie. In de tekst van de Riedel-bewerking wordt dit punt nog nader uitgewerkt. De Perponcher, die zelf een bewerking had vervaardigd van Batteux' *Les Beaux Arts réduits à un même principe*, brengt de imitatieve kunstopvatting van de Fransman in stelling tegen de opvattingen van Riedel en Van Alphen. Hij meent ook dat Van Alphen de tegenstellingen groter maakt dan ze zijn. De Perponcher wil meer nadruk leggen op de stilering van de gewaarwording, die naar zijn mening tot stand komt door een imiterende vergelijking met de *natuur*.

Door een nauwgezette analyse van de redeneringen van Riedel en Van Alphen, probeert hij Van Alphen in de tweede brief ervan te overtuigen dat hun ideeën over *imitatie* en *expressie* helemaal niet zo ver uit elkaar liggen. Aan de hand van de poëzie van Young laat hij zien dat juist de beelden die zo belangrijk zijn voor de suggestieve kracht van poëzie, aan de *natuur* ontleend zijn. Hij concludeert dat de vorm van *expressie* die Van Alphen voorstaat in wezen ook een vorm van *imitatie* is.⁷⁷

⁷⁵ Tweede brief aan den heer Mr. Hieronymus van Alphen, blz. 12–13.

⁷⁶ Tweede brief aan den heer Mr. Hieronymus van Alphen, blz. 38.

⁷⁷ Vgl. ook Klock, 'Expressie versus imitatie', vooral blz. 59–60.

Repliek van Van Alphen

Van Alphen heeft zijn antwoordbrief de plaats gegeven van een inleiding voor het tweede deel van de Riedelbewerking. Hij slaat zo twee vliegen in één klap: hij antwoordt De Perponcher en kan tegelijk de kritiek van zijn andere opponenten ontzenuwen. Het merendeel van die scherpe reacties doet hij af als onbetekenend en hij is niet van plan ze te gaan weerleggen. Zijn tegenstanders schildert hij af als ondeskundig en kwaadwillend. Dan zet hij zijn bedoelingen met de *Theorie*, wat minder uitdagend dan in de *Inleiding*, nogmaals uiteen. Hij hoopt dat de ‘aankomende vernuften’ hun voordeel kunnen doen met zijn *Theorie*, opdat de beoogde ‘omwenteling op onze zangberg’ een feit wordt. Mocht het niet zo zijn, het zal hem niet deren. Evenmin zal hij zich storen aan de reacties van zijn tegenstanders, ‘zulken, die kunnen goedvinden, om mijne wijze van denken en schrijven aan onedele beginsels, gebrek aan vaderlandsche liefde b.v., en zugt voor alles wat vreemd is enz. toeteschrijven’.⁷⁸ Hij wil nogmaals onderstrepen dat hij Vondel, Hooft, Poot, Vollenhove, Van Merken en Huisinga Bakker als dichters zeer hoog heeft. Zijn roep om verbetering impliceert geen veroordeling van de Nederlandse dichtkunst.

Daarop gaat Van Alphen over tot de eigenlijke discussiepunten. De Perponcher had hem verweten dat hij zijn oren te veel naar de ‘metafysische koppen’ had laten hangen. Hij zou de mogelijkheden van de bespiegelende wijsbegeerte te hoog inschatten. Van Alphen probeert zich te verdedigen tegen de bezwaren van De Perponcher met te zeggen dat er verschillende soorten ‘metafysica’ zijn. Evenmin als De Perponcher wil Van Alphen de scholastieke ‘metafysica’ omarmen. Maar het gaat hem om een verbinding van de principes van de nieuwe ‘metafysica’ en de psychologie – als jongste tak van wetenschap – met de gedachtevorming over de kunsten. Dat beschouwt hij als een zinnige manier van filosoferen:

Ik ben zo zeer als iemand een geslagen vijand van onnaspeurlijke hairkloverijen; ik ben geen liefhebber van het blijven staroogen op grondelooze dieptens; maar egter, uit dit weinige, dat ik van de metaphijsica geleerd heb, heb ik waargenomen, dat het niet alles grondelooze dieptens en onnaspeurlijke hairkloverijen zijn, die ons de metaphijsica leert [...]. Men behoeft waarlijk daarom de fraaije vernuften niet te pijnigen of te kwellen; maar een weinig metaphijsica zal hun zoo veel moeite of verdriet niet veroorzaken; zo min als oudheidkundige navorschingen, die zeker ook somtijds vrij droog, en egter voor veel schoone kunstenaars onontbeerlijk zijn.⁷⁹

⁷⁸ *Antwoord op den Brief van den Hoogwelgeb. heer De Perponcher [...]*, blz. vii (Riedel/Van Alphen, *Theorie*, dl. 2).

⁷⁹ *Antwoord*, blz. xiii–xiv.

Even verder schrijft hij: ‘men doet in ons land, (ik spreek van lieden van studie, gelijk men ze noemt,) te weinig in de egte, zuivere, hervormde methaphysica’. En het feit dat hij zich achter Riedel verborg, verklaart hij met een bescheidenheidsargument (‘ik schreef als een, die zelf een leerling is’) en met een beroep op zijn voorgangers Ramler en Schlegel, die beiden succes hadden met hun bewerkingen van Batteux.⁸⁰

Van Alphen tracht De Perponchers noties over het *schone* te weerleggen door te zeggen dat de toekenning van een eigenschap, meer dan wij denken, verband houdt met de aard van onze gewaarwordingen. Nadat hij de filosofische esthetica tegenover De Perponcher heeft verdedigd door haar uitgangspunten nader toe te lichten, komt hij te spreken over *imitatie* en *expressie*. Van Alphen geeft zich alle moeite de uitspraken over de navolging der (schone) *natuur* te weerleggen. Hij stelt onomwonden:

Het grondbeginsel van de nabootsing of vrije navolging [...] der schoone natuur is ongenoegzaam, en niet geschikt om daar uit – het zij onmiddelijk – het zij bij verdere natuurlijke gevolgtrekking – alle de regelen, voor alle schoone kunstenaars, in welk vak zij ook werken, natuurlijk en zonder dwang afte leiden.⁸¹

Daarop verwijst hij naar zijn medestanders in deze: Schlegel, Mendelssohn, Klopstock en Riedel – schrijvers die zonder meer kritisch staan tegenover de imitatieve kunstopvatting van de door De Perponcher zo geroemde Batteux. Gesteund door beschouwingen van Diderot en Schlegel, ontvouwt hij zijn expressieve theorie. Van Alphen illustreert zijn betoog met een gedicht dat een zuiver persoonlijke ervaring als directe aanleiding heeft – de elegie, geschreven na het overlijden van zijn eerste echtgenote⁸² – en concludeert dat het principe van de nabootsing niet opgaat voor de lyriek. Deze versregels immers zijn niet voortgekomen uit nabootsing van de *natuur*, maar dit is de *natuur* zelf. Kloek heeft overtuigend aangetoond dat Van Alphen en De Perponcher hier langs elkaar heen praten omdat zij beiden iets anders onder *natuur* verstaan.⁸³

Aan het begin van zijn *Antwoord* had Van Alphen gezegd zich niet te verdedigen tegenover zijn critici. Niettemin doet hij aan het slot van zijn replik toch nog een poging in die richting. Hij herhaalt dat veel van de kritiek op de *Theorie* hem koud laat. De antwoordbrief krijgt op deze plaats het karakter van een verantwoording voor het tweede deel van de Riedelbewerking. Immers, het gunstige oordeel van De Perponcher, onder ande-

⁸⁰ *Antwoord*, blz. XI–XII.

⁸¹ *Antwoord*, blz. XXVI–XXVII.

⁸² ‘Mijne aandoeningen bij het graf van mijne beminde egtgenoot’, gepubliceerd in zijn *Gedigten en overdenkingen*. Van Alphens eerste echtgenote was een zus van R.M. van Goens.

⁸³ Kloek, ‘Expressie versus imitatie’.

ren, heeft hem gesterkt in zijn gelijk. Met opzet is hij dan ook op dezelfde manier voortgegaan:

Gij, mijn Heer, hebt mij bescheidenheid toegekend; getrouwe vrienden, dien ik (naar gewoonte) mijne inleiding deed lezen, om ze ook in dat opzigt te beoordeelen, vonden er niets onbescheidens is; en zelfs een dien ik met name tegengesproken heb, betuigde mij naderhand zeer over mij voldaan te zijn — Dit is alles wat ik over dit stuk te zeggen heb; dezen zijn ook de redenen, waarom ik, in dit tweede deel, mijn toon in het geheel niet veranderd heb. Ik ben gewoon, met een Nederlandsch hart, en met een Nederlandsche tong, vrij uit te zeggen, wat ik denk. Ik geef mijne gedagten nooit voor orakelspreuken uit, al zeg ik ze op een toon, die aanduidt, dat ik ze voor waarheid houde. Ik heb daarom dit deel even zo bearbeidt als het vorige; voorbeelden uit onze dichters gehaald, zo veel ik ze bekomen kon; en daar ze niet voorhanden waren, vreemde gebruikt.⁸⁴

De achterstand van de Nederlandse poëzie te bewijzen aan de hand van voorbeelden, zou van hem vergen de nog levende dichters openlijk te bekritisieren. Dat is niet *bon ton* en daarom ziet hij ervan af. Van Alphen wil de literaire etiquette op dit punt respecteren. Hij besluit zijn brief met *zijn* opvatting te formuleren van een volwassen, vaderlandslievende literatuurkritiek:

ik denk, dat hij zijn vaderland het meest bemint, die op eene bescheidene en geoorloofde wijze, aan hetzelfde zijne gebreken aantoon; terwijl ik hen die anders handelen, beschouwe, als eene bevooroordeelde moeder, in wier oog wezenlijke gebreken van een al te mal opgebragt kind, of geen gebreken, of zelfs, dat nog erger is, deugden zijn. Ik houde het derhalven daar nog voor [...] dat het eerste middel tot onze verbetering is, onze gebreken te leeren kennen, onze agterlijkheid te belijden, en hand aan het werk te slaan om beide te boven te komen. Ik denk dat zij, die ondernemen daarin het ijs te breken, en hunne landgenooten den weg aantewijzen, om deze agterlijkheid te boven te komen, hun vaderland ruim zo veel beminnen en eeren, als zij, die het tegendeel beweeran [...].⁸⁵

Ontvangst van de Digtkundige verhandelingen

De *Digtkundige verhandelingen* deelden in de roem van de *Theorie*, maar niet in de verontwaardiging daarover — die was toen al geluwd. Ze hebben ook lang niet zo veel stof doen opwaaien als de Riedelbewerking. De uitgangspunten van Van Alphen waren al bekend en de meer dichttechnische uiteenzettingen nodigden niet uit tot een polemiek. Er is eerder sprake van een onopvallende, maar constante waardering voor de *Digtkundige verhande-*

⁸⁴ *Antwoord*, blz. LXI. Het is niet duidelijk op wie Van Alphen doelt wanneer hij verwijst naar 'een dien ik met name tegengesproken heb'.

⁸⁵ *Antwoord*, blz. LXV.

lingen. Er zijn uit die jaren nauwelijks Nederlandse beschouwingen over de dichtkunst overgeleverd waarin ze niet met instemming worden genoemd. Met name de *Inleidende verhandeling* werd gelezen als een *Gradus ad Parnassum*. Men verwijst geregeld naar deze verhandeling wanneer het gaat om meer dichttechnische aspecten, zoals het gebruik van metrum en rijm. De *Verhandeling over het aangeboorne* daarentegen kreeg veel minder respons. In plaats van een opsomming te geven van alle plaatsen waar de *Digtkundige verhandelingen* worden genoemd, laat ik enkele critici aan het woord die hun mening geven over deze beschouwingen – sommigen meer in het algemeen, anderen over specifiek dichttechnische kwesties.

De *Letter-oefeningen* zijn nietszeggend-positief in hun oordeel: ‘twee oordeelkundige Stukken; welker uitvoering den Leezer zal doen wenschen, dat genoegzaame ruimte van tyd, en een bestendig genot van voldoende Ziels- en Lichaamskrachten, zyn Ed. in staat zullen stellen, om met deezen arbeid voort te vaaren’.⁸⁶ Ze waarderen het werk vooral vanwege het praktische nut. Vandaar misschien dat ze, ondanks de lof voor beide verhandelingen, hun bladvullende citaten alleen hebben genomen uit de *Inleidende verhandeling*.

In zijn ‘Vertoog over de dichterlyke stichting’ (1782) brengt Brender à Brandis de *Verhandeling over het aangeboorne* ter sprake. Hij volgt Van Alphen in zijn mening dat de dichtkunst een gave is en hij noemt diens beschouwing een ‘volledige en fraaie Verhandeling’ die hij ieder aanraadt te lezen.⁸⁷ J.P. Kleyn publiceerde in 1790 een essay over de poëtische taal – het onderwerp dat Van Alphen voorop plaatste in zijn *Inleidende verhandeling*. Kleyn zegt zich aan te sluiten bij Van Alphen. Men kan diens verhandelingen ‘niet genoeg nalezen’ schrijft hij. Zelf heeft hij zijn essay samengesteld uit aanhalingen uit de *Inleidende verhandeling* en het daar deels geciteerde essay van Klopstock, *Über die Sprache der Poesie*.⁸⁸

Alewijn deelde ook zijn gedachten over de *Digtkundige verhandelingen* mee aan Tydeman. Over de prestatie van Van Alphen is hij nogal lovend, op de inhoud heeft hij kritiek. Zijn bezwaren gelden vooral het stuk over de dichterlijke *melodie*, met name op het punt van de prosodie. Hij ziet weinig heil in de benadering van Van Alphen, maar verkiest juist het oude, traditionele standpunt van Huydecoper (waar Van Alphen nu juist niet naar had verwezen):

⁸⁶ *Algemeene vaderlandsche letter-oefeningen*, dl. 5, 1 (1783), blz. 176; geheel blz. 176–181.

⁸⁷ *Taal- dicht- en letterkundig kabinet* dl. 3 (1782), blz. 252.

⁸⁸ Kleyn, ‘Over de Poëtische taal’, in diens *Eenige bijdragen voor genie en menschen-gevoel*, dl. 3, blz. 3–24. Wat Kleyn vervolgens over het karakter van de Nederlandse taal zegt, is geheel overgenomen uit Klopstock, met dit verschil dat hij het woord ‘Duits’ door ‘Nederlands’ heeft vervangen.

Van Alphens verhandelingen smaken my wel, en ik moet my verbazen, beide over zyne belesenheid, en over zijn nadenkend vernuft. Maar omtrend de melodie, de quantiteit der sillaben, p. LXXXII–CXX, doet hij weinig uit, zoo my dunkt; en de eene aanmerking van Huyd. in de Proeve [...] is by my van meer gewigt, dan de gantsche philosophie van V.A. over dit stuk. Ook heeft hy in de byvoegsels op bl. cx. getoond, dat zijn systema wankelt. Dit mogt ge ZEd. wel eens zeggen – met bescheidenheid.⁸⁹

Anthony van der Woordt had zich tot Bellamy gewend voor een oordeel over zijn verzen. Bellamy had hem in een brief van oktober 1785 ‘De theorie van Van Alphen’ voorgehouden als middel om zich verder te bekwamen in de dichtkunst.⁹⁰ Van der Woordt heeft op zijn minst kennisgenomen van Van Alphens uitspraken over versmaat en prosodie in rijmloze verzen. Voor zijn bundel *Gedichten*, postuum gepubliceerd in 1795, plaatste hij een voorwoord waarin hij zijn lezers voor een goed begrip van het metrum verwijst naar Van Alphen. Maar tegelijkertijd spreekt hij hem op details tegen.⁹¹ In de ‘Voorrede’ bij zijn (eveneens rijmloze) *Gedichten* (1808) laat Strick van Linschoten weten liever de voorschriften van Van Alphen te hebben gevolgd dan de zojuist verschenen *Hollandsche dichtmaat en prosodie* van Hesselink⁹²; waarmee hij bewijst dat de *Inleidende verhandeling* inderdaad als een *Gradus ad Parnassum* werd gelezen.

Waardering: erkend als vernieuwer van de literaire theorie

In de jaren 1780 tot 1820 zijn er vele Nederlandstalige verhandelingen gepubliceerd over literatuur en kunst. In bijna al die beschouwingen worden de *Theorie* en de *Digtkundige verhandelingen* genoemd als monumenten op het gebied van de literaire theorie. Men was het niet altijd eens met de opvattingen van Van Alphen, maar men respecteerde hem als een vernieuwer, als iemand die de aandacht had gevestigd op de esthetica en zelf de weg had gewezen naar een meer filosofische literatuurbeschouwing.

Bellamy, Bilderdijk en Brender à Brandis waren de eersten die de publicatie van de *Theorie* markeerden als het begin van een nieuwe literatuurbeschouwing. Zo zou men er ook later tegen aan gaan kijken. Na een aanvankelijk matige waardering voor de literair-theoretische geschriften in de negentiende eeuw, is het oordeel vanaf het begin van de twintigste eeuw

⁸⁹ Brief Alewijn aan Tydeman van 30 oktober 1782 (UBL LTK 997).

⁹⁰ Zo citeert Van Vriesland in zijn inleiding indirect uit de brieven van Bellamy (Van der Woordt, *Gedichten*, blz. 15). Van Vriesland meent dat daarmee de Riedel-bewerking moet zijn bedoeld, maar dat lijkt mij niet noodzakelijk.

⁹¹ Van der Woordt, *Gedichten*, blz. 69–70.

⁹² Strick van Linschoten, *Gedichten*, ‘Voorrede’.

alleszins positief. Sindsdien staat Van Alphen te boek als vernieuwer van de literaire theorie.

In de inleiding bij de *Poëtische Spectator* (1784) verbindt Bellamy zijn pleidooi voor een nieuwe en betere, beargumenteerde literatuurkritiek met een oordeel over de theorie van Van Alphen. Hij stelt dat Van Alphens beschouwingen bijgedragen hebben ‘tot de verbetering der *Theoretische kennis*’, maar dat zulke werken een vervolg zouden moeten krijgen in goede kritieken (zoals gepubliceerd in zijn tijdschrift!). Hij meent bovendien dat besprekingen meer effect zullen sorteren dan de literaire theorie zelf.⁹³ Bilderdijk schrijft in de voorrede bij zijn vertaling *De dood van Edipus* (1789), tamelijk malicieus, dat het theoretiseren over literatuur sinds de publicatie van de *Theorie* tot een epidemie is uitgegroeid – een ontwikkeling waar hij niet blij mee is. Volgens hem is het een manier geworden om roem te vergaren: wat men vroeger door het publiceren van gedichten trachtte te bereiken, zoekt men nu door middel van theoretische geschriften.⁹⁴

Brender à Brandis concludeert dat de publicatie van de *Theorie* anderen heeft gestimuleerd voort te gaan op deze weg. Anders dan Bilderdijk beschouwt Brender die vernieuwing van de literaire theorie als een verbetering. Daarbij bestempelt hij Bilderdijk – hij doelt waarschijnlijk op diens vroegere interesse in de literaire theorie – overigens als een van de volgelingen:

Het is waar, het leerstellige der Esthetica heeft, in ons Vaderland, tot heden niet veele begunstigers gevonden, en het laat zich aanzien, dat haare liefhebbers voor eerst nog in geen groot getal zullen aangroeijen [...]. Intusschen heeft de Theorie der schoone kunsten en wetenschappen, in 't Hoogduitsch opgesteld door Riedel, en met verscheidene aantekeningen verrijkt en vertaald, door Van Alphen; in Perponcher, Bilderdijk, Feijth en anderen, zulke naarvolgers gevonden, dat het Theoretische dier kunsten en wetenschappen, daar door ook bij ons meerder ontwikkeld en bekend is geworden.⁹⁵

Aan het begin van de negentiende eeuw waren Jeronimo de Vries, N.G. van Kampen en Siegenbeek niet bijzonder enthousiast over Van Alphens beschouwingen over esthetica.⁹⁶ H.W. Tydeman was een van de eerste negentiende-eeuwers die afstand namen van deze zuinige waardering. In

⁹³ *Poëtische Spectator*, dl. 1 (1784), blz. 7–8.

⁹⁴ Bilderdijk, *De dood van Edipus*, blz. vi en vii.

⁹⁵ Brender, ‘Over den Luim’, in diens *Proeven van geschied- en letterkundige oefeningen*, blz. 307–308.

⁹⁶ Zie voor een overzicht van de latere receptie Buijnsters, *Hieronymus van Alphen*, blz. 342–358.

zijn rede, afgedrukt in *Mnemosyne*⁹⁷, is hij vol lof voor Van Alphen's geschriften over literatuur en kunst, meer dan voor de verhandelingen van Van Goens. Zijn oordeel legde de basis voor de latere waardering van Van Alphen als vernieuwer van de literaire theorie. Albert Verwey lijfde Van Alphen in als voorganger van de Beweging van Tachtig. Hij noemde hem een 'voorman van het Individualisme in de Hollandsche kunst', geheel tegengesteld aan Bilderdijk. Anders dan Bilderdijk pleitte Van Alphen immers voor de *natuur*. Verwey sprak in hoofdzaak over de Riedel-bewerking. De publicatie daarvan achtte hij een keerpunt in de literatuurbeschouwing van die tijd door Van Alphen's streven naar verbetering van de *smaak*.⁹⁸

Mevrouw De Koe heeft als eerste de literair-theoretische geschriften tot onderwerp van een wetenschappelijke studie gemaakt. In haar dissertatie met de titel *Van Alphen's literair-aesthetische theorieën* (1910) plaatst zij deze geschriften in de context van de Europese ontwikkelingen – een tot dan toe nog tamelijk ongebruikelijke invalshoek. Zij demonstreert aan de hand van zijn literair-theoretische beschouwingen dat de Nederlandse letterkunde wezenlijk deel had aan de Europese ontwikkelingen. Mede daardoor is haar studie van grote betekenis geweest, ook al vragen sommige observaties om tegenspraak.⁹⁹ Ik sta daarom iets langer stil bij haar oordeel.

In haar optiek is de achttiende eeuw een tijd van 'vrijmaking' waarin men zich van de autoriteit bevrijdde, hetgeen gepaard ging met een puur verstandelijke benadering van kunst en literatuur. Van Alphen zou 'het wachtwoord van den nieuwen tijd overbrengen' – de meer emotionalistische literatuurbeschouwing die in het buitenland gangbaar was geworden.¹⁰⁰ In de *Digtkundige verhandelingen* acht zij met name zijn aandacht voor het muzikale en het plastische element in de poëzie vernieuwend.¹⁰¹ Op grond van een beschouwing van de Riedel-bewerking en de *Digtkundige verhandelingen* oordeelt zij dat Van Alphen nog op de grens van het oude en nieuwe balanceert. Hij zou weliswaar voor de lyriek naar een nieuw beginsel hebben gezocht, maar hij zou niet helemaal zijn losgekomen van het principe van de natuurnabootsing. Het beginsel van de vrijheid, de persoonlijkheid van de kunstenaar, zou hij echter hebben aanvaard.¹⁰²

⁹⁷ Tydeman, 'Lofrede op Mr. Hieronymus van Alphen'. Zie voor het auteurschap Buijsters, *Hieronymus van Alphen*, blz. 346.

⁹⁸ Verwey, *Toen De Gids werd opgericht*, blz. 25–29 en 97–103.

⁹⁹ De Koe, *Van Alphen's literair-aesthetische theorieën*. Zo schrijft zij dat de literaire theorie nauwelijks werd gelezen.

¹⁰⁰ De Koe, *Van Alphen's literair-aesthetische theorieën*, blz. 13.

¹⁰¹ De Koe, *Van Alphen's literair-aesthetische theorieën*, blz. 139.

¹⁰² De Koe, *Van Alphen's literair-aesthetische theorieën*, blz. 154–155.

In de latere handboeken ging men Van Alphen nadrukkelijker als een vernieuwer beschouwen. Kalff noemde De Perponcher en Van Alphen de ‘wegbereiders’ voor een ‘nieuwe geest’ in de literaire theorie; voor de laatste had hij de meeste waardering.¹⁰³ In de tweede druk van zijn *Ontwikkelingsgang* beschrijft Te Winkel de literaire theorie van Van Alphen als een keerpunt in de geschiedenis van de Nederlandse letteren, zodanig dat hij met de publicatie van de *Theorie* als wapenfeit een nieuwe periode laat beginnen, het ‘tijdvak der vrijwording onzer letteren’. Van Alphen had met zijn *Inleiding bij Riedel* het sein gegeven voor een ‘bevrijdingsstrijd’, zo stelt Te Winkel.¹⁰⁴ Enkele jaren later vestigde Van Hamel de aandacht op Van Alphens beschouwingen over de musische poëzie.¹⁰⁵ Knuvelder lijfde Van Alphen als vernieuwend theoreticus en dichter in bij de romantiek, die hij al in de achttiende eeuw laat beginnen.¹⁰⁶

Met zijn monumentale biografie en ook met een bloemlezing en artikelen over Van Alphen heeft P.J. Buijnsters een belangrijke bijdrage geleverd aan de studie van de persoon en de geschriften van Van Alphen.¹⁰⁷ In het licht van de gegroeide belangstelling voor poetica en esthetica is er de laatste jaren meer aandacht voor zijn theorie dan voor zijn verzen (de kindergedichtjes niet meegerekend) – zoals de poetica het in het algemeen van de poëzie lijkt te hebben gewonnen in het neerlandistische onderzoek. In studies over de achttiende-eeuwse poetica zijn tot nog toe alleen deelaspecten van zijn theorie besproken. Zo heeft J.J. Kloek geschreven over de discussie met De Perponcher en de opvattingen over *imitatie* en *expressie*.¹⁰⁸ In zijn onderzoek naar het literaire denken over *verbeelding* heeft G.J. Johannes een hoofdstuk gewijd aan de opvattingen van Van Alphen.¹⁰⁹ Jan Oosterholt heeft in kort bestek aandacht gegeven aan Van Alphens opvattingen over lyriek en de dichterlijke expressie.¹¹⁰ Nog onlangs heeft Evert Wiskerke Van Alphens houding tegenover de zeventiende-eeuwse letterkunde onderworpen aan een kritische beschouwing; hierin stelt hij Van Alphen tegenover Jeronimo de Bosch.¹¹¹

Niet alle auteurs geven zich rekenschap van het verschil in status tussen

¹⁰³ Kalff, *Geschiedenis der Nederlandsche letterkunde*, dl. 6, blz. 569–577.

¹⁰⁴ Te Winkel, *Ontwikkelingsgang* dl. 6, blz. 19–28.

¹⁰⁵ A.G. van Hamel, ‘Muziek en dichtkunst’.

¹⁰⁶ Knuvelder, *Handboek*, dl. 3 (1973), blz. 167–171.

¹⁰⁷ Onder meer Buijnsters, *Hieronymus van Alphen*; idem, ‘Hieronymus van Alphen en de school van Burman’.

¹⁰⁸ Kloek, ‘Expressie versus imitatie’.

¹⁰⁹ Johannes, *Gedachte verbeeldingskracht*, blz. 111–135.

¹¹⁰ Oosterholt, ‘Kunstdrift en kunstbewerking’; vooral blz. 30–34.

¹¹¹ Wiskerke, *De waardering voor de zeventiende-eeuwse literatuur*, blz. 109–152.

de tekst van de *Inleiding* en de *Digtkundige verhandelingen* enerzijds en de tekst van de Riedel-bewerking anderzijds. (Nog door Wiskerke werden Van Alphen's uitspraken in de *Inleiding* en in de (vertaalde) tekst van de Riedel-bewerking als één poëticaal systeem gepresenteerd.¹¹²) Evenmin worden de argumentele structuur en de relatie van de tekst tot de bronnen bij de interpretatie betrokken.

Het poetica-onderzoek van de laatste twintig jaar is veeleer systematisch en begripshistorisch georiënteerd dan auteursgebonden. Daar is veel voor te zeggen. Maar er kleven ook bezwaren aan het systematische en begripshistorisch georiënteerde onderzoek. Men kan zich afvragen of men er in alle gevallen wel goed aan doet teksten en uitspraken van een divers karakter en vaak ook van een geheel verschillende status (zoals brieven, essays, voorredes, kritieken, meeromvattende poëtische beschouwingen – origineel of in vertaling) te behandelen als gelijkwaardige literair-historische gegevens; of men daardoor niet het risico loopt zich af te sluiten voor andere aspecten van een poëtische tekst die niet minder betekenisvol kunnen zijn.

En hoewel de laatste jaren steeds duidelijker is geworden dat de retorica met haar trapsgewijze en fragmentarische ordeningsprincipes van grote betekenis is geweest voor de literatuur en de literaire theorie van de achttiende eeuw, heeft dit maar ten dele effect gehad op de benaderingswijze van de literaire theorie. Nog steeds leeft het idee dat de gedachten van een auteur, neergelegd in verschillende teksten, één systeem vormen, geconcipieerd vanuit een kerngedachte. Voor de beschouwingen van Van Alphen gaat dat in ieder geval niet op. Zijn geschriften verdienen een benadering waarbij de retorisch-argumentele structuur van het betoog en de status van zijn uitspraken worden meegewogen.

¹¹² Wiskerke, *De waardering voor de zeventiende-eeuwse literatuur*.

Tekstkeuze en presentatie

Tot slot wil ik hier nog een toelichting geven op de editie zelf en mijn keuzes en overwegingen daarbij nader uiteenzetten. Deze editie van de literair-theoretische geschriften behelst in feite een uitgave van drie verschillende teksten. De eerste, de *Inleiding bij Riedel*, gaat vooraf aan deel 1 van de *Theorie der schoone kunsten en wetenschappen* (1778), anders gezegd de Riedelbewerking, en de tweede en derde tekst vormen samen de *Digtkundige verhandelingen* (1782). Van de *Theorie* en dus ook van de *Inleiding* is slechts één druk bekend. Omdat er geen aanwijzingen bestaan voor nadrukken of tekstuele correcties binnen één en dezelfde druk, heb ik er van afgezien de verschillende exemplaren van de *Inleiding* te collationeren. De uitgave van de tekst van de *Inleiding bij Riedel* is gebaseerd op één van de exemplaren uit de Universiteitsbibliotheek Amsterdam (signatuur 615 E 2):

Theorie der schoone kunsten en wetenschappen, grootendeels overgenomen uit het Hoogduitsch van F.J. Riedel, en met bijvoegselen, aanteekeningen, en eene inleiding vermeerderd, door Mr. Hieronijmus van Alphen, lid van de Maatschappij der Nederlandsche Letterkunde te Leiden. Eerste deel. Te Utrecht, bij G.T. van Paddenburg, de Wed. J. van Schoonhoven, en G. van den Brink, Jansz. boekverkopers. MDCCLXXVIII.

De uitgave van de tekst van de beide *Digtkundige verhandelingen* is gebaseerd op een exemplaar uit dezelfde bibliotheek (signatuur 248 B 14):

Digtkundige verhandelingen van Mr. Hieronymus van Alphen. Te Utrecht, By G.T. van Paddenburg, de Wed. J. van Schoonhoven, en G. van den Brink, Jansz. MDCCLXXXII. [colofon:] Ter boekdrukkery van P.W. van der Veer. Te Utrecht.

Ook hier zijn er geen aanwijzingen voor nadrukken of tekstuele correcties binnen één en dezelfde druk.

Bij de typografische presentatie van de teksten heb ik de geleding van het origineel zo getrouw mogelijk gevolgd. De *Inleiding bij Riedel* heeft de vorm van één doorlopende tekst, zonder onderverdelingen. Deze wordt ook hier als één geheel gepresenteerd. De *Digtkundige verhandelingen* bestaan uit twee afzonderlijke verhandelingen, ongeveer twee keer zo groot als die van de *Inleiding*, met daarbinnen afzonderlijke (hoofd)stukken. Van Alphen heeft deze stukken van elkaar gescheiden door een liggende streep. Deze afscheidingsstrepen zijn in de editie gehandhaafd. Omwille van de overzichtelijkheid heb ik voetregels toegevoegd. Deze bevatten zowel de titel van de verhandeling als een aanduiding van de inhoud van het desbetreffende stuk. Deze aanduidingen komen overeen met de woordkeuze van Van Alphen. In die gedeelten van een verhandeling waar Van Alphen zijn beschouwing inleidt dan wel afsluit, ontbreekt doorgaans een nadere inhoudelijke typering.

Van Alphen heeft zijn verhandelingen gelardeerd met vele en lange voetnoten, deels literatuurverwijzingen, deels ook aanvullende exposés. Deze zijn ook hier als voetnoten bij de tekst afgedrukt. De oorspronkelijk alfabetische aanduiding van de voetnoten is in deze editie vervangen door een numerieke. Wellicht in een later stadium zijn in het origineel ook voetnoten afgedrukt die worden voorafgegaan door een asterisk in plaats van een alfabetische aanduiding. Aan het slot van de *Digtekundige verhandelingen* volgt nog een lijst met errata en addenda. In die lijst met correcties uit de oorspronkelijke editie is de tekst van enkele bestaande voetnoten uitgebreid en zijn er ook nieuwe noten toegevoegd. In deze studie-uitgave van de literair-theoretische geschriften zijn al deze noten in de juiste volgorde geplaatst en – in elk van de drie teksten afzonderlijk – doorlopend genummerd. Wanneer de tekst van een noot, geheel of gedeeltelijk, was afgedrukt in die oorspronkelijke lijst van errata en addenda, staat dit vermeld in de toelichting. De plaats van de nootcijfers heb ik in zoverre gestandaardiseerd dat deze in de regel vóór een leesteken binnen de zin (komma, punt-komma etc.) zijn afgedrukt, maar na een punt.

Tekstconstitutie

Over het geheel genomen sluit deze uitgave zo nauw mogelijk aan bij het origineel. Correcties uit de oorspronkelijke lijst errata en addenda bij de *Digtekundige verhandelingen* heb ik vanzelfsprekend in de lopende tekst verwerkt. In het corrigeren van inhoudelijke overdrachtsfouten ben ik terughoudend geweest. Deze zijn alleen dan gecorrigeerd wanneer ze betekenis-toekenning onmogelijk maken. Zo bijvoorbeeld wanneer er ‘zekeen’ staat in plaats van ‘zekeren’ (in de *Inleiding bij Riedel*) of binnen een citaat ‘Who’ in plaats van ‘where’ (in de *Inleidende verhandeling*) of ‘Rasen’ in plaats van ‘Rosen’ (in de *Verhandeling over het aangeboorne*). Alle aangebrachte wijzigingen zijn opgenomen in de lijst met correcties.

In de tijd van Van Alphen kende men nog geen eenheid van spelling. Ook binnen één tekst werden woorden en namen vaak op verschillende manieren gespeld. Voor deze studie-uitgave heb ik niet geprobeerd uniformiteit in de spelling aan te brengen, hoe inconsequent deze soms ook is. Het feit dat er maar één versie van de teksten is overgeleverd, maakt het niet eenvoudig uit te maken of we een bepaalde schrijfwijze moeten interpreteren als een inconsequente spelling, een zetfout of een schrijffout. In het algemeen heb ik de tekst zo getrouw mogelijk gevolgd. Alleen wanneer een woord slechts een enkele keer afwijkend wordt gespeld, is dit verbeterd. Dan lijkt er sprake te zijn van een zetfout.

In de literair-theoretische geschriften komen veel namen en titels voor. Daarbij is het niet altijd duidelijk of de auteur een naam onjuist spelt, de

gewoonte van zijn Nederlandse tijdgenoten volgt of dat de zetter zich heeft vergist. Zo heet Shakespeare hier ‘Shakespear’ – een schrijfwijze die destijds vrij gebruikelijk was. Ik heb daar geen verandering in aangebracht. Wanneer de schrijfwijze anders is dan wij gewend zijn en dit aanleiding kan geven tot verwarring, wordt dit verklaard in de toelichting. Zo bijvoorbeeld wanneer er in plaats van Händel ‘Hendel’ staat. De naam van Klopstock wordt op verschillende manieren gespeld. Op verscheidene plaatsen in de tekst lezen we ‘Klopstok’. Dit kunnen we opvatten als een spellingsvariant. In de oorspronkelijke editie staat ook wel ‘Kloptock’. Dit heb ik gecorrigeerd omdat de naam van de dichter op deze plaats zodanig veranderd is dat hij (bijna) onherkenbaar wordt en deze lezing dus geen betekenis-toekenning mogelijk maakt. Niet zelden worden titels van buitenlandse werken slordig weergegeven. Zo wordt de titel van een werk van Meier geciteerd als ‘Anfangungsgründe’ in plaats van ‘Anfangsgründe’. Zulke onjuiste citaten, waarschijnlijk verschrijvingen, heb ik niet verbeterd. In de toelichting en de bronnenlijst staat de correcte titel vermeld.

Een ander probleem met betrekking tot de spelling doet zich voor bij citaten uit buitenlandse bronnen: deze bevatten nogal eens vreemde spellingswijzen. Daarbij is niet altijd duidelijk of het hier gaat om fouten of inconsequenties van Van Alphen, om fouten van de zetter of, in het geval van een indirecte verwijzing, misschien ook wel om een fout in de bron waaruit Van Alphen zijn vindplaats heeft overgenomen. Deze afwijkingen zijn van geval tot geval bekeken. In Franse teksten uit de achttiende eeuw ging men bijvoorbeeld anders om met accenttekens dan in het hedendaagse Frans. Destijds was het heel normaal om de ene keer een accent grave te plaatsen en de andere keer een accent aigu op een lettergreep uit hetzelfde woord, of ook wel een accent grave te schrijven in plaats van een accent aigu (zoals bijvoorbeeld: de deelwoordsvorm ‘jettès’ in plaats van ‘jettés’). Kleine afwijkingen in de spelling – accenttekens in het Frans, het ontbreken van hoofdletters of umlauten in het Duits – heb ik niet verbeterd. Alleen wanneer Van Alphen in zijn spelling zodanig afwijkt van zijn bron dat dit kan leiden tot een onjuist begrip van de tekst, is dit gecorrigeerd; bijvoorbeeld wanneer hij in plaats van het Franse voorzetsel *à* de persoonsvorm *a* overneemt. Daardoor verandert immers de betekenis.

Duidelijk formele zetfouten, zoals te kort of te lang doorlopend cursief, omgekeerde letters of cijfers, een verkeerd lettercorps, de achttiende-eeuwse ‘lange s’ die vaak verwisseld is met de ‘f’ zijn stilzwijgend verbeterd. Dat geldt ook voor enkele typografische aanpassingen. Het was in de achttiende eeuw gebruikelijk om woorden aan elkaar te schrijven die wij nu los van elkaar schrijven. Dit is in het algemeen gerespecteerd. Aan-elkaar-schrijven van een voegwoord of een werkwoord en een persoonlijk voornaamwoord (zoals: ‘datze’ of ‘noemenze’) zijn uit elkaar geplaatst. Het gebruik

van spaties tussen woorden is in het algemeen overgenomen, behalve wanneer het gaat om een eenmalige en ongebruikelijke schrijfwijze. Zo bijvoorbeeld in de koppeling van een bijvoeglijk en een zelfstandig naamwoord 'harmoniousaction' waar klaarblijkelijk een spatie is weggefallen. In dat geval moet er sprake zijn van een zetfout. Ligaturen (bijvoorbeeld van ae) zijn hier als twee letters opgenomen.

In het gebruik van interpunctie en hoofdletters, hoe inconsequent ook, heb ik in principe geen veranderingen aangebracht. Alleen op plaatsen waar sprake is van een klaarblijkelijke zetfout (zoals 'blz,' in plaats van 'blz.')

heb ik een correctie aangebracht. Deze correcties zijn verantwoord in de lijst met tekstingrepen achterin. Namen van personen en personages zijn in het origineel ofwel in onderkast ofwel afwisselend cursief en kapitaal gezet. De afwisseling van cursief en kapitaal is naar alle waarschijnlijkheid ingegeven door de beperkte voorraad letters. In deze editie is dit gestandaardiseerd. Namen van personen en personages die in kapitaal of cursief stonden, worden hier in klein kapitaal gezet. Titels die al cursief gezet waren, of door de auteur uitgelichte woorden blijven cursief. Wanneer het gaat om een aanduiding die is afgeleid van een naam, zoals bijvoorbeeld 'de *Ciceroos* van deze tijd', is het cursief gehandhaafd.

Verwijzingen in de paginering binnen de teksten zijn stilzwijgend aangepast aan de nieuwe opmaak. In de oorspronkelijke tekst wordt ook binnen geciteerde versfragmenten ingesprongen, overeenkomstig de toenmalige typografische conventie. Dit is alleen dan gehandhaafd wanneer het dient ter onderscheiding van rijmparen of als aanduiding van een wisseling van het metrum. Dubbele aanhalingstekens zijn veranderd in enkele. De plaats van een aanhalingsteken in het origineel is niet altijd juist. Soms staat een tussenvoeging ('zegt Bodmer') ten onrechte tussen aanhalingstekens, soms begint een aanhalingsteken te vroeg of te laat. Ik heb daar geen veranderingen in aangebracht, te meer omdat Van Alphens wijze van citeren niet altijd duidelijk is. In de toelichting wordt aangegeven waar het citaat feitelijk begint en waar het ophoudt. Een enkele keer heb ik een aanhalingsteken toegevoegd waar wel een afhalingsteken staat en het aanhalingsteken duidelijk weggefallen was.

Commentaar

Over de commentaar bij wetenschappelijke tekstitgaven is de laatste jaren nogal veel gepubliceerd. De literatuur daarover richt zich veelal op de commentaar bij literaire teksten of op het editeren van brieven. Met geen van deze tekstsoorten laten de literair-theoretische geschriften zich goed vergelijken. Het zijn beschouwende teksten die niet refereren aan een specifieke ervaringswerkelijkheid of aan literaire procédés die verklaring behoeven. Evenmin kunnen we spreken van een bijzonder gecompliceerd literair taalgebruik.

In mijn toelichtingen bij deze geschriften heb ik enig woordcommentaar toegevoegd, dat in hoofdzaak is gebaseerd op de vindplaatsen in het WNT. Woordverklaringen worden in het algemeen niet herhaald, behalve wanneer het desbetreffende woord een ruim aantal bladzijden verder weer wordt gebruikt. De grootste moeilijkheid in deze geschriften wordt gevormd door de vele aanhalingen en literatuurverwijzingen binnen de tekst. Niet alleen is het niet altijd eenvoudig alle aangehaalde teksten te traceren, moeilijker nog is de beslissing hoe ver men moet gaan in het annoteren van deze bronnen. De literatuur die Van Alphen aanhaalt, fungeert eigenlijk als een tweede laag in het geheel. De literair-theoretische geschriften bestaan daardoor in verschillende niveaus: de opvattingen van de auteur en de opvattingen in de door hem genoemde bronnen.

Achter deze bronnen gaat ook weer een wereld van informatie schuil: over de aard van de tekst en over het onderwerp dat ter sprake komt, maar ook over de schrijver daarvan. Ik heb mij tot taak gesteld in de eerste plaats de teksten van Van Alphen te becommentariëren. In de toelichtingen bij de door hem genoemde bronnen ben ik daarom betrekkelijk terughoudend geweest. Ik meen dat het in hoofdzaak van belang is te weten wat het verband is tussen de aangehaalde tekst en de desbetreffende passage bij Van Alphen. Heeft een aanhaling de status van een literatuurverwijzing voor de lezer die meer informatie wil of ontleent de auteur zijn argumentatie en misschien ook zijn formuleringen aan die bron? Komt de strekking van de aangehaalde passage werkelijk overeen met de observatie van Van Alphen of niet? Wie wil weten wat de relatie is tussen de literair-theoretische geschriften en al die buitenlandse en Nederlandse theorieën, moet over zulke concrete informatie kunnen beschikken.

Ik heb gekozen voor soberheid in de annotatie. De grote hoeveelheid teksten en auteurs die hier ter sprake wordt gebracht, maakt een zekere beperking ook wel noodzakelijk. Bovendien dient de annotatie zo objectief mogelijk te zijn. Een uitvoeriger en meer interpretatieve annotatie loopt het risico dat ze aan objectiviteit verliest. Ik heb er van afgezien namen te noemen van auteurs die Van Alphen ook had kunnen aanhalen of uitspraken te citeren van dezelfde strekking bij andere auteurs. Het belang daarvan is twijfelachtig. Evenmin heb ik geprobeerd alle teksten die Van Alphen opvoert in een literaire of filosofische stroming te plaatsen. Ik meen dat het ook te ver voert om bij alle namen die hier ter sprake komen, overvloedige literatuurverwijzingen te geven. Dit alles zou de annotatie onnodig omvangrijk hebben gemaakt. Slechts een enkele keer, wanneer de samenhang van belang is voor de interpretatie, wordt de lezer verwezen naar parallelle passages in een van de andere tekstfragmenten uit de literair-theoretische geschriften.

In de toelichtingen bij die plaatsen waar Van Alphen verwijst naar een of meer specifieke teksten – en niet in meer algemene zin duidt op het werk van een auteur of een genre waarin deze zich heeft bekwaamd – , heb ik een verkorte titel opgenomen die verwijst naar de titelbeschrijving in de bronnenlijst. Allereerst geef ik bij een bron of een literatuurverwijzing de naam van de auteur (zo mogelijk), de verkorte titel en zonodig een aanduiding van het desbetreffende tekstgedeelte, de pagina of de versregel. In sommige gevallen staan er meer titelaanduidingen achter de auteursnaam, bijvoorbeeld waar het gaat om een editie, opgenomen in het verzameld werk. Dan is er sprake van een deeltitel (*Lettre ...*) en een verzameltitel (*Oeuvres ...*). Als eerste is de titel van de aangehaalde tekst opgenomen, gevolgd door de titel van de desbetreffende editie tussen haakjes. In de bronnenlijst staan vermeld: de volledige titel van een bron en de vindplaats met signatuur van het gebruikte exemplaar (het betreft niet zelden werken waarvan slechts enkele exemplaren in openbare collecties voorhanden zijn). De signatures verwijzen naar de collecties van de grote Nederlandse en enkele buitenlandse bibliotheken.

De toelichtingen bij deze editie zijn voor het grootste deel het resultaat van bronnenonderzoek. Nu zijn er van de meeste bronnen heel wat verschillende edities overgeleverd, terwijl Van Alphen zelf niet aangeeft welke editie hij heeft gebruikt. Dit probleem heb ik kunnen ondervangen door de titels te vergelijken met de catalogus van het boekenbezit van Van Alphen, dat in 1806 – enkele jaren na zijn dood – werd geveild door zijn weduwe, Catharina Geertruida van Valkenburg.¹¹³ Hoe voorzichtig men ook moet zijn in de hantering van veilingcatalogi, deze catalogus geeft in de meeste gevallen uitsluitsel over de gebruikte edities. De paginanummers die Van Alphen opgeeft en de spelling van de citaten bleken het minst af te wijken van de edities uit deze veilingcatalogus.

In principe heb ik gekozen voor edities van vóór 1778, respectievelijk 1782, die overeenkomen met de beschrijvingen in deze veilingcatalogus of anders een editie die daar dicht bij in de buurt komt. Ook heb ik op verschillende plaatsen gebruik gemaakt van facsimile-edities van de door Van Alphen aangehaalde werken. Nu en dan heb ik naar andere, soms ook latere edities verwezen, omdat ik in openbare collecties geen exemplaar heb kunnen achterhalen van de uitgave die Van Alphen waarschijnlijk heeft gebruikt. Voor bronnen uit de klassieke periode verwijs ik naar de moderne Loeb-edities. Bij auteurs die meestal in een standaardeditie worden geci-

¹¹³ Bibliotheca Alpheniana sive catalogus librorum in vario scientiarum genere egregiorum quos collegit vir perillustris Hieronymus van Alphen [...]. 's-Gravenhage, 1806. Een latere veilingcatalogus dateert van 1809, na het overlijden van Catharina Geertruida van Valkenburg. Deze laatste catalogus is minder betrouwbaar dan de eerste.

teerd, heb ik tevens naar die edities verwezen. Om verschillende redenen bleek het niet zinvol om bij elke aangehaalde plaats ook naar een moderne wetenschappelijke uitgave te verwijzen. Enerzijds blijkt de tekst van de moderne uitgave – veelal een *Ausgabe letzter Hand* – vaak niet overeen te stemmen met de aangehaalde editie. (Ook bij fragmenten uit Vondel, blijken de verzen uit de aangehaalde, achttiende-eeuwse uitgave nu en dan af te wijken van de versregels, of gedeelten daarvan, uit de wB-editie.) Anderzijds is bij sommige werken de verwijzing zo gedetailleerd (bijvoorbeeld: acte 2, scène 3) dat een dergelijke dubbele verwijzing niet nodig is.

Behalve literatuurverwijzingen geeft Van Alphen in de lopende tekst en in de voetnoten veel citaten. Wanneer het gaat om een letterlijk citaat of een letterlijke vertaling uit de aangehaalde bron en dat ook als zodanig is aangegeven, heb ik volstaan met een bibliografische verwijzing. Waar het een vertaling betreft van een passage die op de desbetreffende bladzijde van het origineel niet zo gemakkelijk is terug te vinden, geef ik ook de begin- en eindwoorden van zo'n passage. Het komt ook wel voor dat Van Alphen passages parafraseert of citeert zonder aan te geven dat het een ontlending betreft. In die gevallen heb ik behalve een verwijzing naar de gebruikte bron, ook de tekst van de oorspronkelijke passage in de toelichting opgenomen. Citaten uit een andere taal dan het Frans, Duits of Engels, zijn in het Nederlands vertaald. Bij citaten uit het Latijn of het Grieks heb ik zo veel mogelijk gebruik gemaakt van bestaande vertalingen, behalve op die plaatsen waar een meer letterlijke overzetting gewenst is.

Wanneer de strekking van een aanhaling niet spoort met de teneur van het desbetreffende fragment of in andere zin opmerkelijk is, wordt dit nader toegelicht. Het komt ook wel voor dat Van Alphen in de tekst of binnen één voetnoot verschillende auteurs als bron opvoert. Waar mogelijk wordt aangegeven op welke bronnen de auteur zich daadwerkelijk baseert. Bij schrijvers aan wie Van Alphen vaker passages heeft ontleend (zoals Sulzer, Kames, Marmontel, Dubos) heb ik systematisch gezocht naar ontleningen, maar ik heb geen uitputtend onderzoek verricht naar parallelle passages in alle door Van Alphen genoemde bronnen of andere contemporaine werken.

Ook wanneer hij niet naar een concrete tekst verwijst, noemt Van Alphen een groot aantal namen: filosofen, literatoren, kunstenaars, voorbeelden van gewaardeerde Nederlandse of buitenlandse dichters. De meeste hiervan zijn overbekend, zoals Gellert, Diderot, Voltaire, Milton etcetera. Het zou van onderschatting van de lezer getuigen bij deze namen biografische informatie te verstrekken in de toelichting. Soms ook gaat het om auteurs die nu volstrekt vergeten zijn. Wanneer het gaat om namen die al te obscuur zijn, heb ik in de toelichting bij de betreffende passage nog nadere informatie verstrekt.

Toelichtingen

INLEIDING BIJ RIEDEL

De *Inleiding bij Riedel* is in de eerste plaats een introductie op het onderwerp van de Riedel-bewerking: de ‘wetenschap’ van de esthetica. Van Alphen houdt hier een pleidooi voor een meer filosofische bestudering van poëzie. Hij geeft hoog op van de perspectieven die wenken voor degenen die zich deze nieuwe ‘wetenschap’ eigen willen maken.

Het betoog van Van Alphen valt uiteen in drie geledingen. In het eerste deel (blz. 3–17) houdt Van Alphen zijn landgenoten voor dat de nieuwe wetenschap van de esthetica hun de mogelijkheid biedt het verval van de Nederlandse poëzie te keren. Daartoe moet hij hen eerst overtuigen van het feit dat de Nederlandse poëzie van de achttiende eeuw het niet haalt bij het tijdperk van Hooft en Vondel, laat staan bij de literatuur in de ons omringende landen, Frankrijk, Engeland en Duitsland. In die landen heeft de esthetica al lang veld gewonnen, vooral in Duitsland – en daar is de poëzie de laatste jaren inderdaad tot grote bloei gekomen. Door kennis te nemen van de ‘wetten’ van de esthetica en het kritisch bestuderen van goede dichters zouden aankomende dichters hun *smaak* en oordeel zodanig kunnen ontwikkelen dat zij de dichtkunst daarmee op een hoger plan brengen (zie ook de inleiding, hoofdstuk 2, blz. 13–15).

In het middendeel (blz. 17–32) laat Van Alphen de tegenstanders van de esthetica aan het woord. Daartoe brengt hij de opvattingen over de genie in het geding – een onderwerp dat hij in de *Verhandeling over het aangeboorne* opnieuw aan de orde zal stellen. Hij onderzoekt in hoeverre de idee van de genie zich laat verenigen met het bestuderen van de esthetica. Vanuit een middenpositie bevecht hij aan de ene kant de clichés over de geniale dichter, waar hij aan de andere kant verzet aantekent tegen een te strikte regelgeving.

Het vooroordeel wil dat het vuur van de *genie* uitdooft wanneer de kunstenaar zich bezig moet gaan houden met abstracte redematies. Stelt de *genie* inderdaad haar eigen wetten of is deze stereotiepe tegenstelling tussen genie en de ‘wijsgerige’ beoefening der schone kunsten slechts een schijnbare? Lieten Homerus en ‘Ossian’, dichters die men voor genieën houdt en uit wier werk men de ‘regels’ heeft afgeleid, zich echt alléén door hun *genie* leiden?

Er zijn kunstenaars voor wie geldt dat hun aanleg zo uitzonderlijk is dat zij de vrije hand moeten hebben. Echter, in het algemeen gesproken gaat de artistieke aanleg niet gepaard met een feilloos oordeel en een 'kiese' smaak. Naar de overtuiging van Van Alphen leidden de vroegste dichters, zonder zich dat te realiseren, wetten af uit de *natuur* (het complex van omstandigheden waarin zij opgroeiden), waar de latere dichters, even ongemerkt, principes overnamen uit de werken die hen onder ogen kwamen. Van Alphen's conclusie luidt: *genie* alléén voldoet niet. Zij moet gepaard gaan met *smaak*; en deze ontwikkelt men door een juiste, want 'wijsgerige' benadering van de theorie der schone kunsten.

De *genie* als zodanig wordt geenszins belemmerd door de 'regels' van de esthetica, voor zover het tenminste gaat om de 'algemene regels' die men heeft afgeleid uit literaire voorbeelden. Het navolgen van 'bijzondere regels' zoals die in de classicistische poetica's van Le Bossu en d'Aubignac worden geformuleerd, is funest voor de dichterlijke *genie*. Het laatste noemt Van Alphen 'misbruik der theorie'; en dat kan inderdaad leiden tot het uitdoven van de *genie*. Anderszins kan de esthetica kunstenaars zonder talent niet vooruit helpen.

In het derde deel van zijn betoog (blz. 32–47) neemt Van Alphen de ruimte om de voordelen van een 'wijsgerige' beoefening van de schone kunsten te beschrijven. Daarin zet hij enkele stelregels uit het begindeel wat sterker aan. Hij schaaft zich achter de Engelse criticus Kames die zijn lezers voorhoudt dat een filosofische vorm van literaire kritiek niet alleen bevorderlijk is voor de literatuur, maar zelfs voor het welzijn in het algemeen. Ook literaire vooruitgang draagt bij aan het menselijk geluk.

In de laatste bladzijden (blz. 42–47) verantwoordt Van Alphen zich voor zijn keuzes en beperkingen bij het vervaardigen van de Riedel-bewerking. Hij verklaart zijn motivatie uit het ontbreken van goede Nederlandse geschriften op het gebied van de esthetica. En in aansluiting bij de vele beschouwingen en beoordelingen van kunst en literatuur die de afgelopen dertig jaar zijn verschenen, pleit Van Alphen voor een gefundeerde, 'wijsgerige' poëziekritiek. Tot slot spreekt hij zijn voorkeuren uit voor enkele van de door Riedel genoemde theoretici die ook zijn zegslieden zijn geworden.

blz. 3

r. 23

redelijke: met verstand begaafde.

r. 26

agterlijkheid in het stuk: achterstand op het gebied.

r. 34 n. 1

Schmid, *Theorie*, blz. 74. Schmid geeft hier zeer beknopte beschrijvingen van de Europese dichtkunst. Na een uiterst korte typering van de Portugese literatuur (nl.: 'Lusiade ist das einzige berühmte portugisische Gedicht') schrijft hij: 'Einige meiner Leser sind vielleicht unzufrieden, dasz ich von den Holländern nichts sage, als überhaupt, dasz auch sie Poeten haben. Diese bitte ich, sich von einem Holländer ihre Neugierde befriedigen zu lassen. Er wird ihnen, wenn sie ihm ihre Unwissenheit in der holländischen Litteratur bekennen, mit solcher Grobheit die Fruchtbarkeit seines Vaterlandes an Originalgenies beweisen, dasz sie weiter keinen Beweis verlangen werden.'

Morhof, *Unterricht*, blz. 231–252 (dl. 2, hfdst. 5, 'Von der Niederländer Poeterey'). In zijn beschouwing over de Duitse taal en literatuur vergelijkt Morhof de Duitsers met de Franse, Italiaanse, Spaanse, Engelse en Nederlandse dichters. Van de Nederlanders behandelt hij dichters als Huygens, Vondel, Dousa, Heinsius, Cats, Barlaeus, Hooft, Jan Vos en Westerbaan. Zijn oordeel over de Nederlandse dichters is alleszins positief.

blz. 4

r. 1–3

de uitmuntende Schrijver [...] geschreven heeft: Engelberts, *Verdediging* (1763). Engelberts' geschrift is ingegeven door een zeer ongunstig oordeel over de Republiek in een kort tevoren verschenen Engelse studie. De auteur verdedigt de Republiek door haar dichters en wetenschappers te prijzen. Vondel plaatst hij als de grootste Nederlandse dichter naast Homerus, Vergilius, Tasso, Corneille, Voltaire en Milton. In de tweede uitgave (1776) heeft Engelberts een 'Narede' opgenomen waarin zijn verdediging van de Nederlandse taal en literatuur nog feller is. Daarin verklaart hij het negatieve oordeel van de Duitsers, de Fransen en de Engelsen uit jaloezie over de Nederlandse welvaart (*Verdediging*, ed. 1776, blz. 65–66).

r. 7–8

γνώθι σεαυτόν: ken jezelf.

r. 22–34 n. 3

Tael- en dichtlievende oefeningen, dl. 2, blz. 253 ('Schets der waere dichtkonst', P. Vreede junior). Van Alphen citeert hier de eerste 2 strofen van de 22.

Naso: Ovidius.

r. 36–40

Lichtwebrn: Lichtwer, bekend als fabeldichter.

Gellert, *Fabeln und Erzählungen* (1746–1748). Lessing, *Gedichte* (1762). Lichtwer, *Vier Bücher Äsopischer Fabeln* (1748). Salomon Gessner was vooral bekend om zijn pastorale poëzie (*Idyllen*, 1756, 1772).

Kleist, *Der Frühling* (1749). Klopstock, *Der Messias* (1748–1773) en *Der Tod Adams* (1757). Wieland is vooral bekend om zijn komische vertellingen en romans, zo ook Zachariae. Verschillende van de hier genoemde auteurs komen in de *Digtkundige Verhandelingen* uitvoeriger ter sprake.

blz. 5

r. 10–19

Van Alphen plaatst hier enkele werken van grote buitenlandse dichters naast Nederlandse coryfeeën uit de achttiende eeuw. De werken van Hoogvliet, Tasso, Klopstock en Van Merken komen in de *Digtkundige verhandelingen* gedetailleerder ter sprake.

Hoogvliet, *Abraham, de Aartsvader* (1728), bijbels heldendicht. Tasso, *La Gerusalemme liberata* (1580), heldendicht met als thema de eerste kruistocht van Godfried van Bouillon. Bodmer, *Noah* (1750), bijbels heldendicht. Rotgans, *Willem de Derde* (1698–1700), heldendicht. Van Haren, *Gevallen van Friso* (1741), heldendicht. Voltaire, *La Henriade* (1728), heldendicht. Van Steenwijk, *Gideon* (1748), bijbels heldendicht. Van Steenwijk, *Klaudius Civilis* (1774), heldendicht. Van Merken, *David* (1768), bijbels heldendicht. Glover, *Leonidas*, heldendicht (1737). Racine, *Athalie* (1691), bijbelse tragedie. Moonen, *Davids heilige trapgezangen* (1694) of *Poëzy* (1700). Wellekens, *Dichtlievende uitspanningen* (1710) en *Amintas* (1715). De Haen, *Herderszangen* (1751). Gessner, *Idyllen* (1756, 1772).

blz. 6

r. 16

gezellig: geneigd om met anderen te verkeren.

blz. 7

r. 15

YOUNG: Edward Young.

r. 23–24 n. 7

Nieuwe bydragen, dl. 2, blz. 569 ('Proeven uit den dichtkundigen ligger van den Philosophe Sans Fard'; geheel blz. 554–666). De auteur (R.M. van Goens) citeert op die plaats de volgende regels uit de *Poëzy* van A. Moonen:

Dien 't lust naer regels in de poëzy te hooren,
Houdt Van den Vondel voor bewintheer in de kunst,
En eengen fenix; maer (behoudens aller gunst)
Wordt uit zyne asschen nooit een fenixjong herboren.

Van Goens laat daarop volgen: 'Ongelukkig voor ons, dat de Deventer-predikant zoo een goed ziender geweest is, dat zyne voorzegging tot op onze dagen toe hare vervulling in kracht blijft behouden: hoewel wy na mate van de beschaefdheid dezer eeuwe, Vondel reeds ver hadden behoren te overtreffen' (*Nieuwe bydragen*, dl. 2, blz. 570).

r. 27

Vondel, *Aenleidinge* (*Poëzy*, blz. 9-16).

blz. 8

r. 9-15 n. 8

Wagenaar, *Het leven*, blz. 122-123 ('Negenendertigste brief. Aan den Heere J.J. Mauricius'; geheel blz. 120-124). Wagenaar verstrekte Mauricius informatie over de oorsprong van het Nederlandse rijm. Mauricius was van mening dat de Nederlanders in de ontwikkeling van het rijm vóórlagen op de Fransen. Wagenaar bestrijdt dit. Een vergelijking tussen de Franse en de Nederlandse dichters lijkt hem een hachelijke onderneming. Wagenaar: 'De treurspellen van Vondel zijn geleerd, grootsch, zielroerend. Maar zyn die van *Corneille* niet geschikter. Vondels Joannes is een regtschaapen Heldendigt. Maar wat zyn meer zulke Nederlandsche Heldendigters? Heeft men zig niet al, sedert honderd jaaren, gegeven aan 't vertaalen van treurspelen en Heldendigten, en verzuimd zyn eigen talent aan te kweeken? Wat Hollandsch Hekeldigter heeft by Boileau kunnen haalen? Kortom, ik ben in dien waan, dat regt goede Digters onder ons altoos zeer schaars geweest zyn, en dat derzelver getal veel te gering is, om tegen de Franschen te kunnen opgewoogen worden' (*Het leven*, blz. 123). Zie ook op blz. 146 de toelichting bij de *Digtkundige verhandelingen*, blz. 116.

blz. 9

r. 27-36 n. 9

Van Effen, *Le Misanthrope*, nr. 73 (ed. 1726, dl. 2, blz. 264-265; geheel blz. 261-270). Volgens Van Effen konden dichters in de oudheid op aanzienlijk meer waardering rekenen dan de dichters van zijn tijd. In de Republiek heeft men opvallend weinig waardering voor poëzie en welsprekendheid. Anders dan Van Alphen het hier voorstelt, spreekt Van Effen niet zozeer laatlunkend over de Nederlandse dichters, maar over het voor hen ongunstige 'klimaat'.

r. 36-39

Bibliothèque impartiale, dl. 7, blz. 283-295 (nr. vii; geheel blz. 283-303). Op deze plaats staat een bespreking van Feitama's vertaling van Voltaire, *La Henriade* (*Hendrik de Groot*). In de inleiding neemt de recensent het op voor de Nederlanders. Ze zouden heus wel meer kunnen dan alleen handel drijven: 'En général l'on ne croit les Hollandois propres qu'au Commerce: surtout on est bien éloigné de présumer que le génie de cette nation soit

susceptible de ces talens qui caractérisent le *bel esprit*: cependant si la Hollande a fourni de tous tems & fournit encore de Théologiens éclairés, des Juriconsultes célèbres, des Médecins habiles, & des Philosophes profonds, elle n'a pas été moins riche en Ecrivains, dont les productions ont fait honneur à la belle Literature. Aujourd'hui même la Hollande ne manque point de gens de Lettres, qui dans ce genre pourroient peutêtre disputer le pas à ceux des autres païs [...]' (blz. 283–284).

blz. 10

r. 39

Van Merken, *Brieven (Het nut)*. Vondel, *Brieven der heilge maagden (Poëzy)*.

blz. 11

r. 14–17

De wijsgeerte [...] wereldkennis: Akenside, *Pleasures*, boek II, aantekeningen bij vs. 30–31 (blz. 41; geheel vs. 1–61, blz. 39–42): 'Nor were they only losers by the separation. For philosophy itself, to use the words of a noble philosopher, being thus sever'd from the sprightly arts and sciences, must consequently grow dronish, insipid, pedantic, useless, and directly opposite to the real knowledge and practice of the world' [curs. JdM]. De tekst van het gedicht spreekt op deze plaats over de schoone kunsten. De aantekeningen bij vs. 30–31 volgen onmiddellijk op die bij vs. 24.

r. 30–34

Dubos, *Oordeelkundige aanmerkingen*.

de Digtkunst [...] BOILEAU: Er bestaan verschillende bewerkingen van Horatius' *Ars poetica*: onder anderen door Andries Pels, (*Q. Horatius Flaccus dichtkunst op onze tyden én zeden gepast*; eds. in 1677, 1681, 1694, 1705 en 1707), Vondel (*Q. Horatius Flaccus lierzangen en dichtkunst*; eds. in 1703 en 1735) en Huydecoper (in *Hekeldichten en brieven van Q. Horatius Flaccus*; eds. in 1726 en 1737). Boileaus *l'Art poétique* is vertaald in 1754 (*De dichtkonst van den heere Nicolaus Boileau Despréaux*, door Cammaert), en twee keer in 1768 (*De dichtkunde van den heere Nicolaas Boileau Despréaux*, door A.G. en *De kunst der poëzij, van den heer Nicolaes Boileau*).

Grondbeginsels [...] patriam: De Perponcher, *Grondbeginselen*. Dit bestaat uit een samenvatting uit respectievelijk De Pouilly, André en Batteux (zie hiervoor de bronnenlijst).

een of [...] MENDELSZON: bedoeld is waarschijnlijk Mendelssohns *Verhandeling over het verhevene en naïve in de fraeje wetenschappen (Betrachtungen über das Erhabene und das Naive in den schönen Wissenschaften*, vertaald door R.M. van Goens (eds. in 1769 en 1774). Dit zijn in feite twee verhandelingen. In 1769 werden ook in vertaling uitgegeven: het *Onderzoek der zedelyke gevoelens*, ver-

taald door Johannes Petsch (*Rhapsodie, oder Zusätze zu den Briefen über die Empfindungen*) en het op Plato gebaseerde *Phedon*.

aanmerkingen [...] overgezet: Harris, *Vergelyking tusschen de muzyk, de schilder-kunst en de poëzy*.

r. 36–40

Sommige [...] niets: In zijn *Les Beaux Arts réduits à un même principe* (1746) had Batteux zich gemanifesteerd als aanhanger van een imitatieve kunstopvatting. Zijn inzichten werden bekritiseerd door woordvoerders van de Duits/Engelse gevoelspoetica. Van Alphen ziet daar meer heil in (vgl. ook de inleiding, hoofdstuk 2, vooral blz. 13–15).

blz. 12

r. 13–15 n. 12

O. en N. Bijdragen: de *Tael- en dichtkundige by-dragen* (1759–1762) en de *Nieuwe bydragen tot opbouw der vaderlandsche letterkunde* (1763–1766), ook wel de *Oude* en de *Nieuwe bydragen* genoemd.

Werken van de Maatschappij [...]: *Werken van de Maetschappij der Nederlandsche Letterkunde te Leyden* (1771–1788).

sunt mala mixta bonis: het is goed en slecht door elkaar.

n. 13–24

Van Alphen geeft hier een opsomming van meer en minder bekende Franse theoretici met hun bekendste werken. Dit is geen canon van gelijkgestemden: er bestaan belangrijke verschillen tussen de opvattingen van de hier geciteerde auteurs. Dit geldt ook voor de opsomming van Engelse en Duitse auteurs op blz. 13–15. De meeste auteurs komen in het vervolg nog ter sprake. Vgl. ook de inleiding, hoofdstuk 2 en 3.

n. 13

Bouhours, *La manière de bien penser*.

n. 14

Dubos, *Réflexions critiques sur la poésie*.

n. 15

Rémond de St. Mard, *Oeuvres*. Daarin zijn opgenomen de *Réflexions sur la poésie* (onder de verzameltitel *Poétique*) en de *Lettres sur le goût*.

r. 20–27

Descartes [...] écrits: Rémond de St. Mard, *Lettres sur le goût* (*Oeuvres*, dl. 3, blz. 168–169; ‘Lettre 1. Sur la naissance, les progrès & la décadence du goût’, geheel blz. 156–177). In deze brief geeft de auteur een beschrijving van de ontwikkeling van de Franse beschaving. Hij presenteert Descartes als een van de beroemde mannen uit het tijdperk van Louis XIV bij wie de oude

verfijnde smaak, teloorgegaan met het verval van het Romeinse rijk, weer is teruggekeerd. Rémond typeert Descartes als zuiveraar van smakeloze overdaad. Op de plaats van de gedachtestreepjes heeft Van Alphen een stuk weggelaten. Deze passage luidt: 'Ce grand homme s'appelloit Descartes, & comme si ç'avoit été sa mission de nous éclairer, il dessilla nos yeux, nous fit honte du trop de respect que nous avions pour Aristote, & porta dans la Philosophie cet esprit de Géometrie, cette méthode claire & lumineuse, cette maniere de raisonner si nécessaire à la vérité, si propre à la démêler d'avec une espece de faux qui lui ressemble, & qu'on n'emploie que trop souvent pour nous séduire. Heureusement pour nous [...]' (*Oeuvres*, dl. 3, blz. 168–169).

n. 16

André, *Essai sur le beau*.

n. 17

Trublet, *Essais*. Hierin onder andere *Réflexions sur le goût*.

Trublet, *Réflexions sur l'éloquence*.

n. 18

Fontenelle, *Réflexions sur la poétique* (*Oeuvres*, dl. 3, blz. 80–123); *Sur la poésie en général* (*Oeuvres*, dl. 8, blz. 157–180); *Description de l'empire de la poésie* (*Oeuvres*, dl. 9, blz. 269–279). De laatste valt door haar allegorische karakter en haar geringe omvang hier enigszins uit de toon.

n. 19

Marmontel, *Poétique françoise*. Hierin bundelde hij diverse van zijn artikelen voor de *Encyclopédie*.

n. 20

Batteux, *Les Beaux Arts; Principes*.

n. 21

Montesquieu, *Essai sur le goût*.

n. 22

d'Alembert, *Réflexions sur le goût* (*Mélanges*, dl. 4, blz. 299–320); *De la liberté de la musique* (*Mélanges*, dl. 4, blz. 381–462); *Réflexions sur la poésie* (*Mélanges*, dl. 5, blz. 431–452); *Réflexions sur l'ode* (*Mélanges*, dl. 5, blz. 453–468).

n. 23

Diderot, *Lettre sur les sourds* (*Oeuvres philosophiques*, dl. 2, blz. 1–87; *Oeuvres complètes*, dl. 2, blz. 512–602); *De la poésie dramatique* (*Oeuvres philosophiques*, dl. 3, blz. 221–379; *Oeuvres complètes*, dl. 3, blz. 403–508); *Dorval et moi ou Entretiens sur le fils naturel* (*Oeuvres philosophiques*, dl. 4, blz. 134–267; *Oeuvres complètes*, dl. 3, blz. 114–210).

n. 24

De Pouilly, *Theorie*.

n. 25

Séran de la Tour, *L'Art de sentir*. Vooral in boek 1 schrijft Séran uitvoerig over schoonheid en smaak, maar nauwelijks over *genie*. Hij lijkt dit inderdaad te beschouwen als een onderdeel van de smaak. In zijn definitie van smaak onderscheidt hij een passieve categorie en een actieve of creatieve. De laatste komt in de buurt van wat Van Alphen onder genie verstaat. Séran: 'l'un marque à chaque beauté sa place; l'autre en conçoit l'idée, en crayonne tous les traits, la peint enfin; l'un n'est qu'Estimateur, l'autre Créateur: voilà donc deux Goûts, & si différents, que si on ne les distingue pas clairement l'un de l'autre, leur idée demeureroit dans la plus grande confusion' en 'Le Goût dans tous les genres du Beau, est un sentiment passif, lorsqu'il en reçoit, ou qu'il en conçoit l'idée; il est actif, lorsqu'il l'exprime, qu'il peint cette idée avec la force & la grace dont elle est susceptible' (*L'Art de sentir*, dl. 1, blz. 109–110 en 115).

blz. 13

r. 2–7

DU BOS [...] *te verschaffen*: Sulzer, *Allgemeine Theorie*, dl. 1, blz. 21 ('Aesthetik'). Sulzer: 'Unter den Neuern hat dü Bos, so viel ich weiss, zuerst versucht, die Theorie der Künste auf einen allgemeinen Grundsatz zu bauen, und aus demselben die Richtigkeit der Regeln zu zeigen. Das Bedürfnis, das jeder Mensch in gewissen Umständen fühlt, seine Gemüthskräfte zu beschäftigen, und seinen Empfindungen eine gewisse Thätigkeit zu geben, ist das Fundament seiner Theorie.'

r. 10–16 n. 27

Kames, *Elements*, dl. 1, blz. 7–8: 'But as to *the principles of the fine arts, they are evolved, by studying the sensitive part of human nature, and by learning what objects are naturally disagreeable*. The man who aspires to be a critic in these arts, must pierce still deeper: he must clearly perceive what objects are lofty, what low, what are proper or improper, what are manly, and what are mean or trivial. Hence a foundation for judging of taste, and for reasoning upon it: where it is conformable to principles, we can pronounce with certainty, that it is correct, otherwise that it is incorrect and perhaps whimsical. Thus the fine arts, like morals, become a rational science, and like morals, may be cultivated to a high degree of refinement' [curs. JdM]. Zie ook het slot van de *Inleiding bij Riedel* (blz. 44, r. 21–32).

r. 17–21

Gazette littéraire, dl. 1, blz. 92–100. Het betreft een 'ingezonden' brief, opgenomen in een bespreking van Kames' *Elements*. De redacteur distantieert

zich van de toon van deze brief: ‘Si nous avions eu a rendre compte de cet Ouvrage, nous l’eussions jugé sans doute avec moins de rigueur. Nous aurions eu plus de plaisir à en faire valoir le mérite qu’ à en relever les défauts; mais l’Auteur de la Lettre n’avoit pas les mêmes ménagemens à garder, & il a pû se permettre un ton de plaisanterie & une sévérité de critique qui ne s’accorderoient pas avec la circonspection que nous nous sommes imposés’ (dl. 1, blz. 93).

r. 23–30

Bibliothek, dl. 9, 2, blz. 189–209). De passage ‘dat zij niemand kennen [...] smaak’ (r. 25–27) is vertaald naar de eerste alinea: ‘Wir kündigen dieses vortreffliche Buch des Heinrich Home, Mylord Kaimes, mit einem ganz angenehmen Vergnügen an, indem wir keinen Kunstrichter kennen, der so weit zu den wahren Quellen der Kritik und des Geschmacks hinaufgestiegen wäre [...]’ (dl. 9, 2, blz. 189; curs. JdM). De zin ‘dat men [...] uitblinke’ (r. 27–30) is overgenomen uit het slot van de bespreking van het tweede deel, *Bibliothek*, dl. 10, 2, blz. 230–240: ‘Wir erwarten übrigens noch einen Band dieser gesunden und glänzenden Critik; von der man überhaupt eben das sagen kann, was man von Aristotelis Poetik gesagt, dass sie einer Weitläufigen Rüstkammer ähnlich sey, in welcher man Vorrath und Werkzeug genug zu der künftigen Anwendung gesammelt finde, obgleich die Ordnung derselben nicht immer in die Augen falle, und schimmern könne’ (dl. 10, 2, blz. 240; curs. JdM).

n. 28

Hume, *Essays and Treatises*. De verhandeling *Of the Standard of Taste* geldt als zijn belangrijkste bijdrage op het gebied van de esthetica.

n. 29

Hutcheson, *Inquiry*.

n. 30

Webb, *Remarks*.

n. 31

Hurd, *Q. Horatii Flacci Epistolae*. Van de bijgevoegde verhandelingen is vooral van belang: *On the Idea of Universal Poetry*.

n. 32

Gerard, *Essay on Taste; Essay on Genius*.

n. 33

Priestley, *Lectures*, blz. 3–4. Van Alphen noemt dit werk aan het slot van zijn *Inleiding bij Riedel* als een van zijn belangrijkste bronnen (blz. 45).

blz. 14

n. 34

Campbell, *Philosophy of Rhetoric*.

r. 3–16 n. 35

Baumgarten [...] niet beschreven: Sulzer, *Allgemeine Theorie*, dl. 1, blz. 21 ('Aesthetik'): 'Unser Baumgarten in Frankfurth ist der erste gewesen, der es gewagt hat, die ganze Philosophie der schönen Künste, welcher er den Namen Aesthetik gegeben hat, aus philosophischen Grundsätzen vorzutragen. Er setzt die Wolffsche Lehre, von dem Ursprung der angenehmen Empfindung, den dieser Weltweise in der undeutlichen Erkenntnis der Vollkommenheit zu finden geglaubt hat, zum Voraus. In dem theoretischen Theil, dem einzigen, den er ans Licht gestellt hat, handelt dieser scharfsinnige Mann die ganze Lehre vom Schönen oder sinnlich Vollkommenen in allen seinen verschiedenen Arten ab, und zeigt überall die denselben entgegengesetzten Arten des hässlichen. Es ist aber zu bedauern, dass seine allzu eingeschränkte Kenntnis der Künste ihm nicht erlaubt hat, die Theorie weiter, als auf die Beredsamkeit und Dichtkunst auszudehnen. Er hat auch bei weitem nicht alle Gestalten des Schönen beschrieben.'

r. 7

Wolffiaansche leer: de theorie van Christian Wolff, de filosoof die het gedachtegoed van Leibniz verbreidde. Dit was het filosofisch fundament voor de esthetica van Baumgarten. Zie ook de inleiding, hoofdstuk 2, blz. 17.

r. 8–9

erkentenis: kennis.

r. 21

Baumgarten, *Aesthetica*.

r. 22

Anfangungsgründe van MEIJER: Meier, *Anfangsgründe aller schönen Wissenschaften*. De theorie van Baumgarten werd door deze bewerking van Meier op grotere schaal verspreid. De meeste theoretici die zeggen zich op Baumgarten te baseren, baseren zich in feite op Meiers bewerking van diens theorie.

n. 36

J.M. Gessner, *Primae lineae isagoges*, dl. 1, blz. 21. Vertaling: Juwelen verschuilen zich in een grote mesthoop. De dingen die Baumgarten juist en mooi voorgesteld had, heeft hij verkeerd geïnterpreteerd. Hij heeft ze door domme en absurde verklarende opmerkingen vermeerderd, overladen en verhuld; en zo heeft hij de wijn van Baumgarten aangelengd met water. Het citaat is genomen uit het aanvullende commentaar van Niclas.

blz. 15

n. 37

Hagedorn, *Betrachtungen*. In de inleidende hoofdstukken spreekt Hagedorn specifiek over de *smaak*.

n. 38

Lessing, *Laokoon; Abhandlungen über die Fabel*. De laatste tekst is opgezet als poëtische inleiding bij de uitgave van zijn fabels.

n. 39

Schlegel, *Herrn Abbt Batteux [...] Einschränkung*. Deel 2 bevat afzonderlijke verhandelingen, zoals *Vom Genie in den schönen Künsten*, *Von der Harmonie des Verses* en *Von dem höchsten Grundsatz der Poesie*. De eerste twee verhandelingen komen in de *Digtkundige verhandelingen* nog vaker ter sprake, met name in de stukken over *harmonie* en *verbeeldingskracht*.

n. 40

Mendelssohn, *Ueber die Hauptgrundsätze; Ueber das Erhabene und das Naive*. Met andere belangrijke teksten van Mendelssohn zijn deze verhandelingen opgenomen in zijn *Philosophische Schriften*.

n. 41

Basedow, *Lehrbuch*.

n. 42

Ramler, *Einleitung*. Ramlers toevoegingen aan zijn bewerking van Batteux zijn naar omvang en inhoud veel minder van belang dan die van Schlegel (n. 39). Ramlers toevoegingen hebben veelal betrekking op de taalkundige aspecten van de Duitse literatuur.

n. 43

Lindner, *Lehrbuch; Kurzer Inbegriff*. Aan het slot van zijn *Inleiding bij Riedel* (blz. 45 n. 72) laat Van Alphen zich in negatieve bewoordingen uit over het *Lehrbuch*.

n. 44

Winckelmann, *Geschichte*. Van groot belang ook zijn de *Gedanken über die Nachahmung der griechischen Werke in der Malerei und Bildhauerkunst* (1755). Winckelmann komt in het vervolg nog geregeld ter sprake.

r. 3–5

de schrijvers [...] kunsten: Bibliothek der schönen Wissenschaften. Als redacteurs in de jaren 1757–1764 worden genoemd: Nicolai, Mendelssohn en Lessing. In dit tijdschrift werden vele verhandelingen over kunst en literatuur gepubliceerd, ook die van Mendelssohn en Winckelmann.

r. 5–8

Sulzer, *Allgemeine Theorie*. Van Alphen heeft voor het vervolg dankbaar gebruik gemaakt van dit encyclopedische compendium van Sulzer. Zie ook de inleiding, hoofdstuk 3, vooral blz. 33.

r. 15–19

De Aesthetica [...] genaamd worden: Sulzer, *Allgemeine Theorie*, dl. 1, blz. 20–21 ('Aesthetik'). Sulzer: 'Die Philosophie der schönen Künste [...] genannt werden.'

n. 45

Lindner, *Kurzer Inbegrif*. Vgl. op blz. 79 van dit werk zijn definitie van esthetica: 'Die *Aesthetik oder Geschmackslehre* bedeutet 1) die *Allgemeine Theorie* oder Kenntniz des Schönen in allen schönen Wissenschaften und Künsten [...] 2) insbesondere schöner Gedanken zu Reden und Gedichten' [curs. JdM]. Vgl. ook blz. 91: 'Die Regeln des Geschmacks liegen in der Natur, daraus erwächst *Aesthetik oder Geschmackslehre*, und ästhetische Kritik, oder die Fertigkeit, das Schöne zu beurtheilen, und Gründe anzugeben' [curs. JdM].

r. 20–blz. 16 r. 3

In het eerste [...] gemoed vastgesteld worden: Sulzer, *Allgemeine Theorie*, dl. 1, blz. 21 ('Aesthetik'). Sulzer: 'Zuförderst muszte die Absicht und das Wesen der schönen Künste festgesetzt werden [...] bestimmt werden.' De alinea's die voorafgaan aan dit citaat, heeft Van Alphen verwerkt op blz. 13 (r. 2–7) en 14 (r. 3–16). De alinea's die hierop volgen worden geciteerd op blz. 16 (r. 10–16).

blz. 16

r. 3–10

Het is tog [...] uitgestrekt: Sulzer, *Allgemeine Theorie*, dl. 1, blz. 23 ('Aesthetisch'). Sulzer: 'Wir bemerken hier nur überhaupt, dasz man oft sehr unrecht das Schöne für die einzige Gattung des ästhetischen Stoffs aniebt. Dahin zieleet das vermeinte Grundgesetz der schönen Künste ab: Man soll die Natur ins Schöne nachahmen. *Das häszliche hat einen eben so gegründeten Anspruch auf die Künste als das Schöne. Furcht, Abscheu und andre widrige Empfindungen zu erweken, gehört eben so gewisz zum Endzwek der Künste, als die Erwekung des Vergnügens. Jene widrigen Empfindungen aber werden nicht durch das Schöne hervorgebracht. Es ist also nothwendig, dasz der Begriff des Aesthetischen auf alle Arten der Empfindungen ausgedehnt werde*' [curs. JdM].

n. 46

Riedel/Van Alphen, *Theorie*, dl. 1, blz. 227–228 ('Over de gelijkheid en het contrast'; geheel blz. 222–243). Riedel haalt hier een uitspraak aan van Lessing uit diens *Laokoon*. Riedel: 'Ik zie niet, gelijk LESSING doet, dat in deze wet [de zogenaamde 'Thebaanse wet', JdM] de nabootsing van het schoone geboden, en die van het lelijke verboden wordt' (*Theorie*, dl. 1, blz. 227–228). Hoewel Riedel meent dat Lessing een onjuiste interpretatie geeft van dit voorschrift ('wet') voor kunstenaars, noemt hij diens opvatting 'gegrond' (idem, blz. 227). Net als Lessing spreekt Riedel hier over de schilderkunst.

LOVELACE [...] *Grandison*: Lovelace is de mannelijke hoofdpersoon uit Richardson's roman *Clarissa; or the History of a Young Lady* (1747–1748), Hargrave is een belangrijk personage uit diens roman *The History of Sir Charles Grandison* (1753–1754). Lovelace en Hargrave zijn beiden uitgesproken 'slechte' karakters.

r. 39–?

gelijk ROUSSEAU ergens aanmerkt [...]: niet gevonden.

r. 10–blz. 17 r. 14

De bijzondere soorten [...] geeft: Sulzer, *Allgemeine Theorie*, dl. 1, blz. 21–22 ('Aesthetik'). Sulzer: 'Die besonderen Arten [...] der Sittenlehre vollendet.' Dit is het vervolg van het citaat op blz. 15. Op blz. 17, r. 1–2 heeft Van Alphen een gedeelte van de tekst van Sulzer weggelaten. Het origineel luidt: '[...] Jede schöne Kunst bringt Werke hervor, welche in ihrer innerlichen Einrichtung und durch ihre näher bestimmte Endzwecke sich von andern unterscheiden. Alle Arten derselben sind besonders beschrieben. So ist in Ansehung der Dichtkunst die Natur des epischen, des lyrischen, des lehrenden Gedichts und anderer Arten, in Ansehung der Mahlerey das historische, das allegorische, das moralische und andre Gemälde, besonders beschrieben, und der Charakter jeder Art aus sichern Grundsätzen bestimmt worden' (blz. 22; curs. JdM).

blz. 17

r. 15–18 n. 47

Is het [...] verwaarloosd: Zie de inleiding, hoofdstuk 2, blz. 19–23 Vgl. ook de toelichting bij blz. 14–15.

Eberhard, *Allgemeine Theorie*.

r. 36–blz. 18 r. 9

Men moet [...] der kunst: Sulzer, *Allgemeine Theorie*, dl. 1, blz. 22 ('Aesthetik'). Vervolg van het citaat op blz. 16–17.

blz. 18

r. 30

Door soortgelijke [...] BOSSU: Behalve op Aristoteles' *Poetica* doelt Van Alphen hier op de normatieve poetica van Le Bossu, *Traité du poème épique* (1675). In navolging van Aristoteles leert Le Bossu de klassieke epen als model te nemen. Beide bronnen komen ook ter sprake in de toelichting bij n. 59.

r. 36–39

Heeft men [...] gemaakt hebben: Van Gravina is bedoeld *Della Ragion poetica* (1707), van d'Aubignac diens *Pratique du théâtre* (1657). Beide geschriften gelden als specimina van de *doctrine classique*. Gravina heeft de regels van het Griekse drama toegepast in zijn eigen tragedies (*Cinque tragedie*, 1712), echter zonder succes. d'Aubignac publiceerde slechts één toneelstuk in versvorm (*Zénobie*, 1647). Zijn overige stukken werden door anderen in versvorm overgezet.

r. 42–43

hoe regelmatig [...] denken: hoe meer men probeert zijn gedachten terug te brengen tot vaste regels of voorschriften.

blz. 19

r. 14

geregeld wederleggen: punt voor punt weerspreken. Mogelijk ook: volgens de regels van de logica bestrijden.

r. 26

hebbelijkheid: bekwaamheid.

r. 35 n. 48

d'Alembert, *Discours de reception* (*Mélanges*, dl. 2, blz. 305; geheel blz. 301–314). d'Alembert doet deze uitspraak in de context van de welsprekendheid. De volledige alinea luidt: 'L'éloquence est le talent de faire passer avec rapidité & d'imprimer avec force dans l'ame des autres le sentiment profond dont on est pénétré. Ce talent sublime a son germe dans une sensibilité rare pour le grand & pour le vrai. La même disposition de l'ame, qui nous rend susceptibles d'une émotion vive & peu commune, suffit pour en faire sortir l'image au dehors: il n'y a donc point d'art dans l'éloquence, puisqu'il n'y en a point pour sentir. Ce n'est point à produire des beautés, c'est à faire éviter les fautes, que les grands maîtres ont destiné les règles. La nature forme les hommes de génie [...] de la nature' (blz. 304–305).

blz. 20

r. 2–3

gelijk LA BRUIJERE [...] deviennent: La Bruyere, *Caractères*, dl. 1, blz. 191 (hfdst. 2, 'Du mérite personnel'): 'Aemile étoit né ce que les plus grands hommes ne deviennent qu'à force de règles, de méditation & d'exercice. Il n'a eu dans ses premières années qu'à remplir des talens qui étoient naturels, & qu'à se livrer à son génie.'

r. 16–21

Addison, *Spectator*, dl. 2, nr. 160. Addison beschrijft als eerste soort genieën degenen die alleen hun eigen talent als leidraad hadden: 'Among great Genius's, those few draw the Admiration of all the World upon them, and stand up as the Prodigies of Mankind, who by the mere Strength of natural Parts, and without any Assistance of Art or Learning, have produced Works that were the Delight of their own Times and the Wonder of Posterity. There appears something nobly wild and extravagant in these great natural Genius's, that is infinitely more beautiful than all the Turn and Polishing of what the *French* call a *Bel Esprit*, by which they would express a Genius refined by Conversation, Reflection, and the Reading of the most polite Authors' (*Spectator*, dl. 2, blz. 297). Als voorbeeld van zulke natuurlij-

ke genieën noemt hij Homerus, Shakespeare en Pindarus. De tweede soort is niet minder, maar anders: 'This second Class of great Genius's are those that have formed themselves by Rules, and submitted the Greatness of their natural Talents to the Corrections and Restraints of Art. Such among the *Greeks* were *Plato* and *Aristotle* among the *Romans* *Virgil* and *Tully* [Cicero, JdM], among the *English* *Milton* and sir *Francis Bacon*' (Idem, blz. 299).

blz. 21

r. 4
ongevoelig. ongemerkt.

r. 6
van zelfs: vanzelf.

r. 9–25
Zo dit meer of min plaats had [...] regelen der schoonheid: vgl. Gellert, 'Wie weit sich der Nutzen der Regeln in der Beredtsamkeit und Poesie erstrecke', *Sammlung*, dl. 2 (*Sämtliche Schriften*, dl. 7, blz. 123). Gellert: 'Die Regeln der Poesie und Beredtsamkeit lehren uns die Weisheit und Ordnung der Natur, ihre Vortrefflichkeit in der Verbindung des Nützlichen mit dem Schönen nachahmen. Sie lehren uns die Einheit in unsern Werken beobachten, damit das Auge des Verstandes sich nicht verirre. Sie lehren uns aus Theilen, die sich zusammen schicken, das Ganze erbauen, das die Absicht befiehlt, und das Beyspiel der Natur billigen. Sie lehren uns die Verscheidenheit und Mannigfaltigkeit dieser Theile, dem Eckel vorzuwehren.'

r. 32 n. 50
Gellert, 'Wie weit sich der Nutzen der Regeln in der Beredtsamkeit und Poesie erstrecke', *Sammlung*, dl. 2 (*Sämtliche Schriften*, dl. 7, blz. 121–123).

blz. 22

r. 3–5
noch met LA MOTTE [...] bij hem zoeken: met zijn *Discours sur Homère*, dat vooraf gaat aan zijn 'vrije vertaling' van de *Ilias* (1701–1714) gaf Houdart de La Motte een nieuwe impuls aan de *Querelle des Anciens et des Modernes*. In dit vertoog stelt hij de dichterlijke kwaliteit van Homerus ter discussie. Zijn opvattingen en zijn vertaling werden fel bestreden door Mme Dacier.

De aanhaling van Boivin in dit verband lijkt niet helemaal logisch. Boivin de Villeneuve publiceerde verschillende werken over Homerus, waaronder de *Apologie d'Homere et bouclier d'Achille* (1715). Hierin stelt hij zich te weer tegen de opvattingen van Houdart de La Motte.

De achttiende-eeuwse kritiek op Homerus sluit aan bij de opvattingen van voor- en tegenstanders uit de klassieke oudheid. Porphyrius beschouwde

Homerus niet als een letterlijke bron van kennis, maar hij interpreteerde diens geschriften allegorisch. Daardoor nam hij de dichter in bescherming tegen critici die hem het verwijt maakten een onjuiste voorstelling van zaken te geven. Met Plotinus en Iamblichus behoorde Porphyrius tot de school van de Neo-platonisten uit de derde en vierde eeuw (vgl. ook K. Simonsuuri, *Homer's Original Genius*).

r. 40–41

Hij heeft zijne karakters [...] vond: vgl. Sulzer, *Allgemeine Theorie*, dl. 1, blz. 547 ('Homer'): 'Homer schildert den Menschen, wie er zu seiner Zeit gewesen [...]. Er ist der Natur völlig treu geblieben, und hat gar nicht nach einem Ideal gearbeitet.'

blz. 23

r. 20 n. 51

De Rochefort, *Discours (L'Iliade)*. Zoals vóór hem Thomas Blackwell, heeft De Rochefort oog voor de omstandigheden en de tijd waarin de werken van Homerus geschreven zijn. Zijn kritiek geldt met name de religieuze aspecten. De Rochefort kenschetst Homerus als een genie en hij bestrijdt de houding van degenen die de later geformuleerde 'regels van het epos' als toetssteen voor de epen van Homerus willen gebruiken.

Blackwell, *Enquiry*. Blackwell onderzocht als een van de eersten het leven van Homerus aan de hand van de klassieke bronnen. Hij geeft hier een historische verklaring van Homerus' genie, waarbij hij de nadruk legt op de kwaliteit van de Griekse beschaving die zo gunstig zou zijn geweest voor de ontwikkeling van de dichter. Blackwells *Enquiry* had een grote invloed in de achttiende eeuw.

Wood, *Essay*. Op grond van zijn reizen naar die gebieden waar de *Ilias* en de *Odyssee* zich afspelen, stelt Wood dat Homerus met wetenschappelijke accuratesse datgene heeft beschreven wat hij heeft waargenomen.

r. 21–26

Waarschijnlijk [...] hoorde: Ossian werd tot in de negentiende eeuw nog gezien als een Middeleeuws-Keltische bard. Hoewel er al twijfels waren gerezen over de authenticiteit van de door Macpherson gepresenteerde teksten, wilde men toch graag geloven dat het ging om oorspronkelijke poëzie van Ossian, ontdekt en vertaald door Macpherson. Dit gebeurde vooral op het gezag van de Schotse hoogleraar Blair (*Critical Dissertation*). Deze mystificatie heeft tot onjuiste interpretaties geleid voor wat betreft het karakter van de 'oude' poëzie van Ossian (vgl. bijvoorbeeld Rubel, *Savage and Barbarian* en ook Daas, *Gezangen van Ossian in Nederland*). De verzen van 'Ossian' komen in het vervolg nog vaker ter sprake (zie ook de bronnenlijst).

r. 28–35

dat HOMERUS [...] als van zelf ontdekken: vgl. Blair, *Critical Dissertation*. Blair vergelijkt de ‘primitieve’ Ossian met het oorspronkelijke genie Homerus. Hij spreekt zijn verbazing erover uit dat de werken van de onwetende Ossian zo wonderwel overeenstemmen met de *regels* van Aristoteles. Hij verklaart dit door te zeggen dat Homerus en Ossian hun *regels* aan de *natuur* ontleenden, terwijl Aristoteles zijn regels formuleerde na een kritische beschouwing van de *Ilias*. Blair: ‘Homer knew no more of the laws of criticism than Ossian. But guided by nature, he composed in verse a regular story, founded on heroic nations, which all posterity admired. Aristotle, with great sagacity and penetration, traced the causes of this general admiration. [...] from this observation he deduced the rules which poets ought to follow, who would write and please like Homer [...]. Aristotle studied nature in Homer. Homer and Ossian both wrote from nature. No wonder that among all three, there should be such agreement and conformity’ (*Critical Dissertation*, blz. 24).

blz. 24

r. 1–3

Citaat niet gevonden.

r. 22 n. 52

Herder, *Ursachen des gesunkenen Geschmacks*. In het tweede deel van zijn verhandeling (blz. 82–131) geeft Herder een historische schets van de ontwikkeling van de smaak. Hij beschrijft Homerus en Aristoteles als genieën die zich juist in die tijd konden ontwikkelen, omdat alle omstandigheden toen ideaal waren. In de conclusie bij zijn verhandeling (blz. 131–141) noemt hij onder anderen Shakespeare als iemand die door de regels van *zijn* tijd is gevormd: ‘Hatte Shakespear keinen Geschmack, keine Regeln? Mehr, als jemand, nur es war Geschmack seiner Zeit, Regeln zu dem, was Er erreichen konnte’ (blz. 138). Even verder: ‘Aber endlich ist freilich die grösste, beste Schule des guten Geschmacks, das Leben’ (blz. 139).

r. 30–blz. 25 r. 13 n. 53

Gellert, ‘Wie weit sich der Nutzen der Regeln in der Beredsamkeit und Poesie erstreckt’, *Sammlung*, dl. 2 (*Sämtliche Schriften*, dl. 7, blz. 121–122).

Séran de la Tour. *L’Art de sentir*, dl. 2, blz. 7–46. De auteur benadrukt op deze plaats dat men op het gebied van de *smaak* niet volgens strikte regels te werk moet gaan. Zie ook de toelichting bij n. 25.

blz. 25

r. 5

geestigste mannen: mannen van het meeste vernuft.

- r. 23–25
het geen TRUBLET [...] *te danken heeft*: Trublet, *Essais*, dl. 4, blz. 84–85 ('Second Morceau sur la Composition'): 'Il faut nier nettement que le principal mérite des ouvrages de goût & d'agrément, leur mérite spécial & caractéristique, consiste dans le vrai, pour pouvoir soutenir qu'il en faut juger par sentiment & non par discussion. La meilleure preuve que puissent apporter les défenseurs de cette Thèse, est que le mérite des ouvrages d'esprit consiste à plaire, & que c'est au sentiment à juger de ce qui plaît. *Plus vous ferez voir de défauts dans un ouvrage qui plaît, plus, dans un sens, vous prouverez en faveur de cet ouvrage*' [curs. JdM].
- blz. 26 r. 3–11 n. 54
 Herder, *Ursachen*, blz. 138: 'Aber Genie! Das Genie wird sich von selbst bilden [...] an ihm ist nichts verlohren.' Herder doet deze uitspraken in de conclusie bij zijn verhandeling.
- r. 15
To write [...] flegm: Roscommon, *Essay on translated verse* (*Poems*, blz. 223; geheel blz. 213–227). De gehele passage luidt:
- But, though we must obey when heaven commands,
 And man in vain the sacred call withstands,
 Beware what spirit rages in your breast;
 For ten inspir'd, ten thousand are possest.
 Thus make the proper use of each extreme.
 And write with fury, but correct with phlegm. (blz. 223)
- r. 16–33 n. 55
 d'Alembert, *Réflexions sur le goût* (*Mélanges*, dl. 4, blz. 316–317; geheel blz. 299–320): 'Le Philosophe sait [...] & qu'elle marque d'avance ce qui doit être effacé?' d'Alembert laat deze observatie voorafgaan door de zin: 'Ajoutons qu'il n'est point à craindre que la discussion & l'analyse émoussent le sentiment ou refroidissent le génie dans ceux qui posséderont d'ailleurs ces précieux dons de la nature' (blz. 316).
- r. 37–38
is bij hem hebbelijk geworden: is hem eigen geworden.
- blz. 27 r. 35 n. 56
 Marmontel, *Poétique*, dl. 1, blz. 37. Marmontel: 'Il est certain que le goût n'a jamais été aussi sain qu'à présent: la preuve en est que jamais on n'a tant estimé, dans les ouvrages d'esprit, la vérité, la simple nature. Il n'est pas moins certain [...] étendu la sphere' (blz. 36–37).

- r. 36
niet slegts een roman: geen verzinsel.
- blz. 28 r. 6–9
 Horatius, *Ars poetica*, vs. 408–411.
 Vertaling Schrijvers:
 Men vraagt zo vaak: wat maakt nu goede poëzie?
 Talent? Techniek? In studie zonder aanleg en
 in een ongeschoold talent zie ik geen heil: zo zeer
 behoeven zij elkanders hulp in een vriendschapspact.
- n. 57
 Trublet, *Essais*, dl. 4, blz. 204 ('De la Poësie, et des Poëtes', par. 4).
- blz. 29 r. 18–26 n. 58
 Gresset, 'Vers sur la tragédie d'Alzire', r. 5–13 (*Oeuvres*, dl. 1, blz. 140).
- r. 37
de knopen in een treurspel: de verwickelingen, intriges.
- blz. 30 r. 1–17 n. 59
Men heeft zig [...] HOMERUS: Riedel, *Briefe*, blz. 21–23. Riedel kritiseert op deze plaats de houding van de Aristotelici die de klassieke werken als model beschouwen voor de eigentijdse dichters. Met betrekking tot Homerus schrijft hij: 'Wenn der Kunstlehrer aus der Iliade die Regeln aufblättert, nach welchen Homer gedichtet hat, für wen sollen diese Regeln Gesetze seyn? Für Milton, für Klopstock, für Camoens, für Voltaire? Nicht also! Nur der ist verbunden, nach homerischen Regeln zu denken, der uns eine neue Iliade, oder ein Gedicht nach den Regeln der Iliade verspricht. Ein anderer, der Genie genug ist, sich eine neue Laufbahn zu eröffnen, wird dadurch sein eigener Gesetzgeber und schüttelt die Fesseln ohne Mühe ab, die ihm Aristoteles, Bossu und Curtius anlegen möchten' (*Briefe*, blz. 22).
 Aan het vervolg hiervan heeft Van Alphen de regels 6–13 ('Zulke regelen [...] ter navolging aanprijzen') ontleend. Riedel: 'Dieser Weg, aus Einem Gedichte Regeln für die Gattung zu schöpfen, ist noch mit drey andern Beschwerlichkeiten verknüpft. Fürs erste *gehen dergleichen Regeln fast immer zusehr ins Detail und man macht oft etwas zu einem allgemeinen Gesetze, was nur eine besondere Wendung des ersten ist. Es ist sicher, daß in jeder Tragödie eine Peripetie seyn muß; wer sagt mir daß diese Peripetie nothwendig in eine Wiedererkennung gegründet seyn müsse?* [...] Fürs zweyte *wie leicht ist es bey einigem Enthusiasmus, den man für seinen Autor haben mag, einen Fehler für eine Schönheit anzusehen und ihm selbst eine Stelle unter den abstrahierten Regeln einzuräumen?*' (*Briefe*, blz. 22–23; curs. JdM). Als voorbeelden van zulke gesanctioneerde

fouten noemt Riedel het verplaatsen van de gedachtegang naar een volgende regel in de Horatiaanse ode en de al te zeer uitgesponnen Homerische vergelijkingen.

r. 8–9

peripetie: begrip ontleend aan de poetica van Aristoteles. Het duidt op een ommekeer in de dramatische handeling. Dit valt vaak samen met een moment van herkenning (anagnorisis) waardoor het personage inzicht krijgt in de situatie waarin het zich bevindt.

Kames, *Elements*, dl. 1, blz. 15–16 ('Introduction'). Kames: 'Rude ages exhibit the triumph of authority over reason. [...]. In later times, happily reason has obtained the ascendant [...]. I must except criticism, which by what fatality I know not, continues to be not less slavish in its principles, nor less submissive to authority, than it was originally. Bossu, a celebrated French critic, gives many rules; but can discover no better foundation for any of them, than the practice merely of Homer and Virgil, supported by the authority of Aristotle [...].' Deze passage volgt op Kames' uiteenzetting over de voordelen van de wijsgerige beoefening van de literaire kritiek die als geheel wordt geciteerd op de blz. 37–40 (n. 69).

r. 18–23 n. 60

Uz, 'Schreiben über eine Beurtheilung des Siegs des Liebesgottes' (*Sämtliche poetische Werke*, dl. 2, blz. 219–252). Volgens Uz schermden de critici met de regels van het komische epos zoals ze die uit Popes *Rape of the Lock* (en diens navolgers) afleidden: 'Sehen Sie nur, wie sie [de critici, JdM] die Sache angreifen, mein Gedicht als ein höchstelendes Gedicht darzustellen. Sie setzen weitläufige Theorien des komischen Heldengedichtes voraus, und nach diesen verurtheilen sie mich. [...] Ich habe nichts wider diese Manier, Theorien und Regeln zu machen, wenn man nur nicht hinter seinen Regeln die Thüre zuschlägt, und allem, was ihnen widerspricht, sofort den Eingang in den Tempel des Geschmacks versagt: ein Verfahren welches bey den Kunstrichtern sehr gemein, und doch dem Genie so nachtheilig ist' (blz. 222). Hij noemt zijn werk 'ein episches Gedicht von der komischen und satirischen Gattung' (blz. 223–224).

r. 39

naïfheid: ongekunsteldheid.

blz. 31

r. 20

ten vuure arbeit: vergeefs zit te zwoegen.

r. 23–24

slimmer: erger.

- r. 39
Hendels: musici van het kaliber van Händel.
- blz. 32 r. 25–27
en dezen, zegt MEIER [...]: niet gevonden.
- r. 36–37
 Horatius, *Ars poetica*, vs. 9–10. Vertaling Schrijvers: ‘Maar schilders, dichters hadden altijd toch carte blanche?’
- blz. 34 r. 35–blz. 35 r. 3
en veele wijsgeeren [...] ware en goede: Sulzer, *Allgemeine Theorie*, dl. 1, blz. III–V (‘Vorrede’). Van Alphen parafraseert hier de uitspraken van Sulzer. Volgens Sulzer is de ontwikkeling van het ‘zedelijke gevoel’, waaruit het gevoel voor het schone en het goede voortkomt, veronachtzaamd ten gunste van de ontwikkeling van de verstandelijke vermogens. Beide heeft de mens nodig om gelukkig te zijn en zich te kunnen volmaken. Over de contemporaine houding tegenover de kunsten schrijft hij: ‘Man hat durch den falschen Grundsatz, dasz die schönen Künste zum Zeitvertreib und Belustigung dienen, ihren Werth erstaunlich erniedriget, und aus den Musen [...] irrdische Dirnen und witzige Buhlerinnen gemacht. Durch diesen unglücklichen Einfall sind die festen Grundsätze, wonach der Künstler arbeiten sollte, zernichtet, und seine Schritte unsicher worden. Wir müssen es diesen verkehrten Begriffen zuschreiben, dasz die schönen Künste bey vielen rechtschaffenen Männern in Verachtung gekommen sind; dasz die Politik sie ihrer Vorsorge kaum würdig achtet, und sie dem Zufall überläßt; dasz sie bey unsern gottesdienstlichen Festen und bey unsern politischen Feyerlichkeiten so gar unbedeutend sind’ (idem, blz. IV–V).
- blz. 35 r. 15–24 n. 62
 Niemeyer, *Über den Wachstum Christlicher Lehrer*.
- r. 24 n. 63
 Melmoth, *The sublime and beautiful of scripture*.
- blz. 36 r. 36 n. 64–blz. 37 r. 22
 Riedel, *Theorie*, ed. 1767, blz. 11. Ook de verwijzingen naar Mengs, Klotz en Liscow/Heineken zijn afkomstig van Riedel. Van Alphen heeft de verwijzing naar Akenside toegevoegd.
- blz. 37 n. 65
 Mengs, *Gedanken über die Schönheit*.

n. 66

Klotz, *Studium*, blz. 56–57. Riedel heeft hier letterlijk geciteerd uit Klotz. De passage luidt: '[...] ich meyne diejenige Philosophie, durch welche Polybius, Tacitus, Baco, Montagne, Hume, Montesquieu, und einige wenige andere, Lehrer des menschlichen Geschlechts geworden sind.' Klotz schrijft dat men zijn voordeel kan doen met een kritische beschouwing van zijn omgeving. In zijn essay trekt hij ten strijde tegen de onwetendheid, die immers tot onbegrip voor de oudheid leidt, en tegen de verkeerde studie van de oudheid. Hij geeft de kunstbeschouwer de raad genieën met elkaar te vergelijken en verschillende kunstuitingen vanuit eenzelfde invalshoek te beschouwen.

Akenside, *Pleasures*, boek II, vs. 1–61 (blz. 39–42). Zie ook de toelichtingen bij blz. 11.

r. 18–22 n. 67

Van fraaie geesten [...] demonstratiën: Longinus/Heineken, *Vom Erhabenen*, blz. 35–36 ('Neue Vorrede'): 'Sie haben weil es die Mode ist, die Sprache unserer neuen Weltweisen ziemlich gelernet, und demonstrieren so gar in ihren Gedichten. Dieses gibt ihnen den Schein eines Philosophischen Wesens: Allein seine Kraft verläugnen sie. Wann ich in ihre philosophische Aufsätze lese, so kömmt es mir vor, es sey in ihren Köpfen eine gewisse Vermischung der Weltweisheit und Dichtkunst vorgegangen, die ihre Gedichte trocken und steif, und ihre philosophischen Gedanken ungründlich macht. Sie demonstrieren in ihren Reimen, und dichten in ihren Demonstrationen [...].'. De verwijzing naar Liscow komt voor rekening van Riedel. Zijn naam wordt op deze plaats niet vermeld.

r. 27–blz. 40 r. 25

Kames, *Elements*, dl. 1, blz. 8–15 ('Introduction') ('Manifold are the advantages of criticism [...] to be punished with shame and remorse'). Het betreft een vrijwel letterlijke vertaling.

blz. 39

r. 26–31 n. 68

Shakespeare, *The Merchant of Venice*, v (*Works*, dl. 3, blz. 83)

r. 34–41

Shakespeare, *Henry IV*, part 1, III (*Works*, dl. 5, blz. 55–56).

Deze noot is later tussengevoegd op aanraden van Van Goens, die de kopij voor de *Inleiding* van kritiek had voorzien. Van Goens schreef hem: 'je me suis rappelé ici un passage de Shakespear [...] vous pourriez mettre ceci en note' (Wille, *De literator R.M. van Goens*, dl. 2, blz. 405).

- blz. 40 r. 32–36 n. 69
De tegenbedenking [...] en volg.): Gellert, ‘Von dem Einflusse der schönen Wissenschaften auf das Herz und die Sitten’, *Sammlung*, dl. 1 (*Sämtliche Schriften*, dl. 6, blz. 38; geheel blz. 27–48) of in de Nederlandse vertaling: ‘Verhandeling over de invloed der fraaije weetenschappen op het gemoed en de zeden’ (*Mengelschriften*, blz. 168; geheel blz. 161–174). Gellert verklaart hier dat de schone kunsten geen toverkracht bezitten waardoor zij ‘haare beoefenaars in weêrwil van henzelfen tot betrachters van goede zeden’ kunnen maken. Zij kunnen ‘de kracht van een hart’ sturen, maar niet ‘een bedorven hart in een deugdzaam hart’ veranderen (*Mengelschriften*, blz. 168–169).
- blz. 42 r. 21–24
 Huydecoper, *Proeve*. Zie ook de inleiding, hoofdstuk 2, blz. 21.
- r. 29–30 n. 70
 SHAFTESBURY [...] *Vol. III*): Shaftesbury, ‘A Notion of the Historical Draught of Tablature of the Judgment on Hercules [...]’. With a Letter concerning Design’ (*Characteristicks*, dl. III, blz. 345–410).
- r. 30
 GELLERTS [...] *Fabeln*: Gellert, ‘Beurtheilungen einiger Fabeln aus den Belustigungen’, *Sammlung*, dl. 1 (*Sämtliche Schriften*, dl. 6, blz. 108–156). Gellert voorziet hier drie van zijn eigen fabels van kritisch commentaar.
- r. 30–31
 KLOPSTOCKS [...] *gemälde*: Klopstock, ‘Eine Beurtheilung der Winkelmannischen Gedanken [...]’, ‘Urtheile über die poetische Composizion einiger Gemähle’ en ‘Beurtheilung einiger Gemähle aus der heiligen Geschichte’ (*Ästhetische Schriften*, 2; *Sämmtliche Werke*, Bd. 16, blz. 125–160). De verschillende stukken zijn overgenomen uit de *Nordischer Aufseher*, Bd. 3.
- r. 31–32
 WINKELMAN [...] *Apollo*: Winckelmann, *Gedanken über die Nachahmung en Geschichte der Kunst des Alterthums*.
- r. 32
het Essay [...] WARTON: Joseph Warton, *An Essay on the Writings and Genius of Pope*. Het tweede deel werd uitgegeven in 1782, na de publicatie van de Riedel-bewerking.
- r. 32–33
Observations [...] Spenser: Thomas Warton, *Observations on the Fairy Queen of Spenser*.

- r. 33
recensie van die Leiden [...] Wissenschaften: Neue Bibliothek, dl. 18, 1 (1775), blz. 46–95. De recensie is geschreven door F. von Blanckenburg (vgl. Klok, *Over Werther geschreven*, dl. 2, blz. 18).
- r. 38–39
recensie RAMLERS Oden [...] en volg.: Klotz, Deutsche Bibliothek, dl. 1 (1768), blz. 27–50.
- r. 40–41
recensie van het 3e Deel van den Messias [...] volg.: Klotz, Deutsche Bibliothek, dl. 3 (1769), blz. 577–613.
- r. 41–42
recensie KLOPSTOCKS Oden [...] Bibl.: Allgemeine Deutsche Bibliothek, dl. 19 (1773), blz. 109–123. De recensent behandelt vooral de ‘Ausdruck’ in Klopstocks *Oden*.
- r. 42
die van de gedigten van Frau Karschinn [...] volg.: Briefe die neueste Litteratur betreffend, dl. 17 (1764), blz. 123–179. De recensie is verspreid over verschillende brieven.
- r. 43–blz. 43 r. 1
Observations [...] MELMOTH: Melmoth, Observations on the Nightthoughts.
- blz. 43 r. 8
de Branden: Geeraert Brandt (1626–1685) en zijn zoon Kaspar Brandt (1653–1696).
- r. 36–47
 Rémond de St. Mard, *Lettres sur le goût* (*Oeuvres*, dl. 3, blz. 229–230 (‘Lettre III. Sur les causes de la décadence du goût’, geheel blz. 216–246).
- blz. 44 r. 33–blz. 45 r. 1 n. 71
Neue Bibliothek, dl. 15, 1 (1773), blz. 32–85. De recensent oordeelt dat dit werk door de alfabetische opzet te weinig filosofisch is geworden: ‘Unsere Empfehlung bedarf die Sulzerische Theorie nicht [...]. Hr. Sulzers Theorie ist ein Beweis, daß ein großer Philosoph, da wo er die Absicht hat Liebhaber zu unterrichten und gemeinützige Kenntnisse auszubreiten, der Verständlichkeit sehr vieles von seinem Tiefsinne und von der Schriftstellerischen Eitelkeit aufopfert, dasz er nicht allezeit die Materien aus dem tiefsten Grunde heraufholt und vorsetzlich sehr vieles zurück behält, was er wirklich wußte [...]’ (blz. 85). Niettemin heeft Van Alphen dankbaar gebruik gemaakt van Sulzers werk. Vgl. hiervoor de inleiding, vooral hoofdstuk 3, blz. 33–34.

- blz. 45 r. 8 n. 72
 Lindner, *Lehrbuch*.
Neue Bibliothek, dl. 5, 2 (1767), blz. 333–341. De recensent verwijt Lindner slechts te herhalen wat al door Quintilianus en Aristoteles is opgemerkt. Bovendien zou het werk te schools zijn.
- Klotz, *Deutsche Bibliothek*, dl. 6 (1771), blz. 733–736. Dit stuk is evenmin positief over de *Kurzer Inbegrif*.
- Neue Bibliothek*, dl. 17, 1 (1775), blz. 88–97. Blz. 88: ‘Dieses Buch ist in der Absicht geschrieben, um es zu Vorlesungen in dem Berlinischen Gymnasium zum Grunde zu legen. [...] Der Vortrag ist deutlich, und in dem Ganzen herrscht Ordnung. Die besten Quellen sind genutzt, und angeführt.’
- r. 10–11
 naar *zijn eigen getuigenis*: Riedel, *Theorie*, ed. 1767, blz. 13. De hierna gepresenteerde opsomming ontbreekt in de inleiding bij de ed. van 1774.
- r. 11–12
 QUINCTILIANUS: Quintilianus.
- n. 73
 Priestley, *Lectures*. Met name in de *Inleidende verhandeling* zal Van Alphen op verschillende plaatsen naar deze bron verwijzen.
- blz. 46 r. 16–17
 Rémond de St. Mard, *Lettres sur le goût* (*Oeuvres*, dl. 3, blz. 234; ‘Lettre III. Sur les causes de la décadence du goût’).

DIGTKUNDIGE VERHANDELINGEN

BERIGT

blz. 51

r. 3–4

waarvan de grootste helft [...] gelegen: de *Verhandeling over het aangeboorne in de poëzij*. In deel twee van de Riedel-bewerking (1780) verwijst Van Alphen al naar deze verhandeling. Zie ook de inleiding, hoofdstuk 1, blz. 8.

r. 13

ik ben geen meester genoeg van mijn tijd: sinds juli 1780 was Van Alphen procureur-generaal voor het Provinciale Hof van Utrecht.

r. 20–22

oude tegenwerpingen [...] wederleggen: Van Alphen doelt op de kritiek op de Riedel-bewerking; zie hiervoor de inleiding, hoofdstuk 4, blz. 41–52.

INLEIDENDE VERHANDELING OVER DE MIDDELEN TER VERBETERING DER NEDERLANDSCHE POËZIJ

In de inleidende bladzijden geeft Van Alphen enkele destijds algemeen verbreide ideeën weer over de ontwikkeling van het dichterschap. Zo oordeelt hij net als Helvetius (*De l'Esprit*), die in het vervolg van dit stuk nog uitgebreid aan het woord komt, dat de koopmansgeest een ongunstige invloed had op de poëzie.

Wat Van Alphen hier beschrijft, is een nogal clichématige voorstelling van de omstandigheden waaronder de poëzie tot bloei kan komen. In het eerste stuk van de *Verhandeling over het aangeboorne in de poëzij* (blz. 159–180) komt hij aan de hand van voorbeelden uitvoeriger te spreken over dit onderwerp.

Van Alphen ziet verschillende manieren om de Nederlandse poëzie te verbeteren. Een vernieuwing en versterking van de literaire taal is daar een belangrijk onderdeel van. Dit behandelt hij als eerste. Andere aspecten van de dichterlijke vormgeving (zoals *harmonie*, *melodie*, de toepassing van rijmloze verzen) en het omgaan met literaire voorbeelden, brengt hij ter sprake in de daarop volgende stukken.

blz. 55

r. 10

agterlijkheid: achterstand.

r. 14

onze nabuuren op zijde te komen: de achterstand ten opzichte van onze buurlanden in te halen.

r. 18–20

ofschoon derhalven velen [...] heeft: zie de inleiding, hoofdstuk 4, blz. 41–45.

r. 37–40 n. 1

Robertson, *Geschiedenis*, dl. 3, blz. 132–136. De Griekse veldheer Dionysius van Syracuse moest veel moeite doen om het dichten onder de knie te krijgen. Aanvankelijk hadden zijn pogingen weinig succes, maar allengs ging het beter. Zo ontving hij van de stad Athene een prijs voor een van zijn treurspelen. Robertson: ‘Dit is een blijk, dat DIONYSIUS, door zijnen onvermoeiden vlijt aan de Dichtkunst besteed, ten laatsten tot eenige uitmuntendheid in dezelve gekomen is’ (*Geschiedenis*, dl. 3, blz. 136).

blz. 56

r. 2–14

De koelheid [...] poëtische genie: dat de koelheid en de handelsgeest van de Nederlanders hun artistieke ontwikkeling in de weg zouden staan is een cliché in de buitenlandse literatuur over Nederland. Vgl. hiervoor bijvoorbeeld: Van Strien, *British Travellers* en Van der Woud, *De Bataafse hut*.

r. 15

zo: zowel.

r. 21–24

wij leven onder geen Grieksch hemel [...] ons: Winckelmann heeft in zijn *Gedanken über die Nachahmung der griechischen Werke* (1756) beschreven hoe de ‘zachte Griekse hemel’ de bloei van de Griekse kunst heeft begunstigd. De echo’s hiervan klinken in veel van de latere verhandelingen na, vooral in Herders *Ursachen des gesunkenen Geschmacks* (1775), waar de opvattingen over de invloed van het klimaat in verband worden gebracht met de ontwikkeling van de smaak. Beide bronnen worden in het vervolg nog aangehaald. Zie ook de algemene toelichtingen bij het eerste stuk van de *Verhandeling over het aangeboorne* (blz. 169–170).

r. 31–32

dat de vrijheid [...] geweest is: de democratische staatsvorm werd naast het klimaat als een belangrijke factor beschouwd voor de geestelijke ontwikkeling van een volk. Zie ook de toelichting bij r. 21–24.

r. 38

zijn geest optewekken [...] aantebazen: Van Alphen maakt hier gebruik van metaforen waarin de dichterlijke bezieling (*furor poeticus*) doorgaans wordt omschreven. De dichterlijke inspiratie komt ter sprake in het laatste deel van de *Verhandeling over het aangeboorne*.

r. 43

Het mangelt ons: het ontbreekt ons.

In het hier volgende stuk stelt Van Alphen zich de vraag of de Nederlandse taal wel geschikt is voor de poëzie. Hij meent dat zij niet onder hoeft te doen voor andere Europese talen, maar dat zij sinds Hooft en Vondel aan uitdrukingskracht heeft verloren. In aansluiting daarop onderzoekt hij hoe zij ten behoeve van de dichter nog geperfectioneerd kan worden.

Volgens de klassieke retorica moet de dichterlijke taal welluidend zijn, de woorden moeten voldoende duidelijkheid verschaffen, de woordenschat moet groot genoeg zijn en de dichter moet over verschillende registers kunnen beschikken. Van Alphen voegt hier een nieuw criterium aan toe: de dichterlijke taal moet ‘zinnelijk’ zijn, dat wil zeggen: zij moet door middel van beelden en ook door middel van bijvoorbeeld klankkleur of alliteratie zintuiglijke gewaarwordingen kunnen oproepen (zie ook de inleiding, hoofdstuk 2, blz. 16–18). Een van de voorwaarden voor een verbetering van de poëzie is een essentieel onderscheid tussen het ‘wijsgerige’ taalgebruik en het poëtische.

In zijn beschouwing over het literaire Nederlands plaatst Van Alphen ‘zinnelijkheid’ naast ‘beschaving’. In letterlijke zin is ‘beschaving’ op te vatten als het glad schaven, polijsten van de taal, in figuurlijke zin verwijst de term naar de mate van ontwikkeling in de maatschappij (hier synoniem met hoge beschaving). De gedachte is dat de taal zich meer ontwikkelt naarmate de samenleving een hogere trap van ontwikkeling bereikt. Wanneer Van Alphen nu de verrijking van het Nederlands ter sprake brengt, verwijst hij indirect naar dit meerduidige begrip ‘beschaving’. Naar zijn mening heeft deze ‘beschaving’ tot nog toe tot verarming van de literaire taal geleid, deels door de Frans-classicistische poëzie-opvatting (volgens welke veel woorden en formuleringen als ongepast en ‘onkies’ uit de poëzie werden gebannen), maar vooral door de ontwikkeling tot een meer abstracte taal (die immers ‘wijsgerig’ is en niet beeldend). Van Alphen stelt zich de vraag of het wel mogelijk is de ‘zinnelijke’ taal te behouden en te cultiveren in een ‘wijsgerige’ tijd, maar hij concludeert dat er niet voldoende reden is om daaraan te twifelen.

In zijn opvattingen over de dichterlijke taal voegt Van Alphen zich bij enkele buitenlandse theoretici, onder wie: Sulzer, Klopstock, Herder, Kames en Marmontel. En door de emotionerende aspecten van poëzie te benadrukken, sluit hij zich aan bij een algemene tendens in het poëtische denken van zijn tijd. Hij verbindt deze nieuwe inzichten over het dichterlijke gebruik van de taal met zijn kritiek op de Nederlandse poëzie en hij demonstreert dit aan de hand van enkele voorbeelden uit Hooft en Vondel, de grondleggers van het literaire Nederlands. Hoewel hij onderkent dat hun poëzie niet vrij is van gebreken, houdt hij zijn tijdgenoten voor dat de

taal van de zeventiende-eeuwse dichters het in beeldrijkheid en zeggingskracht wint van die van de achttiende-eeuwse.

blz. 57

r. 22

zinnelijk: beeldend, in staat om zintuiglijke gewaarwordingen op te roepen. Zie ook de toelichting hiervoor, blz. 97.

r. 26–29

onlangs nog [...] gegeven: mogelijk Berkheys *Vaderlyk afscheid en getrouwen raad, van een welmeenend eendrachts-burger, aan zynen zoon; gereed om voor 't vaderland, vryheid en godsdienst, op 's lands vloote van oorloge te dienen* (Amsterdam, 1781). In het *Vaderlyk afscheid* hanteert Berkhey verschillende (taal)registers. Hij gebruikt bijvoorbeeld een andere toon wanneer hij de vaderlandsliefde bezingt, dan wanneer hij in ditzelfde gedicht de ontwikkeling van zijn zoon schetst van kind tot adolescent.

r. 29 n. 2

Ten Kate, *Aenleiding*, dl. 1, blz. 11. De auteur stelt dat de ontwikkeling van de taal parallel loopt met de ontwikkeling van het Nederlandse volk. Hij concludeert dat de Nederlandse woordenschat voldoende groot is en dat de Nederlandse taal zich bovendien in gunstige zin van andere talen onderscheidt door de mogelijkheid om samengestelde woorden te vormen; een argument dat vóór en na de publicatie van zijn *Aenleiding* door verscheidene auteurs naar voren is gebracht. Op de aangehaalde plaats schrijft Ten Kate: '[...] zo heeft men uit de velerhande schriften onzer Letterhelden kunnen zien, dat onze Tael, zo wel als eenige andere, iet groots vermag. En, gelijk het van zelf spreekt, dat de Beschaeftheid en Edelheid der uitdrukkingen een vast teeken zijn van de netheid van oordeel, als beiden alleen afhangende van een keurlijk onderscheid der beschouwingen, zo zal 'er zig geen kleine roem opdoen voor onze Voorouderen, wanneer we ons heden-daegse Nederlandsch in zijn eigen aert zullen inzien, als zijnde *ten uiterste Rijk en Kragtig van Woorden, Edel in 't Onderscheiden, beminnde Klaerheid van Schikking, Vloeyendheid en Zuiverheid van Klanken, zonder vrugtelooze By-geluiden, bequaem tot allerhande Stijl, zo Deftig en Hoogdravend, als Nederig en Gemeenzaem*; behoevende in dit alles niet te zwigten nogte voor 't vermaerde Grieksch, nogte veel min voor 't Latijn; en bezittende daerenboven niet alleen *die gemakkelijckheid van Woord-koppeling*, die aen de Grieksche Tael haren grootsten luister toebragt, maer ook [...] die gewigtige en nooit genoeg te prijzen eigenschap, dat ze *altoos het Waerdigste en Zakelijke deel van een Woord ons allernadrukkelijkst doet uitspreken [...]*.' In het hieropvolgende antwoord – de tekst is in dialogen opgebouwd – zwakt hij die lof weer enigszins af door te zeggen dat vrijwel iedereen gunstig oordeelt over zijn moedertaal.

r. 32–33

Rijkheid en duidelijkheid [...] *denkbeelden*: rijkheid en duidelijkheid zijn belangrijke eisen die de retorici aan de taal stellen. Beide worden uitvoerig besproken door Marmontel in zijn stuk over de poëtische stijl (*Poétique*, dl. 1, hfdst. 4, ‘Du style poétique’). Marmontel gebruikt de termen ‘richesse’ en ‘abondance’ tegenover ‘clarté’ en ‘précision’. Dit hoofdstuk wordt aangehaald in n. 24. In het tweede deel van de Riedel-bewerking worden beide begrippen toegelicht als onderdeel van de *uitdrukking* (*Theorie*, hfdst. 18, blz. 249 en 248).

blz. 58

r. 4–5

rijker [...] *uit hare eigen bronnen*: de kwestie van taalverrijking is een traditioneel punt van discussie in de klassieke retorica, met name bij Quintilianus en Cicero. De noodzakelijke verrijking van de taal werd door de achttiende-eeuwse critici opnieuw tot onderwerp gemaakt van poëtische beschouwingen. Vgl. ook de toelichting bij n. 4.

r. 7

turen: zinswendingen.

r. 10–11

duitsche woorden: Nederlandse woorden.

r. 12

KILIAAN: Kiliaens *Dictionarium* (1574), bekend onder de titel van de derde uitgave: *Etymologicum Teutonicae linguae sive Dictionarium Teutonico-Latinum* [...] (1599). Hiervan verscheen in 1777 nog een bewerkte uitgave. Het woordenboek van Kiliaen geeft een wetenschappelijke beschrijving van het Nederlandse vocabulaire. Daarin zijn ook woorden uit oudere bronnen verwerkt, met de aanduiding ‘vetus’ (oud). Zie ook Bakker en Dibbets, *Geschiedenis van de Nederlandse taalkunde*, blz. 210–215.

PLANTIJN: bedoeld is waarschijnlijk de uitgave van 1573: *Thesaurus Theutonicae linguae, Schat der Neder-duytscher Spraken. Inhoudende niet alleen de Nederduytsche woorden, maar oock verscheyden redenen ende manieren van spreken, vertaelt ende overgeset int Fransois ende Latijn*. Christoffel Plantijn heeft de woordenschat van de Brabantse taal uit die tijd beschreven. Zie ook Bakker en Dibbets, *Geschiedenis van de Nederlandse taalkunde*, blz. 209–210.

r. 27 n. 3

Klopstock, *Von der Sprache der Poesie* (*Ästhetische Schriften* 2; *Sämmtliche Werke*, Bd. 16, blz. 29–31; geheel blz. 13–32). Klopstock behandelt in dit essay de aard van de poëtische taal. Hij pleit ervoor om oudere woorden weer in de dichterlijke taal op te nemen in plaats van leenwoorden te gebruiken. Klop-

stocks verhandeling over de taal van de poëzie werd voor het eerst gepubliceerd in de *Nordischer Aufseher* (1758). Zie ook de toelichting bij n. 7 en n. 9.

n. 3 r. 32

idiotismen: specifieke eigenaardigheden van een taal, idioom. Het woord 'idiotisme' komt in verschillende contemporaine bronnen voor wanneer het erom gaat specifieke, niet te vertalen uitdrukkingen aan te duiden.

blz. 59

r. 6–10 n. 4

Pope, *Essay on Criticism*, vs. 324–327 (*Works* dl. 1, blz. 98; Twickenham ed. *Poems*, dl. 1, blz. 275). Het begin van dit citaat is ontleend aan Quintilianus (*Institutio Oratoria*, Lib. 1, cap. 6 <20>). Pope veranderde de oorspronkelijke passage om deze in overeenstemming te brengen met zijn negatieve opmerkingen over het gebruik van verouderde woorden. In de zin die voorafgaat aan de ontleende passage had Quintilianus juist opgemerkt dat het de oude woorden zijn die waardigheid en kracht geven aan de stijl (Twickenham ed. *Poems*, dl. 1, blz. 275).

n. 4 r. 43

J. Warton, *Essay*, dl. 1, blz. 149. In zijn beschouwing van het werk van Pope verwijst Warton bij dezelfde plaats ook naar een andere passage bij Quintilianus (*Institutio Oratoria*, Lib. VII, cap. 3), waar deze opmerkt dat het *in de eerste plaats* de oudheid ('antiquitas' of 'vetustas') van woorden is die er waardigheid aan geeft.

n. 4 r. 44

Hurd, *Q. Horatii Flacci Epistolae*, dl. 1, blz. 64–65, 65–70 (*Notes on the Art of Poetry*, vs. 54, 70). In zijn commentaar bij Horatius' *Ars poetica*, vs. 54 onderstreept Hurd mét Horatius dat het de oude schrijvers toegestaan was om nieuwe woorden te 'munten' (blz. 64–65). (Het feit dat woorden bestaansrecht hebben gekregen doordat gecanoniseerde auteurs ze gebruikten, wordt door Quintilianus aangeduid als *auctoritas*.) In zijn toelichting bij vs. 70 behandelt Hurd het herinvoeren van oude woorden (blz. 65–70). In aansluiting op Cicero (*De Oratore*, L. III, cap. 10) onderscheidt hij twee manieren, namelijk hetzij geheel vergeten woorden weer nieuw leven in te blazen, hetzij woorden te gebruiken die nog wel gangbaar zijn, maar hun kracht en uitdrukking hebben verloren. Hij citeert daarop hetzelfde fragment uit Quintilianus als hetgene waar Pope naar verwijst (*Institutio Oratoria*, Lib. 1, cap. 6) en voegt daar aan toe: 'The riches of a language are actually increased by retaining its old words; and besides, they have often a greater real weight and dignity, than those of a more fashionable cast, which succeed to them' (blz. 67).

r. 17—blz. 60 r. 1

de poogingen [...] Leiden: de Maatschappij had al in 1771 het plan opgesteld voor een groot en alomvattend woordenboek van de Nederlandse taal. Dit bleef echter in een aanzet steken. Het eerste deel van het uiteindelijke *Woordenboek der Nederlandsche taal* zou pas in 1882 verschijnen.

blz. 60

r. 6

beeldiger: beeldender.

r. 10

Elke beschaafde taal [...] gedeeltelijk wijsgeerig: deze tegenstelling wordt uitvoerig toegelicht in de eerder genoemde verhandeling van Klopstock. Zij vormt ook het onderwerp van de in n. 5 en 9 aangehaalde fragmenten van Sulzer, Marmontel en Herder.

r. 16—20

Hoe rijker nu een taal is [...] digter: vgl. ook Sulzer, *Allgemeine Theorie*, dl. 2, blz. 1102 ('Sprache'): 'Weil in den redenden Künsten die Begriffe vorzügliche Sinnlichkeit haben müssen, so muss die dazu schikliche Sprache reich an Metaphern und Bildern seyn. Je mehr Wörter sie hat, klare sinnliche Empfindungen der äuszern Sinnen auszudrücken, je mehr in der Natur vorhandene, leicht faszliche Gegenstände sie mit besondern Wörtern nennen kann, je reicher sie an Metaphern werden.'

r. 20—23

de eerste taal somtijds poëzij genoemd [...] voorstelden: de aandacht voor de dichterlijke beeldvolle taal die ver af staat van het meer abstracte 'moderne' taalgebruik is een gemeenplaats in de achttiende-eeuwse poëtische verhandelingen. De heersende opvatting was dat de oorspronkelijke taal van 'primitieve culturen' uit poëzie bestond. De gedachte daarachter was dat men in een 'primitieve samenleving' wel in beelden moest spreken, omdat er nog geen abstracte woorden waren voor het benoemen van gevoelens. Die oorspronkelijke beeldende taal zou met het voortschrijden van de tijd verloren zijn gegaan, en hetzelfde geldt voor het muzikale karakter van de taal. Behalve door de hierboven aangehaalde auteurs, werd deze opvatting onder anderen geformuleerd door Vico in zijn *Scienza Nuova* (1725), Blackwell in zijn *Enquiry into the Life and Writings of Homer* (1735), Condillac in zijn *Essai sur l'origine des connoissances humaines* (1746) en Blair in zijn *Critical Dissertation on the Poems of Ossian* (1763). Blackwell, Condillac en Blair komen in het vervolg nog ter sprake. Zie hiervoor ook Abrams, *The Mirror and the Lamp*, vooral blz. 78–84.

r. 24

in mijne [...] poëzij: vgl. hiervoor de tekst op blz. 159–180.

r. 31–42

Dat het [...] geschikt zijn: Van Alphen volgt hier het betoog van Sulzer en Marmontel, die hij in n. 5 aanhaalt.

r. 42– blz. 61 r. 1

gelijk anderen [...] onderscheiden: Sulzer en Herder gebruiken de termen ‘erkennen’ en ‘empfinden’. Zie hiervoor de toelichting bij n. 5 en n. 9.

blz. 61

r. 2–5

want daar [...] te zijn: Sulzer, *Allgemeine Theorie*, dl. 2, blz. 1085 (‘Sinnlich’): ‘Die schönen Künste haben nicht den Zweck uns zu unterrichten, sondern uns zu rühren, oder in Empfindung zu setzen. Auch da, wo sie etwa in besondern Fällen einen unterrichtenden Stoff bearbeiten, thun sie es so, dasz der Unterricht mit Empfindung verbunden ist. Daraus folget also, dasz die Gegenstände, die sie uns vorhalten, sinnliche Gegenstände seyn müssen, und dasz der Zweck desto sicherer erreicht werde, je mehr Sinnlichkeit sie haben’ [curs. JdM].

r. 6–10 n. 5

en dat elke waarheid [...] bevordert: Sulzer, *Allgemeine Theorie*, dl. 2, blz. 1087 (‘Sinnlich’): ‘Die redenden Künste sind nicht bestimmt neue Wahrheiten zu erforschen; dies ist das Amt der Philosophie: aber jede nützliche Wahrheit faszlich und mit eindringender Kraft begleitet vorzutragen und weiter auszubreiten, als die Philosophie es vermag, dieses ist eine von ihren Verrichtungen. Dazu müssen sie nothwendig einen sinnlichen Ausdruck brauchen. Er besteht darinn, dasz für jeden nicht sinnlichen Hauptbegriff ein Wort gewählt werde, das einen sehr klaren und leichtfaszlichen Begriff erweket, vermittelt dessen durch irgend einen leichten Tropus, jener schwerer Begriff sehr klar und faszlich werde [...]. Hieher gehören alle Metaphern, Bilder, Gleichnisse, Vergleichen; kurz alle Arten des Ausdrucks, wodurch das anschauende Erkennen, befördert wird’ [curs. JdM]. Dit citaat staat in de context van de door Sulzer voorgestelde vermenging van het ‘zinnelijke’ met het wijsgerige, geparafraseerd in de voorafgaande stelling ‘Wie in redenden Künsten dem bloß Erkennlichen das Kleid der Sinnlichkeit anzuziehen sey’ (blz. 1087).

Sulzer formuleert zijn opvattingen over het taalgebruik in proza en poëzie in de lemma’s ‘Poëtisch’, ‘Prosa’, ‘Sinnlich’, ‘Sprache’ en ‘Ton’.

Marmontel, *Poétique*, dl. 1, blz. 163–168 (hfdst. 5, ‘Du coloris ou des images’). Aan het begin van dit hoofdstuk vergelijkt Marmontel het meer abstracte taalgebruik met het beeldende. Het grootste deel hiervan bestaat uit voorschriften voor het gebruiken van beelden in de poëzie. De Franse auteur waarschuwt voor een te beeldrijk taalgebruik en voor een verkeerd gebruik daarvan. Marmontel brengt ook op andere plaatsen het poëtische taalgebruik ter sprake; met name in hfdst. 4 (‘Du style poétique’, blz. 94–162) en 6 (‘De l’harmonie du style’, blz. 202–261).

r. 10–13

want voorstellingen, die [...] poëtisch: vgl. Marmontel, *Poétique*, dl. 1, blz. 166–167 (hfdst. 5): ‘*Les idées abstraites, vagues & confuses n’ont rien qui frappe l’imagination* [...]. Or, dès que les hommes se sont communiqué leurs idées, ils ont eu intérêt de parler l’imagination plutôt qu’à l’intelligence pure, [...] *parce que l’intelligence est froide & n’a aucune action sur l’ame; que le coeur n’en est pas plus ému quand l’esprit est plus éclairé* [...]’ [curs. JdM]. Zie ook de toelichting hierboven.

r. 19–21

Vondel, *Palamedes*, 1 (*Treurspelen*, dl. 2, blz. 14; *Werken* WB-ed., dl. 2, vs. 23–25).

r. 28–30

De volgende regels [...] poëtisch: het vervolg luidt:

[...] want dat ick liever zagh
Het ongelijck geslecht, by middel van verdragh,
Is waer, en lovens waert: want wie ontkent wat plaegen
Bellone met zich sleipt, en hoe veel nederlaegen,
Gevaerlijck voor den staet, wiens welvaert elck, vol druck,
En angst, ziet hangen in de weegschael van ’t geluck.
Dat ick dan noo Priaem met krijgh zagh aengegreepen,
Was om der Frygen toorts te keeren van ons schepen,
En niet het ongelijck in ’t velt te zien geslecht
Door Hektors en Achils onzeker lijfgevecht.

(*Palamedes*, 1, *Treurspelen*, dl. 2, blz. 14 r. 3–12; *Werken* WB-ed., dl. 2, vs. 25–34).

blz. 62

r. 21–23 n. 6

Sulzer, *Allgemeine Theorie*, dl. 2, blz. 927 (‘Prosa’): ‘Es ist für die Dichtkunst sehr wichtig, dasz sie eine ihr allein zukommende Sprache *behalte*’ [curs. JdM]. Zie ook de toelichting bij n. 5.

n. 6 r. 24–38

LOWTH [...] p. 267: Lowth, *Lectures*, nr. 14, blz. 308–309 (‘Of the sublime in general, and of sublimity in expression in particular’). In het geciteerde fragment betoogt Lowth dat de poëzie haar eigen taal heeft om emoties en ideeën over te brengen. Van Alphen maakte waarschijnlijk gebruik van de editie uit 1758 van *De Sacra Poesi Hebraeorum* (met commentaar van Michaelis). De latere editie (1770) is op deze plaats uitvoeriger.

Vertaling: De poëzie bezit, in welke taal ook, een eigen manier om zich uit te drukken: krachtig, groots en welluidend, met een overdaad aan woorden, met een bijzondere ordening, waarvan, kortom, de vorm en de toon geheel verschillend zijn van wat we in het dagelijkse taalgebruik vinden, en

vaak zelfs doorbreekt zij, als het ware met een onbeschroomde verontwaardiging, de grenzen die het gewone taalgebruik inperken. De taal van de rede daarentegen is losjes, gematigd, zacht, ze brengt de zaken in een goede ordening, ze onderscheidt duidelijk en verklaart helder; ze streeft in de eerste plaats naar duidelijkheid, opdat er niets overblijft dat verward is, duister of onduidelijk. Maar niets van die dingen gaat juist de hartstochten aan – om het in een woord te zeggen, de rede wordt in zuivere taal geuit, de hartstochten op een dichterlijke manier. Naar hun aard en essentie leiden aandoeningen tot versterking [van de taal, JdM]; alles wat er in de ziel om gaat, vermeerderen en versterken zij op eigenaardige, wonderlijke wijze. Zij verlangen ernaar dit verheven, groots en uitmuntend uit te drukken; wat zij vooral op twee manieren weten te bereiken: deels door het onderwerp te illustreren met van elders gehaalde schitterende beelden, deels door nieuwe en verrassende stijlfiguren in het taalgebruik te introduceren, die juist daardoor zo krachtig zijn doordat ze op enigerlei wijze de toestand en vorm van de ziel op dat moment uitbeelden.

r. 23 n. 7 – blz. 63 r. 2

Briefe, dl. 3, blz. 105 (nr. 7, brief 51; geheel blz. 97–110). In de hier aangehaalde aflevering van 16 augustus 1759 wordt Cramers *Nordischer Aufseher* (1758) gerecenseerd. Op blz. 105–109 bespreekt en parafraseert de auteur Klopstocks verhandeling *Von der Sprache der Poesie* (zie ook de toelichting bij n. 3). De auteur leidt zijn bespreking als volgt in: ‘Es ist sehr wohl geschrieben, und enthält vortrefliche Anmerkungen. – Gleich Anfangs merket der Verfasser an, dass keine Nation weder in der Prose, noch in der Poesie vortreflich geworden ist, die ihre poetische Sprache nicht sehr merklich von der prosaischen unterschieden hätte’ (*Briefe*, dl. 3, blz. 105; curs. JdM). Het citaat is in feite een uitspraak van Klopstock (*Sämmtliche Werke*, Bd. 16, blz. 15). Dezelfde uitspraak wordt geciteerd in Herders *Fragmente (Über die neuere Deutsche Litteratur)* uit 1767, aangehaald in n. 9.

blz. 63

r. 17–21 n. 8

Lord KAIMES [...] vermenigvuldigd had: Kames' Elements, dl. 3, hfdst. 21, blz. 223. Aan de hand van een aantal voorbeelden uit de klassieke en moderne literatuur bespreekt Kames hier de manieren om iets te vertellen of te beschrijven.

blz. 64

r. 12–14

gelijk [...] OSSIAN [...] algemeen waren: Macphersons beweringen als zou het gaan om authentieke verzen van de Schotse bard Ossian, werden op gezag vooral van Blair voor waar aangenomen. Als de meesten van zijn tijdgenoten volgt Van Alphen deze overtuiging. Zie ook de toelichting bij dl. 1, blz. 23 (*Inleiding bij Riedel*).

r. 17 n. 9 – r. 25

Herder, *Fragmente*, dl. 1, blz. 34–37. Op deze plaats becommentarieert Herder de bespreking van Klopstocks *Von der Sprache der Poesie* in de *Briefe, die neueste Litteratur betreffend* (zie hiervoor de toelichting bij n. 7 en n. 3). Als eerste citeert Herder Klopstock: ‘Ich weiss nicht, ob es wahr ist, was man in vielen Büchern wiederholet hat, dass bei allen Nationen, die sich durch die schönen Wissenschaften hervorgethan haben, die Poesie eher, als die Prose zu einer gewissen Höhe gestiegen sey?’ (*Fragmente*, dl. 1, blz. 34–35; Klopstock, *Sämmtliche Werke*, Bd. 16, blz. 15; curs. JdM). Daarop vervolgt Herder: ‘Es ist allerdings wahr, was die alten Schriftsteller einmüthig behaupten, und was in den neuen Büchern wenig angewandt ist, dass die Poesie lange vorher, ehe es Prose gab, zu ihrer grössten Höhe gestiegen sey, dass diese Prose darauf die Dichtkunst verdrungen, und diese nie wieder ihre vorige Höhe erreichen können. Die ersten Schriftsteller jeder Nation sind Dichter: die ersten Dichter unnachahmlich: zur Zeit der schönen Prose wuchs in Gedichten nichts als die Kunst: sie hatte sich schon über die Erde erhoben und suchte ein Höchstes, bis sie ihre Kräfte erschöpfte und im Aether der Spitzfündigkeit blieb. In der spätern Zeit hat man blos versificirte Philosophie, oder mittelmässige Poesie. [...] statt der Sprache der Leidenschaft ward sie eine Sprache des mittleren Witzes: und endlich des Verstandes’ (*Fragmente*, dl. 1, blz. 35–37; curs. JdM).

In het hier geciteerde tweede Fragment worden de verschillende ontwikkelingsstadia van de Duitse taal geschetst. Herder ziet de geschiedenis als een cyclische opeenvolging van verschillende stadia van ‘beschaafdheid’. Hij vergelijkt de ontwikkeling van de taal met de ontwikkeling van de mens, van de geboorte tot de ouderdom. In haar jeugd was de taal poëtisch, schrijft Herder: ‘die Sprache war sinnlich, und reich an kühnen Bildern: sie war noch ein Ausdruck der Leidenschaft, sie war noch in den Verbindungen ungefesselt’ (*Fragmente*, dl. 1, blz. 30). Haar volwassenheid correspondeert met het tijdperk van het proza, de ouderdom met het ‘Philosophische Zeitalter der Sprache’, waarin de taal vrijwel geheel aan banden is gelegd.

blz. 65

r. 30–32 n. 10

de groote TEN KATE [...] gezegd heeft: Ten Kate, *Aenleiding*, dl. 1, blz. 14–17 (‘Beschaving der talen’; geheel blz. 13–19). Op deze plaats is een belangrijk fragment overgenomen uit Ten Kates *Verhandeling over het denkbeeldig schoon* (zie hiervoor de inleiding, hoofdstuk 2). In het aangehaalde stuk verbindt Ten Kate zijn opvattingen over het gebruik van de taal met zijn opvattingen over het ideaal in de kunst. Hij richt zich in de eerste plaats tot de redenaar. Naar zijn mening moet de kunstenaar niet de natuur nabootsen maar de schone natuur (het ‘Ideale’). Zoals de schilder of de beeldhouwer ernaar streeft ‘het uitgelezene Schoon’ in de natuur ‘behoorlijk en bekoorlijk’ bij elkaar te brengen op zo’n manier dat het ‘Welvoeglijk-Eigen’ daar in aan-

wezig is, op eenzelfde manier moet men 'zig gedragen in 't beschaven of behandelen der Pronk- of Cieraet-Tael' (blz. 16). Wat de natuur is voor de schilder, is de spreektaal voor de redenaar. Het voorschrift van het 'Welvoeglijk-Eigen' houdt in dat men 'ten opzichte van den aert en stijl der Bewoording onderscheid make tusschen 't *Zedig-verbeven-zielroerlijk*, dat (als een *Adagio* in de Zangkunst) langzaam, streelend en verrukkend moet gaen; tusschen 't *Statelijk-Verbeven*, dat (als een *Grave*) nooit snelder als deftig draeft; en tusschen 't *Gemeenzaam-levendig* en snel, dat (als een *Vivace* of *Allegro*) lugtig en vrolijk doorschiet: dog alles onderscheiden na de stof der zaken, en na de Persoon die spreekt, en van en aen wie men spreekt' (*Aenleiding*, dl. 1, blz. 16). Met het bewust gekozen taalgebruik moet bovendien het 'ware Verbeven' bereikt worden: het publiek moet geraakt worden. Wanneer buiten het 'Welvoeglijk-Eigen' ook het 'Opperst-Verbeven' is bereikt – 'zo wel in den Zangerigen als in den Stillen Stijl' –, dan is er sprake van een 'Uitgelezene Schrijftael' die overeenkomt met het 'Ideale' in de schilderkunst (*Aenleiding*, dl. 1, blz. 17). Zie ook Buijnsters' inleiding bij Feith, *Het ideaal*, vooral blz. 41–43.

blz. 66

r. 2–3 n. 11

al was het [...] afgekeurd: Huydecoper, *Proeve*, blz. 48–49. Over het geheel genomen laat Huydecopers taalkundige poëzie-kritiek de dichter weinig vrijheid. Op de door Van Alphen aangehaalde bladzijden echter schrijft hij dat 'de voornaamste schryvers' soms tegen de regels mogen zondigen. Als rechtvaardiging van die opvatting haalt hij de Latijnse schrijvers aan. Deze vergoelijkende passage volgt op een citaat uit Vondel, waarin deze het woord 'steen' achtereenvolgens als een mannelijk en een vrouwelijk zelfstandig naamwoord gebruikt.

n. 11 r. 35–41

Michaëlis, *De l'Influence*, blz. 10 en blz. 150–152. Michaëlis brengt de vrijheid van de dichter in een ander verband ter sprake dan Van Alphen. Hij besteedt aandacht aan het ontstaan van nieuwe woorden. Geleerden gebruiken specifieke woorden die uiteindelijk in het gewone taalgebruik terechtkomen. Zo heeft bijvoorbeeld de filosofie van Wolff de woordenschat verrijkt. Dichters leveren echter de grootste bijdrage aan de verrijking van het vocabulaire: 'Mais tout ceci n'est rien en comparaison de ce qui arrive lorsque de célèbres Poetes portent la Philosophie au sommet de Parnasse, & la font briller sous les attraits des Muses. *Regardés comme auteurs classiques, tout le monde s'empresse à les lire: toutes leurs innovations sont en droit de plaire, leurs fautes même, confondues avec tant de beautés, sont admirées, & trouvent des imitateurs*' (blz. 10; curs. JdM).

Op blz. 147–154 behandelt Michaëlis de verbetering van de taal door woorden op een andere manier te gebruiken, of ook wel door nieuwe

woorden en uitdrukkingen te smeden: ‘on peut redresser en quelque façon les étymologies erronnées en leur associant des expressions plus justes & plus exactes, que l’on aura inventées pour les mêmes objets. Chacun a ce droit quand il est au fait de la langue qu’il parle: il lui est permis de forger de nouveaux mots & de nouvelles phrases, pourvû qu’elles soient conformes au génie de la langue, & qu’il ne les multiplie pas trop’ (blz. 150). Hoewel hij hier de indruk wekt dat elk taalgevoelig mens dat kan doen, schrijft hij even verder dat niet iedereen er in zal slagen de taal te veranderen: ‘Il n’y a, en un mot, que les auteurs classiques qui puissent y réussir: encore tous n’y sont-ils pas propres: il faut que ce soient des génies originaux, qui excellent dans leur genre [...]. C’est à ces sortes d’Ecrivains que l’on permet d’attacher de nouveaux sens aux anciennes expressions, pourvû qu’ils n’abusent pas de l’indulgence du public, en chargeant la langue de trop d’innovations. Leurs droits remontent fort haut dans l’antiquité: c’est ainsi que Cicéron accoutuma la langue latine à exprimer ce qu’avant lui on ne pouvoit presque penser qu’en Grec’ (blz. 151–152). De pagina-verwijzingen van Van Alphen komen overeen met de Franse editie en niet met de Duitse of de Nederlandse.

Hurd, *Q. Horatii Flacci Epistolae*, dl. 1, blz. 49–60 (*Notes on the Art of Poetry*, vs. 47). Volgens Hurd behandelt Horatius op de hier aangehaalde plaats de uitbreiding van de woordenschat door enerzijds oude woorden op een nieuwe manier te gebruiken en anderzijds samengestelde woorden te vormen (*callida junctura*, letterlijk: doordachte verbinding). In zijn commentaar bij Horatius corrigeert Hurd Mme Dacier die een te nauwe interpretatie had gegeven van deze passage (Dacier beperkte het begrip *callida junctura* slechts tot het vormen van samengestelde woorden). Hurd zet vervolgens uiteen wat er wél onder verstaan moet worden en hij illustreert dit aan de hand van citaten uit het werk van Shakespeare. Hij omschrijft het begrip als ‘any kind of artful management by which you may be able to give new air and cast to old ones’ (blz. 52). Hurd onderscheidt elf manieren om het taalgebruik te veranderen. Tot die mogelijke veranderingen behoren onder andere: bijvoeglijke naamwoorden die uit twee woorden zijn samengesteld, werkwoorden die zijn afgeleid van een zelfstandig naamwoord, bijvoeglijke naamwoorden die worden gebruikt als een zelfstandig naamwoord, zelfstandig gebruikte participia, figuurlijk gebruikte woorden, maar ook buitenlands idioom. Samenvattend concludeert Hurd dat *callida junctura* niet anders betekent dan ‘Licentious expression’ (blz. 60).

r. 21

dadelijkheid: verwezenlijking.

r. 23–32 n. 12

Thomas [...] sens: Thomas, *Oeuvres*, dl. 1, blz. 114. Het geciteerde fragment is een terzijde in een hoofdstuk over de lofredes bij de Romeinen.

blz. 67

r. 11–18

de beste digters [...] redenaars: als het hoogtepunt van de Griekse cultuur wordt meestal de vijfde eeuw v. Chr. aangemerkt, als het hoogtepunt van de Romeinse cultuur de eerste eeuw v. Chr. Van Alphen geeft hier een opsomming van Griekse auteurs uit de tweede eeuw v. Chr. en van Romeinse auteurs uit de eerste eeuw v. Chr. Hij plaatst hier enkele bekende Griekse dichters (de lierdichters Anacreon en Pindarus en de toneeldichters Aeschylus, Sophocles en Euripides) naast redenaars (Isocrates en Lysias) en geschiedschrijvers (Herodotus, Thucydides en Xenophon) uit dezelfde tijd.

r. 43 – blz. 68 r. 3 n. 13

On trouvera [...] terre: Voltaire, *Poétique*, dl. 1, blz. 23 (hfdst. 2, ‘Des différences de style en poésie’). Op het hier geciteerde stuk volgen de regels: ‘Tout Ouvrage en vers, quelque beau qu’il soit d’ailleurs, sera nécessairement ennuyeux, si tous les vers ne sont pas pleins de force & de harmonie, si on n’y trouve pas une élégance continue, si la Piece n’a point ce charme inexprimable de la poésie, que le génie seul peut donner, où l’esprit ne saurait jamais attendre, & sur lequel on raisonne si mal & si inutilement depuis la mort de M. Despréaux’ (*Poétique*, dl. 1, blz. 24).

blz. 68

r. 27–28 n. 14

Deze laatsten [...] rijkheid: Michaëlis, *De l’Influence*, blz. 71. Aan vertalingen kan men volgens Michaëlis de kwaliteit van het vocabulaire toetsen: ‘Les traductions nous offrent la méthode la plus sûre pour déterminer la richesse des langues. Celles qui sont pauvres trahiront bientôt leur indigence si l’on essaye d’y faire traduire quelque ouvrage fort de pensées, écrit dans une langue riche. Elles auront recours, tantôt à des termes latins, tantôt à de longues périphrases, & souvent elles ne rendront que la moitié de la pensée’ (blz. 71). Deze observatie staat in een appendix, waarin de auteur op verzoek van de Berlijnse *Académie Royale des Sciences* wat meer informatie gaf over het verband tussen de ontwikkeling van de taal en de geestelijke ontwikkeling van specifieke landen en volken. Zie ook de toelichting bij n. 11.

Ten Kate, *Aenleiding*, dl. 1, blz. 51. Over Ten Kates vertaling van het Deense gedicht van Regner Lodbrog zegt gesprekspartner N. tegen L. [Ten Kate]: ‘Toen ik uwe Nederduitse vertaling van dit gedicht [...] tegens de Latijnse van *Olaus Wormius* in vergelijking zag, bevond ik dat onze Tael ongelijk meer vermag in ’t stuk van overzetten dan de Latijnse; vermits, behalven onze uitnemende rijkheid van Woorden, de schilderagtige en zinspelende samenkoppeling, daer ’t Latijn onbequaem toe is, bij onze Tael zeer gemakkelijk en eigen komt.’ L. stemt daar voorzichtig mee in: ‘want zo deze mijne

vertaling [...] den Geest der Poëzij veel beter als 't Latijnse voldoed [...], zo blijkt klaer genoeg dat onze Tael de prijs verdient: immers dit stel ik vast, dat hier uit genoegsaem te zien zal zijn, dat de Latijnse tael bij de onze in 't vertalen verre te kort schiet [...].’ Vervolgens demonstreert hij de rijkheid van de Nederlandse woordenschat aan enkele voorbeelden (*Aenleiding*, dl. 1, blz. 51). Zie ook de toelichting bij n. 2 en bij blz. 69 r. 5–6.

r. 29–34

want [...] enz.: vgl. ook Michaëlis, *De l'Influence*, blz. 71. In de regels volgend op de hierboven aangehaalde, schrijft Michaëlis dat men uit de slechte kwaliteit van een vertaling niet zonder meer mag concluderen dat dit verband houdt met de taal waarin die vertaling gesteld is. Er kunnen andere factoren in het spel zijn: ‘cette règle peut devenir trompeuse lorsqu’on choisit *un mauvais traducteur, qui n’est pas au fait de la matiere, ou qui n’entend pas sa propre langue, ou enfin qui n’a pas cette flexibilité, cette souplesse d’esprit requise pour saisir & pour transporter toutes les idées & toutes les tours de l’original [...]*’ [curs. JdM].

blz. 69

r. 5–6

TEN KATE’S [...] *Lodbrog*: Ten Kate, *Aenleiding*, dl. 1, blz. 79–108. Het betreft een episch gedicht, geschreven door de Deense koning Regner Lodbrog, ca. 800 n. Chr. Ten Kate geeft de vrij letterlijke vertaling als bijlage. De presentatie hiervan is gericht op de taalkundige vergelijking. De Nederlandse versregels zijn steeds als laatste afgedrukt, onder de regels van het origineel (in Runen) en de Latijnse vertaling van Wormius. Zie ook de toelichting bij n. 14.

r. 6–7

OSSIAN [...] *Engelschen*: contemporaine Nederlandse vertalingen van de vermeende Keltische bard werden, althans gedeeltelijk, gepubliceerd door Van Lelyveld voor het genootschap *Minima crescunt*. Aan het einde van de achttiende eeuw en het begin van de negentiende eeuw zouden respectievelijk Van de Kastele en Bilderdijk becommentarieerde vertalingen uitbrengen. In de jaren zeventig van de achttiende eeuw waren al verschillende buitenlandse vertalingen verschenen o.a. door Denis en Cesarotti (zie hiervoor Daas, *Gezangen van Ossian*). Zie ook de toelichting bij dl. 1, blz. 23 (*Inleiding bij Riedel*).

r. 8–9

YOUNG [...] LUBLINK: Youngs *Night-thoughts*, vertaald als *Nachtgedachten over het leven den dood en de onsterfelykheid der ziele* (1766). De taal van Young maakte op de tijdgenoten een zeer grote indruk. Lublink vertaalde het leerdicht in poëtisch proza. Zie ook Buijnsters, *Tussen twee werelden*, blz. 67–69.

Wanneer [...] toepassen. Voorheen waren slechts de zuidelijke landen het onderwerp geweest van een geïdealiseerde cultuurbeschouwing. Vanaf het midden van de achttiende eeuw worden ook de ‘primitieve’ dichters uit de noordelijke landen beschouwd als natuurlijke poëtische genieën. De meeste auteurs reserveerden de naam van barden voor de Galliërs.

Tacitus (*Historiën*) en Caesar (*De Bello Gallico*) waren de eersten die de geschiedenis van onderscheidenlijk de Germanen en de Galliërs op schrift stelden. Hun werken werden in de achttiende en negentiende eeuw nog steeds geraadpleegd omwille van de historische informatie over de noordelijke dichters. De overigen, contemporaine auteurs, schreven historische studies, vaak met bijbehorende bronnenuitgaven.

Pelloutier brengt de barden (en de oorsprong van de poëzie) ter sprake als onderdeel van de cultuur van de Kelten (*Histoire des Celtes*, 1770–1771, boek 2, hfdst. 10 en 11). Daarin volgt hij merendeels de klassieke auteurs.

Millot is de schrijver van een studie over de ‘troubadours’ (*Histoire littéraire des troubadours*, 1774). In de inleiding bij deze studie wordt de poëzie beschreven als de natuurlijke taal van het gevoel. Hierin formuleert Millot, veel uitvoeriger dan Pelloutier, de al eerder genoemde gemeenplaatsen zoals: de poëzie als de eerste taal, die in ontwikkeling voorafging aan het proza, en de invloed die natuur en klimaat uitoefenen op de cultuur van een volk (*Histoire littéraire*, dl. 1, ‘Discours préliminaire’, vooral blz. 17–28).

Mallet is de auteur van enkele werken over de geschiedenis van Denemarken. Daarin komt hij ook te spreken over de vroege Noorse dichters (*Introduction à l'Histoire de Dannemarc*, 1755; *Histoire de Dannemarc*, 1758/1765). De geschiedenis van Denemarken (*Histoire*) is zijn bekendste werk. In zijn *Introduction* (met name boek 5) brengt hij ook de oude taal, de oorsprong van de poëzie, en stijl en karakter van de oude poëzie ter sprake.

Martin publiceerde onder meer een geschiedenis van de Galliërs (*Histoire des Gaules*, 1752/1754). De oude poëzie behandelt hij in het voorwoord. Martin kenschetst de poëzie van de barden als strijdliederen in beeldrijke taal, door de Galliërs gezongen voordat zij de strijd aanvingen. Er bestond volgens Martin ook nog een andere, hogere soort poëzie, gecomponeerd en voorgedragen door de Druïden (*Histoire des Gaules*, dl. 1, Préface, vooral blz. x–xv).

Voor de publicaties van Mallet werden veel gelezen in de achttiende eeuw. De werken van Millot en Mallet worden nog aangehaald in de *Verhandeling over het aangeboorne* (dl. 1, blz. 163 en 167). Zie ook Van der Woud, *De Bataafse hut*.

tiende eeuw) geldt als een van de eerste oorspronkelijk Nederlandse epische gedichten. Een eerste uitgave naar een van de handschriften dateert van 1591, gevolgd door edities in 1620, 1699 en een uitvoerig becommentarieerde editie door Huydecoper in 1772.

r. 40 n. 15 – blz. 70 r. 5

gelijk [...] gedaan hebben: Huisinga Bakker, *Beschouwing (Werken van de Maetschappy*, dl. 5, blz. 112–113; geheel blz. 85–130). De auteur oordeelt dat men in Nederland tot aan het einde van de zestiende eeuw geen benul had van maat en toon in de poëzie: ‘Wy ontmoeten dan nog, op het einde der zestiende eeuw, dorperheid en duisterheid in reden en rijm, en eene onaengenaeme eentoonigheid en platheid in de versen’ (blz. 112). Over Hooft: ‘Dat ik in de monstering onzer oude en laetere Rijmers dus van zelfs tot Hooft komen moet, zal niemant vreemd geeven: hy, die de tydperken onzer Rijmkonste voor, en na het begin deezer eeue, heeft doorgewandeld, zal ontdekt hebben, dat inderdaad by Hooft onze gebrekkelijke Versmaekkunde eindigt, en van hem derzelver beschaving begint. Hooft staet dus in het midden; hy keerde der ruwheid de rugge, en boodt de waere schoonheid en bevalligheid onzer Nederduitsche Poëzije zijne hand, en veel vermogen-de hulp’ (blz. 112–113).

blz. 70

r. 6

gezet: stelselmatig, duidelijk.

r. 8 n. 16

Vondel, *Aenleidinge (Poëzy*, blz. 9–16).

r. 25–32

Hooft, *Psalmen (Mengelwerken*, blz. 614; *Lyrische poëzie*, dl. 1, blz. 428).

r. 37

Hooft, *Psalmen (Mengelwerken*, blz. 614; *Lyrische poëzie*, dl. 1, blz. 328).

blz. 71

r. 4–5

Hooft, *Psalmen (Mengelwerken*, blz. 615; *Lyrische poëzie*, dl. 1, blz. 328).

r. 9–10

Hooft, *Psalmen (Mengelwerken*, blz. 617; *Lyrische poëzie*, dl. 1, blz. 417).

r. 12–15

Hooft, *Psalmen (Mengelwerken*, blz. 617; *Lyrische poëzie*, dl. 1, blz. 422).

r. 17–22

Hooft, *Psalmen (Mengelwerken*, blz. 618; *Lyrische poëzie*, dl. 1, blz. 423).

- r. 24–27
Hooft, *Psalmen* (*Mengelwerken*, blz. 618; *Lyrische poëzie*, dl. 1, blz. 423).
- r. 29–34
Hooft, *Psalmen* (*Mengelwerken*, blz. 618; *Lyrische poëzie*, dl. 1, blz. 421).
- blz. 72 r. 2 n. 17
Hooft, *Verscheide gedichten* (*Mengelwerken*, blz. 627; *Lyrische poëzie*, dl. 1, blz. 497–498).
- r. 9–11 n. 18
Hooft, *Zangen* (*Mengelwerken*, blz. 634; *Lyrische poëzie*, dl. 1, blz. 104).
- r. 13–17 n. 19
Hooft, *Zangen* (*Mengelwerken*, blz. 650; *Lyrische poëzie*, dl. 1, blz. 443).
- r. 33 n. 20– blz. 73 r. 1–4
Vondel, ‘De Koninglyke Harp’ (*Poëzy*, blz. 445; *Werken* wb-ed., dl. 4, blz. 53).
- blz. 73 r. 9 n. 21
Van Hoogstraten, *Beginnselen*, ‘Aen den lezer’, blz. [**2 recto]. Van Hoogstraten schrijft dat de gedichten van Antonides van der Goes ‘overvloeien van aengename Woortwisselingen en Byspreuken, daerom te bevalliger, omdat zyne woortvoegingen veeltyts gelukkig gestelt zyn naer den aart der Griexe, tot het navolgen van welke onze moederlyke tael boven de latynsche veel vooruit heeft.’
De overeenkomst tussen de Griekse taal en de Nederlandse was al ter sprake gebracht door zeventiende- en vroeg-achttiende-eeuwse grammatici, onder wie G.O. Reizius in zijn *Belga graecissans* (1730). Vgl. ook Bakker en Dibbets, *Geschiedenis van de Nederlandse taalkunde*, blz. 75–78.
Over het toepassen van de Griekse metra in de Nederlandse poëzie schreven behalve Reizius onder anderen A. van der Mijl (*Lingua belgica*, 1612), Goddaeus (in het voorwerk bij zijn *Nieuwe gedichten*, 1656) en A. Verwer, (*Linguae belgicae idea grammatica*, 1707). Goddaeus en Verwer worden in het vervolg nog aangehaald door Van Alphen. Zie ook de toelichting bij n. 14 en Kossmann, *Nederlandsch versrythme*.
- r. 24–28 n. 22
Vollenhove, *Poëzy*, blz. 576 (‘Aan de Nederduitsche schryvers’; geheel blz. 564–577). In deze poëtische klacht over het veronachtzamen van de taal keert Vollenhove zich tegen het frequent voorkomen van grammaticale fouten en ‘barbarismen’, maar ook tegen de latinisering van de Nederlandse taal. Hij haalt Hooft aan als voorbeeld van een dichter die weet hoe het wél moet.

r. 30

den Schrijver der Idea Linguae Belgicae: Adriaan Verwer. Deze publiceerde de veel geciteerde poëtische spraakleer, *Linguae belgicae idea grammatica, poetica, rhetorica* (1707). Verwer schreef de hier aangehaalde brief als een aanvulling op zijn grammatica.

r. 34 – blz. 74 r. 26

Boekzaal, 1708, dl. 1, blz. 535–537 ('Brief, door den ongenoemden schryver der Idea, of Schetse der Nederduitsche spraakkunst, aen den heere David van Hoogstraten'; geheel blz. 524–556). In de *Boekzaal* werd herhaaldelijk gepolemiseerd over de Nederlandse taal, vooral naar aanleiding van de grammatica's die in het eerste decennium van de achttiende eeuw werden uitgegeven. In zijn brief aan Van Hoogstraten schrijft Verwer over de vrijheden die men zich in de 'cieraetstyl' (het literaire of niet-ambtelijke taalgebruik) mag veroorloven. Het 'rymverlof' – de vrijheid om omwille van het rijm de vervoeging van woorden (bijvoorbeeld een naamvalsuitgang) in te korten – is een principe dat ook in het proza werd toegepast. In het hier aangehaalde fragment bespreekt Verwer in hoeverre de poëzie van Hooft op dit punt verschilt van die van Vondel.

blz. 74

r. 32–33 n. 23

het oordeel [...] inzie: Van Broekhuizen/Van Hoogstraten, *Gedichten*, blz. 41–42 ('Het leven van J. van Broekhuizen', geheel blz. 1–56). Het oordeel van Van Broekhuizen is geformuleerd door zijn biograaf, D.F. van Hoogstraten. Van Broekhuizen was in de eerste plaats bekend om zijn Neolatijnse verzen, die ook het grootste deel uitmaken van zijn oeuvre. Volgens Van Hoogstraten zag hij Hooft als zijn literaire voorbeeld in de *Nederlandse* poëzie en had hij veel lof voor Vondel. Over de Nederlandstalige poëzie van Van Broekhuizen schrijft Van Hoogstraten: 'Hier in nam hy tot zyn voorbeelt den Ridder en Drossaert Pieter Korneliszoon Hooft, wiens schriften hy in zoo groot eene waerde hieldt, dat men hem meenigmael heeft hooren zeggen, dat Hooft overtrof al wie oit in Nederlant de pen gevoert had, of nogh voerde. Hy noemde hem den adelyken schryver: den Fenix die der geheugenisse van alle eeuwen waerdig was: de eeuwige eer van den Nederlantschen Parnas, en den Prins der Hollantsche dichteren [...]. De styl van dezen schryver behaegde hem wonderlyk: die kracht van zeggen, die betooverende uitdrukkingen, die woorden zoo net gepast op de zaken, dat doordringend oordeel, die navolgingen der beste meesteren, die in uitheemsche talen hunne gaven getoont hebben, verrukten hem, latende zich voorstaen dat Hooft alleen in Nederlant de kunst gevonden had van wel te schryven. Naast Hooft stondt Vondel ook hoogh by hem te boek, wiens onrym zoo wel als rym zeer van hem geprezen werdt. Hy verhefte zyne majesteit van schryven ten hemel, noemende zyne gedichten onnavolglyk, en hem zelf den ontzachelyken leeu, die alles voor zich deedt zwichten' (blz. 41–42).

r. 35–37

HOOGSTRATEN [...] *afkeuren*: Van Broekhuizen/Van Hoogstraten, *Gedichten*, blz. [*6 verso–*8 recto] ('Aen den bescheiden lezer'). Van Hoogstraten behandelt hier de 'woortvoeginge' van Hooft. Deze meende dat het de Nederlandse dichters vrij staat de woorden zo te schikken als hun goed dunkt – wat in de Latijnse poëzie gebruikelijk was. Van Hoogstraten stoort zich aan deze 'wanorde' en aan de 'hortende vaerzen' van de zeventiende eeuw. Hoofts dichterlijke vrijheid blijkt veelal verband te houden met het rijm (zie ook de toelichting bij blz. 73–74, de brief van Verwer).

blz. 75

r. 30–38 n. 24

Marmontel, *Poétique*, dl. 1, blz. 106 en 109 (hfdst. 4, 'Du style poétique'). De geciteerde stukken hebben betrekking op het *eenvoudige* als stijlcategorie. Na het eerste deel van dit citaat ('Il n'y a que [...] toutes nues') gaat Marmon- tel in op de stijl van Quinault, dit naar aanleiding van een kritiek van Racine (blz. 106–109). Het tweede deel van het citaat ('Jules [...] grace') staat op blz. 109. Zie ook de toelichting bij n. 5.

n. 25 r. 40–42

RIEDEL *Theorie*: Riedel/Van Alphen, *Theorie*, dl. 1, hfdst. 5, vooral blz. 154–157. Op deze plaats behandelt Riedel het natuurlijke en het onnatuurlijke in de poëzie. Hij waarschuwt onder meer voor 'al te zeer uitgebreide en uitgewerkte gelijkenissen [vergelijkingen, metaforen; JdM], – gelijkenissen en uitgezogene tegenstellingen in aandoenlijke passages' (blz. 154). Van Alphen voegt hier in een noot aan toe dat het evenzeer onnatuurlijk is 'dat men in de digtkunde in het oog loopende moeite van metrum vertoont, wanneer men iemand schildert die in een hevige hartstocht is' (blz. 155).

TRAPP [...] *Prael. Poët. Prael.* iv: Trapp, *Praelectiones*, 4, dl. 1, blz. 55. Van Alphen verwijst hier naar Trapps beschouwing over de literaire stijl. Daarin belicht de Engelse auteur de verschillende dichterlijke manieren van zeggen en detail. In de passage die Van Alphen aanhaalt, wijst Trapp erop dat een gedicht niet *altijd* door de bijzondere poëtische uitdrukking wordt getypeerd. Daartoe haalt hij het hier geciteerde voorbeeld aan uit Horatius. Van Alphen is het op dit punt niet eens met Trapp.

blz. 76

r. 7–8

potest [...] communes: Trapp, *Praelectiones*, 4, dl. 1, blz. 55. Vertaling: toch kan een bevallig gedicht samengesteld worden uit louter dingen die ongebonden rede gemeen heeft met gebonden rede.

r. 9–13

HORATIUS [...] *montis*: Horatius, *Oden*, II, 10, vs. 9–12. Vertaling Schrijvers:

Winden schokken vaker een lange pijnboom,
zwaarder is het vallen van hoge torens
en bij voorkeur treffen de bliksems steile
toppen van bergen.

r. 14–15

ofschoon [...] gebruiken: Trapp, *Praelectiones*, 4, dl. 1, blz. 55. Deze zinsnede komt overeen met een van de tussenliggende, niet geciteerde regels op deze plaats: ‘Istis versibus, perpulchris licet, nulla est phrasis, nulla vox, quae prosae non conveniat’ (letterlijk: in deze verzen, hoe schitterend ze ook zijn, is er niet één frase of woord dat in proza niet past). Trapp meent dat het poëtische karakter van dit vers verdwijnt, wanneer je het metrum weglaat.

r. 17–21

Quaquam [...] enunciari: Trapp, *Praelectiones*, 4, dl. 1, blz. 55. Vertaling: Want ook al zijn de afzonderlijke woorden, op zichzelf beschouwd, volstrekt niet strijdig met de stijl van proza, toch is er iets, van ik weet niet welke aard, dat poëzie in zoverre onderscheidt van proza, dat wat de lezers in gebonden rede zeer behaagt, in niet gebonden rede helemaal niet behaagt en incoherent lijkt; ofschoon daar geen oorzaak voor is die zich in woorden laat uitdrukken.

r. 28–31

Auream [...] aula: Horatius, *Oden*, II, 10, vs. 5–8. Vertaling Schrijvers:

Wie zich de gulden middenweg voor zal houden,
blijft de schande van een vervallen woning
bespaard; sober zal hij de afgunst mijden,
oogst van paleizen.

r. 38–41

Ovidius, *Remedia*, vs. 369–370. Vertaling: winden teisteren de bergtoppen en bliksems die door Jupiters rechterhand geslingerd worden, zoeken het hoogste punt.

Hieraan vooraf gaat de constatering ‘Summa petit livor’: wat het hoogste is, is het slachtoffer van de jaloezie (idem, vs. 369).

blz. 77

r. 2–5 n. 26

Marmontel, *Poétique*, dl. 1, blz. 195 (hfdst. 5, ‘Du coloris ou des images’). Zie ook de toelichting bij n. 5.

HARMONIE

Opnieuw bespreekt Van Alphen hier de mogelijkheden om emoties uit te drukken in poëzie. Hij laat in zijn stukken over *harmonie* en *melodie* zien hoe de dichter de 'zinnelijke schoonheid van de poëtische taal' kan vergroten door een geraffineerd gebruik van klank en ritme. Zijn uiteenzetting over de begrippen *harmonie* en *melodie* is in de eerste plaats gericht op de verbetering van de Nederlandse poëzie.

De auteur wil zijn lezers bewust maken van deze dichterlijke uitdrukingsmogelijkheden door de verschillende elementen van *harmonie* en *melodie* te onderscheiden en de uitwerking op de lezer (luisteraar) te beschrijven. Hij geeft daartoe vele literaire voorbeelden uit de Nederlandse en de buitenlandse literatuur en hij betreft de opmerkingen die buitenlandse theoretici in dit verband hebben gemaakt in zijn beschouwing.

Van Alphen maakt een onderscheid tussen *harmonie* en *melodie*, waar de meeste buitenlandse auteurs slechts van *harmonie* spreken. Onder *harmonie* verstaat hij een zodanige overeenstemming van de klank of het ritme van de woorden met de inhoud dat deze haar weerslag vindt in de levendigheid en de zeggingskracht van het desbetreffende fragment. Hij brengt zijn overwegingen over harmonie samen in vier punten en hij doet de aankomende dichter manieren aan de hand om deze *harmonie* te realiseren. Daartoe schetst hij een *Gradus ad Parnassum* die bestaat in een trapsgewijze oriëntatie op de muzikale aspecten van de dichtkunst en een oefening in de dichterlijke *harmonie*.

Als de meest specifieke vorm van *harmonie* beschouwt hij de *onomatopée*, waarin immers de klank samenvalt met één specifieke betekenis (1). Hij constateert dat er in de overige gevallen slechts sprake kan zijn van een overeenkomst in klank en betekenis, wanneer het gaat om een verklanking van die betekenis in universele en niet in specifieke zin. Daarmee bedoelt hij de algemene connotatie van een specifieke gebeurtenis of de in algemene zin herkenbare of voorstelbare emoties die gepaard gaan met een bepaalde gebeurtenis (2). Hij constateert ook dat een dergelijke verklanking meer effect heeft in constellaties van woorden, bijvoorbeeld in zinnen of zinsdelen, dan in een enkel woord (3). En tot slot merkt hij op dat de dichterlijke *harmonie* de sterkste uitwerking heeft wanneer de woorden op zichzelf en als geheel de overeenkomst met de betekenis vormgeven door het samenwerken van klank én ritme (4).

Harmonie wordt in de achttiende eeuw meestal opgevat als de combinatie van elementen van verschillende aard tot een geheel waardoor dit een meerwaarde krijgt of anders als aanduiding van een mooie samenklank. De eerste interpretatie sluit aan bij het *harmonie*-begrip van Leibniz, de tweede komt het meest overeen met het gebruik in de muziek. Zo omschrijft

bijvoorbeeld Chalmot de *harmonie* in de dichtkunde als ‘de overeenstemming der onderlinge deelen met het geheel’. Die onderlinge delen bestaan dan in: ‘maat, uitdrukking, vloeibaarheid, zagtheid of kragt’ (*Konstwoordenboek*, dl. 5, blz. 2809). Diderot heeft in zijn *Lettre sur les sourds et muets* – een van de bronnen die hier worden aangehaald – een vergelijking gemaakt tussen de dichtelijke en de muzikale *harmonie*. Van Alphen heeft deze tegenstelling niet uitgewerkt.

Van Alphens omschrijving van het begrip *harmonie* komt dicht in de buurt van de theorie van Batteux. Deze maakt in zijn *Les Beaux Arts réduits à un même principe* een onderscheid tussen verschillende soorten dichtelijke *harmonie*. Batteux definieert de tweede categorie als ‘le rapport des sons & des mots avec l’objet de la pensée’ (vgl. de toelichting bij n. 46). Bij Van Alphen is dit: ‘die overeenkomst van den klank of van de beweging der woorden of woordvoegingen, met de voorgestelde zaken, waar door de uitdrukking levendiger, kragtiger, en dus ook zinnelijker wordt’. De meeste buitenlandse auteurs beschouwen de opeenvolging van klanken, versvoeten en lettergrepen die Van Alphen onder de noemer *melodie* brengt, als een onderdeel van de *harmonie*. Batteux gebruikt als enige de term *melodie* als een specificatie van *harmonie*.

Van Alphen sluit zich dus aan bij een theorie die hij eerder om principiële redenen had afgekeurd – *Les Beaux Arts* is een van de weinige geschriften waar Van Alphen zich in de *Inleiding bij Riedel* negatief over uitliet (vgl. ook de inleiding, hoofdstuk 2, blz. 13). Maar Van Alphen volgt diens gedachtegang slechts gedeeltelijk. Voor het vervolg grijpt hij terug op de uitwerking van Schlegel, die de theorie van Batteux van een kritisch commentaar had voorzien. Het betoog van Van Alphen raakt op dit punt aan de overwegingen van Batteux, maar keert zich daar ook weer van af.

blz. 79

r. 25–27 n. 27

Tasso, *Gerusalemme liberata*, Canto 6, strofe 39 (ed. 1776, dl. 1, blz. 169: ‘Ed esprima il mio canto il suon dell’ armi’). Vertaling: En mijn zang geeft het wapengekletter weer.

r. 28 n. 28– blz. 80 r. 9

Pope, *Essay on Criticism*, vs. 365–373 (*Works*, dl. 1, blz. 100; Twickenham ed. *Poems*, dl. 1, blz. 281–282). De passage is ontleend aan de humanistische poetica van Vida, *De Arte Poetica* (lib. III, vs. 365–439). Verschillende versregels hieruit zijn vrijwel letterlijk vertaald naar Vida. Pope en Vida wijzen niet alleen op het belang van de hoorbare betekenis, zij illustreren met hun eigen versregels hoe de klank de inhoud kan imiteren.

J. Warton, *Essay*, blz. 153. In zijn toelichting bij dit stuk verwijst Warton naar *The Rambler*, nr. 92. Volgens dit tijdschrift heeft Pope zelf gefaald

in zijn poging de betekenis van de versregels te versterken door een geraffineerd gebruik van klank en ritme. Warton citeert royaal uit deze bron: 'The verse intended to represent the *whisper* of the *vernal breeze* must surely be confessed not much to excell in softness or volubility; and the *smooth stream* runs with a perpetual clash of jarring consonants. The noise and turbulence of the torrent, is indeed, distinctly imaged; for it requires very little skill to make our language rough. But in the lines which mention the *effort of Ajax*, there is no particular heaviness or delay. The *swiftness of Camilla* is rather contrasted than exemplified. Why the verse should be lengthened to express speed, will not easily be discovered. In the dactyls, used for that purpose by the ancients, two short syllables were pronounced with such rapidity, as to be equal only to one long; they therefore naturally exhibit the act of passing through a long space in a short time. But the *Alexandrine*, by its pause in the midst, is a tardy and stately measure; and the word *unbending*, one of the most sluggish and slow which our language affords, cannot much accelerate its motion' (blz. 153).

blz. 80

r. 10–11 n. 29

Gessner, *Primae lineae isagoges*, blz. 128. Vertaling: Hoe beter de dichters zijn, des te gelukkiger slagen zij ook op dit punt.

De auteur benadrukt op deze plaats dat de dichter vooral een goed muzikaal gehoor moet hebben.

Mémoires sur les Chinois: Mémoires, dl. 1, blz. 313 ('Lettre sur les caracteres'). De constatering dat men de *harmonie* bij Homerus prijst, terwijl deze heel gebruikelijk is in de Chinese poëzie, is te vinden in een noot. De auteur bespreekt in deze brief de samenhang tussen de uitdrukkingsmogelijkheden in de Chinese taal en de schrijfwijze van die taal in karakters. De vergelijking met de Europese en de klassieke talen staat in de noot. In het fragment dat voorafgaat aan de hier geciteerde regel, merkt de auteur op dat de aard van de Chinese taal en de schrijfwijze daarvan een natuurlijker vorm van nabootsende *harmonie* mogelijk maken: 'Un seul caractere fait tableau, les bons Ecrivains connoissent & employent avec succès toutes les figures que les Grecs & les Romains ont employées avec tant d'art dans leurs ouvrages. Le génie de la langue Chinoise & de ses caracteres leur donne une nouvelle force, les vers réunissent tout à la fois la mesure, la rime, & une sorte de breves & de longues plus délicates encore que celles du Grec & du Latin' (blz. 313).

r. 17–21 n. 30

Homerus, *Ilias*, boek 1, vs. 528–530 (Loeb ed. *Ilias*, dl. 1, blz. 42–43). Vertaling Schwartz: 'Zo sprak Kronos' zoon en hij neigde de donkere brauwen; de goddelijke lokken golfdan neer van het onsterfelijk hoofd van de heerser; de hoge Olympos trilde.'

Homerus/Clarke, *Opera Omnia*, dl. 1, blz. 50–51. In het commentaar bij zijn Homerus-vertaling noemt Clarke diverse parallelle plaatsen bij andere klassieke schrijvers. Hij citeert vooral uit de Latijnse auteurs. In zijn commentaar bij deze passage geeft hij soortgelijke voorbeelden van dichterlijke *harmonie* bij onder anderen Vergilius en Ovidius.

Klotz, *Epistolae*, blz. 87–94. Klotz becommentarieert deze passage in zijn Homerische brieven. Hij prijst de kracht en het ritme van de woorden en hij concludeert dat deze passage duidelijk maakt dat Homerus door de antieken terecht de beste schilder werd genoemd ('Apparet etiam hinc, quam vere optimus pictorum ab antiquis Homerus appellatus sit'; *Epistolae*, blz. 88–89). Hij vergelijkt deze passage vervolgens met voorbeelden uit Vergilius, Ovidius, Horatius, Claudianus, Vida, Tasso, Milton, Voltaire en Klopstock.

Diderot, *Lettre sur les sourds* (*Oeuvres philosophiques*, dl. 2, blz. 54–56; *Oeuvres complètes*, dl. 2, blz. 553–554). Diderot treedt veel meer in detail dan Klotz. Hij laat zien hoe Homerus door de kwaliteit van de klank en het metrum, bijvoorbeeld door het herhaalde voorkomen van de letters k en l, het beeld van een woedende Zeus oproept die met gefronste wenkbrauwen en golvende haren de Olympus laat schudden: 'Combien d'images dans ces trois vers! On voit le froncement des sourcils de Jupiter dans ἔπ' ὀφρύσι, dans νεῦσε Κρογίων, et surtout dans le redoublement heureux des K, d'ἦ, καὶ κυανέησιν; la descente et les ondes de ses cheveux dans ἐπερρώσαντο ἄνακτος; la tête immortelle du dieu, majestueusement relevée par l'élision d'ἀπὸ dans κρατὸς ἅπ' ἄθανάτοιο; l'ébranlement de l'Olympe dans les deux premières syllabes d'ἐλέλιξεν; la masse et le bruit de l'Olympe dans les dernières de μέγαν et ἐλέλιξεν et dans le dernier mot entier où l'*Olympe ébranlé retombe avec le vers*, "Ὀλυμπον.'

r. 22–23

men zegt [...] heeft: Homerus/Clarke, *Opera Omnia*, dl. 1, blz. 50–51. Clarke verwijst op deze plaats naar Macrobius. Volgens deze bron heeft Phidias de hier geciteerde versregels als model genomen voor zijn beeld.

r. 24–26 n. 31

Homerus, *Ilias*, boek 1, vs. 600 (Loeb ed. *Ilias*, dl. 1, blz. 48–49; Homerus/Clarke, *Opera Omnia*, dl. 1, blz. 57). Vertaling Schwartz: 'hijgend door de zaal zagen hinken'. Zie ook de toelichting bij n. 30 (Clarke).

r. 27–28 n. 32

Homerus, *Ilias*, boek 3, vs. 357 (Loeb ed. *Ilias*, dl. 1, blz. 142–143; Homerus/Clarke, *Opera Omnia*, dl. 1, blz. 154). Vertaling Schwartz: 'De zware lans drong dwars door het blinkende schild.' Zie ook de toelichting bij n. 30 (Clarke).

r. 29 n. 33 – blz. 81 r. 1–5

Homerus, *Odyssee*, boek 11, vs. 593–597 (Loeb ed. *Odyssee*, dl. 1, blz. 428–429; Homerus/Clarke, *Opera Omnia*, dl. 3, blz. 441). Vertaling Schwartz: '[ook de harde kwellingen van Sisyphus kreeg ik te aanschouwen]. Een reusachtige steen duwde hij op met beide handen. Zich schrap zettend met handen en voeten stootte hij het rotsblok langs de helling omhoog. Maar juist als het zou kantelen over de top, sleurde het dode gewicht het mee en het schaamteloos blok rolde weer terug, omlaag naar de vlakte.' Zie ook de toelichting bij n. 30 (Clarke).

Pope, *Odyssey*, boek 11, vs. 735–739 (Twickenham ed. *Poems*, dl. 9, blz. 422). Pope parafraseert in zijn commentaar bij deze plaats Dionysius van Halicarnassus in diens beschouwing van Homerus' versificatie: 'we see in the choice and the disposition of the words the fact which they describe; the weight of the stone, and the striving to heave it up the mountain: To effect this *Homer* clogs the verse with Spondees or long syllables, and leaves the vowels open, as in $\lambda\alpha\alpha\nu$, and in $\alpha\nu\omega\ \acute{\omega}\theta\epsilon\sigma\kappa\epsilon$, which two words it is impossible to pronounce without hesitation and difficulty; the very words and syllables are heavy, and as it were make resistance in the pronunciation, to express the heaviness of the stone, and the difficulty with which it is forced up the mountain.'

blz. 81

r. 6–11 n. 34

Quadrupedante [...] campum: Vergilius, *Aeneis*, boek 8, vs. 596 (Loeb ed. *Aeneis*, dl. 2, blz. 100). Vertaling Schwartz: 'de hoef omwoelde met viervoetig getrappel het rulle veld.'

Illi [...] tollunt: Vergilius, *Aeneis*, boek 8, vs. 452 (Loeb ed. *Aeneis*, dl. 2, blz. 90). Vertaling Schwartz: 'zij hieven op de maat de krachtige armen'.

Homerus/Clarke, *Opera Omnia*, dl. 1, blz. 155. Behalve door Clarke, worden deze beide citaten als voorbeeld van dichterlijke *harmonie* genoemd door Batteux, Schlegel, Gessner, Kames en Van Engelen (zie ook n. 46 en n. 29) en door de verderop aangehaalde schrijver van *De Nederduitsche dichtkunde* (zie de toelichting bij n. 71). Zie ook de toelichting bij n. 30.

r. 13–17 n. 35

Vergilius, *Aeneis*, boek 6, vs. 426–429. (Loeb ed. *Aeneis*, dl. 1, blz. 534). Vertaling: Plotseling hoort men stemmen en groot geweeklaag – de zielen van de huilende kinderen die, aan het begin van het zoete leven waar zij nog geen deel aan hadden, van de borst zijn gehaald en door de zwarte dag weg zijn gerukt en in de bittere dood gestort.

r. 27–32 n. 36

Tasso, *Gerusalemme liberata*, Canto 4, strofe 3. Volgens de ed. 1776 luidt het citaat:

Chiama gli abitator dell' ombre eterne
Il rauco suon della tartarea tromba:
Tremar le spaziose atre caverne,
E l'aer a quel romor rimbomba.

Vertaling: De bewoner van de eeuwige duisternis laat de rauwe klank van de onderwereldse trompet horen. De ruime duistere spelonken trillen en verstikkende lucht weergalmt het lawaai.

r. 33 n. 37 – blz. 82 r. 4

Racine, *Phèdre*, 1 (J. Racine, *Oeuvres*, dl. 4, blz. 276). De volledige regel luidt: 'Que ces vains ornements, que ces voiles me pesent!'. De verwijzing naar Euripides is te vinden in het bijgevoegde commentaar van Luneau de Boisjermain. Deze merkt op: 'Si dans le vers grec [...] la légèreté du mot Βάρυ est tout-à-coup fixée par le monosyllabe μοι qui le suit, on peut dire aussi que la légèreté du mot voiles est pareillement arrêtée par la paresse des deux mots *me pesent*; que ce vers de Racine [...] ne le cède en rien au vers grec, puisqu'il commence d'une manière tardive, & qu'il finit par une chute sans consistance' (blz. 276–277).

Batteux, *Les Beaux Arts (Principes)*, dl. 1, hfdst. 5, 'Si l'Harmonie artificielle peut se trouver dans la Poésie Française', blz. 205–240). Op deze plaats spreekt hij vooral over metrum en rijm. Batteux stelt zich de vraag of er in de Franse poëzie een vorm van *harmonie* aanwezig is die voortkomt uit de gehele ordening van lettergrepen binnen een versregel (zie ook de toelichting bij n. 46). De Franse auteurs die Batteux aanhaalt, zijn: Boileau, La Fontaine, Racine, Corneille, Malherbe en Rousseau (de voorbeelden speciaal op blz. 229–233).

blz. 82

r. 5–7 n. 38

Racine, *Iphigénie*, 1 (J. Racine, *Oeuvres*, dl. 4, blz. 40). Boisjermain voegt hier aan toe: 'Peut-on peindre plus heureusement les efforts inutiles qu'on fait pour s'éloigner du rivage? Le mot *fatiguer* est une expression très poétique' (blz. 40). Zie ook de toelichting bij n. 37.

r. 8–10 n. 39

Pope, *Works*, dl. 1, blz. 177 (Twickenham ed. *Poems*, dl. 2, blz. 299).

Webb, *Remarks*, blz. 32–52. Webb haalt de verschillende voorbeelden uit Shakespeare aan om te demonstreren wat hij onder 'sentimental harmony' verstaat. Zie ook de toelichting bij n. 46.

r. 11–14

Colardeau, *Oeuvres*, dl. 2, blz. 21.

r. 15–20 n. 40

Klopstock, *Messias*, dl. 1, blz. 163–164. Schlegel haalt in dit verband hetzelfde fragment aan (*Herrn Abbt Batteux [...] Einschränkung*, dl. 2, blz. 454). Zie ook de toelichting bij n. 46.

r. 21 n. 41

Huydecoper, *Proeve*, blz. 149. Van Alphen verwijst naar het stuk over de ‘snydinge’, waaronder Huydecoper verstaat dat de laatste lettergreep van een woord, de eerste lettergreep van een versvoet is. Deze kunstgreep wordt toegepast om het vers een vloeiend verloop te geven (blz. 148; geheel 146–152). Huydecoper noemt hier voorbeelden van opzettelijke *harmonie* uit de *Gysbrecht*. N.a.v. de regel ‘z’Ontwaecht in ’t ende, en wort van ’t schellemstuck bewust,/ en roept, myn bruidegom’ schrijft hij: ‘Vertoonen niet de vaerzen zelfs door hun verdraagden trant, den schrik en de verbaasdheid, zo van de ontwaakende Klaerisse, als van den verhaalenden Bode? Geen lichten en schaduwen, hoogten en diepten, hebben, in eene fraaie Schildery, meer vermogen, dan, in een doorwrocht Dichttafereel, het verschil van zo kunstig geschakeerde vaerzen, geschikt naar de verscheidenheid der onderwerpen. En dat men hierin moet achtgeeven op de kunst, en het geen den Dichter toekomt, niet wyten aan het geval, blykt uit vergelyking van andere plaatsen, daar we dit zelfde ontmoeten’ (blz. 149–150).

Bijdr. [...] en volg.: Tael- en dichtkundige by-dragen, dl. 1, blz. 143–146 (De Haes, ‘Aenleiding tot de Nederduitsche dichtkunst’; geheel blz. 137–152). De Haes: ‘De vaerzen moeten zacht en vloeiende zyn, ten ware de eigenschap der stoffe, of het geen men uit wil drukken, eenige hardigheid, of stramheit vereischte, wanneer het laetste zoo goed is, als het eerste. VONDEL wist zich op eene wonderbare manier hier van te bedienen, en de zaken door zyne woordenverf op het natuurlykste uittedrukken’ (blz. 143). De auteur geeft vervolgens voorbeelden uit de toneelstukken *Jeptha*, *Lucifer* en *Gysbrecht*.

r. 22–28 n. 42

Hooft, *Geeraerd van Velzen (Mengelwerken)*, blz. 502).

Bijdr. [...] 387: Tael- en dichtkundige by-dragen, dl. 1, blz. 387. Waarschijnlijk een onjuiste verwijzing. Op deze plaats worden de voorbeelden uit De Haes en Antonides van der Goes van blz. 83 (n. 44 en 45) becommentarieerd.

r. 29 n. 43 – blz. 83 r. 5

Van Merken, *Brieven (Het nut)*, blz. 116).

- blz. 83 r. 6–9 n. 44
 Antonides van der Goes, *Ystroom* (*Gedichten*, blz. 6). Het volledige fragment luidt: ‘Hier woelt het onderen, gelijk bij zomerdaegen, / Een biezwarm op de hei wort heen en weêr gedraegen. / Al ’t honigleger zweeft in eenen drom van huis, / En mort en dommelt met een mommelend gedruis.’
- r. 10–13 n. 45
 De Haes, *Het verbeerlykte Portugal*, blz. 42. De dichter beschrijft hier het geweld van de aardbeving in Lissabon (1755).
- Van Engelen, *Antwoord* (*Werken van de Maetschappy*, dl. 4, blz. 198–204). Van Engelen geeft als voorbeelden van dichterlijke *harmonie* dichtregels van Burman, Ennius, Vergilius, Ovidius, L. van Santen, Voltaire, Racine, Vondel, L.W. van Merken, N.S. van Winter en P. Huisinga Bakker. Met behulp van deze fragmenten illustreert hij zijn laatste algemene voorschrift: ‘dat een Digter zyne maat altijd, en zyne woorden zo veel moogelijk, naar zijn onderwerp schikke’ (idem, blz. 194). Naar aanleiding van het eerste voorbeeld uit Burman, merkt Van Engelen op: ‘men ziet in deze, en de volgende voorbeelden, duidelijk, dat de Digtters bedoelden, om door hunne klanken zelve te schilderen, en de betekenis hunner woorden te doen voelen’ (blz. 198).
- r. 25–28
Ten tweede [...] digter: vgl. Kames, *Elements*, dl. 2, hfdst. 18–3, blz. 350 over de dichterlijke *harmonie* en de uitspraak: ‘such concord, depending on artful pronunciation, must be distinguished from that concord betwixt sound and sense, which is perceived in some expressions independent of artful pronunciation: the latter is the poet’s work; the former must be attributed to the reader’. Zie ook de toelichting bij n. 46.
- blz. 84 r. 5–17 n. 46
alles [...] slagen: Kames, *Elements*, dl. 2, hfdst. 18–3, ‘Beauty of language from a resemblance betwixt sound and signification’, blz. 348–368. Kames legt aan de hand van voorbeelden uit waarom de aangewezen overeenkomsten mooi zijn. Hij wijdt geen theoretische bespiegelingen aan het begrip *harmonie*. Hij gebruikt de term ook nauwelijks en volstaat met een omschrijving. Kames twijfelt aan de juistheid van te algemene uitspraken over de overeenkomst tussen klank en beweging, of klank en gevoelens. Hij meent dat, behalve in het geval van onomatopoeën, een dergelijke overeenkomst tussen klank en betekenis vaker wordt veroorzaakt door de uitspraak. Hij noemt vervolgens enkele punten waarbij wél sprake is van dichterlijke *harmonie*.

Diderot, *Lettre sur les sourds* (*Oeuvres philosophiques*, dl. 2, blz. 47–77; *Oeuvres complètes*, dl. 2, blz. 548–568). Diderot maakt een vergelijking tussen de muzikale *harmonie* en de dichtelijke. Aan de hand van velerlei voorbeelden laat hij zien hoe de dichtelijke *harmonie* ('harmonie du style') gestalte kan krijgen. Tot een precieze omschrijving van het begrip komt hij echter niet. Diderot maakt binnen de *harmonie* van de stijl nog een onderscheid tussen 'harmonie syllabique' – de overeenkomst tussen de klank van een of meer lettergrepen en de betekenis van een woord – en 'harmonie periodique' – de overeenkomst die ontstaat door de klank van de opeenvolging van lettergrepen. Zie ook de toelichting bij n. 30.

Batteux, *Les Beaux Arts* (*Principes*, dl. 1, blz. 197–240) en diens *Construction oratoire* (*Principes*, dl. 4, blz. 134–143; dl. 5, blz. 168–200). Batteux onderscheidt drie soorten *harmonie*: (1) van stijl of toon ('celle du style, qui doit s'accorder avec le sujet qu'on traite, qui met une juste proportion entre l'un et l'autre') – een vorm waarvan hij zelf zegt dat ze moeilijk herkenbaar is; (2) een soort die betrekking heeft op het verband tussen de klank en de betekenis van een woord ('La seconde sorte d'Harmonie consiste dans le rapport des sons & des mots avec l'objet de la pensée'); (3) een 'kunstmatige' *harmonie* die gelegen is in de gehele ordening van lettergrepen binnen een versregel en daardoor de betekenis van het gezegde versterkt ('Elle consiste dans un certain art, qui, outre le choix des expressions & des sons par rapport à leurs sens, les assortit entr'eux de maniere, que toutes les syllabes d'un vers, prises ensemble, produisent par leur son, leur nombre, leur quantité, une autre sorte d'expression qui ajoute encore à la signification naturelle des mots' (*Principes*, dl. 1, blz. 200–201)). De laatste categorie noemt hij ook wel *melodie*, de tweede correspondeert met Van Alphen's omschrijving van het begrip *harmonie* (zie ook de algemene toelichting).

In het stuk dat aan de oratorische *harmonie* is gewijd (*Principes*, dl. 4 en dl. 5) herneemt Batteux zijn eerdere uitspraken. Hij beschouwt de *harmonie* hier in relatie tot het proza. In beide stukken verbindt Batteux zijn beschouwing over de *harmonie* met het principe dat de kunst bestaat in nabootsing van de (schone) natuur. Anders dan Van Alphen, ziet hij de zintuiglijke uitdrukking als een middel tot imitatie. Zie ook de toelichting bij Schlegel en bij n. 49.

Priestley, *Lectures*, nr. 33, blz. 289–297 ('Of the Resemblance between Sound and Sense'). De Engelse auteur besteedt hier vooral veel aandacht aan de uitspraak van woorden en meent dat deze soms meer aan de betekenis bijdraagt dan de klank van de woorden op zich.

Schlegel, *Herrn Abbt Batteux [...] Einschränkung*, dl. 2, blz. 431–514 ('Von der Harmonie der Verses'). Schlegel betwist de beschouwing van Batteux

op dit punt vanuit een expressieve kunstopvatting. Hij bestrijdt vooral diens verklaringen over de 'kunstmatige harmonie' (vgl. de toelichting bij n. 50) en hij vervangt diens systematisering door een eigen indeling van de verschillende soorten (dichterlijke) *harmonie*. Schlegel maakt een onderverdeling in vier soorten: (1) een soort die overeenkomt met de *numerus oratorius* en bestaat in de 'Übereinstimmung des Klanges der Verse mit den einzelnen Gedanken des Gedichtes'; (2) een soort die eigen is aan het metrum; (3) een soort die bestaat in de overeenkomst van de *harmonie* van het metrum met het onderwerp dat de dichter nabootst en de manier waarop hij dat doet; (4) een soort die afhankelijk is van het talent van de dichter: deze moet er zorg voor dragen 'dasz er dem natürlichen Wohlklange des Sylbenmaaszes, durch die Rauhigkeit der Wörter und ihrer Stellung, durch einen falschen Abschnitt, durch einen zur Unzeit fortgedehnten Perioden, nicht schadet; dasz er nicht Wörter zusammenfesselt, die sich weigern, nebeneinander zu stehen' (*Einschränkung*, dl. 2, blz. 475–476). Deze laatste komt evenals Schlegels tweede categorie dicht in de buurt van Van Alphen's omschrijving van *melodie*.

Webb, *Remarks*, blz. 34–35. Op deze plaats merkt hij aan dat een dichter zijn verzen zo componeert dat de toon en het ritme overeenkomen met de denkbeelden: 'it is most reasonable to suppose, that it is the effect of design. For as he has time to select his images and sentiments, so he has likewise to accomodate the movement of his numbers to the nature of those ideas he means to express' (blz. 35). Aan het begin van deze dialoog heeft Webb een onderscheid gemaakt tussen 'verbal harmony' en 'sentimental harmony'. De eerste soort heeft betrekking op het vloeiende verloop van het vers, los van de betekenis (bij Van Alphen: *melodie*). De tweede komt overeen met wat Van Alphen onder *harmonie* verstaat, nl. 'bringing the sound or measure of the verse to correspond with, and accompany the idea' (blz. 5). Webb noemt Shakespeare als het beste voorbeeld van een auteur die deze laatste soort van *harmonie* in zijn verzen legde. Zie ook de toelichting bij n. 39.

C. VAN ENGELN [...] 197: zie de toelichting bij n. 45.

r. 27–28 n. 47

Bijdr. [...] 136: Tael- en dichtkundige by-dragen, dl. 2, blz. 136 (nr. xxxii, 'Opgaef en vergelyking der twee *Lentezangen*, uit het Lat. van Higt'). De aanhaling heeft betrekking op een vertaling door P. Huisinga Bakker. Als voorbeeld van diens 'fraaie zegswyzen en keurige overbrengingen' noemt de recensent 'die keurige bestraffing en bedreiging der *rikkikkende* kikvorschen, welk woord door onzen Dichter gebruikt, het gezang dier zoete Nachtegalen wel zoo goed schijnt uit te drukken als het borrekikken by

ANTONIDES; Eigenaertig SIX VAN CHANDELIER in zijn WINTER, 't Gebrikkelik koak, koak [...].'

blz. 86

r. 14 – blz. 88 r. 6

De kunstige nabootsing [...] *eens is*: Van Alphen volgt hier Schlegel in zijn sceptische houding tegenover de *harmonie artificielle* van Batteux. Zie ook de toelichting bij n. 46 en de toelichting hierna.

r. 19–25

Men leze [...] *onderscheiden*: vgl. Schlegel, *Herrn Abbt Batteux* [...] *Einschränkung*, dl. 2, blz. 445–450. In zijn kritiek op Batteux betoogde Schlegel dat iemand die een taal niet beheerst ook zulke vormen van *harmonie* niet zal horen. Batteux meende dat dit wél het geval is. Zie ook de toelichting bij n. 46 en hierna bij *procumbit* [...] *bos*.

r. 26–27

tela sonant humeris: Vergilius, *Aeneis*, boek 4, vs. 149. Vertaling: de pijlen kletteren op de schouders.

r. 27

procumbit humi bos: Vergilius, *Aeneis*, boek 5, vs. 481. Vertaling: het rund stort ter aarde. Deze versregel wordt door verschillende auteurs, onder wie Batteux, Diderot en Schlegel, aangehaald in verband met de dichterlijke *harmonie*. Van Alphen stelt zich hier op hetzelfde standpunt als Schlegel. Deze kritiseert Batteux en zegt: 'In dem halben Verse *procumbit humi bos*, höre ich wohl etwas schwerfälliges; etwas, das mit demselben wohl übereinkommt [...]. Aber das werde ich mehr der Kunst Virgils, alle Bilder lebhaft zu malen, und dadurch meine Einbildungskraft zu erhitzen, als dem Klange zu verdanken haben' (*Herrn Abbt Batteux* [...] *Einschränkung*, dl. 2, blz. 450). Zie ook de toelichting bij n. 46 en 50.

r. 27–28

rustling [...] *down*: Pope, *Iliad*, boek 23, vs. 149 (Twickenham ed. *Poems*, dl. 8, blz. 495). De regel wordt ook aangehaald door Kames i.v.m. de dichterlijke *harmonie* (*Elements*, dl. 2, hfdst. 18–3, blz. 349).

r. 28 n. 48

Ossian, *Works*, dl. 2, blz. XXI (Macpherson, *Dissertation concerning the poems of Ossian*).

r. 32–35 n. 49

Batteux [...] *les sons*: *Principes*, dl. 5, blz. 171–172. Op deze plaats concludeert Batteux dat de oratorische (en dichterlijke) *harmonie* een middel is om de (schone) natuur na te bootsen. De regels die aan dit citaat voorafgaan, luiden: 'par ce moyen, & à l'aide de l'imagination & du rapport des sentimens,

presque toute la nature a pû être imitée plus ou moins, & représentée par les sons' (blz. 171). Zie ook de toelichting bij n. 46.

blz. 87

r. 1–2 n. 50

C'est [...] particulier: Batteux, *Principes*, dl. 1, blz. 201. Batteux schrijft hier dat de dichter door het geheel en de combinatie van de lettergrepen binnen een versregel (de 'kunstmatige harmonie') de beschreven aandoening kan imiteren. De volledige passage luidt: 'Il y a des mouvemens qui sont graves & majestueux: il y en a qui sont vifs & rapides: il y en a qui sont simples & doux. De même, la Poësie a des marches de différentes especes, pour imiter ces mouvemens, & peindre à l'oreille par une sorte de mélodie, ce qu'elle peint à l'esprit par les mots. C'est une sorte de chant musical, qui porte le caractere nonseulement du sujet en général, mais de chaque objet en particulier. Cette Harmonie n'appartient qu'à la Poësie seule: & c'est le point exquis de la versification.' Zie ook de toelichting bij n. 46.

Vgl. ook Schlegel, *Herrn Abbt Batteux [...] Einschränkung*, dl. 2, blz. 445–459 ('Von der Harmonie des Verses'). Schlegel bestrijdt deze uitspraak van Batteux expliciet. Hij meent dat de hier beschreven vorm van *harmonie* niet op zichzelf staat, maar dat de verbeelding haar denkt te horen. Hij haalt dezelfde voorbeelden aan die Van Alphen in de voorafgaande regels heeft genoemd. Schlegel verklaart de hoorbare uitdrukking op dit punt uit die soort *harmonie* die hij gelijk stelt aan de *numerus oratorius*. Hij betwist net als Van Alphen dat de 'künstliche Harmonie "in einer Art eines musikalischen Gesanges besteht, der nicht nur den Charakter der Materie überhaupt, sondern eines jeden Gegenstandes ins besondere an sich hat?"' (blz. 445). Zie ook de toelichting bij dl. 1, blz. 86, r. 27 (*procumbit humi bos*).

r. 21–22

cette harmonie [...] versification: Batteux, *Principes*, dl. 1, blz. 201. Zie hiervoor de toelichting bij n. 50.

r. 30–38

Deze overeenkomst [...] kan voorstellen: vgl. Schlegel, *Herrn Abbt Batteux [...] Einschränkung*, dl. 2, blz. 459 ('Von der Harmonie des Verses'): 'ich läugne, dasz sie von derjenigen Harmonie des oratorischen Numerus, welche das Rauhe hart, das Sanfte gelinde, den Ungestüm heftig ausdrücket, dem Wesen nach verscheiden sey; ob sie es wohl dem Grade nach ist' en blz. 460: 'bringt es nicht die Natur eines Sylbenmaaszes mit sich, das sich diese Harmonie darinnen weit merklicher ausnehmen müsse, als in einem bloz oratorischen Numerus?'

blz. 88

r. 22–25 n. 51

Poot, *Gedichten*, dl. 1, blz. 143.

r. 31–36

Poot, *Gedichten*, dl. 1, blz. 144.

blz. 89

r. 4–23 n. 52

Klopstock, *Messias*, dl. 2, blz. [7]: ‘Es ist noch ein gewisser Wohlklang übrig [...] so musz sie im Feuer der Ausarbeitung fast unvermerkt entstehen.’ Van Alphen heeft op de plaats van het gedachtestreepje de volgende regels weggelaten uit dit citaat: ‘Die Grammatici haben sie, “den lebendigen Ausdruck” genannt, und ihn oft dann nur im Virgil oder Homer gefunden, wenn diese ihn etwa übertrieben, und ihm also seine eigentliche Schönheit, die vorzüglich in der Feinheit besteht, genommen; oder in andern Stellen nicht daran gedacht hatten, dasz Scholiasten kommen, und ihnen hier eine Schönheit von dieser Art Schuld geben, würden.’

Vgl. ook Schlegel, *Herrn Abbt Batteux [...] Einschränkung*, dl. 2, blz. 453–454 (‘Von der Harmonie des Verses’). Deze noemt Klopstocks essay een beschouwing die een beter beeld geeft van de dichterlijke *harmonie* dan de desbetreffende hoofdstukken bij Batteux; de laatste schrijft er naar zijn mening teveel aan toe.

blz. 90

r. 1–4

Tasso, *Gerusalemme liberata*, Canto 6, strofe 39 (ed. 1776, dl. 1, blz. 169). In deze editie wijkt de spelling af van het citaat bij Van Alphen. Vertaling: Muze, versterk nu mijn stem en inspireer mij met razernij gelijk aan deze razernij, zodat mijn verzen hun inspanning niet onwaardig zijn en mijn zang het gekletter van hun wapens uitdrukt.

r. 5–20

de groote uitlegger van Virgilius [...] poëta: Vergilius/Heyne, *Opera*, dl. 2, blz. xxxviii (Heyne, *Disquisitio I. De carmine epico Virgiliano*; geheel blz. xi–xxxix). Het citaat vormt het slot van Heynes verhandeling. Heyne toont zich geen voorstander van dergelijke vormen van klankschildering. Naar zijn mening is deze bewuste klanknabootsing goedkoop.

Vertaling: Ik ontken niet dat iets zich in mij verzet elke keer dat ik mezelf ervan wil overtuigen dat een groot dichter, meegesleept in de hitte van zulke grootse gebeurtenissen, en verhit door het geweld van grootse beelden, aan het zwoegen is op de weergave van het geluid van een rennend paard of een trompet of andere dingen. Dat verzwakt en doet afbreuk aan het talent van de dichter en de waardigheid van de poëzie. Toch zijn er juist bij de beste dichters zulke versregels, zeg je. Dat klopt, er zijn er zeker veel – al zal de aard van diegenen die in dit soort dingen zwelgen nog meer, andere verzen aanpassen aan dit soort Spielerei. Ik denk dat men de aard

van de poëzie nader komt door vast te stellen dat de natuur van de taal zo is, dat zij de klank van veel zaken uitdrukt; en dat de geest, verhit doordat er een soort beelden aan verschijnt, wanneer hij zijn best doet om de dingen die hij voor ogen ziet levendig uit te drukken, noodzakelijkerwijs op die woorden stuit, juist geleid door die eigenschap van de taal. Zo zal elke goede redenaar, en nog meer elke goede dichter, gewichtige en snelle, zoete en harde klanken aan het karakter van de dingen aanpassen, ook als hij daar niet op uit is of zich om bekommert.

r. 22

de dichtkundige lessen van VIDA, POPE: zie de toelichting bij n. 28.

r. 26–30 n. 54

en dit [...] est: Priestley, *Lectures*, 33, blz. 291–292. Op deze plaats laat de Engelse auteur zien hoe weerbarstig de taal kan zijn doordat woorden soms bestaan uit korte lettergrepen terwijl ze een betekenis hebben die lettergrepen van een langere duur zou rechtvaardigen en vice versa.

Vergilius, *Aeneis*, boek 6, vs. 129 (Loeb ed. *Aeneis*, dl. 1, blz. 514). Vertaling Schwartz: ‘Dat is de moeilijkheid, dat is de kunst.’

r. 32

daktijlen: dactyli (lang kort kort).

r. 34

Tantae molis erat: Vergilius, *Aeneis*, boek 1, vs. 33 (Loeb ed. *Aeneis*, dl. 1, blz. 242). Vertaling Schwartz: ‘Zo zwaar was de taak het volk van Rome te stichten.’ De regel luidt volledig: ‘tantae molis erat Romanam condere gentem’.

blz. 91

r. 1–4 n. 55

Pope, *Essay on Criticism*, vs. 362–363 (*Works*, dl. 1, blz. 100; Twickenham ed. *Poems*, dl. 1, blz. 281).

r. 16–24

de opmerkingen [...] gemaakt heeft: zie hiervoor de toelichting bij n. 46, onder Diderot.

r. 25

die van HUYDECOPER op VONDEL: zie hiervoor de toelichting bij n. 41.

r. 36 n. 56

Is. Vossius, *De poematum cantu*. De auteur bakent de grenzen tussen poëzie en muziek nauwkeurig af door ze op de meest elementaire punten met elkaar te vergelijken. Hij beschrijft hier hoe de muzikale componenten klank en ritme gestalte krijgen in poëzie.

Vgl. ook Batteux, *Principes*, dl. 5, blz. 85–87. Batteux bestrijdt de opvatting van Vossius dat de klassieke prosodie en het ritme veel voor hebben op de moderne talen. Batteux meent dat de smaak de gebreken van de taal moet compenseren. Zie ook n. 46. Vossius komt ook ter sprake bij Marmontel (zie n. 58).

blz. 92

r. 1 n. 57

Kames, *Elements*, dl. 2, hfdst. 18–1, blz. 245–261 ('Beauty of language with respect to sound'). Kames onderzoekt hier hoe de verschillende klanken en combinaties van klanken – in woorden van een of meer lettergrepen en in zinnen – gevormd worden en in hoeverre zij aangenaam zijn voor het gehoor. Hij onderstreept dat dit voor elke taal verschillend is en dat er geen absolute norm bestaat voor de waardering van klanken ('Here every nation must judge for itself', blz. 251). Kames behandelt vooral de specifieke 'fysionomie' van de Engelse taal.

n. 58

Marmontel, *Poétique*, dl. 1, blz. 202–261 (hfdst. 6, 'De l'harmonie du style'). Marmontel brengt de samenhang van het geheel van verschillende elementen onder de noemer *harmonie*. Hij weegt de kwaliteit van klinkers aan de hand van voorbeelden uit o.a. Boileau, La Fontaine, Vergilius, La Motte en Racine. Op deze plaats ook behandelt hij de Franse prosodie en het gebruik van het metrum, en vergelijkt hij de Franse taal op deze punten met de klassieke talen.

n. 59

Zie de toelichting over Sulzer, bij dl. 1, blz. 61 (poëtische taal).

r. 3–10 n. 60

Elke hartstogt [...] voorstellen: Cicero, *De Oratore*, L. III, cap. 58. Cicero betoogde dat behalve de gebaren en de uitspraak, ook de toon van het gezegde moet overeenstemmen met de emoties. Aan de hand van voorbeelden verklaart de auteur hoe de verschillende emoties vorm kunnen krijgen. Woede moet uitgedrukt worden door scherpe, haastig uitgesproken woorden, met korte afgemeten zinnen. Medeleven en bezorgdheid worden geuit door twijfels en door haperend uitgesproken warme en sombere klanken. Vrees wordt verklankt door laag, aarzelend en wanhopig klinkende woorden; kracht door zinnen waarin de woorden felheid, intensiteit en gretigheid uitstralen. De toon van blijheid is klaterend, opgewekt, zacht en vrolijk. Bedroefdheid wordt uitgedrukt door ingetogenheid en een enkel opvallend woord.

r. 24–27 n. 61

Pope, *Odyssey*, boek 11, vs. 736 (Twickenham ed. *Poems*, dl. 9, blz. 422). In zijn toelichting bij deze regel parafraseert Pope Dionysius van Halicar-

nassus. Zie hiervoor de toelichting bij n. 33. Pope voegt daar aan toe: ‘To give the *English* Reader a faint image of the beauty of the original in the translation, I have loaded the verse with monosyllables, and these almost all begin with *Aspirates*’ (blz. 422).

r. 31–34

KAIMES [...] *beweging*: Kames, *Elements*, dl. 2, hfdst. 18–3, blz. 356: ‘a line composed of monosyllables, makes an impression, by the frequency of its pauses, similar to what is made by laborious interrupted motion’.

blz. 93

r. 1

Vondel, *Palamedes*, 1 (*Treurspelen*, dl. 2, blz. 13; *Werken* WB-ed., dl. 2, vs. 1).

r. 3

Vondel, *Gysbrecht*, v (*Treurspelen*, dl. 2, blz. 56; *Werken* WB-ed., dl. 3, vs. 1604).

r. 5

Racine, *Phèdre*, IV (J. Racine, *Oeuvres*, dl. 4, blz. 365). Boisjermain voegt hier als commentaar aan toe: ‘On a observé que ce vers, quoique fort doux, étoit tout composé de monosyllables. Pope a remarqué que cette sorte de vers est propre à peindre la mélancolie.’

r. 8–10

den regel van Kaimes [...] *aangaan?*: Zie de toelichting bij blz. 92 r. 31–34.

r. 25–26

Pope, *Essay on Criticism*, vs. 144–145 (*Works*, dl. 1, blz. 92; Twickenham ed. *Poems*, dl. 1, blz. 256). De gehele passage luidt:

Some Beauties yet, no Precepts can declare,
For there's a Happiness as well as Care.
Musick, resembles Poetry, in each
Are nameless Graces which no Methods teach,
And which a Master-Hand alone can reach.
If, where the Rules not far enough extend,
(Since Rules were made but to promote their End)
Some Lucky Licence answers tot the full
Th' Intent propos'd, that Licence is a Rule.

r. 35–36 n. 62

daar het tog [...] *vrugt*: Brumoy, *Théâtre des Grecs*, dl. 2, blz. 449. Brumoy schrijft hier: ‘Euripide change dans cette Scène la mesure du vers, aussi-bien que dans la VII. & VIII. du même Acte, & quand dans tous les Choeurs. La cadence qu’il prend ici est plus courte, plus vive, & plus propre à exprimer la douleur. J’ai tâché d’y ajuster mes expressions, autant qu’il m’a été possible.’ Het betreft een noot bij Euripides, *Iphigénie en Aulide*, acte 5, scène 4.

Ossian, *Fingal*, boek 5 (*Works*, dl. 1, blz. 91). Macpherson merkt hier op: 'The beginning of this book, in the original, is one of the most beautiful parts of the poem. The versification is regular and full, and agrees very well with the sedate character of Connal. – No poet had adapted the cadence of his verse more to the temper of the speaker, than Ossian has done. It is more than probable that the whole poem was originally designed tot be sung to the harp, as the versification is so various, and so much suited to the different passions of the human mind.' Zie ook de toelichting bij dl. 1, blz. 64 (poëtische taal) en 23 (*Inleiding bij Riedel*).

Schlegel, *Herrn Abbt Batteux [...] Einschränkung*, dl. 2, blz. 484 ('Von der Harmonie des Verses'). Schlegel haalt een gedicht van Hagedorn aan waarin deze de prosodische *harmonie* heeft vormgegeven. In dit stuk citeert Schlegel uitvoerig uit de Duitse dichters, vooral uit Klopstock en Cramer. Zie ook de toelichting bij n. 46.

blz. 94

r. 10–12.

gelijk Juffr. WOLFF [...] *veranderen*: Wolff-Bekker, *Walcheren*. In het lierdicht *Walcheren* (1769) heeft de schrijfster regels van verschillende lengte en verschillende metra bij elkaar gebracht. De hoofdlijn van het gedicht bestaat uit beschrijvende passages waarin de nadruk ligt op de sfeertekening, hetgeen soms verlevendigd wordt door dialogen. De versvorm bestaat hier uit een trocheïsch metrum van vier versvoeten. De schets van het Walcherse leven wordt onderbroken door intermezzo's die meer historisch-beschrijvend zijn. Deze worden gepresenteerd in alexandrijnen, soms ook binnen een strofe afgewisseld met twee-, drie- of viervoetige jamben. De wisselingen in metrum en lengte van de versregel vallen samen met wisselingen in het karakter van de beschrijving.

blz. 95

r. 32

Pope, *Essay on Criticism*, vs. 149 (*Works*, dl. 1, blz. 92; Twickenham ed. *Poems*, dl. 1, blz. 256). Zie de toelichting bij blz. 93, r. 25–26.

r. 36–38 n. 63

Vondel, *Aenleidinge (Poëzy)*, blz. [3]). De geciteerde regel volgt op de zin: 'Vaerzen willen gaerne vriendelijck en zuiver zijn: want de Zanggoddinnen zijn maeghden, aen wie vriendelijkheid en zuiverheit betaemt.'

blz. 96

r. 10–11 n. 64

VONDELS [...] *schikken*: Vondel, *Aenleidinge (Poëzy)*, blz. [4]). De volledige passage luidt: 'Om dan opgeblazenheit en kreupelheit te vermijden, zal men niet plat op d'aerde vallen, en in het stof kruipen, nocte doorgaens al te snel zonder noot aenjagen, maer op zijn pas voortdraven, en wel let-

ten waer men rijzen, waer men wenden en keeren moet; *en gelijk een goet muzikant, den toon naer den aert der zaeke weet te schicken*, dan laegh, dan middelbaer, dan hooger. Zommigen heffen hoogh op, en laten het uit onvermoogen laegh vallen. Een goet zangmeester kent sijne stem, en spant de keel niet uit hare kracht. Lichtvaerdige dertelheit, zotte pracht, en onvoegelijke overdaet is geen cieraet, dat een gezond oordeel vergenoeght. Elk ding wil met zijn eige maniere van spreken uitgebeelt, en niet al te verre gezocht worden' [curs. JdM].

MELODIE

Onder *melodie* verstaat Van Alphen een zodanige rangschikking van versvoeten en lettergrepen dat het resultaat aangenaam is om naar te luisteren. Het stuk over *melodie* beweegt zich dan ook op een meer verstechnisch niveau. Hier komt de auteur vooral te spreken over het gebruik van het metrum en – wat de basis daarvoor vormt – de aard en de mogelijke verbetering van de Nederlandse prosodie. Op grond van een vergelijking van fragmenten uit de poëzie van geheel verschillende Nederlandse auteurs concludeert hij dat deze niet nauwkeurig genoeg bepaald is en dat er evenmin eenduidigheid bestaat over de toepassing van de Nederlandse prosodie.

De prosodie van de Germaanse talen onderscheidt zich van de Griekse en Latijnse prosodie doordat we in de Germaanse talen te maken hebben met een natuurlijke klemtoon op woorden, waardoor deze zich minder gemakkelijk laten scanderen. De prosodie in de Griekse en Latijnse talen is bovendien gebaseerd op de kwantiteit van de lettergrepen: een 'lange' lettergreep is dan twee keer zo lang als een 'korte'. In de Germaanse prosodie ligt dat wat gecompliceerder: daar spreekt men van beklemtoonde en onbeklemtoonde lettergrepen – en dat is een wezenlijk verschil. De Oud-Germaanse talen kenden dan ook een 'heffingsvers', dat wil zeggen dat het aantal 'heffingen' per versregel vastligt, waar volgens de klassieke prosodie het aantal lettergrepen vastligt (syllabotonisch vers). In de loop van de zeventiende eeuw heeft het syllabotonische vers de overhand gekregen, hoewel we bij Hooft nog wel van 'heffingsverzen' zouden kunnen spreken – zoals Van Alphen aantoont (vgl. bijvoorbeeld Kossmann, *Nederlandsch versrythme*; Bronzwaer, *Lessen in lyriek*).

De Westerse metriek gaat terug op de klassieke metra en de rangschikking daarvan in vier (tetrameter), vijf (pentameter) of zes versvoeten (hexameter). De meest voorkomende metra zijn:

jambe:	kort – lang	˘ –
trochee:	lang – kort	– ˘
pyrrichius:	kort – kort	˘ ˘
spondee:	lang – lang	– –
anapest:	kort – kort – lang	˘ ˘ –
dactylus:	lang – kort – kort	– ˘ ˘
amphibrachys:	kort – lang – kort	˘ – ˘
amphimacer:	lang – kort – lang	– ˘ –

Behalve de inpassing van versvoeten in woorden die van nature een klemtoon hebben op een vaste plaats, is er nog een specifiek probleem in de Nederlandse prosodie. Dat zijn de veel voorkomende *ancipites* – letter-

grepen die niet zonder meer kort of lang genoemd kunnen worden en daarom naar willekeur kort of lang worden gescandeerd. Dit hangt samen met het feit dat de Nederlandse taal in vergelijking met andere talen veel éénlettergrepige woorden kent. De ‘onbestemdheid’ van de Nederlandse prosodie – zoals Van Alphen het noemt – laat zich in de ‘gewone voetmaten’, de jambe en de trochee, oplossen door ter afwisseling een spondee of een pyrrichius te gebruiken (al worden er daardoor nog meer *ancipites* in het leven geroepen). In dichtregels met versvoeten die bestaan uit drie lettergrepen en vooral in de klassieke metra, is die vrijheid minder groot. Deze vragen een exactere fundering van de prosodie. Op grond van een vergelijking van de dichterlijke praktijk met de voorschriften uit de oudere Nederlandse grammatica’s formuleert Van Alphen ten slotte nieuwe richtlijnen op het punt van de Nederlandse prosodie.

blz. 97

r. 5 n. 65

Huisinga Bakker, *Beschouwing (Werken van de Maetschappij)*, dl. 5, blz. 85–130. Als voorbeelden van dichters die melodische verzen vervaardigden noemt de auteur vooral Hooft, Vondel en Cats. Zie ook de toelichting bij n. 25.

r. 30 n. 66

Marmontel, *Poétique*, dl. 1, blz. 237–242 (hfdst. 6, ‘De l’harmonie du style’; geheel blz. 202–261). Marmontel werpt de vraag op of er in de Franse taal wel sprake is van een duidelijke prosodie. Hij meent dat de moderne talen inderdaad een minder exacte prosodie hebben dan de klassieke, echter hij constateert tegelijkertijd dat de Franse taal zich kan aanpassen aan de eis van exactheid. Marmontel geeft geen strikte voorschriften op dit punt, maar hij verwijst de lezer vooral naar het gehoor. Marmontel benadrukt (net als Kames) dat de moderne talen veel lettergrepen kennen die zowel kort als lang kunnen worden gescandeerd. Hij ziet dit als kenmerkend voor het onderscheid tussen de exacte klassieke prosodie en de contemporaine. Zie ook de toelichting bij Kames hieronder en de toelichting bij n. 103.

Bibliotheq. Britann.: Bibliothèque britannique, dl. x, 2 (1738), blz. 400–413. Van Alphen verwijst hier naar een besprekingsartikel van een Engelstalig werk, getiteld: *An Introduction of the Ancient Grec and Latin Measures into British Poetry*. In dit werk wordt betoogd dat de Engelse taal geschikt is voor de klassieke metra. De Engelse auteur heeft de klassieke regels voor de prosodie gevolgd. Als een van de velen benadrukt de recensent dat de modernen een accentvers kennen en dat zij dus niet van klemtoon kunnen veranderen, wanneer het metrum dit vraagt. Op blz. 407–408 parafraseert de recensent de richtlijnen voor de prosodie van de Engelse auteur.

Kames, *Elements*, dl. 2, hfdst. 18–4, blz. 368–481; vooral blz. 398–402. Kames behandelt de versificatie als een van de aspecten die bijdragen aan

de schoonheid en de expressie van de taal. Ook Kames constateert dat de kwantiteit van de lettergrepen in het Engels niet vastligt, in tegenstelling tot de klassieke talen. De Engelse taal kent relatief veel lettergrepen waarvan de kwantiteit niet duidelijk is en ze heeft bovendien veel woorden die uit meer dan drie lettergrepen bestaan; de laatste laten zich moeilijk inpassen in het metrum en verzwakken daardoor de *melodie* van het vers. Uit de vele literaire voorbeelden die hij citeert, leidt hij enkele algemene richtlijnen af. Zie ook de toelichting bij n. 103.

Sulzer, *Allgemeine Theorie*, dl. 2, blz. 928–929 ('Prosodie'). Over de Duitse prosodie merkt Sulzer op: 'So einfach scheint unsere Prosodie nicht zu seyn; denn sie scheint ihre Elemente nicht blos von der Geltung, sondern auch von dem Accent oder dem Nachdruck herzunehmen' (blz. 928). De auteur constateert dat de Duitse prosodie nog een theoretische fundering zou moeten krijgen.

blz. 98

r. 3

incipites: twijfelachtige (lettergrepen); zie ook de toelichting op blz. 134–135.

r. 9–13 n. 67

de Schrijvers [...] *echter Twe-spraak*, blz. 45–51, 'Van de Maatklanck ende uyspraak'; het citaat staat op blz. 45. De woorden 'namelijk de quantiteit' zijn door Van Alphen toegevoegd.

r. 17–20

dat men [...] *hebben*: vgl. *Twe-spraak*, blz. 46: 'doch dunckt my datmen meer na den aard van onze spraack als na den voet der Latynisten moet te werck ghaan: mits wy door de menichte der eensilbighe grondwoorden zeer veel langhe silben hebben'. De auteur onderscheidt lange lettergrepen, korte en 'twyfelinghen' (blz. 45).

r. 20–22

en dat [...] *maken*: vgl. *Twe-spraak*, blz. 49: 'het ghebruyck zal metter tyd hier af reghels maken: dat dubbele klinckers twe-klancken ja veel me-klinkers langhe silben maken is ontwyfelyck'.

r. 25–26 n. 68

Moonen, *Nederduitsche spraekkunst*, blz. 24–30. Moonen geeft in zijn grammatica strikte regels voor de uitspraak. Van Alphen haalt enkele van deze voorschriften aan (zie hiervoor onder andere n. 106).

r. 27–28 n. 69

Séwel, *Nederduytsche spraekkonst*, blz. 395–428. Séwel is minder strikt in zijn voorschriften dan Moonen. De opmerking dat men zijn gehoor moet volgen, heeft betrekking op de uitspraak van woorden van drie of meer let-

tergrepen: 'men moet in 't maaken van Vaerzen naauwkeurig met het oor te raade gaan, en alle hardigheyd vermyden' (blz. 396).

r. 26 n. 70

Verwer, *Linguae belgicae idea*, blz. 68–72. Verwer volgt de klassieke voorschriften, maar onderschrijft tevens dat Nederlandse woorden een vaste klemtoon hebben, en dat de Nederlandse taal in meerlettergrepige woorden een afwisseling kent van beklemtoonde en onbeklemtoonde lettergrepen.

r. 31–32 n. 71

Nederduitsche dichtkunde, blz. 2–11, 'Van de klankmaat'. Behalve over prosodie spreekt de schrijver uitvoerig over andere kwesties, waaronder de bruikbaarheid van de klassieke metra in de Nederlandse taal en de verbinding van het metrum met de inhoud van het gedicht. De auteur is waarschijnlijk A. Schrage (zie hiervoor Kossmann, *Nederlandsch versrythme*, blz. 77).

blz. 99

r. 6

Vondel, *Palamedes*, IV (*Treurspelen*, dl. 2, blz. 61; *Werken* WB-ed., dl. 2, vs. 1601 (volgens de WB-ed.: 'En door des veldheers heup, kreegh steun van stegelreep')).

r. 8

Vondel, *Palamedes*, III (*Treurspelen*, dl. 2, blz. 55; *Werken* WB-ed., dl. 2, vs. 1406).

r. 10

Hoogvliet, *Abraham*, blz. 36.

r. 18–32

Onze gewoone voetmaten [...] pijrrichius: zie voor een overzicht van de versvoeten de inleidende toelichting op blz. 134.

r. 36–37 n. 72

Vondel, *Palamedes*, II (*Treurspelen*, dl. 2, blz. 26).

blz. 100

r. 1–6 n. 73

Vondel, *Palamedes*, II en III (*Treurspelen*, dl. 2, blz. 27, 28, 29, 29, 38; *Werken* WB-ed., dl. 2, vs. 473, 535, 552, 839).

r. 7–8 n. 74

Onjuiste verwijzing. Hoogvliet, *Abraham*, blz. 36: 'Doch, opdat hy de hant niet sla aan Abrams leven.'

r. 10–11 n. 75

Vondel, *Palamedes*, II (*Treurspelen*, dl. 2, blz. 27; *Werken* WB-ed., dl. 2, vs. 484).

- r. 12–15 n. 76
Vondel, *Palamedes*, II (*Treurspelen*, dl. 2, blz. 29, 30, 31; *Werken* WB-ed., dl. 2, vs. 540, 576, 587).
- r. 16–17 n. 77
Hoogvliet, *Abraham*, blz. 36: ‘Met harde plagen, en hem stuiten in zyn’
waan.’
- r. 18–19 n. 78
Hoogvliet, *Abraham*, blz. 37.
- r. 20–21 n. 79
Feitama, *Alzire* (*Nagelaten dichtwerken*, blz. 189).
- r. 23–24 n. 80
Poot, *Gedichten*, dl. 1, blz. 51.
- r. 26–30 n. 81
Onjuiste verwijzing. Vondel, *Palamedes*, II en III (*Treurspelen*, dl. 2, blz. 27, 28, 28, 36; *Werken* WB-ed., dl. 2, vs. 477, 488, 504, 753).
- blz. 101 r. 1–2 n. 82
Feitama, *Alzire* (*Nagelaten dichtwerken*, blz. 166).
- r. 3–4 n. 83
Feitama, *Alzire* (*Nagelaten dichtwerken*, blz. 175).
- r. 7–10 n. 84
Poot, *Gedichten*, dl. 1, blz. 138, 139, 141.
- r. 11–14 n. 85
Poot, *Gedichten*, dl. 1, blz. 159, 159, 160.
- r. 18–19 n. 86
Vondel, *Palamedes*, II (*Treurspelen*, dl. 2, blz. 22; *Werken* WB-ed., dl. 2, vs. 300).
- r. 20–23 n. 87
Feitama, *Alzire* (*Nagelaten dichtwerken*, blz. 159 (r. 1 en 2 van het citaat), 191).
- r. 25–27 n. 88
Vondel, *Palamedes*, II (*Treurspelen*, dl. 2, blz. 25, 26; *Werken* WB-ed., dl. 2, vs. 399, 420).
- r. 28–30 n. 89
Feitama, *Alzire* (*Nagelaten dichtwerken*, blz. 161, 189).
- blz. 102 r. 1–2 n. 90
Vondel, *Gysbrecht*, II (*Treurspelen*, dl. 2, blz. 27; *Werken* WB-ed., dl. 3, vs. 590).

- r. 4–6 n. 91
Vondel, *Palamedes*, II (*Treurspelen*, dl. 2, blz. 26, 24; *Werken* WB-ed., dl. 2, vs. 420, 361).
- r. 7–8 n. 92
Vondel, *Gysbrecht*, II (*Treurspelen*, dl. 2, blz. 28; *Werken* WB-ed., dl. 3, vs. 606).
- r. 9–10 n. 93
Feitama, *Alzire* (*Nagelaten dichtwerken*, blz. 188).
- r. 12–13 n. 94
Vondel, *Gysbrecht*, III (*Treurspelen*, dl. 2, blz. 32, 33; *Werken* WB-ed., dl. 3, vs. 764, 769).
- r. 14–16 n. 95
Feitama, *Alzire* (*Nagelaten dichtwerken*, blz. 195; de tweede regel van het citaat luidt hier: ‘Alzire wenscht, met drift [...]’).
- r. 18–19 n. 96
Vondel, *Gysbrecht*, III (*Treurspelen*, dl. 2, blz. 34; *Werken* WB-ed., dl. 3, vs. 839).
- r. 20–21 n. 97
Feitama, *Alzire* (*Nagelaten dichtwerken*, blz. 202).
- r. 23–26 n. 98
Vondel, *Gysbrecht*, II (*Treurspelen*, dl. 2, blz. 31; *Werken* WB-ed., dl. 3, vs. 705, 728).
- blz. 103 r. 4–12 n. 99
r. 4–5: Higt/Huisinga Bakker, *Lentezang*, blz. 5.
r. 6–7: Idem, blz. 7. De regel luidt als geheel: ‘Rydt, langs ’t vlakke zout, niet sneller, op zyn wufte waterraën.’
r. 8–9: Idem, blz. 9.
r. 10–12: Idem, blz. 11.
Vgl. ook de toelichting bij dl. 1, blz. 84, n. 47.
- r. 13–16 n. 100
Poot, *Gedichten*, dl. 1, blz. 122, 122, 123, 124. De tweede regel van het citaat luidt: ‘Wech met [...] festoen.’
- blz. 104 r. 5
Feitama, *Alzire* (*Nagelaten dichtwerken*, blz. 202).
- blz. 105 r. 13–18 n. 102
Hooft, *Zangen* (*Mengelwerken*, blz. 650–651; *Lyrische poëzie*, dl. 1, blz. 445).

- r. 26–29
Hooft, *Zangen* (*Mengelwerken*, blz. 651; *Lyrische poëzie*, dl. 1, blz. 446).
- r. 34–36
Hooft, *Zangen* (*Mengelwerken*, blz. 650, 650, 651; *Lyrische poëzie*, dl. 1, blz. 445, 446).
- blz. 106 r. 7–8
Hooft, *Zangen* (*Mengelwerken*, blz. 651; *Lyrische poëzie*, dl. 1, blz. 446).
- r. 9–10
tribrachys: klassieke versvoet, alleen gebruikt in combinatie met andere (kort-kort-kort).
molossus: klassieke versvoet, alleen gebruikt in combinatie met andere (lang-lang-lang).
- r. 35–39
de Proeve van HUIGENS [...] *zijn*: Huygens, *Koren-bloemen*, dl. 1, blz. 491–492 (boek VIII, *Mengelingh*); *Gedichten*, dl. 2, blz. 163). Het bedoelde vers is: ‘Begonnen Ontschuldinge aen den Heere Hooft, tot een proeve van Gemeten Onrijm’ en het daaropvolgende ‘Ander Proeve’ (*Gedichten*, dl. 1, blz. 302–303).
- r. 38
Huygens, *Koren-bloemen*, dl. 1, blz. 491 (‘Begonnen Ontschuldinge’); *Gedichten*, dl. 2, blz. 163.
- r. 39
Huygens, *Koren-bloemen*, dl. 1, blz. 492 (‘Ander Proeve’); *Gedichten*, dl. 1, blz. 302.
- blz. 107 r. 2–3
Huygens, *Koren-bloemen*, dl. 1, blz. 491 (‘Begonnen Ontschuldinge’); *Gedichten*, dl. 2, blz. 163. In het origineel begint de eerst geciteerde regel met de woorden: ‘Die mette vallende sucht’.
- r. 7
Huygens, *Koren-bloemen*, dl. 1, blz. 491 (‘Begonnen Ontschuldinge’); *Gedichten*, dl. 2, blz. 163.
- r. 9
idem.
- r. 23–26 n. 103
dat wij [...] volgen: d’Olivet, *Traité*, blz. 36–42, 74. d’Olivet: ‘Qui voudra se

donner la peine de combiner les observations faites ci-dessus, reconnoîtra que notre langue a ses principes, dont l'uniformité ne sauroit être l'effet du caprice, ni du hazard. [...] On verra clairement par-là, que nous pourrions nous faire des Règles de quantité aussi sûres, & réduites à un aussi petit nombre, que celles du Grec & du Latin' (blz. 74).

Marmontel, *Poétique*, dl. 1, blz. 238–239 (hfdst. 6, 'De l'harmonie du style'). Hij geeft hier een parafrase van de uitspraken van d'Olivet. Marmontel: 'L'auteur de l'excellent *Traité de la Prosodie Française*, après avoir observé qu'il y a des brèves plus brèves, des longues plus longues, & une infinité de douteuses, finit par décider que tout se réduit à la brève & à la longue: en effet, tout ce que l'oreille exige, c'est la précision de ces deux mesures; & si dans le langage familier leur quantité relative n'est pas complète, c'est à l'Acteur, c'est au Lecteur d'y suppléer en récitant. Les Latins avoient comme nous des longues plus longues, des brèves plus brèves, au rapport de Quintilien; & les Poètes ne laissoient pas de leur attribuer une valeur égale. [...] Je suppose donc avec M. l'Abbé d'Olivet, tous nos tems syllabiques réduits à la valeur de la longue & de la brève; nous voilà en état de donner à nos vers une mesure exacte & des nombres réguliers.' Zie ook de toelichting bij n. 66. Het hierop volgende hoofdstuk uit de *Poétique* bevat een meer technische uitwerking van metriek en rijm ('Mécanisme du vers', blz. 261–316).

Kames, *Elements*, dl. 2, hfdst. 18–4, blz. 398–399; geheel blz. 368–481. Kames merkt aan: 'With regard to quantity, it is unnecessary to mention a second time, that the quantities employ'd in verse are but two, the one double of the other; that every syllable is reducible to one or other of these standards.' Hij schrijft dat de Engelse prosodie wordt gehinderd door de vele *ancipites* en door het natuurlijke accent van de woorden. Daaruit concludeert hij dat 'the melody of English verse must depend less on quantity, than upon other circumstances: in which it differs widely from Latin verse, where every syllable having but one sound, strikes the ear constantly with its accustomed impression; and a reader must be delighted to find a number of such syllables, disposed so artfully as to raise a lively sense of melody. Syllables variable in quantity cannot possess this power.' Over het accent spreekt Kames vooral op blz. 430–436. Zie ook de toelichting bij n. 66.

Neue Bibliothek, dl. 10 (1770), blz. 77: 'In einer Sprache wie die unsrige, wo Accent und Quantität jede für sich wirken, doch der erste stärker ist; da giebt es nicht blosz einen Unterschied zwischen langen und kurzen, sondern auch zwischen langen und längern, zwischen kurzen und kürzern Sylben. Und dieser Unterschied ist bei uns sehr merklich.' Dit is een uitweiding bij een recensie van Ramlers vertaling van de *Oden* van Horatius.

- blz. 108 r. 11–13 n. 104
GESNER [...] *uitspreken*: Gessner, *Primae lineae isagoges*, dl. 1, blz. 237–238. Gessner merkt aan dat bij de Grieken en de Romeinen door de voordracht impliciet de norm voor de uitspraak werd gesteld, terwijl de dichters de grammaticale leerstof leverden voor de jeugd.
- blz. 109 r. 4–9 n. 105
Nederduitsche dichtkunde, blz. 8.
r. 16–17 n. 106
Moonen, *Nederduitsche spraekkunst*, blz. 26.
Nederduitsche dichtkunde, blz. 7.
- blz. 110 r. 2
aangeh.: aangehaalde.
r. 32–42 n. 107
Nederduitsche dichtkunde, blz. 3.
De passage vanaf r. 37 ('Bij nadere overweging [...]') tot het einde van n. 107 is overgenomen uit de aanvullingen in de oorspronkelijke lijst met errata.
- blz. 111 r. 34
δεικτικὸς: aanwijzend voornaamwoord.
- blz. 112 r. 14–15
Hooft, *Zangen* (*Mengelwerken*, blz. 651; *Lyrische poëzie*, dl. 1, blz. 446). Zie ook de toelichting bij dl. 1, blz. 105 en 106.
r. 17–22
Hooft, *Mengelwerken*, blz. 63; *Lyrische poëzie*, dl. 1, blz. 50.
r. 24
Zie de toelichting bij dl. 1, blz. 106, r. 38.
r. 26–27
Schutte, *Stichtelijke Gezangen*, dl. 2, blz. 36.

RIJMLOZE POËZIE

In het intermezzo over rijmloze poëzie laat Van Alphen de theorie aansluiten bij de actuele praktijk. Het was in het buitenland, vooral in Engeland en in Duitsland, gebruikelijk geworden rijmloze poëzie te schrijven. Niet zelden – zoals bij Klopstock en de dichters van de *Göttinger Hainbund* – gebeurde dit in navolging van de klassieke poëzie en zocht men in de oriëntatie op de klassieken nieuwe expressiemogelijkheden. Van Alphen stelt zich de vraag of het invoeren van rijmloze verzen kan bijdragen aan de verbetering van de Nederlandse poëzie. Daarbij gaat hij niet zo ver dat hij het rijm afkeurt, maar hij onderzoekt of het rijm ook werkelijk een noodzakelijk bestanddeel is van de Nederlandse poëzie, of er niet bepaalde soorten gedichten en metra zijn die beter tot hun recht komen in rijmloze verzen dan in rijmende, ondanks de onvolmaaktheid van onze prosodie. Van Alphen meent dat de dichter die in zijn verzen *harmonie* en *melodie* nastreeft op de manier zoals hij dit in de voorgaande stukken heeft omschreven, niet gehouden is aan het rijm.

Teneinde zijn opvatting te staven, laat hij voor- en tegenstanders van het rijm aan het woord, zowel Nederlandse als buitenlandse. Deze uitspraken laat hij voorafgaan door een opsomming van auteurs die eerder al rijmloze verzen hadden geschreven. Zo verwijst hij naar dichters als Milton, Young, Thomson, Klopstock en Uz. De Nederlandse dichters – de voorbeelden dateren meest uit de zeventiende eeuw – waren het minst succesvol met hun rijmloze verzen. De Engelsen staan in het algemeen heel positief tegenover rijmloze poëzie, de Fransen daarentegen menen dat hun taal zich daar niet voor leent, de Nederlanders zijn nogal verdeeld.

Van Alphen onderzoekt vervolgens wat de voor- en de nadelen zijn van het rijm en daarin brengt hij argumenten naar voren die we in de hiervóór genoemde bronnen terugvinden. Als eerste beschouwt hij de voordelen. Die bestaan hierin dat wij er plezier aan beleven dat de dichter de specifieke moeilijkheid van het rijm overwonnen heeft; dat het rijm een gebrekkige cadans of ‘prosaische uitdrukkingen’ kan compenseren; dat de herhaling van de klank een koppeling van denkbeelden tot stand brengt en zodoende een bestaande samenhang kan versterken; en als laatste dat de herhaling van klanken net als in de muziek een weldadig effect heeft.

De nadelen van het rijm krijgen hier de meeste aandacht. Volgens Van Alphen is het rijm niet natuurlijk, belemmert het een goede opbouw van de inhoud, voegt het soms niet-samenhangende denkbeelden bij elkaar en heeft het vaak een ongunstige invloed op ‘het treffende der gedachten’. De onnatuurlijkheid wrekt zich nog het meest bij monologen in toneelstukken. In monologen is het immers het personage dat spreekt en niet de dichter en hoe kan iemand die aangedaan is in rijmende verzen spreken? Het

laatste bezwaar tegen het rijm – dat de zeggingskracht en de emotionele geladenheid erdoor verzwakt wordt – speelt vooral een rol bij de Ode.

Hij komt tot de conclusie dat het rijm niet op zijn plaats is in verzen waarin de dichter niet zelf spreekt of waar de samenvoeging van denkbeelden (die door het rijm wordt veroorzaakt) onnatuurlijk is, en in die gedichten die in de verheven stijl gesteld zijn, vooral daar waar de ‘numerus poeticus’ sterk genoeg is. En hij vindt dat het rijm juist aangewend moet worden in gedichten die in de laagste stijl zijn getoonzet, in lichtvoetige en ‘schertsende’ verzen en in gedichten waarin het metrum te eentonig is (vooropgesteld dat het rijm hierin niet onnatuurlijk of ongepast zou zijn). Vgl. ook Kossmann, *Nederlandsch versrythme*, blz. 75–80.

blz. 115

r. 28–29 n. 108

Van Engelen, *Antwoord* (*Werken van de Maetschappy*, dl. 4, blz. 105–117). Ter verdediging van het rijm schrijft Van Engelen: ‘wel verre dat zy eenen waaren Digter nadeel zou doen, schijnt dezelve in tegendeel zyne drift te vermeerderen, zijn geest door ’t overwinnen der moeilijkheden te verwarmen, zijn Enthusiasmus te verhoogen en hem voor één denkbeeld, dat hy moet laten slippen, veel andere schoonere gedagten, en sterkere uitdrukkingen, te verschaffen’ (dl. 4, blz. 116). Zie ook de toelichting hierna.

r. 29 n. 109

Huisinga Bakker, *Beschouwing* (*Werken van de Maetschappy*, dl. 5, blz. 118–121). Volgens deze schrijver behoort het rijm tot onze nationale smaak en hij keert zich dan ook tegen Goddaeus die de rijmloze Griekse en Latijnse poëzie aanbeveelt als navolgenswaardig. Hij beschouwt de rijmloze gedichten die Goddaeus hier in stelling brengt, als incidenten. Zie voor Goddaeus de toelichting bij n. 132. Zie ook de toelichting hierna.

blz. 116

r. 4–12

De nationale smaak [...] ouden: ontleend aan Huisinga Bakker, *Beschouwing* (*Werken van de Maetschappy*, dl. 5, blz. 120–121). Huisinga Bakker: ‘het algemeen gebruik beslist den smaak. By ons is het een Nationaele smaak geworden, en ook gebleeven; wat zeg ik? by ons: by de Franschen en Engelschen, waer men zulke Hoofdmannen in de Dichtkunst gevonden heeft, vindt het rijmelooze geene of weinige begunstigers: hebben CORNEILLE, RASINE, BOILEAU en anderen ooit getoond dat ze ’er trek toe hadden! heeft POPE, die groote meester in de bevallige verskunde, sommigen zijner Landsluiden smaak in hunne zo genoemde *Blanck verses* willen navolgen? Heeft onze VONDEL zig niet bestendig aen het rijm gehouden? De Duitschers, tegenwoordig, willen, schijnt het, dat pad op; maer welke volken hen natreeden zullen, moet de tijd leeren. Ik ben met dit alles geen vij-

and van onderneemingen, die onze tael en versbouwkunde konden uitbreiden; doch ik denk dat de *Prosodie* van ons Nederduitsch nog tot zekerer en vaster regels gebragt moet worden, eer men gelukkig genoeg in den trant der Grieken en Latijnen Hollandsche versen zal kunnen schrijven; en als wy tot die volmaektere prosodiekennis zullen gekomen zijn, dan zal 'er nog een gewigtiger hindernis, zo 't my toeschijnt, uit den weg moeten geruimd worden, de *transpositie* of willekeurige plaetzing der woorden; want zonder die vryheid, meen ik, dat de Romeinsche dichters zelve hunne maat en tranten bezwaerlijk zouden hebben kunnen vinden.'

r. 13–19

Het rijm [...] hebben: ontleend aan Van Engelen, *Antwoord* (*Werken van de Maetschappy*, dl. 4, blz. 114–116). Van Alphen citeert vrijwel letterlijk uit deze passage. De volgorde van de zinnen heeft hij veranderd. Van Engelen: '[...] Maat en Rijm onder de algemeene, bedoelingen van onze, van alle moderne, digtkonst behooren; Gelijk daarom ook alle Volkeren in Europa, Asia, en Afrika, sinds veele eeuwen, dit vereischte, als met eenpaarige stemmen, vastgesteld, en *dit vermaak, hen door de natuur zelve aangeboden, geenzins van de hand geweezen hebben, gelijk eene gebrekkige Philosophie ons in deze Eeuw onvoorzig raadt te doen*' (dl. 4, blz. 115–116; curs. JdM). Op de daaraan voorafgaande bladzijde schrijft Van Engelen dat de alexandrijn zich moeilijk laat inpassen in rijmloze verzen, omdat deze niet op een onbeklemtoonde, maar op een beklemtoonde lettergreep moet eindigen. Van Engelen: "Men kieze dan rymelooze, of blanke, verzen!" Deze hebben, behalven ons onvolkomener Metrum, nog een ander nadeel in onze hedendaagsche talen; *Zy breeken, voornaamelijk in de Alexandrijnsche verzen, de rolling geduurig af; zonder dat die schok ergens door verholpen wordt*; Het zouden alle staande regels moeten zijn, zo zy ooit met goeden uitslag gebezigd konden worden, maar dan zouden zy den Digter onder meer dwang leggen dan het tegenwoordige Rijm [...]' (dl. 4, blz. 114–115; curs. JdM). Enkele regels verder schrijft hij: 'De Grieken en Romeinen derhalven konden en moesten, het Rijm, maar zy konden het Metrum niet ontbeeren, en *ny hebben het een en ander noodig om onze Poësie te behouden: Andere volkeren, by voorbeeld de Franschen en Engelschen, hebben het rijm nog meer nodig*' (dl. 4, blz. 115; curs. JdM).

r. 14

gebrekkige filosofie: verkeerde redenering.

r. 20–24

den oorsprong van het rijm [...] verder: vgl. Hurd, *Q. Horatii Flacci Epistolae*, dl. 2, blz. 155 (*On the Idea of Universal Poetry*): 'Critics and antiquaries have been solicitous to find out who were the inventors of rhyme, which some fetch from the Monks, some from the Goths, and others from the Arabians: whereas, the truth seems to be, that *rhyme* [...] is the dictate of nature.'

r. 23

Scalden: IJslandse barden.

r. 24-25 n. 110

Velazquez, *Geschiede*, blz. 273: 'Der Ursprung unsers Reims ist eben so zweifelhaft, wie in der Poesie der übrigen neuern Sprachen.' In het vervolg presenteert Velazquez de verklaringen die daar in de verschillende landen voor worden gegeven. In Italië zocht men de oorsprong van het rijm bij de Provençaalse troubadours, anderen dachten aan de Skalden, de Gothen, de Arabieren, de Hebreëen of de Galliërs.

r. 25 n. 111

Niet gevonden.

r. 25-27 n. 112

Wagenaar, *Leeven*, blz. 120-121. Volgens Wagenaar gaat de Nederlandse poëzie terug op rijmvormen in het Frankisch, waarmee het Nederlands meer verwantschap heeft dan het Frans: '[...] wy het *Rym* niet verschuldigd zyn aan de Franschen [...]. Doch het *Frank-Duitsch* Rym is zekerlyk ouder, dan my eenig Nederduitsch of Hollandsch Digter bekend is [...]' (*Leeven*, blz. 121). Niettemin waren er al Franse dichters vóór Melis Stoke. Wagenaar suggereert dat het rijm in Frankrijk eerder tot ontwikkeling kwam doordat de Fransen gewoon waren hun verzen te zingen. Zie ook de toelichting bij blz. 8 n. 8.

blz. 117

r. 5

Anacreontische voetmaat: in de Anacreontische poëzie bestaat het metrum meestal uit drie of vier versvoeten, in de regel trocheeën of jamben. Type-rend ook is de afwisseling van twee- en drie-lettergrepige versvoeten als de spondee en de dactylus.

r. 16-19

dat bij de Franschen [...] vindt: Huisinga Bakker, *Beschouwing (Werken van de Maetschappy*, dl. 5, blz. 120). Zie ook de toelichting bij blz. 116.

r. 25-28

MILTON [...] *Paradijs verloren*: de twee complementerende (rijmende) gedichten *L'Allegro* en *Il Penseroso* dateren van 1631, *Paradise Lost* van 1667.

r. 30-31

GLOVER in *zijn Leonidas*: van diens epos *Leonidas* werd de eerste editie (in negen boeken) uitgebracht in 1737, gevolgd door een editie in twaalf boeken in 1770.

r. 31

WILKIE in *zijn Epigoniad*: van het epische gedicht *The Epigoniad* werd een eerste editie uitgegeven in 1753 en een tweede herziene editie in 1759 (met bijgevoegd *A Dream. In the manner of Spenser*).

r. 31–34

Wat YOUNG betreft [...] blanke verzen: *A Poem on the Last Day* (1713), *The Force of Religion, or Vanquish'd Love* (1714) en *Love of Fame, the Universal Passion, in seven characteristic Satires* (1725–1728). Met de toneelstukken doelt Van Alphen op: *Busirus, King of Egypt. A Tragedy* (1719), *The Revenge. A Tragedy* (1721), *The Brothers: a Tragedy* (1753). De *Night-thoughts* werden uitgegeven onder de titel *The Complaint: or Night-thoughts on Life, Death and Immortality* (1742–1746).

r. 38–41

Men vindt [...] geweest: tot de rijmende gedichten van Thomson behoren onder meer *Liberty* (1735–1736) en *The Castle of Indolence: an Allegorical Poem. Written in Imitation of Spenser* (1748). Rijmloos zijn behalve *The Seasons* (1726–1730), *A Poem sacred to the Memory of Sir Isaac Newton* (1727) en de toneelstukken *The Tragedy of Sophonisba* (1730), *Agamemnon* (1738), *Edward and Leonora* (1739), *Tancred and Sigismunde* (1745) en *Coriolanus* (1749).

blz. 118

r. 10–11

de beste dichters [...] bediend: Van Alphen is hier niet helemaal exact. De hier genoemde dichters schreven niet alleen rijmende verzen. Zo bevat Tasso's pastorale *Aminta* (1573) voor het merendeel *blank verse*.

r. 12–14

TRISSINO [...] *nagevolgd*: Trissino schreef in aansluiting bij de poetica van Aristoteles de eerste moderne tragedie, *Sofonisba* (1515). Zijn voornaamste werk is het epos *L'Italia liberata dai Goti* (1547), geschreven in navolging van Homerus. Beide werken zijn gesteld in rijmloze versregels en een op de klassieken geïnspireerde metriek. Met dit epos verwierf Trissino de meeste bekendheid.

r. 20–21 n. 113

Hooft, 'Rymelooze veirzen uit den Latijne van Heer C. Huigens Huwelyxhaater' (*Mengelwerken*, blz. 727–729; *Lyrische poëzie*, dl. 1, blz. 476–480).

r. 21–24 n. 114

Huygens, 'Uyt den Trouwen Herder van Battista Guarini' (*Koren-bloemen*, dl. 2, blz. 559–568; *Gedichten*, dl. 2, blz. 286–294). In de voorafgaande 'Voormaninge' introduceert Huygens zijn vertaling met enkele zinnen, waaronder de uitspraak die Van Alphen citeert ('als eerste Hoofdketter [...] staen').

Tot slot zegt hij: 'zijn de vertalingen van fraeye Schriften veel meer als schaduwen van schoone lichamen? ende zijn die niet menighmael de ongelijckste, de slimste [slechtste], de mismaeckteste' (*Koren-bloemen*, dl. 2, blz. 558; *Gedichten*, dl. 2, blz. 285).

r. 24–25

G. BRANDT [...] GODEÛS: zie de toelichting bij n. 129, 131, 132.

r. 34–35 n. 115

Mogelijk: Milton/Newton, *Paradise Lost*, dl. 1 (voorwerk, 'The verse', [blz. K2 verso]). Op deze plaats prijst Newton dit werk omdat het rijmloos is: 'rime being no necessary adjunct or true ornament of poem or good verse, in longer works especially, but the invention of a barbarous age, to set off wretched matter and lame meter [...]. This neglect then of rime so little is to be taken for a defect, though it may seem so perhaps to vulgar readers, that it rather is to be esteemed an example set, the first in English, of ancient liberty recovered to heroic poem, from the troublesome and modern bondage of riming.'

Mogelijk ook: Milton/Newton, *Paradise Lost*, dl. 1, blz. XII–XIII ('The Life of Milton'). Newton geeft een overzicht van vertalingen van *Paradise Lost*. Daarop vervolgt hij: 'So that by one means or other Milton is now considered as an English classic; and the *Paradise Lost* is generally esteemed the noblest and most sublime of modern poems, and equal at least to the best of the ancient; the honor of this country, and the envy and admiration of all others!'

r. 35 – blz. 119 r. 5 n. 116

Addison, *Spectator*, dl. 1, nr. 39, blz. 158. Addison spreekt op deze plaats over de tragedie, en in dit verband ook over het rijm. In aansluiting bij Aristoteles stelt hij: 'we may observe that men in ordinary Discourse very often speak *Iambicks*, without taking notice of it. We may make the same Observation of our *English* blank Verse, which often enters into common Discourse, though we do not attend to it, and is such a due Medium between Rhyme and Prose, that it seems wonderfully adapted to Tragedy. I am therefore very much offended when I see a Play in Rhyme; which is as absurd in *English*, as a Tragedy of *Hexameters* would have been in Greek or Latin. [...] I would however not debar the Poet from concluding his Tragedy, or, if he pleases every Act of it, with two or three couplets, which may have the same Effect as an Air in the Italian Opera after a long *Recitativo*, and give the Actor a graceful *Exit*.'

blz. 119 r. 5–11 n. 117

Addison, *Spectator*, dl. 4, nr. 285, blz. 141. Dit vertoog heeft als onderwerp

de taal in Miltons *Paradise Lost*. Addison maakt enkele algemene opmerkingen over het rijm en prijst in de eerste plaats de metrische variatie van Milton: 'This Redundancy of those several Ways of Speech [...] was the more proper for his use, because his Poem is written in blank Verse. Rhyme, without any other Assistance, throws the Language off from Prose, and very often makes an indifferent Phrase pass unregarded; but where the Verse is not built upon Rhymes, there Pomp of Sound, and Energy of Expression, are indispensably necessary to support the Stile, and keep it from falling into the flatness of Prose.'

Aansluitend daarop behandelt Addison de metrische vernieuwing van Milton en zijn veelvuldige gebruik van elisie: 'This, and some other innovations in the Measure of his Verse, has varied his Numbers in such a manner, as makes them incapable of fatiating the Ear, and cloying the Reader, which the same uniform Measure would certainly have done, and which the perpetual Returns of Rhyme never fail to do in long narrative Poems.'

r. 12–22

J. Warton, *Essay*, hfdst. 5, blz. 278–281. Het epos van Pope zou als onderwerp hebben de aankomst van Brutus in Engeland en de eerste grondvesten van de Britse monarchie. Warton meent dat Pope niet de geschikte persoon was voor het schrijven van een heldendicht: 'But shall I be pardoned for suspecting that Pope would not have succeeded in this design; that so DIDACTIC a genius would have been deficient in that SUBLIME and PATHETIC, which are the main nerves of the epopea [...]' (blz. 280). Het rijm zou dit nog verergerd hebben: 'Add to all this, that it was to have been written in rhyme; a circumstance, sufficient of itself alone to overwhelm and extinguish all enthusiasm, and produce endless tautologies and circumlocutions' (blz. 281).

r. 22 n. 118

Niet gevonden (de verwijzing is niet correct).

r. 25–27 n. 119

Webb, *Remarks*, blz. 27–28. De auteur stelt op deze plaats 'that blank verse has many advantages over rhyme; and that it leaves the poet infinitely more at large with respect to the sense, the sound and the expression'. Webb bespreekt in dit stuk de harmonie in de versificatie (wat door Van Alphen *melodie* wordt genoemd). Omwille van de variatie prefereert hij *blank verse* boven het rijm, omdat rijmende versregels immers een monotoon effect hebben. Vanuit het oogpunt van de expressie verwerpt hij het rijm, omdat dit de expressie overheerst: het suggereert gelijkheid terwijl de inhoud van het gezegde op die plaats juist verschil in klank zou rechtvaardigen.

r. 27 n. 120

Kames *Elements*, dl. 2, hfdst. 18–4, blz. 451–474. Kames ziet als het grote voordeel van *blank verse* dat hier geen noodzaak is om de uiteenzetting van de gedachte samen te laten vallen met de pauze die door het rijm wordt afgedwongen. Het leent zich bovendien meer voor inversie en het is muzikaler – de melodie strekt zich immers uit over een groter bereik en houdt niet op bij het rijmwoord. Kames vindt het rijm vooral ongeschikt in ‘great and elevated objects, which have a powerful influence’ en in stukken waarin het gevoel overheerst (blz. 468).

r. 28 n. 121

Priestley, *Lectures*, nr. 30, blz. 267–269. Priestley meent dat het rijm een extra charme verleent aan de poëzie, doordat het grotere eisen stelt aan de dichter. Voor zware emotionele onderwerpen is slechts het proza geschikt. Wanneer het gaat om emoties die minder aangrijpend zijn, ligt *blank verse* het meest voor de hand (‘In works of an intermediate nature, namely, such as moderately elevate and affect the mind, without wholly engrossing it, *blank verse* may be most suitable’, blz. 268). In stukken van een lichter karakter (‘those which are of a light and moderate nature’, blz. 269) geeft het rijm het plezier van het artificiële.

Priestley, *Lectures*, nr. 34, blz. 308. Hier brengt Priestley de rijmloze poëzie even ter sprake in verband met de harmonie van het metrum (‘harmony in verse’ – wat Van Alphen *melodie* noemt). Hij sluit dit stuk af met de constatering dat rijmloze poëzie dit voordeel heeft dat de gedachte niet wordt opgehouden door een pauze aan het einde van het couplet: ‘The chief advantage of blank verse, in point of harmony, is, that, not being divided into couplets, there is no necessity for, or expectation of a pause in the sense at the end of any particular verse; but the sense may be continued, without any interruption, to almost any length that is thought proper.’

r. 28

meer opzettelijk: uitgebreider, systematischer.

r. 34 n. 122 – blz. 120 r. 1

Hurd, *Q. Horatii Flacci Epistolae*, dl. 2, blz. 155–160 (*On the Idea of Universal Poetry*). Hurd is van mening dat het rijm in de Franse poëzie onmisbaar is, terwijl het in sommige andere talen, zoals het Engels en het Italiaans, de poëzie slechts verfraait. Over de Engelse poëzie oordeelt hij dat sommige soorten het rijm beter kunnen missen dan andere. Naar zijn mening zijn het epos en de lyrische poëzie niet volwaardig zonder het rijm. In dit verband merkt Hurd op dat ook Milton mooiere verzen geschreven zou hebben, wanneer deze zouden rijmen: ‘Milton, I know, it will be said, is an exception: But if we set aside some learned persons, who have suffered

themselves to be too easily prejudiced by their admiration of the Greek and Latin languages, and still more, perhaps, by the prevailing notion of the monkish or gothic original of rhymed verse, all other readers, if left to themselves, would, I dare say, be more delighted with this poet, if, besides his various pause, and measured quantity, he had enriched his numbers with *rhyme*' (blz. 158).

blz. 120

r. 1–4 n. 123

Young, *Conjectures*, blz. 60. De opmerkingen over *blank verse* maakt Young in een beschouwing over Popes Ilias-vertaling. Young vindt dat de vorm bij Pope zo weinig overeenstemt met het karakter van een heroïsch gedicht dat het een 'Achilles in petticoats' is, die hier tevoorschijn komt (blz. 59). Net als (de hiel van) Achilles, is de klassieke versbouw niet onsterfelijk gebleken. De term *blank verse* vindt hij ongelukkig: het suggereert ten onrechte een vermindering. Hij beschrijft het vervolgens als: 'verse unfallen, uncurs'd; verse reclaim'd, reinthron'd in the true *language of the Gods*; who never thunder'd, nor suffer'd their Homer to thunder, in Rhime' (blz. 60).

r. 8

wanneer [...] uitzondert: zie de toelichting bij n. 126.

r. 16–23 n. 124

Voltaire, *Poétique*, dl. 1, blz. 1–2. Van Alphen heeft enkele zinnen weggelaten uit deze passage, waaruit blijkt dat Voltaire hier niet alleen over het rijm spreekt, maar meer in het algemeen over de grotere Engelse vrijheid op het punt van de versificatie. Voltaire: 'cette heureuse liberté [...] en vers non rimés, d'allonger & sur-tout d'accourcir presque tous les mots, de faire enjamber les vers les uns sur les autres, & de créer, dans le besoin, des termes nouveaux qui sont toujours adoptés à Londres, lorsqu'ils sont sonores, intelligibles & nécessaires. [...], qu'un Anglais peut rendre en une seule ligne. L'Anglais dit tout ce qu'il veut, le Français ne dit que ce qu'il peut. L'un court dans une carrière vaste, & l'autre marche avec des entraves dans un chemin glissant & étroit' [curs. JdM].

r. 24–36 n. 125

DU BOS [...] *amenent*: Dubos, *Réflexions*, dl. 1, blz. 333–338. Van Alphen haalt de opvattingen van Dubos in omgekeerde volgorde aan.

Over de barbaarse oorsprong van het rijm spreekt Dubos op blz. 336–338. De regels 24–30 (*dat het rijm [...] geweest zijn*) zijn hieraan ontleend. Vgl. Dubos, blz. 338: 'La rime [...] doit donc son origine à la barbarie de nos Ancêtres' en blz. 337–338: '[...] quand ces Nations ce sont cultivées par une étude judicieuse de la langue Grecque & de la langue Latine, on a bien poli & rectifié ces usages, mais il n'a pas été possible de les changer entièrement [...]. Les tentatives que des Poètes sçavans ont faites en France de

tems en tems pour changer les regles de notre Poësie, & pour introduire l'usage des vers mesurez à la maniere de ceux des Grecs des Romains, n'ont pas eu de succès.'

De Franse auteur begint zijn betoog over het rijm met te stellen dat de voordelen niet opwegen tegen de nadelen: 'La nécessité de rimer est la règle de la Poésie, dont l'observation coûte le plus, & jette le moins de beautez dans les vers' en vervolgt met de passage die door Van Alphen wordt geciteerd in r. 31–36 (*Réflexions*, dl. 1, blz. 333–334).

Dat het plezier dat het rijm verschaft van een lagere rangorde is dan het plezier dat wordt veroorzaakt door metrum en harmonie, beschrijft hij verderop uitvoeriger: 'je ne disconviens pas de l'agrément de la rime; mais je tiens cet agrément fort au-dessous de celui qui naît du rithme & de l'harmonie du vers, & qui se fait sentir continuellement durant la prononciation du vers métrique. Le rithme & l'harmonie sont une lumiere qui luit toujours, & la rime n'est qu'un éclair qui disparoît après avoir jetté quelque lueur. En effet la rime la plus riche ne fait qu'un effet bien passager' (*Réflexions*, dl. 1, blz. 335).

r. 36 n. 126 – blz. 121 r. 3

Mr. le DUC [...] impossible: Houdart de La Motte, *Oeuvres*, dl. 3, blz. 51–52. Het citaat is genomen uit een brief, geschreven door Fénelon (de Franse dichter had de titel Archevêque Duc de Cambrai). De schrijver betoogt dat er in de lyriek, en vooral in de Latijnse lyriek, veel meer variatie bestaat in klank en metrum. De heldendichten daarentegen 'fatiguent l'oreille avec leur uniformité', een uniformiteit die onder meer wordt veroorzaakt door het rijm (blz. 51). La Motte stemde hier mee in.

blz. 121

r. 3

geestige: vernuftrijke.

r. 5–15

Après avoir [...] donner: Rémond de St. Mard, *Poétique*, dl. 1 (*Oeuvres*, dl. 4, blz. 44). Deze passage is genomen uit een noot van de auteur waarin deze zijn eigen tekst van commentaar voorziet. In de lopende tekst had hij het rijm geprezen omdat het plezier aan het gehoor verschaft en de symmetrie in het vers versterkt. Hij brengt het rijm ter sprake in zijn inleidende hoofdstuk 'Sur la Poësie en général' als een van de punten waarin de poëzie van het proza verschilt.

Clarté [...] oreille: Idem (*Oeuvres*, dl. 4, blz. 45).

r. 16 n. 127

Brandt, *Poëzy*, dl. 3, blz. 214–216. Zie ook de toelichting bij n. 128.

r. 28

de groote J. VOSSIUS [...] *verklaard*: waarschijnlijk G.J. Vossius; plaats niet gevonden.

r. 29–32 n. 128

Brandt, *Poëzy*, dl. 3, blz. 211–218 (voorrede bij ‘De Eeuwige Vrede [...]’. In rymeloze vaarzen uitgebreidt’, 1648). Op deze plaats verantwoordt Brandt het gebruik van rijmloze versregels. Hij verklaart het ontstaan van het rijm uit de onbekendheid met het metrum. Nu de Nederlandse poëzie zich zodanig heeft ontwikkeld dat metriek en prosodie volwaardig zijn, kan zij het rijm goed missen. Zoals de meeste hier genoemde voorstanders van rijmloze verzen, benadrukt Brandt de rijmloosheid van de gecanoniseerde klassieke literatuur. Zie voor de hierna genoemde Nederlandse bronnen ook Kossmann, *Nederlandsch versrythme*, blz. 51–56 en 75–80.

r. 32 n. 129

Brandt, *Poëzy*, dl. 3, blz. 269–271 (Martinius, ‘Oordeel over de rymelooze vaarzen’). In deze brief aan Brandt schrijft Martinus dat het achterwege laten van het rijm de dichter veel moeite bespaart en dat het bovendien de ‘rijmers’ zal ontmoedigen.

r. 32–33 n. 130

Van der Mijl, *Lingua belgica*, blz. 169–185. Van der Mijl bestrijdt dat de Griekse taal op het punt van de poëzie superieur is aan de Nederlandse. Hij probeert dit te bewijzen aan de hand van een rijmloos Nederlands gedicht. Zijn conclusie is, dat ook in de Nederlandse poëzie de kracht van de woorden en de vloeiende versmelodie van meer gewicht zijn dan het rijm. Zie ook de toelichting bij n. 133.

r. 33 n. 131

Milton/Van Zanten, *’t Parady verlooren*, ‘Voorreeden’. De vertaler houdt hier een pleidooi voor rijmloze poëzie dat feitelijk bestaat uit een weergave van de voorrede bij de Engelse editie van *Paradise Lost*. Bij monde van zijn Engelse bron wijst hij erop dat het rijm zijn oorsprong heeft in primitieve tijden en dat het geen noodzakelijk deel uitmaakt van de poëzie. Van Zanten: ‘De Maat is Engels Heldendicht, gelyk die van Homerus in ’t Grieks, en van Virgilius in ’t Latyn: Gemerkt het Rym geen noodzaakelyk byvoegsel of rechtschaapen Sieraad van een Gedicht of goed vaers is, voor al in Werken van eenen langen aadem, maar de Uytvinding eener woeste Eeuwe, om eene armhartige stoffe met lam rym af te zetten. [...]. ’t Is dienthalven niet zonder reeden, dat beyde Spaanse en Italiaansche dichters van den eersten rang, het rym zoo wel in langer, als in korter werken, verworpen hebben, gelyk ook al voor eenigen langen tyd onze beste Engelse treurspelschryvers gedaan hebben, houdende het voor iets, dat, naar het

oordeel van schrandere hoorders, beuzelachtig is, en strydig met het rechtschaapen Zangkonstig vermaak, dat eeniglyk bestaat in bekwaame getallen, juyste hoeveelheyd van Lettergreepen, en den Volzin verscheydentlyk loopende van het een vaers tot het ander, en niet in het schaaterend geluyd van gelyke eyndingen, als een wantaal, van de geleerde Oudheyd, beyde in Dicht, en alle nette Wespreekendheyd afgekeurd.' De conclusie luidt dat het ontbreken van het rijm niet zozeer een gemis is, als wel een voordeel.

r. 33 n. 132

Goddaeus, *Nieuwe gedichten*, 'Voorrede'. De zestiende-eeuwse dichter verdedigt hier zijn eigen rijmloze verzen, merendeels bewerkingen van klassieke auteurs. In de verhandeling die hij als voorrede presenteert, noemt hij vele voorbeelden van rijmloze gedichten en hij verdedigt de rijmloze poëzie aan de hand van deze bloemlezing.

r. 33 – blz. 122 r. 1 n. 133

een ongenoemd [...] missen: *Tael- en dichtkundige by-dragen*, dl. 2, blz. 374–380. De auteur bespreekt hier de kwestie van de rijmloze poëzie door een groot aantal voorbeelden en uitspraken van anderen te citeren. In de *By-dragen* worden alle Nederlandse auteurs genoemd die Van Alphen hier citeert. Van de passage uit Van der Mijl (zie de toelichting bij n. 130) is hier een excerpt in het Nederlands afgedrukt.

blz. 122

r. 1–2 n. 134

de schrijver [...] Nederduitsche Dichtkunde: A. Schrage (zie de toelichting bij n. 71). *Nederduitsche dichtkunde*, blz. 111–119. De auteur zet uiteen welke soorten rijm er zijn en leidt dit in met een algemene observatie. Hij vergelijkt het rijm met de (muzikale) harmonie en schrijft: 'ons gehoor is tans zo sterk aan deeze samenstemming verslingerd, dat wij naauwlijks een *Solo* zonder *Bas*, en noch minder een gedicht zonder rijmklanken willen dulden' (blz. 111). Hij concludeert: 'Anderen daarentegen hebben getracht met de Italiaanen en Hoogduitschen, in navolging der Grieken en Latijnen, vaerzen zonder rijmklanken te maaken; doch hebben te minder geslaagd, naar maate ons gehoor aan 't rijm door de gewoonte verbonden schijnt' (blz. 119).

r. 21

La rime [...] qu'obeir: Boileau, *L'Art poétique*, Chant 1, vs. 30 (*Oeuvres*, dl. 2).

blz. 123

r. 4–15 n. 135

Wanneer [...] railleries: Fontenelle, *Réflexions sur la poétique* (*Oeuvres*, dl. 3, blz. 119–120).

r. 16–31 n. 136

cette rime [...] manque (r. 16–26): Rémond de St. Mard, *Poétique*, dl. 1 (*Oeuvres*, dl. 4, blz. 42–45). Zie ook de toelichting bij blz. 121.

le mérite [...] vancue (r. 27–28): idem, blz. 44 (noot).
qu'une idée [...] graces (r. 28–31): idem, blz. 46 (tekst). De zin luidt: 'si la Rime & la Versification nous font perdre du plaisir d'un côté, par une espece de compensation, elles nous rendent de l'autre: une idée [...] graces'.

blz. 124

r. 1 n. 137

Gravina, *Della Ragion*, dl. 2, blz. 144. Volgens de Franse editie: 'L'on vit se perdre tout à fait, dans l'usage ordinaire, cette distinction fine & délicate que les piés [sic] mettent entre la Prose & les Vers. Enfin la Mesure céda à ce retour grossier, ennuyeux & forcé de finales semblables', que nous appellons Rime. La corruption du goût y contribua' (*Raison ou idée de la poësie*, dl. 2, blz. 20). Gravina is een verklaard tegenstander van het rijm. Hij noemt het een 'barbarie' die niet voortkomt uit de primitieve natuur, maar uit de gekunsteldheid ('art'), een geperverteerde smaak die in strijd is met de Rede.

r. 4

ADDISON [...] heeft: zie de toelichting bij n. 116.

r. 5–8 n. 138

Klotz, *Deutsche Bibliothek*, dl. 6 (1771), blz. 475–476. De bedoelde constatering is opgenomen in een bespreking van de Duitse bewerking van Webb door J.J. Eschenburg (*Daniel Webb's Betrachtungen über die Verwandtschaft der Poesie und Musik* [...]). De aangehaalde passage behelst een citaat of parafraze van Webb/Eschenburg uit het eerste hoofdstuk van zijn *Remarks on the Beauties of Poetry*. De gehele passage luidt: 'Freylich hat der Reim allemal viel Annehmlichkeiten; vielleicht hat er aber dieselbe blosz der Gewalt der Gewohnheit zu danken. Wäre in der natur des Reims selbst eine wahre Anmuth; so wäre es nicht wahrscheinlich, dasz die Alten diesen Vortheil übersehen haben sollten, und es würde nicht unwissenden Mönchen aufbehalten worden seyn, den Reim einzuführen. In verliebten Gedichten kann man indessen dem Reime keine Stelle gönnen. Ein Getändel vertritt da oft die Stelle der Empfindung, auch sind die Reime bey den Unterhandlungen der Liebe schon einmal so natürlich worden, dasz Shakespear sie mit Armbändern, Ringen und Zuckerwerk in Eine Classe setzt. Eben so kann man ihn der komischen Epopee lassen, denn hier scheint er die Lustigkeit der Ideen zu heben' [curs. JdM]. Zie voor Webb ook de toelichting bij n. 119.

r. 11–22 n. 139

Hooft, *Zangen* (*Mengelwerken*, blz. 635; *Lyrische poëzie*, blz. 241–242).

blz. 125

r. 6–8 n. 140

Vondel, *Gysbrecht*, v (*Treurspelen*, dl. 2, blz. 47; *Werken* WB-ed., dl. 3, vs. 1291–1292).

- r. 16–22
Vondel, *Palamedes*, I (*Treurspelen*, dl. 2, blz. 13; *Werken* WB-ed., dl. 2, vs. 1–6).
- r. 26–36 n. 141
Van Merken, *Het nut*, blz. 9, 10, 15, 17, 17.
- blz. 126 r. 17–23 n. 142
Voet, *Stichtelyke gedichten*, blz. 1 ('De nodigende Heiland').
- r. 30 n. 143 – blz. 127 r. 3
Niet gevonden (de verwijzing is niet correct).
- blz. 127 r. 9–20 n. 144
Poot, *Gedichten*, dl. 1, blz. 145.
- blz. 128 r. 1–4
Huygens, *Koren-bloemen*, dl. 2, blz. 446 (*Gedichten*, dl. 8, blz. 55).
- r. 8–29 n. 145
Kames, *Elements*, dl. 2, hfdst. 18–4, blz. 465–466.
- blz. 129 r. 35–38
de klagt [...] vertaald is: Paludanus (L. van den Broeke) maakte een berijmde bewerking van de Milton-vertaling van Van Zanten (1730).
- blz. 130 r. 14–35
Feitama, *Alzire*, III (*Nagelaten dichtwerken*, blz. 189).
- blz. 133 r. 14–31 n. 146
Horatius, *Oden*, I, 14. Vertaling Schrijvers:
- Schip, pas op, nieuwe golven zullen je terug naar zee
voeren! Waar wil je heen? Blijf liever vast in de
haven. Kijk toch de riemen
zijn van je flanken weggerukt.
- De mast kraakt door de kracht van de Zuidwestenwind,
de scheepsra kreunt en je kiel is niet met kabeltouw
gesteund; zij kan het geweld van
de golven amper verduren.
- Je zeil is aan flarden, het boegbeeld is niet meer
voor de zoveelste maal door jou te verbidden
Hoezeer jij, Pontische pijnboom,
dochter van een vermaarde werf,

pronkt met je afkomst, trots op een naam – vergeefs
 een benauwde matroos heeft geen vertrouwen in
 een laklaag. Voor je het weet, word jij
 als windvang een willoze speelgenoot.

[Het vervolg luidt:]

Tot voor kort wekte jij mijn onrust en weezin op,
 nu het pijnlijk gemis van een niet gering zorgenkind:
 mijd de zee die zich spreidt om
 de Cycladische schittering.

r. 32 n. 147 – blz. 134 r. 12

Kleyn, *Oden*, blz. 80–81. Van Alphen citeert dit vers niet volledig.

blz. 134

r. 29

Josua van Iperen vertaalde de eerste vier zangen van de *Night-thoughts* onder de titel *Klaagzangen, of Nagtgedagten [...]* (1767). Zie hiervoor Buijnsters, *Tussen twee werelden*, blz. 69–70.

blz. 135

r. 15–21 n. 148

Schmid, *Anthologie*, blz. 372 (Lieberkühn, ‘Auf einen schlechten reimlosen Dichter’).

blz. 136

r. 24 n. 149

Diderot, *Lettre sur les sourds* (*Oeuvres philosophiques*, dl. 2, blz. 2–45; *Oeuvres complètes*, dl. 2, blz. 521–548). De inversie is het hoofdthema van deze tekst. Diderot maakt een onderscheid tussen de logische en de conventionele volgorde van zinsdelen. Hij twijfelt aan de juistheid van de waarneming m.b.t. het taalgebruik van de klassieken. Hij spreekt in veel minder absolute zin over de inversie dan andere auteurs.

Herder, *Fragmente*, dl. 1, blz. 95–108. In de fragmenten 12 en 13 onderzoekt hij het verschijnsel van de inversie en de toepassing daarvan in de moderne talen. Hij vergelijkt het Duits en het Frans op dit punt met elkaar.

r. 31 n. 150 – blz. 137

De hier aangehaalde auteurs bespreken voornamelijk de hexameter. Zij stellen zich daarbij de vraag of deze zich laat inpassen in de Duitse taal (en prosodie).

Klopstock, *Von der Nachahmung (Messias)*, dl. 2, voorwerk). Klopstock bespreekt in de eerste plaats de hexameter. Aan het einde bespreekt hij ook de Sapphische strofe en de Alcaïsche ode (zie ook de toelichting hierna). *Briefe*, dl. 18, blz. 119–144.

Ramler, *Einleitung*, dl. 1, 3, blz. 166–185. Ramler onderzoekt of er behalve in het epos, ook in toneelteksten en in de lyriek gebruik kan worden gemaakt van klassieke metra.

Herder, *Fragmente*, dl. 1, blz. 108–132. In fragment nr. 14 en 15 spreekt Herder over de hexameter en andere klassieke metra in relatie tot de Duitse taal en metriek. Hij verwijst op deze plaats naar Klopstocks *Von der Nachahmung*.

blz. 137

r. 16

omne superfluum nocet: al het overtollige schaadt.

r. 22

blijkbaar: evident.

blz. 138

r. 4

Sapphicum [...] hexameter: De Sapphische strofe werd toegepast in de Griekse lyriek en de Alcaïsche strofe in de Latijnse, vooral door Horatius. De hexameter voert terug naar het epos van Homerus en Vergilius. Zie ook de algemene toelichting bij het stuk over *melodie*.

r. 20–22

Horatius, *Oden*, 3, 1, vs. 2–4. Vertaling Schrijvers:

liederen ongekend

zing ik, een priester van de Muzen,

voor jeugdige meisjes en jonge knapen.

In het laatste stuk van zijn verhandeling komt Van Alphen terug op zijn advies uit de *Inleiding bij Riedel*: theoretische werken en dichterlijke voorbeelden te bestuderen en daar principes uit af te leiden. Een kunstenaar moet ook een 'Kenner' worden, zoals Sulzer schreef. Daartoe dient een dichter zijn denkbeelden over poëzie te ontwikkelen en zich te verdiepen in de theorie van die specifieke soort gedichten die zijn voorkeur heeft. Het beste kan hij een kleine collectie aanleggen van poëzie die hij regelmatig kritisch leest. Hierdoor komt hij op ideeën, versterkt hij zijn *verbeeldingskracht* en verbetert hij zijn gehoor en zijn *smaak*.

Van Alphen beklemtoont dat de aankomende dichter zich in de eerste plaats moet laten leiden door zijn kritisch vermogen. Niettemin schrijft hij hem voor hoe hij moet omgaan met die gedichten die hij als zijn voorbeelden beschouwt. Als eerste dient de aspirant-dichter zich op de klassieken te richten; dat geeft hem een goede basis voor het bestuderen van 'moderne' dichters en het leert hem meteen de originaliteit of de schatplichtigheid van de 'moderneren' tegenover de klassieken te bepalen. Op dit punt echter maant hij tot voorzichtigheid. Immers: om de klassieke dichters op hun waarde te kunnen schatten, moet men zich op de hoogte stellen van de normen en waarden in die tijd, men moet een scherp oog hebben voor het eigene van een dichter en nauwkeurig onderscheiden wat met die specifieke tijd en cultuur verband houdt en wat niet. Met behulp van theoretische geschriften die de historische context in hun beschouwing betrekken, kan de jonge dichter zich pas goed een oordeel vormen.

De bijbelse dichters hebben de speciale belangstelling van Van Alphen. In navolging van critici als Lowth en Niemeyer, wil Van Alphen de bijbelse dichters evenzeer tot onderwerp van literaire kritiek maken als de klassieken. Echter, hij waarschuwt tegen het kritiekloos imiteren van de beeldrijkheid in de Hebreeuwse poëzie: dat zou snel tot onbegrip bij de lezers kunnen leiden, terwijl de onbekendheid ook de esthetische ervaring in de weg zou staan.

Tot slot schenkt hij aandacht aan de voorbeeldfunctie van nieuwere dichters uit Italië, Frankrijk, Engeland, Nederland en Duitsland. Zij verdienen de aandacht van hun tijdgenoten, zowel om hun wijze van verwerking van de klassieken, als om de oorspronkelijke schoonheid van hun poëzie. Velen van hen zijn te kritiekloos met het oude omgesprongen, terwijl hun taal en prosodie zich bovendien nog niet konden meten met de klassieken. Dit vraagt een bijzonder omzichtige houding van de beschouwende dichter. Maar juist het bestuderen van eigentijdse buitenlandse dichters scherpt de blik voor de gebreken van het eigene – en Van Alphen pleit voor een kritische beschouwing van het eigene én het vreemde.

Hij besluit zijn verhandeling met een beknopte uiteenzetting van wat men moet verstaan onder ‘ware beschaving’ van poëzie. Deze is niet gelegen in het verstechnisch verbeteren, maar in het overzien van het geheel: de structuur, de toon, het taalgebruik, *harmonie* en *melodie*.

- blz. 139 r. 24 n. 151
Sulzer, *Allgemeine Theorie*, dl. 2, blz. 572–578.
- blz. 140 r. 2–7 n. 152
De Hr. P. HUIZINGA BAKKER [...] vereischt: Huisinga Bakker, *Beschouwing (Werken van de Maetschappy*, dl. 5, blz. 118). Van Alphen citeert het vervolg op deze passage in n. 155.
- r. 26–27
De werken van de hier genoemde auteurs zijn vermeld in de bronnenlijst.
- r. 28 n. 153
Feith, *Verhandeling over het heldendicht (Prijsverhandelingen*, dl. 1).
- blz. 141 r. 1
ongevoelig. ongemerkt.
- r. 4
kabinetten en gaanderijen: kunstverzamelingen en tentoonstellingen.
- r. 8 n. 154
Sulzer, *Allgemeine Theorie*, dl. 2, blz. 1117–1118. Sulzer schrijft hier dat een dichter meer voordeel heeft van het kritisch beschouwen van literaire voorbeelden dan van het bestuderen van theoretische werken. Zo zou het voor de dichter ook zinvol kunnen zijn zich te verdiepen in de werkwijze en de levensomstandigheden van beroemde kunstenaars. In de hieraan voorafgaande paragrafen heeft Sulzer gewezen op de noodzakelijke kennis van de menselijke aard en van de natuur. Van Alphen brengt de werkwijze en de levensomstandigheden van beroemde dichters ter sprake aan het begin van de *Verhandeling over het aangeboorne*.
- Marmontel, *Poétique*, dl. 1, blz. 122–123 (hfdst. 4, ‘Du style poétique’). De auteur merkt op: ‘Le Dictionnaire d’un Poëte, ce sont les Poètes eux-mêmes, les Historiens & les Orateurs qui ont excellé dans l’art d’écrire. C’est là qu’il doit étudier les finesses, les délicatesses, les richesses de sa langue; non pas à mesure qu’il en a besoin, mais avant de prendre la plume [...], ce n’est pas assez d’une lecture indolente & superficielle, il faut une étude sérieuse & profondément réfléchie. [...] en étudiant les modeles on étudie tout l’Art à la fois [...]’ Van Alphen verwees in zijn beschouwing

over poëtische taal (blz. 75) al naar dit hoofdstuk. Zie ook de toelichting bij n. 5.

Feith, *Verhandeling over het beldendicht* (*Prijsverhandelingen*, dl. 1), blz. 2–7. Aan het begin van zijn *Verhandeling* roemt Feith de literaire activiteiten van de genootschappen en in dit verband wijst hij ook op de voorbeeldfunctie van de daar tot stand gekomen dichtwerken. Hij schrijft: ‘welke uitmuntende Voorschriften en Modellen, zo in de Theorie, als in de beoeffening der Poëzy zelve, komen hier uit voort; modellen, die jonge Liefhebbers, die alle eerst aankomende Vernuften in ons gezegend Gemeenebest, tot eene vokomene handleiding kunnen verstrekken, om ze in hunne kunst te volmaken’ (blz. 2). Feith formuleert dit deels als kritiek op Van Alphen’s *Inleiding bij Riedel*. In het vervolg pleit hij voor een vergelijking van ‘alle de schoonheden, die ‘er zo rijkelijk in de Schriften onzer beste Dichteren verspreid zijn, met die der Buitenlanders’ (blz. 7).

blz. 142 r. 27 n. 155
Huisinga Bakker, *Beschouwing* (*Werken van de Maetschappij*, dl. 5, blz. 118). Zie ook de toelichting bij n. 152.

blz. 144 r. 1 n. 156
J. Warton, *Essay*, blz. 132–134. Warton’s opmerkingen vormen het commentaar bij de overeenkomstige passage in Pope’s *Essay on Criticism*, vs. 119 (‘Know well each Ancient’s proper character; / His fable, subject, scope in every page; / Religion, country, genius of his age.’). Warton veroordeelt in de eerste plaats de Fransen omdat zij te weinig aandacht hadden voor de tijdgebondenheid van klassieke teksten. Pope zelf gaf een verkeerde interpretatie van een passage uit de *Ilias* doordat hij onvoldoende op de hoogte was met de Griekse gebruiken ten aanzien van sterven en begraven. Het benadrukken van de historische context van de klassieke literatuur is vrij algemeen geworden in de tweede helft van de achttiende eeuw, vooral door de publicaties van Blackwell en Wood (zie ook hierna).

Sulzer, *Allgemeine Theorie*, dl. 1, blz. 44–47 en 50–52.

r. 11–14
Van veel nut [...] te worden: zo schreef ook Sulzer. Zie hiervoor de toelichting bij n. 154.

r. 12
leeftijd: tijd waarin hij leefde.

r. 17–20
Pope, *Preface* (*Iliad*, Twickenham ed. *Poems*, dl. 7, blz. 3–25). Het daaropvol-

gende *Essay on Homer* (blz. 26–80) is in feite geschreven door Thomas Parnell.

Kedington, *Critical Dissertations*. De eerste hoofdstukken van zijn beschouwingen over de *Ilias* bevatten onder meer een evaluatie van de dichter Homerus (blz. 1–41).

De Rochefort, *Discours sur Homère (L'Iliade d'Homère)*, dl. 1, blz. 1–78). Hierin beschouwt hij de levensomstandigheden van de dichter.

Wood, *Essay*. Wood heeft de geografische beschrijvingen uit het werk van Homerus onderzocht tijdens zijn reizen naar de desbetreffende gebieden.

Sulzer, *Allgemeine Theorie*, dl. 1, blz. 546–548.

r. 23–30

Dat men [...] onderdrukt zijn: Pope, *Preface (Iliad)*, Twickenham ed. *Poems*, dl. 7, blz. 3). Pope: 'HOMER is universally allow'd to have had the greatest Invention of any Writer whatever [...]. Art can only reduce the beauties of nature to more regularity, and such a Figure, which the common Eye may better take in, and is therefore more entertain'd with. [...]. If some things are too luxuriant, it is owing to the Richness of the Soil; and if others are not arriv'd to Perfection or Maturity, it is only because they are over-run and opprest by those of a stronger Nature.'

r. 30–35

*Dat zijn verbeeldingskracht [...] warmer word*t: Pope, *Preface (Iliad)*, Twickenham ed. *Poems*, dl. 7, blz. 4). Pope: 'It is to the Strength of this amazing Invention we are to attribute that unequal'd Fire and Rapture, which is so forcible in *Homer*, that no Man of a true Poetical Spirit is Master of himself while he reads him [...]. 'Tis however remarkable that his Fancy, which is every where vigorous, is not discover'd immediately at the beginning of his Poem in its full Splendor: It grows in the Progress both upon himself and others, and becomes on Fire like a Chariot-Wheel, by its own Rapidity.'

r. 35–39

Dat hij zijne karakters [...] spreken: Pope, *Preface (Iliad)*, Twickenham ed. *Poems*, dl. 7, blz. 7–8). Pope: 'no Author has ever drawn so many [characters, JdM] with so visible and surprizing a Variety, or given us such lively and affecting Impressions of them. Every one has something so singularly his own, that no Painter could have distinguish'd them more by their Features, than the Poet has by their Manners. [...]. The *Speeches* are to be consider'd as they flow from the Characters, being perfect or defective as they agree or disagree with the manners of those who utter them.'

r. 39 – blz. 145 r. 1

dat zijne beschrijvingen [...] treffend is: Pope, *Preface (Iliad)*, Twickenham ed. *Poems*, dl. 7, blz. 9). Pope: 'If we observe his *Descriptions, Images, and Similes*, we shall find the Invention still predominant. [...] If we descend from hence to the *Expression*, we see the bright Imagination of Homer shining out in the most enliven'd Forms of it.'

blz. 145

r. 1 – 2

dat zijne verzijficatie [...] is: Pope, *Preface (Iliad)*, Twickenham ed. *Poems*, dl. 7, blz. 10–11). Pope: 'his Measures [...] were always in readiness to run along with the Warmth of his Rapture; and even to give a farther Representation of his Notions, in the Correspondence of their Sounds to what they signify'd'.

r. 2 – 10

Dat hij niet moest [...] gewerkt heeft: Sulzer, *Allgemeine Theorie*, dl. 1, blz. 547. Sulzer: 'Man wundert sich nicht ohne Grund, wie es neuern Kunstrichtern hat einfallen können, es dem Homer zur Last zu legen, dasz er seine Götter und Menschen anders handeln und reden lässt, als unsre Begriffe es zu erfordern scheinen, und dasz ihm Sachen wichtig geschienen, die wir für unwichtig halten. [...] Homer schildert den Menschen, wie er zu seiner Zeit gewesen, mit dem Charakter, mit dem Aberglauben, mit der Einfalt der Sitten, mit den Gebräuchen, und mit der Sprache, die er damals gehabt hat. Er ist der Natur völlig treu geblieben, und hat gar nicht nach einem Ideal gearbeitet.'

r. 10 – 12

dat hij [...] inepte: Sulzer, *Allgemeine Theorie*, dl. 1, blz. 548. Sulzer: 'Darum nennt ihn Horaz mit Recht den Mann, [...] inepte.'

Horatius, *Ars poetica*, vs. 140. De volledige regel luidt: 'quanto rectius, hic, qui nil molitur inepte'. Vertaling Schrijvers: 'Veel beter doet degene het, die niets forceert.'

r. 24 – 25 n. 157

Vergilius/Heyne, *Opera*. Heyne heeft bij zijn editie aparte verhandelingen gevoegd waarin hij Vergilius' werk onderzoekt. In het bijgevoegde commentaar gaat hij nader in op detailkwesties.

Addison publiceerde in deel 4 van zijn *Spectator* een serie literair-kritische verhandelingen over Miltons *Paradise Lost*. Dit betreft de vertogen nr. 267, 273, 279, 285, 291, 297, 303, 309, 315 en 321.

Blair, *Critical Dissertation*. Zijn *Dissertation* bevat een kritische beschouwing van de gedichten van Ossian. Blair schrijft vooral over het beeldende

karakter van de 'primitieve' poëzie en vergelijkt Ossian op dit punt onder anderen met Homerus.

blz. 146

r. 15

digtkundige adversaria: verzamelingen van literaire uitdrukkingen.

r. 32

eigendommelijke: eigene, specifieke.

r. 35

bijwoorden, en gelijkenissen: epitheta en metaforen.

blz. 147

r. 9–12

mannen van oordeel [...] beschouwd hebben: Longinus was in feite de belangrijkste inspiratiebron voor de achttiende-eeuwse critici die de aandacht vestigden op de literaire kwaliteit van de bijbelse dichters. Robert Lowth was een van de eersten die hier serieus werk van maakte. Een dergelijke literaire kritiek van de bijbel werd populair gemaakt door Herder. Vgl. bijv. Abrams, *The Mirror and the Lamp*, hfdst. 4, ('The development of the expressive theory of poetry and art', blz. 72–78).

r. 9

meer opzettelijk: uitgebreider, systematischer.

r. 37 n. 158 – blz. 148 r. 15

Lowth, *De Sacra Poesi*, dl. 1, nr. 14, blz. 271–272 ('De sublimi genere; ac de sublimitate dictionis'; *Lectures*, blz. 311–312).

blz. 148

r. 17–21

Het is [...] overgaat: Lowth, *De Sacra Poesi*, dl. 1, nr. 14, blz. 272–273 (*Lectures*, blz. 312). Van Alphen geeft hier een bekorte vertaling van deze passage. Lowth: 'Fatebitur jam credo id sibi accidisse, ut, cum ventum esset ad carmina, in aliam pene linguam se repente delatum putaret; et multo sibi majorem visam esse styli utriusque inter se dissimilitudinem, quam si a Livii lectione ad Virgilium accederet, aut etiam ab Herodoto ad Homerum transiret, aut denique Xenophonte deposito in Chorum aliquem Sophoclis aut Aeschyli subito incideret.'

Vertaling: Hij zal mijns inziens toegeven dat, toen hij aan de poëzie was gekomen, hij zich op slag bijna in een andere taal terechtgekomen voelde; en dat het onderscheid tussen de twee stijlen hem veel groter leek dan wanneer hij na het lezen van Livius aan Vergilius begon, of zelfs van Herodotus op Homerus overging, of, tenslotte, zijn Xenophon wegleegde en direct in een koorlied van Sophocles of Aeschylus terechtkwam.

Vgl. ook de Engelse overzetting uit 1787: 'He will, I dare believe, confess, that, when arrived at the metrical part, he feels as if he were reading another language; and is surprized at a dissimilarity in the style of the two passages much greater than between that of Livy and Virgil, or even Herodotus and Homer.' De auteur laat zijn beschouwing volgen door voorbeelden uit Job.

r. 24–25 n. 159

het geen [...] opgemerkt: Niemeyer, *Charakteristick*, dl. 2, blz. 553–558. Niemeyer brengt hier de beschrijving van Behemoth en Leviathan ter sprake. Hij vergelijkt Vergilius' landleven met Job en prefereert de laatste.

r. 36–38 n. 160

Waar [...] digters?: vertaald naar Trapp, *Praelectiones*, dl. 1, blz. 6 (*Lectures*, blz. 5).

ineffabilem [...] sublimitatem: een niet uit te drukken verhevenheid van woorden en zaken.

blz. 149

r. 2

den behemoth, en den leviathan: Job 40:10–19 en 40:20–41:25. Hier worden het nijlpaard en de krokodil beschreven als (op hun terrein) oppermachtige dieren.

r. 3–5 n. 161

telt LONGIJN vijf bronnen [...] gesloten was: Longinus, *Over het verhevene* (*Peri Hupsous*), cap. 8 (Loeb ed., blz. 140–143). Longinus onderscheidt hier vijf soorten van het verhevene: (1) het vermogen grootse voorstellingen te vormen; (2) de aanzet tot krachtige en bezielde emotie; (3) de juiste vorming van figuren, zowel van gedachten als van woorden; (4) een nobele dictie, wat gelegen is in een goede woordkeus en de versiering van de stijl; (5) het algehele effect dat het resultaat is van waardigheid en verhevenheid.

Niemeyer, *Charakteristick*, dl. 2, blz. 558–559. De auteur schrijft: 'Longin gab in seiner vortreflichen Abhandlung über diesen Gegenstand, fünf hauptquellen desselben an. Man wird keine vermissen. Die Natur des Grossen und Schönen war sich immer gleich. Wer vermiszt zuerst die edle Kühnheit in den Vorstellungen der Dinge? Wer fühlt ausserdem nicht die Leidenschaft, die Begeisterung, in welcher der Dichter spricht? Dann, wer sieht nicht überall die glückliche Anwendung der Figuren. Wo fehlt ferner das Prächtige in dem Ausdrücke, das Blühende der Rede? Und zuletzt, wie kann man die einzelnen Worte, nach ihrer ganzen Kraft und Würde, mehr zusammendrängen, als der Dichter gethan hat?' (blz. 558).

r. 11–23 n. 162

wanneer men alleen [...] gewettigd waren: *Bibliothek*, dl. 1, blz. 133–134. De

bedoelde passage komt uit Mendelssohns bespreking van Lowth' *De Sacra Poesi* (de gehele recensie op blz. 122–155). Mendelssohn geeft op deze plaats een parafrase van Lowth (dl. 1, nr. 6) die Van Alphen vrijwel letterlijk heeft overgenomen: 'Nimmt man in der heiligen Schrift diejenigen Stellen aus, bey welchen unsere Ohren vielleicht allzu verzärtelt sind, die orientalische Kühnheit zu vertragen, oder wo die Sachen selbst, von welchen die Bilder hergenommen werden, längstens untergegangen sind; so musz man über die Deutlichkeit erstaunen, die mitten aus den kühnsten Figuren, und bilderreichsten Beschreibungen, damit die heiligen Gedichte angefüllt sind, noch itzt hervorleuchtet. Die Ursache von dieser seltenen Erscheinung ist diese. Erstlich haben die hebräische Dichter ihre Bilder und Gleichnisse aus gemeinen, leichten und fast jedermann bekannten Dingen hergenommen, wodurch der verglichene oder figürlich vorgetragene Gedanke eine ungemeine Deutlichkeit erlanget hat. Zu dem haben sie einem jeden Bilde eine sichere und bestimmte Bedeutung zugeeignet, davon sie nachher selten abgewichen sind. [...]. Endlich bedienen sie sich solcher Bilder mit mehrer Freyheit, welche in diesem figürlichen Verstande zu ihren Zeiten angenommen und durch den Gebrauch bekannt geworden sind.'

r. 30–32 n. 163

Zie voor Wood, Heyne, Blair, Lowth en Niemeyer de toelichtingen bij de blz. 144–148.

Horatius/Jani, *Opera*. Het commentaar van Jani bij de poëzie van Horatius is niet alleen filologisch, maar ook literair-evaluerend.

Jones, *Poeseos Asiaticae*. Jones beschouwt de Hebreeuwse dichters in vergelijking met de poëzie van de Arabieren, de Perzen, de Chinezen en andere oosterse volken. In het voorwoord zet hij uiteen dat hij de oosterse poëzie hier niet als filoloog-vertaler beschouwt, maar als criticus-dichter (blz. xiv: 'non enim in hoc opere philologus, sed criticus, non interpres, sed poeta, esse volui').

blz. 150

r. 3–4 n. 164

Cramer, *Poetische Uebersetzung*, dl. 1, blz. 257–290 (verhandeling 5, 'Von dem Wesen der biblischen Poesie'); dl. 4, blz. 261–288 (verhandeling 6, 'Von dem poetischen Charakter der Psalmen').

Bibliothek, dl. 1, blz. 123. Zie ook de toelichting bij n. 162.

Niemeyer, *Charakteristick*, dl. 2, blz. 568: '[...] ich glaube, eine griechische Versammlung kann nicht mehr vor dem Jammer eines Hercules oder Philoctet gebebt, ein Kenner der Kunst nicht mehr vor der Gruppe Laokoon gezittert haben, als der emfindende Leser, bey diesen aus der Fülle des halb verzweifelnden Herzens gesprochnen Reden Hiobs fühlen musz'.

r. 20–22 n. 165

Marmontel, *Poétique*, dl. 1, blz. 189 (hfdst. 5, ‘Du coloris ou des images’). De auteur maakt hier de opmerking dat men bij het verwerken van beelden ervoor moet zorgen dat de aard overeenkomt met die van het eigen land (‘le style poétique doit avoir naturellement une couleur natale’). Zijn opmerking over de protestantse volken is bedoeld als uitzondering op deze regel (‘Cependant il y a des images transplantées que l’habitude rend naturelles’).

blz. 151

r. 27–35 n. 166

Bachiene, *Aardrykskundige beschrijving*, dl. 1, blz. 97–98.

Michaëlis, *Nieuwe overzetting*, dl. 1, boek XL, vs. 18, blz. 188–189. Hier staat: ‘De stroom treed wel buiten deszelfs oevers, maer hy vlugt niet, Hy blyft gerust, wanneer ook een Jordaen uitbreekt, en hem tot aen den mond stroomt.’

r. 36 – blz. 152 r. 12

Schutte, *Stichtelijke Gezangen*, dl. 2 (1764), blz. 24–27 (‘t Geestelyk Ja-woord’). In de toelichting verklaart Schutte de betekenis aan de hand van de geografische ligging van de genoemde plaatsen.

blz. 153

r. 5–9 n. 167

Geen digters [...] nieuwheid: J. Warton, *Essay*, blz. 124–127. In zijn commentaar op Pope’s *Essay on Criticism* (vs. 88) merkt Warton op: ‘The precepts of the art of poesy, were posterior to practise; the rules of the Epopea were all drawn from the Iliad and the Odyssey; and of Tragedy, from the EDIPUS of Sophocles. A petulant rejection, and an implicit veneration, of the rules of the ancient critics, are equally destructive of true taste’ (blz. 124). Daarop citeert hij uit de *Rambler* (nr. 158): ‘[...] the laws of every species of writing have been settled by the ideas of him by whom it was first raised to reputation; without much inquiry, whether his performances were not yet susceptible of improvement. The excellencies and the faults of celebrated writers have been equally recommended to posterity; and so far as has blind reverence prevailed, that the NUMBER of their BOOKS has been thought worthy of imitation’ (blz. 127). Zie ook de toelichting bij n. 156.

Pope, *Preface (Iliad)*, Twickenham ed. *Poems*, dl. 7, blz. 6). Pope: ‘The other Epic Poets have us’d the same Practice [...] they have been unable to add to his Invention, but they have follow’d him in every Episode and Part of the Story.’ Hij licht dit toe aan de hand van voorbeelden uit Vergilius, Statius, Silius en Tasso.

r. 16

het valsch vernuft: wat Van Alphen verstaat onder 'valsch vernuft', heeft hij uitgewerkt in zijn *Verhandeling* uit 1788 (de beantwoording van de prijsvraag uit 1782). *Vernuft* is op te vatten als voorstellingsvermogen, nl. het vermogen waardoor de dichter 'scherp en vlug is in het ontdekken van zinnelijke gelijkheden en betrekkingen tusschen verschillende onderwerpen' en in staat is tot het vormen van nieuwe beelden, metaforen, vergelijkingen, personificaties, etc. (*Verhandeling*, blz. 171). Men spreekt van vals vernuft wanneer een dichter op een verkeerde manier gebruik maakt van dat vermogen. In dat geval ontbreken *waarheid*, *duidelijkheid*, *welgeplaatsheid* en *spaarsaamheid* aan de vormgeving (*Verhandeling*, blz. 213).

blz. 154

r. 3–4

ARIOSTO [...] WIELAND: de herderspoëzie van Ariosto, de fabels van La Fontaine en de lyrische poëzie van Wieland (vooral *Die Grazien*, 1770).

r. 4

naiviteit: ongekunsteldheid.

r. 25–26

dat men zig [...] voor mij gezegd: zie hiervoor n. 155.

r. 32 n. 168

Zie de *Inleiding bij Riedel*, vooral blz. 32–47.

r. 34–35

deze les [...] in annum: Horatius, *Ars poetica*, vs. 388. Vertaling Schrijvers: '[maar als je toch ooit iets geschreven hebt, laat het door Maecius, je vader of mijzelf beoordelen,] houd het acht jaar in portefeuille. [’n Onuitgegeven stuk kan nog geschrappt, een publicatie keert niet terug.]’.

De vraag of het dichten berust op een natuurlijke aanleg of dat het aangeleerd kan worden, beantwoordt Van Alphen allereerst met een overzicht van de geschiedenis van de dichtkunst. Hij begint met de constatering dat er in alle landen en in alle tijdperken, onder allerlei soorten regeringsvormen, dichters hebben bestaan. Vervolgens bestrijdt hij de onder anderen door Montesquieu en Winckelmann verbreide theorie dat het klimaat en de regeringsvorm van overheersende invloed zouden zijn op het ontstaan van de (dicht)kunst. Deze kunnen wél de ontwikkeling van de dichtkunst begunstigen, maar niet haar ontstaan.

Uit verschillende bronnen kan men afleiden dat er in de meest uiteenlopende streken dichters hebben bestaan, zowel in primitieve als in meer geciviliseerde culturen. De mate van beschaving in een land mag dan de ontwikkeling van de dichtkunst begunstigen, zij blijkt geen voorwaarde voor haar opkomst. Evenmin is het ontbreken van zulke goede omstandigheden een beletsel voor de dichtelijke productiviteit. Aan de hand van zeer diverse bronnen beschrijft Van Alphen hoe men in de loop der tijd over de dichtkunst heeft gedacht. *Zijn* theorie noemt hij onder verwijzing naar zijn bronnen 'geschiedkundig waar'. Van Alphens opvatting is dat de oorsprong van het dichtelijke vermogen in de mens ligt en dat de omstandigheden bepalen in welke richting dat vermogen zich verder ontwikkelt. Hij voegt er nog aan toe dat niet ieder mens met dit talent is begiftigd; dat laat zich afleiden uit de algemene waardering voor poëzie als iets bijzonders en, zoals later blijkt, uit het feit dat men de dichtelijke inspiratie wel heeft beschouwd als een goddelijke inblazing.

Van Alphen brengt hier enkele destijds algemeen geaccepteerde opvattingen naar voren, zo ook voor wat betreft de invloed van de taal op het ontstaan van de poëzie. De gedachte was deze: de taal van primitieve culturen had een zo beeldend karakter dat deze van zichzelf al poëtisch was, waardoor de stap van de gesproken taal naar een meer dichtelijk taalgebruik veel kleiner was dan in later tijd. De dichtkunst zou zich dan als vanzelf ontwikkelen uit de taal. Deze theorie wordt meestal samengevat in de uitspraak 'de eerste taal is poëzie geweest'. Van Alphen zet vraagtekens bij deze voorstelling van zaken. Immers, ook in die tijd waren goede dichters zeldzaam en bovendien is het niet alleen de taal die de dichter maakt, maar ook *harmonie* en *melodie* – en de laatste zijn veeleer een uitvloeisel van het vermogen van de dichter.

De levensbeschrijvingen van dichters bieden te weinig houvast om er 'op bovennatuurkundig zekere wijze' conclusies uit te trekken. De eigenschappen van de dichtelijke geest laten zich niet afleiden uit zulk biografisch materiaal. Niettemin verstrekt Van Alphen deze veelal anekdotische

informatie. (In latere stukken van deze verhandeling – bijvoorbeeld waar hij spreekt over de verbeeldingskracht – zal hij daar nog op terugkomen.) Hij meent dat de dichtersbiografieën in ieder geval duidelijk maken welke eigenschappen *géén* verband houden met de dichterlijke aanleg, namelijk: de zuiver verstandelijke vermogens, het geheugen en de gemakkelijheid in het werken. Aan het slot staat hij iets langer stil bij vier auteurs wier levensloop hij wèl van belang acht voor het inzicht in de ontwikkeling van de dichterlijke *genie*: Klopstock, Alexis Piron, Goldoni en A.L. Karsch. Bij ieder van hen blijkt er sprake te zijn van een duidelijke aanleg voor de dichtkunst die zich echter niet bij alle vier even goed heeft kunnen ontwikkelen.

- blz. 158 *Ingenium [...] honorem*: Horatius, *Satiren*, 1, 4, vs. 43–44. Vertaling Louis van de Laar: ‘Wie vernuft heeft, wie de geest van een ziener en een mond om grootse dingen te verklanken, geef hem die ere naam’; met de aanduiding ‘ere naam’ bedoelt hij de naam van dichter.
- blz. 159 r. 6–7
GELLERT *zelf [...] Sirene*: niet gevonden.
- r. 27
een mijner goede vrienden: onbekend; Wille suggereert hier Van Goens (*De literator R.M. van Goens*, dl. 2, blz. 407).
- blz. 160 n. 1 r. 30–33
Baretti, *Zeden en gewoonten*, hfdst. 23, dl. 2, blz. 81–82. Baretti: ‘Onder anderen is het zeer opmerkelyk, dat *Piemont* nooit eenen eenigen Dichter te voorschyn bragt’ (blz. 81) en even verder: ‘Zo sterk werkt de oorlogs geest in *Piemont*, dat zelfs de lompeste boeren glorie daarin stellen, om in een krygsgewaad te verschynen: en het is zulk een gewoonlyk gezigt, hen in afgelegde soldaaten klederen den ploeg te zien volgen’ (blz. 82). Toevoeging uit de lijst errata.
- n. 2 r. 36–37
Iselin, *Geschichte der Menschheit*, dl. 2, blz. 94. De in noot 5 aangehaalde uitspraken bij Vega en Solis worden op deze plaats geciteerd.
- r. 39–40
Jones, *Poeseos Asiaticae*, hfdst. 4, ‘De carmine Persico’ (blz. 101–125) en hfdst. 19, ‘De variis Arabum, Persarum ac Turcarum poetis’ (blz. 428–440).
de fabelen van LOCKMAN [...] uitgegeven: Erpenius, *Grammatica Arabica*. De fabels en adagia van Locman zijn achter de hoofdstekst gevoegd. Erpenius heeft de Arabische tekst voorzien van toelichtingen in het Latijn.

r. 1–3 n. 3

Mérian, *Comment les sciences influent dans la poésie* (*Nouveaux mémoires*, 1774, blz. 455–519). Mérian beschouwt allereerst de oorsprong van poëzie en hij concludeert dat deze in de menselijke natuur ligt. Op grond van haar geschiedenis betwijfelt hij of de wetenschappen invloed hebben op de poëzie, er zou eerder sprake zijn van een omgekeerde beïnvloeding.

r. 6–7 n. 4

Pau: niet gevonden.

r. 7–8 n. 5

Garcilaso De La Vega, *Histoire des Yncas*, boek 2, hfdst. 27, blz. 216–225. Het opschrift van hfdst. 27 luidt: ‘De la Poësie des *Yncas Amautas*, qui sont leurs philosophes, & des *Haravec*, ou de leurs Poëtes’. De auteur beschrijft hier de aard van hun poëzie in vergelijking met de Spaanse. De *Amautas* schreven vooral komedies en tragedies.

Solis, *Histoire*, boek 4 (dl. 2), hfdst. 15. De vermelding is onduidelijk. De dichtkunst komt in dit hoofdstuk slechts ter sprake in verband met de dood van Montezuma (‘On n’a pas manqué d’Ecrivains qui ont attribué au General la Mort de Montezuma, ou qui ont au moins essayé de le charger de ce crime’; *Histoire*, dl. 2, blz. 133). Iselin verwijst ook naar dit hoofdstuk (zie hiervoor de toelichting bij n. 2).

dat ROBERTSON [...] *gezegd heeft*: William Robertson publiceerde zijn *History of America* in 1777, in 1778 in Nederlandse vertaling uitgebracht. Mexico en Peru blijven daarin vrijwel buiten beschouwing.

r. 8–11 n. 6

Kames, *Sketches*, dl. 1, nr. 5, blz. 120–121. Kames noemt als voorbeelden van barden de bewoners van de Marianen eilanden, de Apalachen, de Groenlanders en de oude Gothen in Zweden.

La Fiteau, *Moeurs*, dl. 1, blz. 517–522. De auteur beschrijft hier festijnen van de Huronen en de Iroquezen, waarbij een geslaagde jacht wordt gevierd bij een maaltijd met zang en dans.

r. 11–13

’t Is waar [...] *Babyloniërs*: deze opmerking staat bij Iselin (zie de toelichting bij n. 2).

r. 17–20 n. 7

schoon het [...] *opslaan*: Winckelmann, *Geschichte*, dl. 1, blz. 31–38. Winckelmann verklaart dit uit het feit dat de Egyptenaren minder ‘Bildung’ hadden, dat zij niet geschapen waren voor ‘Lust und Freude’ en dat zij zich lieten leiden door strenge wetten. Verder beschouwt hij het als nadelig dat zij

een afschuw hadden van vreemde gebruiken, dat de kunstenaar bij de Egyptenaren in het algemeen een lage waardering genoot en dat men niet over de noodzakelijke kennis beschikte, zoals bijvoorbeeld kennis van de anatomie.

r. 29–30

Memoires [...] *tuin*: niet gevonden.

r. 31

Baras klagt: niet gevonden.

r. 32

De Arabische Nagtvertellingen [...] *Lusthof*: bedoeld zijn waarschijnlijk de *Vertellingen van duizend en één nacht* die in 1704 voor het eerst werden vertaald naar het Frans (door Antoine Galland, *Les mille et une nuits*). Als complement daarop bestaan er ook *Vertellingen van duizend en één dag*. Deze werden in Nederlandse vertaling uitgebracht onder de titel *Persiaansche Lusthof ofte de Duizent en een dag Persiaansche vertellingen* (Amsterdam, 1724). F. Pétis de la Croix had de tekst in 1707 vertaald uit het Perzisch.

r. 33

het Caab ben zoheir [...] *medegedeeld*: *Caab ben zoheir* en *Moallakah* zijn in één band uitgegeven door G.J. Lette (Leiden, 1748). Het betreft een Latijnse vertaling met een uitvoerig commentaar. Het eerste is een loflied op Mohammed.

blz. 162

r. 30–32

Dit laatste [...] *was*: Plato, *De Republiek*, boek x.

r. 32–36 n. 8

Men hield hen [...] *Wijsgereen*: De Rochefort, *Discours (l'Iliade)*, dl. 1, blz. 20–43; speciaal blz. 21–22 en 36–37). De Rochefort schrijft dat de Grieken het werk van Homerus aanvankelijk niet zozeer als resultaat van de verbeelding beschouwden, maar als historische schets: ze namen zijn uitspraken letterlijk.

Dusch, *Briefe* nr. 2, blz. 9–21 ('Geschichte der Dichtkunst').

Klotz, *Miscellanea critica*, dl. 2, hfdst. 2, blz. 12. De uitspraken van Klotz lopen parallel met die van Van Alphen in r. 34–36. Klotz: 'Cogita primum, poetas fuisse quasi Theologos veterum, eorumque carminibus totam religionem popularem contineri. Cogita eos etiam fuisse Philosophorum principes & sapientes dictos [...].'
Vertaling: Bedenk allereerst dat de dichters als het ware de theologen van de Ouden waren, dat hun liederen de hele religie van hun volk bevatten. Bedenk dat zij ook de voornaamste filosofen waren en *wijzen* werden genoemd.

Thomas, *Essai sur les éloges* (*Oeuvres*, dl. 1, blz. 16–39). Thomas geeft hier een beschrijving van hymnen en lofdichten in de vroegste tijden.

r. 36–37 n. 9

Aan hen [...] danken: Estève, *Histoire*, blz. 33–41 ('Histoire poétique de l'astronomie'). Estève beschouwt de centauren Chiron, Orpheus en Musaeus als astronomen omdat zij gebruik hebben gemaakt van hun kennis van de sterren.

r. 37 – blz. 163 r. 3

De Joodsche [...] Vorsten: Sulzer, *Allgemeine Theorie*, dl. 1, blz. 253–254 ('Dichtkunst').

blz. 163

r. 3–7 n. 11

De Barden [...] toewezzen: Mallet, *Introduction*, hfdst. 5, blz. 240–241. De verwijzing van Van Alphen is niet geheel correct.

Manesse, *Sammlung* ('Vorrede'), blz. III–XI. In de voorrede bij deze tekstverzameling komt vooral de context van deze poëzie ter sprake. De voorrede werd waarschijnlijk geschreven door Bodmer en Breitinger.

r. 22

goddelijke inblazing: volgens de traditionele opvatting worden dichters tijdens het dichtproces bezielde door een godheid. De dichtelijke inspiratie (letterlijk: inblazing) komt verderop uitvoeriger ter sprake. Zie ook de toelichtingen bij blz. 185 en het slot van deze verhandeling ('de neiging en het vermogen tot harmonische uitdrukking').

n. 12 r. 42 – blz. 164 r. 36

beulingen: domoren, sukkels.

Millot, *Histoire littéraire*, dl. 1, blz. xxvii–xxviii ('Discours préliminaire'): 'Il [le goût, JdM] trouvoit même un grand obstacle dans la manie qui multiplioit les poètes, ou les prétendants aux récompenses poétiques. Une foule d'hommes presque sans talens, condamnés à l'obscurité par la nature comme par la fortune, se jetoient dans une carrière où ils voyoient la perspective la plus attrayante [...]. Ainsi les progrès du goût, quoique sensibles à bien des égards, étoient arrêtés nonseulement par l'ignorance & la grossièreté qui règnoient alors, mais par une sorte de corruption que produisoit la culture d'un art sans principes.'

blz. 164

r. 27–30 n. 13

Condillac, *Essai*, dl. 2, blz. 104 (hfdst. 8, 'De l'origine de la Poésie').

r. 31 – blz. 165 r. 4 n. 14

De oudste [...] vertegenwoordigden: Blair, *Critical Dissertation*, blz. 19. Blair inter-

preteert het ontbreken van abstracte termen als een bewijs voor de authenticiteit van de gedichten van Ossian.

Priestley, *Lectures*, nr. 20, blz. 161–162 ('Of the sublime'). Priestley stelt: 'Proper names of great objects are often preferable to general terms, as they realize the ideas, and fix the attention to them' (idem, blz. 161). Hij haalt hier het voorbeeld van Ossian aan en voegt eraan toe dat het effect groter zou zijn wanneer de lezers vertrouwd waren geweest met deze objecten.

blz. 165

r. 4–6 n. 15

De eerste [...] poëtisch: Herder, *Abhandlung*, blz. 87–88. Herder brengt de ongearticuleerdheid van de oorspronkelijke talen naar voren om hun niet-goddelijke oorsprong te bewijzen.

r. 12–15 n. 16

Een geboren [...] ontglippen: *Tael- en dichtkundige by-dragen*, dl. 2, blz. 59. De auteur van deze aflevering merkt aan dat hierdoor de cadans in de Nederlandse verzen vaak verloren gaat.

r. 19–25 n. 17

dat de eerste [...] uitgesproken: Niet helemaal duidelijk. Wellicht een parafrase van Herder, *Abhandlung*, blz. 90: '[Condillac, Rousseau und andre sind hier halb auf den Weg gekommen, indem sie] die Prosodie und den Gesang der älteren Sprachen vom Geschrei der Empfindung herleiten, und ohne Zweifel belebte Empfindung freilich die ersten Töne und erhob sie.'

blz. 166

r. 5–6

over de geschiktheid [...] gezegd hebben: zie hiervoor de toelichting bij dl. 1, blz. 84 n. 46 (harmonie).

r. 9–12

Het is zelfs [...] JERUSALEM gist: Jerusalem schrijft hierover in boek 2 van zijn *Betrachtungen über die vornehmsten Wahrheiten der Religion* (1768). Volgens de Nederlandse vertaling: 'Eenige stukken zyn, baarblykelyk, onvervalschte fragmenten van historiesche liederen, die ten dien tyde in volkomenheid voor handen waren' (*Verhandelingen*, boek 2, hfdst 2, blz. 120; geheel blz. 101–230).

Vitringa, *Verklaringe*, blz. 237–350. Vitringa zegt op blz. 237–238 het historische gedeelte hiervan te beschouwen als fundament voor de allegorische verklaring. De bronnen voor Mozes zijn de nagelaten geschriften van de Aartsvaderen en de Openbaring.

Jean Astruc zet zijn oordeel over de historische bronnen voor het boek Genesis uiteen in zijn *Conjectures sur les mémoires originaux dont il paroît que Moïse s'est servi pour composer le livre de la Genèse [...]*.

r. 12–19 n. 18

Dit egter [...] had: Kames, *Sketches*, dl. 1, nr. 5, blz. 118–123. Dat deze vroegste literatuur gememoriseerd moest worden, verklaart volgens sommigen het metrum. Kames vindt dit geen afdoende verklaring. Evenmin onderschrijft hij de opvatting van Longinus dat poëzie beter met de hartstochten overeenstemt dan proza. Kames concludeert dat de eerste teksten met zorg door de barden werden gecomponeerd om te worden gezongen en in de herinnering te blijven. Naarmate de maatschappij zich meer ontwikkelde en teksten een abstracter karakter kregen, werd de last van het metrum te zwaar.

Voltaire, *Préface sur l'Oedipe (Théâtre complet)*, blz. 17–20. Voltaire treedt hier in discussie met Houdart de la Motte die het rijm had voorgesteld als ‘un usage barbare inventé depuis peu’ (blz. 18). Voltaire beschrijft hoe in primitieve tijden de ‘harmonie der verzen’ een middel was om de geschiedkundige informatie te onthouden. Voltaire: ‘C’est pour cette raison que les premiers philosophes, les législateurs, les fondateurs des Religions, & les historiens étaient tous poètes’ (blz. 19).

Brown, *Dissertation*, vooral blz. 50–58. Brown baseert zich op Voltaire (zie hierboven) die immers de gebonden stijl in verband bracht met het memoriseren van teksten. Een groot deel van de verhandeling van Brown bestaat uit een schets van de drie zusterkunsten (literatuur, schilderkunst en muziek) in de ‘primitieve tijd’.

r. 26–27

De schrijver van de *Spiegel historiael* is J. van Maerlant. Zie voor Melis Stoke de toelichting bij blz. 69.

blz. 167

r. 32–37 n. 19

MALLET [...] *susceptibles*: de verwijzing naar Mallet is niet geheel correct. In een iets afwijkende vorm is dit citaat terug te vinden in diens *Introduction à l'Histoire de Dannemarc*, hfdst. 5, blz. 237: ‘Il y a toujours des côtés admirables dans les langues des nations libres & qui sentent vivement, quelque grossieres & ignorantes qu’elles soient d’ailleurs. Elles ont une brièveté [...] pittoresques, auxquelles la contrainte de notre éducation, la crainte du ridicule, & l’empire de la mode ne nous permettent pas d’attendre’ [curs. JdM].

blz. 169

r. 21–24

FONTENELLE [...] *voorstelde*: vgl. Volkmann, *Reis-boek*, dl. 1, blz. 69. In een voetnoot bij Volkmann legt Van Goens uit hoe een ‘kunstenaar van genie’ een vorm van esthetisch eclecticisme kan toepassen zonder dat hij daardoor een navolger wordt. Van Goens voert Ausonius en Fontenelle op als tegenvoorbeelden: ‘Ondertusschen kwam Ausonius en lapte een Cento by

malkander uit de Aeneis: en de jonge Fontenelle maakte op zyn school grieksche versen, die zoo goed waaren als die van Homerus: *car ils en étoient.*' Deze plaats wordt ook aangehaald in n. 99.

Centonen: teksten die geheel zijn opgebouwd uit frasen uit het werk van een beroemd auteur.

blz. 170

r. 1–3 n. 21

Montesquieu, *Esprit des lois* (*Oeuvres*, dl. 1, blz. 305–377). De auteur onderzoekt hier de overeenkomst tussen het klimaat en het *genie* van het volk, en de invloed die de regering daarop kan uitoefenen. In boek 14 (blz. 305–324) beschrijft hij het effect van het klimaat op de fysieke en daardoor ook op de geestelijke eigenschappen van de mens, in boek 18 beschouwt hij de relatie tussen de aard van het landschap (vruchtbaar of niet) en de regeringsvorm (de wetten).

Winckelmann legt een oorzakelijk verband tussen de goede smaak zoals die zich in Griekenland had ontwikkeld en het klimaat. Onder een 'zachte hemel' zou de stem slechts harmonieuze geluiden voortbrengen en de Griekse taal zou dan ook superieur zijn aan alle andere. De teloorgang van de Griekse smaak verklaart hij uit politieke omstandigheden en ook uit de verandering van het klimaat. Hij doet deze uitspraken in zijn *Gedanken über die Nachahmung der griechischen Werke* (1755) en de *Erläuterung* daarbij (1756) en hij herhaalt ze in de *Geschichte der Kunst des Alterthums* (1764).

Flögel, *Geschichte*, blz. 57–108. Flögel kritiseert de Franse theoretici onder wie Montesquieu en Dubos die volgens hem een te grote invloed aan het klimaat toekennen.

Iselin, *Geschichte*, dl. 1, blz. 43–50. Iselin neemt een middenpositie in tussen degenen die alles aan de invloed van het klimaat willen toeschrijven en degenen die deze juist klein achten. Hij onderkent dat het klimaat invloed heeft op de fysieke 'organisatie' van de mens en hij meent dat het omgaan met de natuur het karakter kan vormen, maar hij ziet te veel individuele verschillen om die invloed als essentieel te beschouwen, zoals ook bloei en verval van kunsten binnen een land niet verklaard kunnen worden uit het klimaat.

r. 33– blz. 171 r. 3 n. 22

METASTASIO [...] moest: Burney, *Present State*, dl. 1, blz. 224–225. Volgens Burney is Metastasio afkerig geworden van deze techniek.

blz. 171

r. 3–4 n. 23

Burney, *Present State*, dl. 1, blz. 226: 'Gravina made Metastasio translate all Homer into Italian verse.'

r. 5–6 n. 24

VELASQUEZ [...] *kon*: Velazquez, *Geschichte*, blz. 239. De bedoelde opmerking staat in een pagina-grote voetnoot. Velazquez: 'Man sagt vom ihm, dasz er, wie Ovid, schon in den Jahren der Kindheit Verse gemacht, und weil er selbst noch nicht schreiben konte [sic], sie andern diktirt hat'.

CIBBERS [...] *Poets*: Cibber, *Lives of the Poets*. Hierin komen bijna alle grote Engelse dichters ter sprake.

de levens van [...] BROEKHUIZEN: Het leven van Vondel is beschreven door G. Brandt; Vondel, *Poëzy* (1682), dl. 2; het leven van Poot door Jakob Spex; Poot, *Gedichten* (1722), dl. 3. De levensschets van Van Broekhuizen is van de hand van David van Hoogstraten; Van Broekhuizen, *Gedichten* (1712).

r. 9

zijn *Renaud*: het epos *Rinaldo* (1562). Getuige de Franse spelling van de titel, baseerde Van Alphen zich waarschijnlijk op de uitspraken van Voltaire in diens *Essai sur la poésie épique* (zie ook de toelichting bij blz. 174).

r. 13–16

COWLEY [...] *zoude*: de uitspraken over Cowley en Milton zijn ontleend aan Cibber, *Lives of the Poets*, dl. 1, blz. 42 en 110. Over Cowley: 'his early inclination to poetry was occasioned by reading accidentally Spencer's Fairy Queen [...]; he read the whole over before he was 12 years old, and was made a poet, as immediately as a child is made an eunuch' (blz. 42). Over Milton: 'From his twelfth year he generally sat up all night at his studies.' Lang voor 1625 – het jaar waarin hij werd toegelaten tot Christ's College, Cambridge – had hij zich bewezen door verschillende Latijnse en Engelse gedichten te maken (blz. 110).

r. 19

lingua Deorum: de taal der goden, poëzie.

n. 25 r. 32–35

Cramer, *Leven*, dl. 1, blz. 7. Het betreft een gedicht op de verjaardag van zijn vader. Cramer citeert Gellert: 'Het gedigt [...] moet niet kwaad geweest zyn.'

r. 35–40

Lotichius, *Poëmata*, dl. 2, blz. 79. Vertaling: [dat hij] toen hij echt nog een kind was en dus door zijn leeftijd nog ternauwernood kon praten en kinderlijke woorden kon spreken, graag en vaak op het land verkeerde en door de bossen en weilanden zwierf tussen de herders – wat ik vertel is waar –, [dat hij toen] gewoon was ik weet niet welke herders- en bosgoden te

bezingen; en dat hij toen als het ware Vergilius' landelijk lied op zijn kleine rietfluit begon te beoefenen.

Het laatste is een verwijzing naar Vergilius' *Bucolica*.

r. 40–43

Piron, *La Métromanie*, 'Préface' (*Oeuvres*, dl. 2, blz. 226).

blz. 172

r. 3–9 n. 26

men zoude [...] zoeken: Horatius, *Brieven (Epistolae)* 2, 2, vs. 49–52. Horatius beschrijft hier hoe hij tot dichten kwam nadat hij ontslagen was als rekrut in het leger. Vertaling Louis van de Laar: 'Zodra Philippi mij daarvan ontsloeg, neergehaald / en gekortwiekt en verstoken van de vaderlijke / Lar en grond, dreef de moed van de armoë mij er toe / verzen te maken.'

Masson, *Q. Horatii Flacci Vita*, blz. 68–69. Masson volgt de uitspraken van Horatius en voegt daar enkele feitelijkheden aan toe. In zijn woorden viel Horatius – zoon van een vrijgelatene – als een nieuwe Icarus van de hoogste rijkdom terug in de laagste armoede. Van de periode vóór zijn ontslag uit het leger zijn inderdaad geen verzen bekend.

Sulzer, *Allgemeine Theorie*, dl. 1, blz. 549 ('Horaz').

audax: onverschrokken, moedig.

De passage 'SULZER [...] bedoelen' (r. 34–38) is overgenomen uit de oorspronkelijke lijst errata.

r. 9–21

SHAKESPEARE [...] *beeft*: vgl. Cibber, *Lives of the Poets*, dl. 1, blz. 130–131. Volgens deze bron verkeerde Shakespeare in slecht gezelschap en met sommigen van hen stal hij regelmatig wild van het land van Sir Lucy of Charlecot. Deze liet hem daarvoor vervolgen. De ballade die Shakespeare daarover maakte, zou zijn eerste gedicht zijn geweest. Noodgedwongen zocht hij zijn toevlucht in Londen en leerde zich daar te bekwamen in de toneelkunst.

r. 21–26 n. 27

Iets dergelijks [...] Melite: Fontenelle, *Vie de Corneille* (*Oeuvres*, dl. 3, blz. 52; geheel 52–79). Met betrekking tot *Mélite* zinspeelt Fontenelle hier op de dame 'qui en auroit naître le sujet'. De anekdote zoals Van Alphen die geeft, staat hier niet vermeld. Ze is overgenomen uit d'Olivet, *Histoire*, blz. 139 ('Vie de M. Corneille l'aîné'). Het daar gepresenteerde levensbericht is ontleend aan dat van Fontenelle. Volgens d'Olivet: 'Il [Corneille] se mit d'abord au Barreau, sans goût, & sans succès. Mais une petite occasion fit éclatter en lui un génie tout différent; & se fut l'amour qui la fit naître. Un jeune homme de ses amis, amoureux d'une Demoiselle de la même ville, le mena chez elle. Le nouveau venu se rendit plus agréable que l'introduit.''

Le plaisir de cette aventure excita dans M. Corneille un talent qu'il ne connoissoit pas & sur ce léger sujet il fit la Comédie de *Mélite*, qui parut en 1625.'

r. 26–29

LA FONTAINE [...] *wie hij was*: dit staat niet vermeld in de verderop aangehaalde biografische schets (La Fontaine, *Oeuvres*, dl. 1, 'Eloge de monsieur de la Fontaine').

r. 30–31 n. 28

hetzelfde [...] *digter*: Cibber, *Lives of the Poets*, dl. 5, blz. 190–191. Door zijn eerste onderwijzer en degenen die zich met zijn opvoeding bezig hielden, werd Thomson beschouwd als iemand 'really without a common share of parts' (blz. 190). Mr. Rickerton had meer oog voor zijn kwaliteiten, maar ook hij had niet vermoed dat Thomson een zodanig talent bezat dat hij een van de grootste dichters zou worden: 'he never could have imagined, as he often declared, that there existed in his mind such powers, as even by the best cultivation should have raised him to so high a degree of eminence amongst the poets' (blz. 191).

Lessing, *Theatralische Bibliothek*, dl. 1, blz. 87–88 ('Leben des Herrn Jacob Thomson'; geheel blz. 86–116). Lessing schrijft: 'In seinen ersten Jahren zeigte er so wenig ein besonders Genie, dasz ihn [ihm, JdM] vielmehr sein Lehrmeister, und alle die mit seiner Erziehung zu thun hatten, kaum die gewöhnlichsten und schlechtesten Gaben zutrauten' (idem, blz. 87).

blz. 173

r. 1–3

Het stuk [...] *digtgeest*: Cibber, *Lives of the Poets*, dl. 1, blz. 42. Zie ook de toelichting bij blz. 171, r. 12–15.

r. 7–8

COWLEY [...] *leeren*: Cibber, *Lives of the Poets*, dl. 1, blz. 44: 'It is remarkable of Mr. Cowley, as he himself tells us, that he had this defect in his memory, that his teachers could never bring him to retain the ordinary rules of grammar.'

r. 13–15 n. 29

dat men [...] *denken*: Voltaire, *Préface sur Mariamne* (*Théâtre complet*, blz. 119–120).

r. 15–18 n. 30

Maar [...] *afgewerkt hield*: *Vie de Jean Racine* (J. Racine, *Oeuvres*, dl. 1, blz. LXXI). Volgens dezelfde bron versificeerde hij zijn stukken al wandelend.

r. 19–23 n. 31

van LA FONTAINE [...] *meme*: La Fontaine, *Oeuvres*, dl. 1, 'Eloge de monsieur de la Fontaine', blz. VIII.

Piron, *Vie d'Alexis Piron* (*Oeuvres*, dl. 1, blz. 151).

r. 26–30 n. 32

Wien [...] *oorspronkelijke is*: Beronicius/Rabus, *De weergalooze dichter P.J. Beronicius*, 'Aan den Lezer'. Deze biografische schets, voorafgaande aan de gedichten, is geschreven door Rabus; de anekdote over Beronicius' graf-schrift op De Haas heeft Rabus ontleend aan Borremans (zie hierna).

Borremans, *Variarum lectionum*, cap. 6, vooral blz. 58–61.

blz. 174

r. 1–2

gedichte aus dem Stegreife: geïmproviseerde verzen.

r. 4–5 n. 33

gelijk bij [...] *maakte*: Secundus, *Opera*, blz. 4–6 (*Elegieën*, boek 1, 2). Het onderschrift vermeldt dat het gedicht op 3 juni 1534 is vervaardigd, voor het grootste deel tijdens het paardrijden.

r. 6–7

schielijke vertegenwoordiging: plotselinge voorstelling.

r. 12

hooge wetenschappen: rechten, medicijnen?

r. 13–15

men veele [...] *ophouden*: vgl. Cibber, *Lives of the Poets*, dl. 1, blz. 154. Over Beaumont: 'we have no account of his making any proficiency in the law, which is a circumstance attending almost all the poets who were bred to that profession, which few man of sprightly genius care to be confined to' [curs. JdM].

r. 15–16

TASSO [...] *was*: Voltaire, *Essai sur la poésie épique* (*Poëtique*, dl. 2, blz. 121). Voltaire meldt dat de vader van Torquato Tasso zijn zoon rechten liet studeren om hem van de dichtkunst af te houden. Voltaire: 'Le jeune Tasse y réussit parcequ'il avait un génie, qui s'étendait à tout'.

r. 22

Stylus Curiae: de stijl van de rechtbank.

r. 36–40 n. 34

Volkman, *Reis-boek*, dl. 1, blz. 157 en 191 ('Tydkundige Lyst der Italiaansche schilders'). Over Cerquozzi schreef Volkman: 'Het werk viel hem zo ligt, dat hy van een veldslag, of een ander voorval horende verhaalen, terstond daarvan een ontwerp op het doek bracht, en opschilderde' (blz. 157). Over Tintoretto, eigenlijk Giacomo Robusti, schreef hij: 'Hy arbeidde met zulk eene buitengewoone gezwindheid, dat hy groote werken eerder voltooide, dan andere schilders, die met hem te gelyk begonnen waren, dezen tekenden' (blz. 191).

n. 34 r. 42

eene andere plaats: Verhandeling over het aangeboorne, blz. 264–269.

blz. 175

r. 9 – blz. 177 r. 4

De hierna volgende ontwikkelingsschets van Klopstocks dichterschap bestaat uit citaten en parafrases van Schubarts voorwoord bij zijn uitgave van Klopstocks *Poetische Werke*. De aangehaalde zinsneden zijn door Schubart geciteerd uit Bodmers *Critische Briefe* (1749).

r. 9–18 n. 35

Klopstock, *Poetische Werke*, ‘Vorbericht’, blz. XIII–XIV: ‘Er war noch in der Kindheit als er sich die Formen der hebräischen Sprache und die figurliche Art die Sachen vorzustellen [...] schon so bekannt gemacht hatte, dasz er sie, sich selbst unbewusst, in dem gemeinen Umgang gebrachte, so oft er etwas mit Ernst und Nachdruck sagen wollte. Ich erinnere mich noch immer eines Spaziergangs [...] ein Lager bereiten?’

r. 20 n. 36

Klopstock, *Messias*, dl. 1, blz. 5–6 (Gesang 1).

r. 21–28

Toen troffen hem [...] gezien had: Klopstock, *Poetische Werke*, ‘Vorbericht’, blz. XIV–XV: ‘Damals rührten ihn am meisten die starken Vorstellungen aus der leblosen Natur, die er in den poetischen Büchern Hiobs und der Propheten fand [...], er hätte sie schon in den Psalmisten, oder den Propheten gesehen.’

r. 29 – blz. 176 r. 5

In zijne [...] zulks bemerkten: Klopstock, *Poetische Werke*, ‘Vorbericht’, blz. XV–XVI: ‘Mit der Ankunft der Jünglings-Jahre griffen die zärtlichen Stellen sein Herz mit derselben Gewalt an, mit welcher die schildernden und prächtigen Bilder zuvor seine Phantasie eingenommen hatten. [...] Die Religion blieb keine blose Speculation seines Gehirns, sondern lauter Vorstellung der Grösze und der herrlichkeit des Messias, und seiner göttlichen Menschenliebe; lauter Empfindung von wallender Gegenliebe und lobesvoller Dankbarkeit. Aus dieser Sinnes- und Gemüthsart bildete sich vor sich selbst eine Schreibart, die voller Poesie war, ehe dasz er einen Vers oder eine Prosodie gesehen hatte; er war ein Poet, one dasz ers oder sein Vater gewusst hätten.’

blz. 176

r. 9–14

Na dit alles [...] geheel buiten zig zelf: Klopstock, *Poetische Werke*, ‘Vorbericht’, blz. XVIII–XIX: ‘erzählte ich ihm erstlich, dasz ein gebundenes Sylbenmaasz wäre; welches den Wohlklang der Rede ungemein erhübe. Ich zeigte ihm

etliche Versarten von den besten, Opizens Alexandriner, Miltons elfsilbigen, un den Homerischen Hexameter. [...]. Nach diesem sagte ich ihm von Miltons Gedichte von dem verlohrnen Paradise, ich übersetzte ihm die kurzen Inbegriffe von jedem Buch. Alles an ihm ward zu Ohren [...].’

r. 21–38

Hij maakte [...] gewaagd had: Klopstock, *Poetische Werke*, ‘Vorbericht’, blz. xxxi–xxxii: ‘In wenigen Tagen ward ihm das Erhabene in den Miltonischen Ideen, das Majestätische in seinen Charakteren eigen, welches dem Engländischen Poeten vermuthlich eine Menge vergeblicher Versuche gekostet hat; und das er selbst, wann dieser ihm den Weg nicht gebähnt, mit keiner geringern Arbeit erfunden hätte. Er vertraute mir nach diesem zwanzig neue Ideen, neue Empfindungen, oder neue Ausbildungen der Empfindungen, neue Gemüthsverfassungen, Gesichtspunkten, Zustände und Umstände, welche Milton nicht hat. Er durfte die Unterredung der göttlichen Personen von der beschlossenen Erlösung nach ihm wiederholen [...], dasz er den Abfall, den er bey sich zuvor beschlossenen hatte, zuerst gewagt hätte.’

blz. 177

r. 9 n. 37

C.F. Cramer, *Klopstock*. Het eerste deel daarvan (1777) is het meest biografische.

r. 10–24 n. 38

Piron, *La Métromanie*, ‘Préface’ (*Oeuvres*, dl. 2, blz. 228–235; het citaat op blz. 234–235).

r. 31 – blz. 178 r. 15

Van woorden [...] Spanje: niet gevonden.

blz. 178

r. 16–30

Goldoni, *Delle Commedie*, dl. 1, blz. ix–xix (‘Prefazione dell’ autore Premesa all’ Edizione di Venezia MDCCCL e a quella di Firenze MDCCCLIII’). Daarin spreekt hij over zijn onbedwingbare liefde voor het toneel en de pogingen van zijn vader om deze te onderdrukken. Zijn eerste toneelstuk komt ter sprake op blz. xiv–xv.

r. 28

summier: korte samenvatting.

r. 31–32 n. 39

Allgemeine Deutsche Bibliothek, Bd. 31, 1, blz. 220–221. De passage *hij is van zijn jeugd af aan [...] verzen* (r. 38–40) is vertaald naar dit stuk (blz. 220). Deze biografische notitie is overgenomen uit het hierin gerecenseerde

werk *Die Schreibtafel* (1774–1776). De recensent vat zijn twijfel aan de primitieve opvoeding van Mauss samen in de uitspraak ‘Aber woher kennt er denn Hymnen und Lethe?’ (idem, blz. 220).

r. 36 – blz. 179 r. 1

de Asiatische Banise: geschreven door H.A. von Ziegler und Kliphausen. Edities hiervan verschenen in 1731, 1769 en 1770 (Buisman, nr. 2256–2258).

Deze roman komt ook ter sprake bij Meier, *Anfangsgründe*, dl. 2, par. 460 (‘Dichtungskraft’).

blz. 179

r. 1

platte: eenvoudige.

de Arabische nagtvertellingen: zie de toelichting op blz. 172.

r. 15–16 n. 40

De beoordeeling [...] scherp is: Briefe, dl. 17, blz. 123–179 (brief 272–276). Hierin vindt men een zeer kritische beoordeeling van het werk van A.L. Karsch.

r. 21–23 n. 41

Lavater, *Physiognomische Fragmente*, dl. 3, blz. 315. Lavater beschouwt haar ogen als de zetel van de poëzie, de vorm van de rest van haar gezicht echter interpreteert hij als die ‘des kaltforschenden Denkers’.

r. 27 – blz. 180 r. 2 n. 42

Cibber, *Lives of the Poets*, dl. 2, blz. 269 (‘The life of Wilmot, Earl of Rochester’). De graaf van Rochester was het levende bewijs voor deze stelling.

blz. 180

r. 10 n. 43

Burney, *Present State*, dl. 1, blz. 227–232. Over het karakter van Metastasio weet Burney te melden dat deze liever het gezelschap van één persoon zoekt dan een levendig gesprek in een wat groter gezelschap. Hij gaat felle discussies uit de weg en zijn leven en werk worden bepaald door eenvoud en decorum en niet door ‘wild and furious passions’ (blz. 231).

Vie de Jean Racine (J. Racine, *Oeuvres*, dl. 1, blz. LXVIII–LXIX). Racine zou een zeer grote sensibilliteit bezitten en was erg verlegen. Kritiek verdroeg hij slecht en hij voelde zich snel gekwetst.

Van Alphen onderzoekt in dit gedeelte de oorsprong van het dichten. Nadat hij in het vorige gedeelte al aannemelijk had gemaakt dat de geneigtheid tot dichten een gevolg is van iemands natuurlijke aanleg en niet van de omstandigheden waarin hij zich bevindt of waarin hij is opgegroeid, wil hij die dichterlijke aanleg nu nader beschouwen.

Eerst dient hij echter te definiëren wat een dichter is. Hij omschrijft deze als iemand die 'door middel der verbeelding of inwendige gewaarwording, harmonisch tot het hart spreekt' (wat hij met 'harmonisch' bedoelt, wordt uiteengezet in de *Inleidende verhandeling*). De mate waarin dichters de verbeelding laten spreken, kan nogal verschillen. Sommige dichters laten zich kennen als zeer verstandelijk, waar men bij romanschrijvers als Goethe wel degelijk een dichterlijke aanleg kan waarnemen. Ook het begrip *aangeboren* vraagt enige toelichting. Van Alphen maakt verschil tussen de termen *aangeboren* en *ingeschapen*. Het eerste omschrijft hij als iets dat door geboorte eigen is aan een persoon (wat niet hetzelfde is als erfelijkheid), waar het tweede betrekking heeft op innerlijke hoedanigheden die iedere mens bij de Schepping heeft verworven. Voor wat betreft de ontwikkeling van 'dichtkundige denkbeelden' – dat is immers wat een dichter doet – verwijst Van Alphen naar de ideeënleer van Locke. Deze betwistte dat ideeën 'ingeschapen' (*innate*) zijn zoals Descartes had geopperd.

Van Alphen werpt allereerst de vraag op of de *genie* in zijn algemeenheid aangeboren is. Vervolgens onderzoekt hij of de dichterlijke *genie* dan slechts een verandering is van de algemene *genie*, terug te voeren op de omstandigheden waarin iemand opgroeit, dan wel of er een specifieke dichterlijke *genie* bestaat. Alvorens die vragen te beantwoorden laat hij Helvetius aan het woord, de filosoof die de revolutionaire opvatting verkondigde dat er niet zoiets bestaat als aangeboren specifieke vermogens en dat alle ideeën en specifieke vermogens (en dus ook alle verschillen tussen mensen) voortkomen uit zintuiglijke gewaarwordingen en de verwerking daarvan. Door zijn bevindingen te vergelijken met de theorie van Helvetius, maakt Van Alphen aannemelijk dat die opvatting niet juist is. In tegenstelling tot Helvetius meent hij dat niet alleen de *genie* aangeboren is, maar ook de specifieke dichterlijke of muzikale *genie*, en dat men daaraan kan onderscheiden wat de *natuur* is. Het laatste omschrijft hij als de 'werkende kracht' die mensen met dezelfde eigenschappen dat vermogen geeft waarmee zij zich van elkaar onderscheiden. Of zijn theorie waar is, kan hij niet bewijzen; daarvoor weet men nog te weinig van de onderlinge beïnvloeding van lichaam en geest. Hij kan wél de waarschijnlijkheid daarvan aantonen. Zijn tegenvoeter Helvetius was van mening dat menselijke denkbeelden een gevolg zijn van zintuiglijke waarnemingen, het functioneren van het gehe-

gen en het bevattingvermogen. Dat er in aanleg onderscheid kan bestaan tussen het geheugen of het bevattingvermogen van verschillende personen, betwist Helvetius. Zo er al verschillen zijn, komen deze voort uit de mate waarin men gebruik heeft gemaakt van deze vermogens. Dat er ook bij gezonde mensen verschil kan zijn in de werking van de zintuigen, doet volgens hem niets af aan de 'juistheid en uitgebreidheid' van hun denken.

Van Alphen brengt hier tegen in dat een grotere 'fijnheid' van de zintuigen kan verklaren waarom een zintuiglijke waarneming op de een een groter effect heeft dan op de ander. Dit kan de geest ook zodanig beïnvloeden dat er daardoor verschil tussen mensen ontstaat. Hetzelfde geldt voor verschillen in de werking van het geheugen en het bevattingvermogen. Ook deze hebben effect op de vorming van de geest. Dat het geheugen en het bevattingvermogen van mensen onderling verschilt, kan men volgens Van Alphen al waarnemen bij jonge kinderen. De mate van 'fijnheid' van de zintuigen zou ook de mate van gevoeligheid voor het schone kunnen verklaren. In de muziek blijkt dat beslist het geval te zijn. Hij concludeert dat het zeer waarschijnlijk is dat de *organisatie* (de fysieke constitutie van de zintuigen en de geestelijke vermogens) zodanig kan verschillen dat men een aangeboren aanleg voor de dichtkunst kan hebben. In het vervolg zal hij die dichtelijke aanleg nader gaan onderzoeken. Daartoe onderscheidt hij enkele eigenschappen die de dichter moet bezitten, te weten: *teergevoeligheid*, *verbeeldingskracht*, de neiging en het vermogen 'om zich harmonisch door middel van de spraak uitte drukken', *oordeel* en *smaak*. Deze eigenschappen zal hij in de hierop volgende stukken nader beschouwen.

blz. 181

r. 1–10 n. 44

Ik wenschte [...] gewaarwordingen: Cesarotti, 'Abhandlung über den Ursprung der Poesie', *Neue Bibliothek*, dl. 2, 1 (1766), blz. 1–54. Aan het begin van zijn essay schetst Cesarotti heel globaal de ontwikkeling van de schone kunsten. Aan het einde geeft hij de 'Umriss' van het werk dat hij had willen schrijven. Van Alphen citeert de regels 3–10 ('het vooronderstellen [...] gewaarwordingen') uit het begin van deze passage. Cesarotti: 'Im Ersten würde man von dem Fall anfangen, da noch keine Poesie, keine Poetik existirt, und würde sich bemühen, die Spur zu erforschen, auf welcher ein aufgeklärter denkender Kopf, (von welcher Nation ist gleichgültig,) die Möglichkeit einer solchen Kunst hätte gewahr werden, und wie er auf dem selben Wege sie zur Volkommenheit hätte bringen können. Jeder würde die Poesie sich, so zu sagen, in den Händen entstehn und wachsen sehn, und sich von der Wahrheit der Grundsätze durch das Zeugnis seiner eignen Empfindung versichern können' (blz. 52).

r. 18–20

gelyk [...] mensch gemaakt hebben: van Condillac is bedoeld diens *Traité des sensations*, van Bonnet het *Essai analytique sur les facultés de l'âme*. Beide auteurs beschrijven de werking van de zintuigen en de geest aan de hand van een fictieve situatie, een beeld ('Statue') dat zijn verstandelijke en zintuiglijke vermogens nog moet ontwikkelen. Condillac: 'nous imaginâmes une Statue organisée intérieurement comme nous, & animée d'un esprit privé de toute espèce d'idées. Nous supposâmes encore que l'extérieur tout de marbre ne lui permettoit l'usage d'aucun de ses sens, & nous nous réservâmes la liberté de les ouvrir à notre choix aux différentes impressions dont ils nous sont susceptibles' (*Traité des sensations*, blz. 5–6, 'Dessein'). Bonnet geeft een gedetailleerdere beschrijving van een beeld dat, door een voor een de verschillende organen en zintuigen aan te spreken, mens wordt. Deze fictieve situatie biedt beide filosofen de mogelijkheid het functioneren van de zintuigen en de verschillende organen afzonderlijk te onderzoeken.

blz. 182

r. 6 n. 46

Met de tegenstelling Homerus – Anacreon en Rafaël – Albano doelt Van Alphen waarschijnlijk op het contrast tussen het verhevene en het bevallige. Vergilius en Van der Werf hebben gemeen dat zij een meer gepolijste vorm kozen voor grote taferelen. Shakespeare, Dante en Michelangelo staan voor het hartstochtelijke en ongepolijste, Klopstock naast Rubens en Rafaël voor het verheven christelijke. Hogarth en Juvenalis gelden als meesters van de satire. Teniers en Theocritus hebben dit gemeen dat zij het eenvoudige landleven als onderwerp kozen. Poussin en Gessner hebben vooral idyllische taferelen op hun naam staan. Lucanus en Jordaans staan voor het retorisch-gepassioneerde. Tibullus en Guido maakten nauwkeurige schetsen van de natuur. De werken van Boucher en Dorat laten zich vooral karakteriseren als galant en gemanieerd.

r. 21–25 n. 47

Zou [...] houden: Riedel/Van Alphen, *Theorie*, dl. 1, blz. 8–11 (noot). Op deze plaats zet Van Alphen uiteen wat hij onder het 'gemeen' verstaat ('Men moet door het gemeen in dit geval niet verstaan het gepeupel, maar lieden, die, het zij door leezen, het zij door hunne verkeerding in de wereld, kundigheid verkregen hebben'; *Theorie*, dl. 1, blz. 8) en hoe het oordeel daarvan gevormd wordt. Hij benadrukt dat de grootste dichters meer lof ontvingen van het 'gemeen' dan van andere kunstenaars. De passage is ontleend aan Dubos.

r. 27 n. 48

Deutsches Museum, 1776–2, blz. 855–857. De hier aangehaalde passage komt uit een brief aan Klopstock waarin de briefschrijver hoog opgeeft van zijn

succes bij het declameren van de *Messias*. Er zouden uiteindelijk enkele honderden toehoorders zijn geweest. De declamator schrijft: 'Hohe und Niedre, Geistliche und Weltliche, Katholische und Lutherische kamen mit Messiaden unterm Arm in die Vorlesung [...]' (blz. 856).

r. 27–29

HOMERUS [...] *was*: zie hiervoor de toelichting bij dl. 1, blz. 22 (*Inleiding bij Riedel*).

r. 29–31 n. 49

de keizerlijke [...] invoeren: Cuperus, *Apotheosis*, blz. 4–5. De zin 'Hadrianus ... invoeren' is letterlijk vertaald naar Cuperus (blz. 4). De auteur schrijft hier dat niemands roem zo groot en uitgestrekt was als die van Homerus. Daar kon ook de wens van Hadrianus niets aan veranderen.

blz. 183

r. 19–21

Ik bedoel hier [...] dergelijken: met 'het zogenaamd poëtisch proze' wordt aangegeven dat hun proza een dichtertelijk karakter heeft, zowel naar de toon (in woordkeuze en stijlmiddelen), als naar het ritme. Het onderscheidt zich van poëzie door de afwezigheid van een metrum. Van Salomon Gessner worden bedoeld diens *Idyllen* (1756), van James Hervey zijn *Meditations among the Tombs* (1745). Petersen is waarschijnlijk Johann Wilhelm Petersen (1649–1727), de dichter van *Prozaische Liedern* en *Urania* (1720).

r. 40 – blz. 184 r. 24

Wat ons [...] bepalingen onderworpen is: de passage is in zijn geheel ontleend aan achtereenvolgens Dubos, Marmontel en Sulzer. Van Alphen baseert zich hier niet op Sulzers *genie*-begrip, maar brengt diens opmerkingen over de ware dichter samen met de opmerkingen van Dubos en Marmontel in een mozaïek van citaten. Van Alphen sluit zich het meest aan bij de betekenis van *ingenium* als het geheel van vermogens dat de *genie* vormt.

Aan Alexander Gerards *Essay on Genius* (1774) heeft Van Alphen op deze plaats geen formuleringen ontleend. Gerard beschouwt het fenomeen *genie* in relatie tot de contemporaine psychologie. Volgens hem komt *genie* voort uit een sterke en 'regelmatige' *verbeelding* die de natuurwetenschappelijke en de artistieke talenten gemeen hebben. Herinnering en oordeel zijn de andere krachten die een rol spelen bij de vorming van *genie*. Gerard verklaart de verschillende soorten *genie* uit de specifieke structuur van de verbeelding en uit bijzondere combinaties van de intellectuele vermogens. Hij is van mening dat er geen universeel *genie* bestaat.

In de hieronder afgedrukte citaten uit Dubos, Marmontel en Sulzer zijn de directe ontleningen cursief gezet.

De regels 3–9 ('Een jong mensch [...] uit te oeffenen') zijn vrij geciteerd naar Dubos, *Réflexions*, dl. 2, blz. 50–55. Dubos spreekt hier over genie als aanleg, en over het onderscheid tussen het genie van de dichter en dat van de schilder. Daarvan zijn regel 3–7 ('Een jong mensch [...] denkbeeld had') ontleend aan blz. 50: 'Il en est de même *des jeunes gens qui sont nez Poètes; les beautés qui sont dans les ouvrages faits avant eux, les frappent vivement*' en blz. 51: '*Les ouvrages des grands Maîtres ont encore un autre attrait pour les jeunes gens qui ont du génie: c'est de flater leur amour propre. Un jeune homme qui a du génie decouvre dans ces ouvrages des beautés & des graces, dont il avoit déjà une idée confuse, mises dans toute la perfection dont elles sont susceptibles. Il croit reconnoître des idées propres dans les beautés d'un chef d'oeuvre consacré par l'approbation publique.*' Regel 7–9 ('Hij vindt [...] weet uit te oeffenen') is ontleend aan blz. 55: 'Si ces jeunes gens sont Poètes, *ils inventent de nouveaux caractères, ils disent ce qu'on n'a jamais lû, & leurs vers sont remplis de tours & d'expressions qu'on n'a point vûes ailleurs*' en blz. 54: 'Le génie se fait sentir bientôt dans les ouvrages des jeunes gens qui en sont douez, ils donnent à connoître qu'ils ont du génie *dans un tems où ils ne savent point encore la pratique de leur art.*'

De regels 9–12 ('Zijne teergevoeligheid [...] toegeschreven') zijn ontleend aan Marmontel, *Poétique*, dl. 1, blz. 69 ('Des talens du poète'): 'Je ne confonds pas avec l'imagination un don plus précieux encore, celui de *s'oublier soi-même, de se mettre à la place du personnage* que l'on veut peindre, d'en revêtir le caractère, d'en prendre les inclinations, les intérêts, les sentimens [...]. *Il suppose de plus une sensibilité, une souplesse, une activité dans l'ame que la Nature seule peut donner.*' Marmontel beschrijft in dit hoofdstuk de vermogens die samen het literaire talent vormen. Dat zijn 'l'esprit, l'imagination, & le sentiment'. Hij acht de laatste twee voor de dichter van het grootste belang.

De regels 12–24 ('Hij wordt [...] onderworpen is') zijn ontleend aan Sulzer, *Allgemeine Theorie*, dl. 2, blz. 246–247 ('Dichter'). De regels 12–17 ('Hij wordt [...] in de poëzij uitmaakt') zijn ontleend aan Sulzer, blz. 246–247: 'Will man den Ursprung jener drey verschwisterten Künste [instrumentale muziek, zang en poëzie, JdM] begreifen, so musz man annehmen, dasz *in dem Gemüth Empfindungen oder Vorstellungen vorhanden seyn, die entweder durch ihre Heftigkeit, oder durch einen sanften, aber die ganze Seele einnehmenden Zwang, oder durch ihre religiose oder politische Grösse, sich des Gemüthes so bemächtigen, dasz es in eine heftige oder sanfte schwermerey geräth, in welcher die Gedanken und Empfindungen unaufhaltbar durch die Rede heraus strömen.* Wer auf diese Weise von Gegenständen gerührt wird, *und zugleich ein zartes Gefühl für abgemessene Bewegung hat, die in der Musik den Takt und den Rythmus ausmacht,* der ist der Mensch, den die Natur zum Dichter gebildet hat.' De regels 17–24 ('De grond [...] mede te deelen') zijn ontleend aan de daaropvolgende alinea (blz. 247): '*Der Grund des poetischen Genies wird also in einer ungewöhnlich grossen*

Fühlbarkeit der Seele zu suchen seyn, die mit einer ausserordentlichen Lebhaftigkeit der Einbildungskraft begleitet ist en even verder: 'Dieses lebhaftige Gefühl, aber ist zugleich mit einer eben so ausserordentlichen Vorstellungskraft verbunden, welche nach dem besondern Genie des Dichters verschieden ist [...]. Diese Eigenschaften, das Feuer der Einbildungskraft, die Lebhaftigkeit des Gefühls, und die unwiderstehliche Begierde, das, was man selbst so lebhaft fühlt, gegen andere zu äussern, sind die wahren Anlagen zum poetischen Genie;' (blz. 247). Van Alphen's toevoeging 'schoon dit laatste [...] onderworpen is' verwijst naar het vervolg van dit citaat: 'sie können aber auch die Anlagen zu einer fatalen Verwirrung des Gemüthes seyn, wenn sie nicht einen scharfen Verstand, eine sehr gesunde Beurtheilungskraft, und überhaupt eine hinlängliche Stärke des Geistes, sich seiner selbst und der Umstände, darin man ist, bewusst zu seyn, zur Unterstützung haben. Ohne diese Eigenschaften arten jene in blosse Ausschweifungen aus' (blz. 247).

r. 17

takt: maat.

r. 24 n. 50

Diderot, 'Chant lyrique' (*Oeuvres complètes*, dl. 10, blz. 857; geheel blz. 853–859). Het gedicht maakte deel uit van Diderots literaire correspondentie (juli 1775). Volgens Wille heeft Van Goens dit fragment doorgespeeld aan Van Alphen (*De literator R.M. van Goens*, dl. 2, blz. 407).

blz. 185

r. 1–2 n. 51

de ouden [...] WALCH: Walch, *Diatriben*, vooral par. 4, blz. 9–14. Als auteurs over het dichterlijke *enthousiasme* noemt hij o.a. Ovidius, Horatius, Plato, Apollonius, Cicero, Casaubonus en G.J. Vossius. In de daaraan voorafgaande paragraaf spreekt Walch over de verschillende soorten *enthousiasme*.

Vossius, *De artis poetica*, cap. XI–XII, blz. 26–27 en 27–30 (*Opera omnia*, dl. 3). Vooral hfdst. 12 is van belang. Vossius concludeert daar (blz. 29): We moeten de term 'furor' figuurlijk opvatten, het is niet anders dan de dichterlijke geest (bezieling) die opgewekt kan worden door een of meer van deze vijf mogelijkheden: (1) door een melancholische stemming, (2) door een aandoening van woede of juist van liefde, (3) door de wijn, (4) door het horen van muziekinstrumenten of (5) door het lezen van excellente dichters. Walch steunt voor een groot deel op Vossius.

Burman, *Oratio*. Zie over deze tekst ook Schrijvers, 'De filoloog als literair criticus'.

r. 12–14 n. 52

met BOILEAU [...] *vulgaires*: Boileau, *L'Art poétique*, Chant IV, vs. 26–28

(*Oeuvres*, dl. 2). Bij Boileau is de tekst in het enkelvoud gesteld. Deze uitspraak volgt op een anekdote over een arts die uit onbekwaamheid zijn patiënten vermoordde en ten slotte architect werd.

blz. 186

r. 9–13

Vgl. Cochius, *Untersuchung*, blz. 34. Cochius beschouwt bijzondere vermogens, zoals het vermogen tot schilderen of dichten, tot de ‘mitgebohren Neigungen’. Van Alphen gebruikt het woord ‘aangeboren’ waar Cochius spreekt van ‘mitgebohren (connatum)’. Cochius: ‘*Aber man musz das, was mit uns gebohren wird, (connatum) nicht mit demjenigen, was uns angebohren ist (innatum) verwechseln. Dieses ist unser Wesen, und das, was blos darin seinen Grund hat. Nur dieses ist unveränderlich, und von uns unzertrennlich*’ (blz. 34).

r. 14–15

Ingeschapen [...] DESCARTES: Descartes had in zijn *Méditations* (1641) uiteengezet dat de mens over aangeboren ideeën beschikt die hem in staat stellen zijn oordeel te formuleren. Locke heeft deze opvatting bestreden in zijn invloedrijke *Essay concerning human understanding* (eerste ed. 1688). Met betrekking tot de vorming van ideeën, heeft Locke voor het eerst het belang van de (zintuiglijke) ervaring aannemelijk gemaakt. De doctrine van de aangeboren ideeën werd lange tijd (tot in de achttiende eeuw) als een gegeven beschouwd. Niettemin was zij al het onderwerp van een filosofisch debat voordat Locke zijn ideeën hierover formuleerde. Vgl. ook Yolton, *Locke and the Way of Ideas*, hfdst. 2 ‘The doctrine of innate knowledge’, blz. 26–71.

r. 15–22

Ingeschapen vermogens [...] *digters wezen kunnen*: vgl. Cochius, *Untersuchung*, blz. 33–34. Van Alphen volgt hier de gedachtegang van Cochius: ‘Alle besondere Neigungen sind, nur als *Virtualitäten*, angebohren; es ist mehr als die blosser Möglichkeit in uns, aber noch nicht die Wirklichkeit. Zur blossen Möglichkeit gehöret nur, dasz, wenn eine äusserliche, uns nicht angebohrene, Kraft, sie in uns zu erzeugen bemühet wäre, alsdenn in uns nichts sey, was ihrer wirklichen Entstehung widerstünde. Hier aber ist mehr; denn die erzeugende Kraft, so wohl als das Gesetz nach welchem sie würket, ist uns angebohren; nichts als das Objekt fehlt; das Objekt aber ist nicht das wirkende Principium, sondern nur das veranlassende: Es erzeuget nicht den allgemeinen Trieb, aus dem besondere Neigungen entstehen: es bestimmet nur seine Richtung [...]’ (*Untersuchung*, blz. 33–34; curs. JdM). Vgl. ook de toelichting bij n. 58 en 61.

r. 20

virtualiteiten: potentiële vermogens. Zie ook de toelichting hierboven (r. 15–22).

- r. 40 – blz. 187 r. 3
Men moet [...] omstandigheden: vgl. de toelichting hierboven over Cochius (bij dl. 1, blz. 185 en 186).
- blz. 187 r. 1
veel verkregens: vaardigheden die men zich (met inspanning) eigen heeft gemaakt.
- r. 10–12 n. 53
 Zie hiervoor het voorafgaande tekstgedeelte. Zie voor Horatius de toelichting bij n. 26, voor Piron de toelichting bij n. 38 en voor Metastasio de toelichting bij n. 22.
- r. 31
Fate [...] more: Young, *Night-thoughts*, night 1 (*Works*, dl. 3, blz. 6).
- r. 34 – blz. 188 r. 1.
Dat OSSIAN [...] bewoonde: zie hiervoor de toelichting over Ossian bij dl. 1, blz. 23 r. 21–26 (*Inleiding bij Riedel*).
- blz. 188 r. 3
aanwezen: bestaan.
- r. 26–37 n. 54
Een zeker [...] Poëzij: *Briefe*, dl. 22 (1765), blz. 31–32 (brief 317, geheel blz. 21–32; vervolg blz. 33–72). De passage ‘Een mensch heeft [...] de Poëzij’ is een letterlijk citaat hieruit (‘Ein Mensch hat ein poetisches Genie [...] alle andere Gegenstände, die seiner herrschenden Fähigkeit zu Denken eben so angemessen waren, als die Poesie’). De auteur geeft hier zijn opvattingen over *genie* n.a.v. een artikel in de *Vermischte Beyträge zur Philosophie und den schönen Wissenschaften* uit 1762. De ‘Kunstrigter’ is mogelijk G.E. Lessing.
- blz. 189 r. 4–12 n. 55
HELVETIUS [...] heeft: Helvetius, *De l’Esprit*, dl. 2, blz. 192. Vgl. voor de opvattingen van Helvetius de inleidende toelichtingen bij dit gedeelte van de tekst.
- r. 23 n. 56
 Young, *Conjectures*, blz. 36.
- r. 34–35
wijzigingen: wijzigingen, modificaties.

- blz. 190 r. 9–10
organisatie: het functioneren van de verschillende organen. Zie ook de inleidende toelichting bij dit stuk, blz. 185.
- blz. 191 r. 30–31
de eerste voorstellen van Euclides: elementaire aspecten van de wiskunde.
- blz. 193 r. 6–8
De onderscheiden eigenschappen [...] opgeven: onduidelijk. Hiermee wordt wellicht bedoeld dat het geheugen niet alleen in staat is indrukken te verzamelen en te onthouden, maar ook om deze te combineren (vgl. ook Gerard, *Essay on Genius*, dl. 2, hfdst. 9 ‘Of the varieties of memory’). Meier onderscheidt een ‘natürliches’ geheugen, een ‘willkürliches’ en als derde een ‘mittelbares’ of ‘unmittelbares’. De eerste vorm van geheugen zou onwillekeurig zijn, de tweede bewust en de derde zou al dan niet worden opgeroepen door het waarnemen van een object (*Anfangsgründe*, dl. 2, par. 444). Zie ook Draaisma, *Metaforen van het geheugen*.
- blz. 195 r. 11–12
organum: de organen.
- r. 33 – blz. 196 r. 2 n. 58
De gedagten [...] wenigen: Cochius, *Untersuchung*, blz. 43–44: ‘Das aber die Eindrücke, welche das Objekt auf die Seele macht, nicht bey allen gleich seyn, ist eine bekannte Erfahrung; und dasz sie es nicht seyn können, kommt von dem Unterschiede unter den Menschen her. Alle Wirkungen können nicht anders als nach Maaszgabe des Subjekts erfolgen, in welchem sie hervorgebracht werden. Da unter allen Menschen sich einiger Unterschied finden musz, der bey den Körpern sich mehrentheils bemerken, und bey den Seelen, wenn er weniger in die Augen fällt, aus der genauen Harmonie, sie beruhe worauf sie wolle, sich schliessen lässt; so kann dasselbe Objekt nicht anders, als verschiedene Eindrücke in verschiedenen Menschen hervorbringen. *Bey den Seelen kann dieser Unterschied nur in einem grösseren oder geringeren Grad der Kraft bestehen. Eine Seele wird sich weiter, und schneller ausbreiten, als eine andre. Sie wird mehrere Vorstellungen und wird sie mit weniger Mühe haben; dadurch wird sie zu mehrere, und zu lebhaftere Neigungen aufgelegt seyn. Es kann also geschehen, dasz bey einigen Menschen gewisse Neigungen gar nicht entstehen. Dieses kann aber nur bey besondern, nicht bey allgemeinen Neigungen statt finden; denn jene erfordern die Bemerkung vieler Beziehungen, die eine Sache, oder eine That, auf uns hat; diese nur wenige*’ [curs. JdM]. Zie voor de opvattingen van Cochius ook de toelichting bij dl. 1, blz. 185 en 186.

Abbt, *Over de verdienste*, blz. 300. Abbt maakt de hier geciteerde opmerking in aansluiting bij Helvetius. Hij leidt deze passage in met te zeggen: 'Men kan, wel is waar, bezwaarlyk de mening van Helvetius aangaande de gelykheid van alle zielen toestaan.'

Leibniz, *Opera*, Bd. 6, dl. 1, blz. 233. De passage is genomen uit een brief van Leibniz aan Thomas Burnet. Leibniz herinnert de geadresseerde er aan dat zijn standpunt over 'la difference originelle entre les ames' niet helemaal nieuw is. Als voorganger noemt hij Thomas van Aquino.

blz. 196 r. 3–7 n. 59
Gerard, *Essay on Genius*, blz. 427, 428.
Eberhard, *Allgemeine Theorie*, blz. 233.

De passage 'met opzigt [...] c. 25' (r. 44–45) is overgenomen uit de oorspronkelijke lijst errata. De plaats uit Cicero die Van Alphen hier opgeeft is niet geheel correct. Wellicht doelt hij op *De Oratore*, L. 1, cap. 113–114. Op die plaats schrijft Cicero dat talent (*ingenium*) voor een redenaar het belangrijkste is. De *inventio* alsook de uitwerking en verfraaiing van het geheel behoren tot die vermogens die aangeboren zijn en niet door 'kunst' kunnen worden verkregen.

blz. 197 r. 1–3 n. 60
Le Cat, *Traité des sensations*, dl. 1, blz. 202–203 en 214–215. Le Cat beschrijft gewaarwordingen en gevoelens als een effect van het biologisch functioneren van de mens. In dit hoofdstuk onderzoekt hij de rol van wat hij noemt de 'fluide animal' in de hersens ('le Cerveau'). Eerder al had hij uiteengezet dat het onderscheid tussen mensen niet is gelegen in de aard van de ziel, maar in de 'organisation', het biologisch mechanisme van de werking der organen en het verschil voor wat betreft hun 'fluide animal'. Onder het laatste verstaat hij een in het lichaam aanwezige onzichtbare vloeistof die de werking daarvan kan beïnvloeden.
Lavater, *Physiognomische Fragmente*, dl. 3, blz. 207–209 ('Dichter', geheel blz. 205–226).

blz. 198 r. 14
in het begin dezer verhandeling: blz. 172–175 (zie ook de toelichtingen daarbij).

blz. 199 r. 8–16 n. 61
de drijfveeren [...] zelf: Cochius, *Untersuchung*, blz. 36: 'Die ersten Vorstellungen liegen also in der tiefsten Dunkelheit, folglich ohne Bewustseyn; aber durch unendlich kleine Stufen im Wachstum, entstehen diejenigen aus ihnen, die

einen merklichen Grad der Klarheit haben, und deren wir uns bewusst sind [...].’ Van Alphen parafraseert de uitspraken van Cochius. De zinsnede ‘Welken *Leibnits* [...] laten verklaren’ (r. 10–12) is een toevoeging van Van Alphen. Zie ook de toelichting hiervoor bij de eerder aangehaalde plaatsen uit Cochius (bij dl. 1, blz. 185–186, 195).

r. 32 n. 62

Volkmann, *Reis-boek*, dl. 1 (1774), blz. 157–158 (“Tydkundige lyst”).

TEERGEVOELIGHEID

Als eerste van de dichterlijke eigenschappen wil Van Alphen de *teergevoeligheid* of *sensibiliteit* onderzoeken. Hij omschrijft deze als de ontvankelijkheid voor aandoeningen en gewaarwordingen die de mens in meer of mindere mate eigen is. Een grote mate van *teergevoeligheid* vindt men eerder in een 'beschaafde staat' dan in een primitieve, zoals men ze ook vaker aantreft bij mensen met meer dan gemiddelde geestelijke vermogens. Maar wat belangrijker is, we vinden die eigenschap vooral bij mensen met een duidelijke aanleg voor de kunsten.

Van Alphen kent sensibiliteit bij de beoefening van de schone kunsten een grote rol toe: hij beschouwt haar als bron ('oorzaak') voor 'oorspronkelijkheid'. Een kunstenaar geeft door zijn aandoeningen of gewaarwordingen 'nieuwheid, oorspronkelijkheid en treffendheid' aan hetgeen hij voortbrengt. Hoe sterker zijn gewaarwordingen, des te 'oorspronkelijker' zullen zijn 'voorstellingen' worden. Voor de geboren dichter geldt dat hij ofwel zijn eigen gewaarwordingen beschrijft, ofwel aandoeningen van iemand in wiens situatie hij zich geheel heeft verplaatst. *Teergevoeligheid* wordt hier voorgesteld als het kenmerk van alle ware poëzie. Van Alphen citeert uitspraken van dichters waarin zij spreken over hun eigen gevoeligheid en vervolgens laat hij zien hoe die gevoeligheid tot uitdrukking komt in hun verzen en hoe dat zelfs de structuur van een gedicht kan beïnvloeden. Echter, voordat hij de uitwerking van sensibiliteit gaat beschrijven, laat Van Alphen zien dat er ook wel dichters zijn aan te wijzen die deze eigenschap nauwelijks bezitten, zoals bijvoorbeeld Boileau, Fontenelle en La Motte. Zij kunnen dit gemis enigszins compenseren door 'kunst', maar daarmee blijven zij achter op de werkelijke dichters.

Sensibiliteit is zo essentieel voor de dichter dat de sterkte daarvan tevens de kracht van de dichter uitmaakt. Hoe groter de sensibiliteit, hoe groter de dichter. Dit verklaart tegelijkertijd dat schrijvers die weinig talent hebben voor 'harmonische uitdrukking', zich in proza niettemin zeer dichterlijk kunnen uiten. Daarbij vraagt de dichterlijke beschrijving van andermans gewaarwordingen nog meer dan een natuurlijke sensibiliteit. Deze vereist, behalve *natuur*, veel oefening, het bestuderen van menselijk gedrag en een grote belezenheid in de werken van de klassieken. De gevoeligheid kan overigens vergroot worden door toevallige omstandigheden, zoals blijkt uit de levens van bekende dichters. Aan het eind beantwoordt Van Alphen de vraag of de dichterlijke gevoeligheid gepaard gaat met melancholie.

blz. 201

r. 3–9 n. 63

Wij noemen [...] zenuwen: Eberhard, *Allgemeine Theorie*, blz. 102–103. Ook de regels 'Zij vooronderstelt [...] de zenuwen' zijn ontleend aan deze passage.

Eberhard: 'Hiebey kömmt nun zuförderst die Menge der inneren Empfindungen vor, wonach wir einen Menschen empfindlich nennen, sofern bey ihm leicht eine äuszere Empfindung oder ein Gedanke viele innere Empfindungen, oder eine innere Empfindung leicht die andere weckt. Der Grund davon kann im Körper liegen; schwache Nerven, oder schnelle Bewegung der Lebensgeister kann an dieser Empfindlichkeit schuld seyn.'

r. 17–18

eene stervende Clarissa [...] Lovelace: Van Alphen verwijst hier naar de hoofdpersonen in Richardsons roman *Clarissa* (1747–1748).

r. 31–33 n. 64

Haller, *Elementa*, dl. 5, blz. 559 (boek 17 'Sensus Interni', cap. 1 'Intellectus', paragraaf 13 'Ingenium'). Vertaling: Vervolgens vereist het genie (*ingenium*) een grotere gevoeligheid dan een gewoon mens heeft, zodat een overeenkomst die een afgestompt mens niet in beroering zou brengen, ons hevig schokt en heftig emotioneert.

r. 36 n. 65 – blz. 202 r. 8

Sterne, *Sentimenteele Reis*, dl. 1, blz. 66. De eerste regel luidt: 'Ik betuig, zeide ik, myne handen vrolyk in een slaande, dat, schoon ik ook [...] optewekken.'

blz. 203

r. 4–6.

en uit dien hoofde [...] la tête: Trublet, *Mémoires*, blz. 116 (letterlijk citaat). Fontenelle zou geamuseerd zijn geweest door deze 'plaisanterie' van Mme de Tencin.

r. 11–25

Lcidas [...] tu me dois: Fontenelle, *Poësies pastorales*, 'Silvanire et Delphire. 2. élogue' (*Oeuvres*, dl. 4, blz. 13). De toevoeging 'l'amour' in r. 14 komt voor rekening van Van Alphen.

r. 38

aartige: vernuftige.

r. 41 – blz. 204 r. 2 n. 66

Eberhard, *Allgemeine Theorie*, blz. 87–88. Eberhard maakt deze opmerkingen bij zijn beschrijving van de begrippen eenheid en verscheidenheid. 'Da der Witz schon so sehr am denken Theil nimmt [...] der Wärme der Empfindung schade, aber gleichergestalt nach dem angeführten Maasze.'

r. 27–28

Horatius, *Ars poetica*, vs. 102–103. De zinsnede luidt: 'si vis me flere, dolendum est primum ipsi tibi'. Vertaling Schrijvers: 'verlang je dat ik huil, huil zelf dan eerst'.

- r. 39 n. 67 – blz. 205 r. 1
Een [...] telis: Ovidius, *Heroides*, ep. xv, vs. 79. Vertaling: Mijn hart is week en gemakkelijk te doorboren door lichte pijlen.
- blz. 205 r. 2–4 n. 68
 Ovidius, *Tristia* boek iv, ep. xv, vs. 65. Vertaling: Mijn hart was altijd week, weerloos tegen de pijlen van Cupido – een hart in beweging te brengen door de geringste aanleiding.
- r. 5–7 n. 69
 Ovidius, *Ex Ponto*, I, ep. III, vs. 31. Vertaling: Of je dit trouw of vrouwelijk wilt noemen, ik geef toe dat tot mijn ellende mijn hart week is.
- r. 8–10 n. 70
 Piron, *La Métromanie*, III (*Oeuvres*, dl. 2, blz. 275). Na de twee geciteerde regels volgt hier: ‘Et l’on ne l’est qu’autant que l’on sait bien aimer.’
- r. 12–13
Ach! [...] herx: Klopstock, *Oden*, blz. 297 (‘Die künftige Geliebte’).
- r. 16–17
 Bernard, ‘Epître à Laure’ (*L’art d’aimer*, blz. 130).
- r. 21–22 n. 71
 Young, *Night-thoughts*, night 1 (*Works*, dl. 3, blz. 7).
- r. 25–29
 Idem.
- blz. 206 r. 3–10
 Idem.
- r. 21–23
 Young, *Night-thoughts*, night 1 (*Works*, dl. 3, blz. 6).
- r. 25–33 n. 72
 Klopstock, *Oden*, blz. 16 (‘Dem Allgegenwärtigen’).
- r. 34 n. 73 – blz. 207 r. 12
 D. Smits, *Gedichten*, blz. 180–181 (‘Op verscheide Serafyntjes, kunstig geteekent, door den heer Dionys van Nymegen’, 1739). De dichter schetst hier zijn reactie op de zinsbegoochelende vermogens van de kunstenaar.
- blz. 207 r. 16–27
 Horatius, *Oden*, I, 3, vs. 9–20. Vertaling Schrijvers:

Wie als eerste zijn breekbaar vlot
 durfde toe te vertrouwen aan de grimmige zee,
 droeg een pantser van hout en brons
 om het hart, onbevreesd voor het orkaangeweld
 in zijn strijd met de Noordenwind,
 of voor gure Hyaden bij een razende regenstorm,
 heerser over de Hadria
 die naar zijn grilligheid dansend haar golven leidt.

Bang was hij niet voor de tred des doods,
 de man die met onbetraad oog monsters zag zwemmen en
 wild de branding zag breken rond
 de vervaarlijke rotsen van Acroceraunia!

[Het vervolg luidt:]

Zinloos was de voorzienigheid
 waarmee aarde en zee door de godheid gescheiden zijn,
 als de schepen brutaal een sprong
 wagen over het water dat ongenaakbaar leek.

Alles durvend in overmoed
 stort het menselijk ras zich op ieder vergrijp.
 [...]

r. 28–31 n. 74

Jones, *Poeseos Asiaticae*, blz. 313. Van Alphen vertaalt hier naar het Latijn van Jones. Het distichon is genomen uit de funeraire poëzie van Ibn Zaid.

r. 34–35

Men leze [...] hebben: zie de geciteerde regels in de toelichting bij r. 16–27.

blz. 208

r. 1–4

Klopstock, *Oden*, blz. 16 ('Dem Allgegenwärtigen').

r. 8 – blz. 209 r. 4

Niemeyer, *Abraham auf Moria*, blz. 1–3.

blz. 209

r. 38–40

Men ziet [...] te zijn: niet gevonden.

r. 40 – blz. 210 r. 2 n. 75

De Kanselier [...] te vergieten: l'Hopital, *Essai de traduction* ('Eclaircissemens sur la vie et sur le caractère de M. de L'Hopital, Chancelier de France', blz. 88–89). Met 'een wreed en woest hof' is bedoeld het schrikbewind van Catharina de Medici en Charles IX dat culmineerde in de St. Bartholomeus-

nacht. De l'Hopital leefde te midden van marchanderende hovelingen en politici maar liet zich daardoor niet beïnvloeden: 'Il conserva son ame & ses mains pures, au milieu du siecle le plus corrompu [...]. Ces principes austeres d'une vertu stoïque, rien ne pouvoit déranger, n'excluoient point en lui la sensibilité. Ce même homme [...] étoit encore le meilleur mari, le pere le plus tendre, l'ami le plus indulgent, l'esprit le plus agréable & quelquefois le plus gai' ('Eclaircissements', blz. 88–89).

blz. 210

r. 2–3

de brieven [...] ELISA: Cramer, *Klopstock*. Zie ook de toelichting bij n. 37.

r. 5–9 n.76

gelijk QUELLIN [...] *vervaardigd*: Webb, *Untersuchung*, blz. xxvi ('An den Uebersetzer von Herrn Webbs Versuch, über die Mahlerey'). De zinsnede 'zijn eigen zagten [...] door hem vervaardigd' is hieraan ontleend. Webb: 'Richardson urtheilt richtig, wenn er sagt: Dasz der sanfte, sittsame, erhabene durch Leiden und Unglück geprüfte, aber nicht besiegte Geist dieses lebenswürdigen Künstlers, auf dem göttlich-schönen Kopfe des H. Martyrers ausgedrückt sey.' De zin daarvoor noemde de schrijver hem de 'H. Andreas von Fiammingo in St. Peter'.

r. 12–19

Doch mir sinket [...] *zeit fort*: Klopstock, *Messias*, dl. 3, blz. 214 (Fünftehnter Gesang).

blz. 211

r. 6–25 n. 77

Voorbeelden [...] *beneemt*: Winckelmann, *Geschichte*, dl. 1, blz. 226 en blz. 170. Winckelmann: 'Die vorzüglichsten, und man kann sagen, die einzigen Werke in Rom aus der Zeit dieses hohen Stils sind, so viel ich es einsehen kann, die oft angeführte Pallas von neun Palme hoch, in der Villa Albani, und die Niobe und ihre Töchter in der Villa Medicis. [...] Die Niobe und ihre Töchter sind als ungezweifelte Werke dieses hohen Stils anzusehen [...]' (*Geschichte*, dl. 1, blz. 226). Van Alphen heeft Winckelmanns formuleringen deels overgenomen, vooral in r. 22–25: 'Von dieser Betrachtung kann man sich in zweyen der schönsten Werke des Alterthums überzeugen, von welche das eine *ein Bild der Todesfurcht*, das andere *des höchsten Leidens und Schmerzens* ist. *Die Töchter der Niobe*, auf welche Diana ihre tödtlichen Pfeile gerichtet, *sind in dieser unbeschreiblichen Angst, mit übertäubter und erstarrter Empfindung vorgestellt, wenn der gegenwärtige Tod der Seele alles vermögen zu denken nimmt* [...] Ein solcher Zustand, wo Empfindung und Ueberlegung aufhört, und welcher der Gleichgültigkeit ähnlich ist, verändert kleine Züge der Gestalt und der Bildung [...]' (*Geschichte*, dl. 1, blz. 170; curs. JdM). De tweede omschrijving heeft betrekking op de Laokoon. Op de hieraan voor-

afgaande bladzijde had Winckelmann benadrukt dat de beeldende kunstenaar beperkter is dan de dichter in zijn mogelijkheden de uitbeelding van de hartstochten in harmonie te brengen met schoonheid.

r. 35–39

Clementina: tragisch personage in Richardsons roman *The History of Sir Charles Grandison* (1753–1754).

blz. 212

r. 5–10

In den [...] redenvoering: Hoogvliet, *Abraham*, boek 10, blz. 224–246. Hoogvliet beschrijft hier het offer van Abraham.

r. 10–29

Fraaier [...] vader: Van Merken, *David*, boek 12, blz. 370–371.

r. 36–37

Young, *The Force of Religion* (*Works*, dl. 1, blz. 68).

r. 38 n. 78 – blz. 213 r. 30

Racine, *Phèdre*, III (J. Racine, *Oeuvres*, dl. 4, blz. 343–345).

blz. 213

r. 34–45

Racine, *Phèdre*, III (J. Racine, *Oeuvres*, dl. 4, blz. 378–379).

blz. 214

r. 1–10 n. 79

Unzer, *Versuch*, blz. 114 ('Ahndungen', geheel blz. 113–120). In de ed. 1770 luidt de vierde regel: 'Dass der sehnsuchtsvolle Blick [...]'.
r. 16–27

Unzer, *Versuch*, blz. 119 ('Ahndungen').

r. 28 – blz. 215 r. 4

Racine, *Iphigénie*, II (J. Racine, *Oeuvres*, dl. 4, blz. 88–89).

blz. 215

r. 5–12

Van Merken, *Jacob Simonszoon de Ryk*, IV, blz. 49.

r. 13–22 n. 80

Voltaire, *Zayre*, IV (*Théâtre complet*, blz. 383).

r. 23–26

Shakespeare, *Othello*, V (*Works*, dl. 10, blz. 310).

r. 29 n. 81 – blz. 216 r. 14

Men vindt [...] jours: Berquin, *Romances*, blz. 48–49 ('Plaintes d'une femme abandonnée par son amant', geheel blz. 45–50) Het 'Dors, mon enfant [...] sa douleur' is het refrein.

Bibliothèque des sciences, dl. 48, 1, blz. 179–180 ('Lettre à un des Auteurs de ce Journal sur une Romance de Mr. Berquin'; geheel blz. 177–189). Volgens de briefschrijver is dit niet meer dan een bewerking van een Engels of Schots origineel: 'Il ne reste au Poëte François que le mérite de la versification ou de l'imitation' (blz. 180). Volgens Wille is de schrijver van deze brief R.M. van Goens (*De literator R.M. van Goens*, dl. 2, blz. 235–236).

- blz. 216 r. 15–32
De eerste drie strofen van het hier gepresenteerde gedicht komen uit de Wertheriade 'Lotte bey Werthers Grab' (waarschijnlijk van C.E. von Reitzenstein). Deze is afgedrukt in vele bundels. De laatste strofe is overgenomen uit het vers 'Klagen unglücklicher Liebe, bey Werthers Grabe im Mondschein' uit de *Almanach der deutschen Musen* voor het jaar 1777, blz. 215–216. Zie hiervoor Kloek, *Over Werther geschreven*, dl. 2, blz. 28.
- r. 34 n. 82 – blz. 217 r. 25
Niet gevonden.
- blz. 218 r. 25
Vergilius, *Aeneis*, boek 1, vs. 630 (Loeb ed. *Aeneis*, dl. 1, blz. 284). Vertaling Schwartz: 'Zelf met leed bekend leer ik anderer leed te verzachten.' Deze frase wordt uitgesproken door Dido na haar ontmoeting met Aeneas.
- r. 34–36 n. 83
HUME [...] heeft: Hume, *Historie van Engeland*, dl. 7, blz. 468. Hume: 'Het was in een staet van armoede, blindheit, ongenade, gevaer en ouderdom, dat Milton vervaerdigde zyn wonderbaer dichtstuk, dat niet alleen alle de geschriften van zyn tydgenooten overtrof, maer alle andere werken welken, in de kracht van zyn leven en in zyn grootste voorspoed, uit zyn pen vloeiden [...].'
- blz. 219 r. 6 n. 84
Niet gevonden. Deze noot is overgenomen uit de oorspronkelijke lijst errata.
- r. 6–8 n. 85
Men [...] ontbrak: De Sade, *Mémoires*, dl. 1, blz. xxii–xxiii ('Aux personnes d'Italie qui aiment la poésie et les lettres'). In zijn inleidende beschrijving van eerdere biografieën en commentaren over Petrarca schrijft Abbé de Sade dat men zich vaker de vraag heeft gesteld of Laura werkelijk een wezen van vlees en bloed was. In de vijftiende eeuw, toen die kwestie erg populair was, neigde men het meest naar een allegorische interpretatie. Men hield de dichterlijke Laura voor een personificatie van de Christelijke

Godsdienst, de Boetedoening, de Wetenschap, de Deugd, de Ziel, de Poëzie of de Filosofie. Later werd die allegorische interpretatie betwist. In de voorrede bij dl. 2 (*Mémoires*, dl. 2, 'Aux littérateurs Français, Italiens, &c.', blz. xii–xv) komt De Sade hierop terug naar aanleiding van de ontvangst van dl. 1. Een anonieme criticus, wellicht Voltaire, achtte het waarschijnlijk dat 'Laura étoit ce que Boileau appelle une Iris en l'air' (blz. xii). De Sade laat tijdgenoten van Petrarca aan het woord die het bestaan van Laura ontkennen, maar zelf meent hij dat diens werk en zijn brieven te veel concrete verwijzingen bevatten om aan haar bestaan te twijfelen.

Sannazarus, *Opera*, blz. 114. In zijn commentaar bij elegie nr. x schrijft Van Broekhuizen: 'Familiare est poëtis, etiam iis qui nunquam amaverunt, amorem aliquem sibi fingere, unde scriptionis petant argumentum.' Vertaling: het is gebruikelijk dat dichters, zelfs al hebben zij zelf nooit liefgehad, een liefde verzinnen waaraan zij het onderwerp van hun geschriften ontleen.

Bayle, *Dictionnaire*, dl. 3, blz. 296. Bayle verhaalt hoe de jonge Malherbe en Racan zich een imaginaire geliefde kozen: Malherbe en Racan 's'entretenoient un jour de leurs amours, c'est à dire, du dessein qu'ils avoient de choisir quelque Dame de mérite et de qualité, pour estre le sujet de leurs vers. Malherbe nomma Madame de Rambouillet, & Racan Madame de Termes, qui estoit alors veuve: il se trouve que toutes deux avoient nom Catherine'. De rest van de dag besteedden zij aan het bedenken van anagrammen van deze voornaam. Bayle vervolgt: 'Remarquez bien la différence qu'ils mettent entre un amour poétique & un amour effectif. A cet-âge là le bon Malherbe n'étoit propre qu'à aimer poétiquement; & néanmoins si l'on eût jugé de lui par ses Vers, on auroit dit qu'il avoit une maîtresse qui le faisoit bien soupirer [...].'

r. 9–11

Young, *Night-thoughts*, night 1 (*Works*, dl. 3, blz. 6).

r. 12–14 n. 86

VOLTAIRE [...] *toelachte*: Voltaire, *Essai sur la poésie épique* (*Poétique*, dl. 2, blz. 90–91). Voltaire: 'Il est le seul de tous les Poètes épiques, qui ait joui de sa réputation pendant sa vie' (blz. 90) en verder: 'Horace & lui furent comblés de biens par Auguste. Cet heureux tyran savait bien qu'un jour sa réputation dépendrait d'eux' (blz. 91).

r. 15

Van Merken, *Het nut*, r. 1

r. 24–25 n. 87

Zie hiervoor de toelichting bij dl. 1, blz. 185, n. 51.

r. 25 – blz. 220 r. 1 n. 88

De Rochefort, *Discours* (*L'Iliade*, dl. 1, blz. 67–68). Rochefort: 'Je veux parler de celle [sensibilité, JdM] que de longs malheurs ont nourrie dans une ame mélancholique & profonde. Lorsqu' Ulysse, dans l'isle de Calypso, desire de revoir sa patrie; assis sur le rivage, il tourne ses regards vers la plaine immense des mers, son coeur est oppressé, les larmes coulent de ses yeux. 'L'homme qui a versé de pareilles larmes, est le seul qui puisse les imaginer; il connoît tout ce qu'une situation, un point de vue, le chant d'un oiseau, le lever ou le coucher du soleil, peut occasioner dans une ame vraiment tendre, qui cherche dans tous les objets de la nature, des alimens à sa sensibilité.' Op de bij Van Alphen aangehaalde plaats komt de melancholie niet ter sprake.

blz. 220

r. 1 n. 89

Ossian, *Works*, dl. 1, blz. 357. De desbetreffende passage is genomen uit het inleidende commentaar bij Ossians laatste hymne, Berrathon (aldus Macpherson). Over het karakter van dit gedicht schrijft Macpherson: 'It is almost altogether in a lyric measure, and has that melancholy air which distinguishes the remains of the works of Ossian. If ever he composed any thing of a merry turn it is long since lost. The serious and melancholy make the most lasting impressions on the human mind, and bid fairest for being transmitted from generation to generation by tradition. Nor is it probable that Ossian dealt much in chearful composition. Melancholy is so much the companion of a great genius [...] elevated parts.'

r. 1–4 n. 90

en HALLER [...] SWAMMERDAMMIUS: Haller, *Elementa*, dl. 5, blz. 556 (boek 17 'Sensus interni', hfdst. 1 'Intellectus', par. 11: 'Facultates animae. Cogitatio'). Vertaling: Vandaar dat melancholici die meer 'aandachtig' [gespannen] zijn, dichters zijn en uitvinders. Vandaar Tasso, meer dan eens bijna maniakaal, Huygens en Swammerdam.

Haller rekende 'aandacht' tot de inwendige zintuigen.

VERBEELDINGSKRACHT

In de meeste achttiende-eeuwse beschouwingen over verbeeldingskracht wordt het vermogen van de verbeelding niet alleen aan de scheppende kunstenaar toegeschreven. Alexander Gerard bijvoorbeeld brengt het ook in verband met de intellectuele creativiteit van wiskundigen of natuurkundigen, zoals Newton. Van Alphen concentreert zich op de dichterlijke verbeeldingskracht. Ter inleiding van dit stuk beschrijft hij in enkele bladzijden wat de verbeeldingskracht onderscheidt van andere geestelijke vermogens zoals het geheugen of de hiervoor ter sprake gebrachte *teergevoeligheid*. Aan de hand van enkele buitenlandse auteurs als Condillac en Marmontel presenteert hij hier zogezegd de standaardvoorstelling van zijn tijd.

Van Alphen besteedt aandacht aan de verbeeldingskracht omdat deze naar zijn overtuiging deel uitmaakt van de dichterlijke *genie*. Het is een van de vermogens die de dichter in staat stellen zich poëtisch uit te drukken. Vandaar ook dat Van Alphen zich concentreert op de *manifestatie* van de dichterlijke verbeeldingskracht. Waar sommigen menen dat het geheugen zich denkbeelden herinnert en de verbeeldingskracht gevoelens of gewaarwordingen, stelt Van Alphen dat het onderscheid tussen *geheugen* en *verbeelding* daarin is gelegen dat de laatste zich beelden voor de geest haalt en deze bovendien kan combineren tot een nieuw geheel.

Van Alphen neemt het begrip *verbeelding* vrij letterlijk. Bij hem – en de meesten van zijn tijdgenoten – heeft het de betekenis: iets in beelden omzetten. Hij beziet de verbeeldingskracht ook niet als werkelijk creatief, maar hij omschrijft haar als een reproductief en combinerend vermogen. Wat Van Alphen de *scheppende verbeelding* noemt, dat is het vermogen om uit het totaal van die in het geheugen opgeslagen beelden en indrukken een nieuw en ‘treffend’ geheel samen te stellen. Zijn vocabulaire is dat van de traditionele kunsttheoretische verhandelingen van zijn tijd. Hij spreekt van het vermogen om uit het ‘magazijn’ of de ‘voorraadplaats’ van beelden en zintuiglijke indrukken die beelden en indrukken op te roepen en te combineren die de lezer of de luisteraar raken.

De verbeeldingskracht van de dichter speelt een belangrijke rol in de dichterlijke *uitdrukking* en houdt onmiddellijk verband met dat andere aangeboren vermogen, de *teergevoeligheid*. Deze beide eigenschappen, elementen van de dichterlijke *genie*, versterken elkaar. Enerzijds is de dichter door zijn aangeboren *teergevoeligheid* ontvankelijker voor sterke zintuiglijke indrukken, waardoor gebeurtenissen dieper in zijn geheugen zijn gegrift en hij zich dus ook gemakkelijker beelden in de geest kan vormen. Anderzijds kan men door het vermogen van de *verbeelding* een grotere mate van sensibiteit bereiken. Immers, door zijn verbeeldingskracht kan de dichter zich veel beter een voorstelling van iets maken, en deze voorstelling ‘raakt’ zijn aangeboren sensibiteit.

Van Alphen laat aan de hand van voorbeelden uit drie categorieën zien wat de verbeeldingskracht ‘doet’ in de dichtkunst, te weten: (1) de beschrijving van menselijke gedragingen en gevoelens of beschrijvingen van de natuur; (2) ‘vinding’, de schildering van iets dat de dichter nooit heeft kunnen waarnemen, metafysische taferelen die hij heeft samengesteld uit afzonderlijke elementen (geïllustreerd aan passages uit het werk van Klopstock waarin deze, met de bijbel als uitgangspunt, zijn dichterlijke fantasie heeft laten spreken; (3) de taal waarin de dichter zijn gedachten vorm geeft. Bij elk van deze punten vermeldt Van Alphen dat de dichter dit doel alleen bereikt door op de verbeeldingskracht van het publiek te ‘werken’.

Hij sluit zijn betoog af met een typering van de dichterlijke verbeeldingskracht uit Sulzers *Allgemeine Theorie der schönen Künste*. Sulzer kent haar de volgende eigenschappen toe: ‘gemakkelijkheid’ in het werken, levendigheid en uitgestrektheid – het laatste blijkt vooral in de samenstelling van nieuwe gehelen. Van Alphen haalt de teugels iets strakker aan door meer aandacht te geven aan de beperkende macht van het *oordeel* en de *smaak*. Hij voert dit op als een vierde kenmerk dat hij ‘ingetogenheid’ noemt.

blz. 223

r. 1 n. 91

Haller, *Elementa*, dl. 5, blz. 537 (boek 17: ‘Sensus interni’, hfdst. 1: ‘Intellectus’, par. 5 ‘Ordo idearum’). De zin ‘Geen digter zonder verbeeldingskracht’ is vrij vertaald naar Haller: ‘Absque ea facultate non licet esse Poetis’ (letterlijk: Dichters kunnen niet zonder dit vermogen [verbeeldingskracht] zijn).

r. 30 – blz. 224 r. 3

Van Alphen geeft hier een samenvattende parafrase van de uitspraken van Condillac en Le Cat. De desbetreffende passages worden hierna geciteerd.

n. 93

Condillac, *Traité*, dl. 1, blz. 28–29 en blz. 63. Condillac maakt een vergelijking met een (stand)beeld dat vanuit het niets zintuiglijke en verstandelijke vermogens gaat ontwikkelen. De eerste passage heeft betrekking op de geur: ‘Ainsi donc qu’une odeur est présente à l’odorat par l’impression d’un corps odoriférant sur l’organe même, une autre odeur est présente à la mémoire, parce que l’impression d’un autre corps odoriférant subsiste dans le cerveau, où l’organe l’a transmise. En passant de la sorte par deux manières d’être, la Statue sent qu’elle n’est plus ce qu’elle a été: la connaissance de ce changement lui sait rapporter la première à un moment différent de celui où elle éprouve la seconde: & c’est là ce qui lui fait mettre de la différence entre exister d’une manière & se souvenir d’avoir existé d’une autre’ (dl. 1, blz. 28–29).

Op blz. 63 schrijft Condillac: 'La liaison des idées ne suit donc pas le même ordre dans les facultés. Plus celui qu'elle tient de l'imagination, deviendra familier, moins elle conservera celui que la mémoire lui a donné. Par là les idées se lient de mille manières différentes; & souvent la Statue se souviendra moins de l'ordre dans lequel elle a éprouvé ses Sensations, que de celui dans lequel elle les a imaginées.'

n. 94

Haller, *Elementa*, dl. 5, blz. 541–542 (boek 17: 'Sensus interni', hfdst. 1: 'Intellectus', par. 7: 'Memoria. Imaginatio'). Haller geeft hier een medisch-filosofische beschrijving van de 'werking' van achtereenvolgens het geheugen en de verbeeldingskracht.

n. 95

Le Cat, *Traité*, dl. 1, blz. 190–191. Op deze plaats verklaart de auteur de werking van de *verbeelding* als volgt: door middel van de *verbeelding* stelt de ziel zich de dingen even levendig voor als wanneer ze werkelijk de zintuigen zouden raken. Le Cat wijst ook op de creatieve aspecten van de *verbeelding*: 'l'imagination compose de plusieurs idées, une nouvelle suite de ces idées, un nouveau plan' (idem, blz. 191). Zie ook de toelichting bij blz. 197 n. 60.

blz. 224

r. 4–7

Dit vermogen [...] tegenwoordig schijnen: Condillac, *Traité*, dl. 1, blz. 56: 'Or elle conserve le nom de mémoire, lorsqu'elle ne rappelle les choses, que comme passées; & elle prend le nom d'*imagination*, lorsqu'elle les retrace avec tant de force, qu'elles paroissent présentes.'

r. 7–10

Het geheugen [...] geraakt is: idem, blz. 56 (enkele regels verder): 'La mémoire est le commencement d'une imagination, qui n'a encore que peu de force; l'imagination est la mémoire même, parvenue à toute la vivacité dont elle est susceptible.'

r. 10–17

De uitgestrekte [...] in begeert: niet duidelijk. Mogelijk is dit een reflectie van Van Alphen binnen het geciteerde.

r. 17 n. 96

Marmontel, *Poétique*, dl. 1, blz. 64–65 (hfdst. 2, 'Des talens du poète').

blz. 225

r. 40

wijziging: wijziging, modificatie.

- blz. 226 r. 10–13 n. 97
Gerard, *Essay on Genius*, blz. 39–70, 232–243, 323–358. In zijn wetenschappelijke benadering van *genie* als psychologisch fenomeen wijdt Gerard enkele hoofdstukken aan de *verbeelding* omdat hij deze als grondkracht beschouwt voor de *genie* (zie ook de toelichting bij blz. 183–184). Gerard beschrijft de *verbeelding* als een vermogen dat niet afhankelijk is van de zintuiglijke waarneming en de herinnering. Waar eerdere filosofen *verbeelding* vooral hadden opgevat als een reproductieve kracht (nl. het reproduceren van de herinnering), beschouwt Gerard haar als werkelijk creatief. Zij is evenwel onderworpen aan bepaalde wetten, namelijk de associaties die binnen de verschillende krachten van de menselijke geest plaatsvinden. Over de specifiek dichterlijke *verbeelding* doet Gerard geen uitspraken.
- blz. 227 r. 9–14
Boileau, *L'Art poétique*, Chant 1, vs. 51–56 (*Oeuvres*, dl. 2).
- r. 27–28
in HOOGVLIETS [...] *Loth*: Hoogvliet, *Abraham*, boek 4, blz. 86–90. Bedoeld is de passage over de tweedracht die ontstond nadat de herders van Loth de herders van Abraham verweten hadden zich ten koste van de anderen te verrijken. Hoogvliet beschrijft heel plastisch hoe een opflakking van wantrouwen en agressie razendsnel kan ontaarden in strijd.
- r. 28–29
V. MERKENS [...] *toveres*: Van Merken, *David*, boek 11, blz. 347–348. In die passage vraagt koning Saul de tovenaars van Endor hem de toekomst te voorspellen. Haar woning is een donker gewelfd vertrek, gelegen in een angstaanjagend bos en versierd met afbeeldingen van ‘gedrochten’.
- r. 29
het bosch van Teutoburg: Van Merken, *Germanicus*, boek 5, blz. 132–146. Van Merken beschrijft hier een woud waar zes jaar geleden hevig is gevochten en de stoffelijke resten van de gesneuvelden nooit zijn geborgen. De schimmen van de overledenen waren er jammerend rond. Op blz. 228 en 236 citeert Van Alphen hieruit. Zie ook de toelichting bij dl. 1, blz. 236.
- r. 34
TASSO'S *tafereel* [...] *Armida*: Tasso, *Gerusalemme liberata*, Canto 14 (ed. 1776 dl. 2, blz. 95–121; vooral blz. 118–121). Tasso beschrijft het sprookjesachtige eiland als een lustoord. Armida heeft hier haar vijand Rinaldo betoverd.
- blz. 228 r. 3–19
Tasso, *Gerusalemme liberata*, Canto 4, strofe 87, vs. 5–8, en strofe 88 (ed. 1776 dl. 1, blz. 120). Vertaling:

Nu eens houdt zij kuis haar blik in zich besloten,
 dan weer laat zij hem begerig rondzwerven.
 De zweep hanteert ze bij sommigen, bij anderen de rem,
 naar gelang ze ziet dat ze in het beminnen traag of snel zijn.

Als ze merkt dat iemand zijn ziel terugtrekt
 uit de liefde en onzeker zijn gepeins afremt,
 opent ze hem een gulle glimlach en in zoete cirkels
 draait ze haar ogen blij en helder op hem af;
 en zo spoort ze trage vreesachtige begeerten aan,
 geeft wankel hoop nieuw zelfvertrouwen
 en verliefd verlangen aanwakkerend
 bikt zij het ijs af dat de angst opstapelt.

r. 22–43

Milton, *Paradise Lost*, boek 8, vs. 250–271 (ed. 1758 blz. 252). Adam verhaalt hier zijn herinneringen aan de Engel Rafaël.

blz. 229

r. 3–6

Idem, vs. 363–366 (ed. 1758 blz. 256).

r. 7–11

Idem, vs. 380–384 (ed. 1758 blz. 256).

r. 13–17

Idem, vs. 389–393 (ed. 1758 blz. 257).

r. 21–30

Van Merken, *Germanicus*, boek 5, blz. 130.

r. 33–42

Idem, boek 5, blz. 134.

blz. 230

r. 4–42

Klopstock, *Messias*, dl. 1, blz. 6–8 (Gesang 1).

blz. 231

r. 4–11 n. 98

Marmontel, *Poétique*, dl. 1, blz. 69 (hfdst. 2, ‘Des talens du poëte’). Op de plaats van de gedachtestreepjes is de volgende zin weggelaten: ‘Il veut être cultivé par le commerce des Hommes, par l’étude de la Nature & des modes de l’Art: c’est l’exercice de toute la vie, encore n’est-ce point assez.’ Zie ook de toelichting bij blz. 184.

blz. 232

r. 33–39 n. 99

Volkman, *Reis-boek*, dl. 1, blz. 69. Het betreft een uitgebreide voetnoot van

Van Goens bij de Inleiding van Volkmann (blz. 66–70). Volkmann spreekt hier over het esthetisch eclecticisme. In een verklarende voetnoot onderscheidt Van Goens ‘slaafsche en edele navolging’. Op de aangehaalde plaats benadrukt hij dat slechts ‘een kunstenaar van genie’ in staat is een tafereel te schilderen dat nooit eerder is gezien. Ook al stelt een kunstenaar als Zeuxis een Helena samen uit de mooiste lichaamsdelen van verschillende modellen, het blijft zijn *verbeelding* die hem de Helena die hij nooit gezien kan hebben, voor ogen stelt. Van Goens legt veel nadruk op het ‘verwerken in de geest’ en als zodanig is dit een impliciete polemiek met Batteux over *genie* en *imitatie* (Batteux, *Les Beaux Arts*, hfdst. 3; ed. 1746 blz. 24–25). Alvorens het voorbeeld van Zeuxis aan te halen, omschrijft Batteux deze wijze van navolging als: ‘une imitation sage & éclairée, qui ne la copie pas servilement, mais qui choisissant les objets & les traits, les présente avec toute la perfection dont ils sont susceptibles’ (blz. 24).

blz. 233

r. 9 n. 100

Zachariae, *Die Schöpfung der Hölle* (*Poetische Schriften*, dl. 2, blz. 201–238). Zachariae schreef *Die Schöpfung der Hölle* en het daarop aansluitende *Die Unterwerfung gefallener Engel* (idem, blz. 239–258) in de tijd dat hij aan een vertaling werkte van Miltons *Paradise Lost*. De beide fragmenten dienden als aanzet voor een heldendicht in de stijl van Milton.

r. 13 n. 101 – blz. 235 r. 21

Klopstock, *Messias*, dl. 1, blz. 161–166 (Gesang 5). Riedel/Van Alphen, *Theorie*, dl. 1, blz. 383. Op deze plaats schrijft Van Alphen: ‘Dit geheele stuk, het welk men als een kleine episode kan aanmerken, is vol treffende passages: zonder het gevoelen egter van een groot aantal werelden zou het volkomen ongelooflijk zijn; maar nu wordt het over het geheel genomen, poëtisch waarschijnlijk.’

blz. 236

r. 4

Van Merken, *Het nut*, blz. 9. De zinsnede luidt hier: ‘Dekt dan de ruwe py zo warm niet als ’t scharlaken.’

r. 7

Van Merken, *Germanicus*, boek 5, blz. 134.

r. 12 n. 103 – r. 20

Young, *Night-thoughts*, night 1 (*Works*, dl. 3, blz. 5 en 6).

r. 23–26

Ossian, ‘Calthon and Colmal’ (*Poems*, dl. 1, blz. 142). De passage luidt daar: ‘[...] The gates of Rathmor were never shut [...]. The sons of the stranger

came. They blessed the generous chief of Clutha [...] joy brightened on the face of the sad.'

- blz. 237 r. 2–10 n. 105
Klopstock, *Oden*, blz. 28.
- r. 14–17
Niet gevonden.
- r. 33 n. 106
Sulzer, *Allgemeine Theorie*, dl. 1, blz. 292 ('Einbildungskraft'; geheel blz. 291–294).
- blz. 238 r. 4–6 n. 107
Men heeft [...] plaats hebben: *Neue Bibliothek*, dl. 8, 1 (1769), blz. 21–22 ('Versuch über die Prüfung der Fähigkeiten', blz. 1–44). Van Alphen refereert aan de volgende observatie: '*Die dichterliche Einbildungskraft hat Merkmale, die auch schon in einem zarten Alter statt finden*. Das erste ist, wenn es wohlgemachte Erdichtungen mit Vergnügen und einer Art von Theilnehmung hört, wenn es schnell ihre Anlage und ihren Entwurf faszt, und wenn es sie bald von abgeschmackten, ungeheuren oder unnatürlichen unterscheidet. Eine lebhaftte Einbildungskraft wird leicht Bilder, die ihm von einer Meisterhand vorgemalt sind, nachmalen [...]' (blz. 21–22; curs. JdM).
- r. 27
de meo & tuo: over mijn en dijn.
- blz. 239 r. 3–16 n. 108
Wij hebben [...] breekt: Sulzer, *Allgemeine Theorie*, dl. 1, blz. 293 ('Einbildungskraft'): 'Wir haben eine vorzügliche Lebhaftigkeit und Thätigkeit des Geistes [...] innere thätige Würksamkeit benommen ist.'
- r. 21
hebbelijckheid: vermogen, eigenschap.
- r. 24–33
dat het voor [...] tegenstand verbeft: Sulzer, *Allgemeine Theorie*, dl. 1, blz. 293 ('Einbildungskraft'): 'Es kann einem künftigen Künstler, dessen Einbildungskraft an das Ausschweifende gränzet, nützlich seyn, die strengern Uebungen des Verstandes durch Erlernung der Wissenschaften, bis auf einen gewissen Grad zu treiben. Ein grosser Dichter nennt die Meszkunst ganz richtig den Zaum der Phantasie [...]' Sulzer noemt de naam van Haller in een noot. Deze alinea gaat vooraf aan de hierboven geciteerde.

Haller, 'An Herrn D. Geszner' (*Gedichte*, blz. 159; geheel blz. 154–160). De strofe luidt:

Bald steigest du auf Neutons Pfad,
In der Natur geheimen Rath,
Wohin dich deine Mesz-Kunst leitet:
O Mesz-Kunst, Zaum der Phantasie!
Wer dir will folgen, irret nie;
Wer ohne dich will gehn, der gleitet.

- blz. 240 r. 24–29
De vier hoofdeigenschappen [...] voortbrengen: vgl. Sulzer, *Allgemeine Theorie*, dl. 1, blz. 292 ('Einbildungskraft'). Sulzer onderscheidt drie kenmerken van de verbeeldingskracht: *Leichtigkeit*, *Lebhaftigkeit* en *Ausdähnung*. Daarbij moet de verbeelding ingetoomd worden door een ander vermogen, immers 'Ein feines Gefühl der Ordnung und Uebereinstimmung musz sie beständig begleiten, um dem Werk, das sie erschafft, Wahrheit und Ordnung zu geben.'
- r. 31–33
De gemakkelijkheid [...] voorstelt: idem, blz. 292: 'Man schreibet der Einbildungskraft Leichtigkeit zu, wenn sie bey der geringsten Veranlassung eine grosse Menge sinnlicher Gegenstände sich wieder vorstellt.'
- blz. 241 r. 14–15
Homerus en Milton zegt Abbt ergens [...] schilderen: Abbt, *Over de verdienste*, blz. 117. Abbt behandelt op die plaats het 'sentiment' en brengt dit in verband met de verbeeldingskracht. Een dichter is iemand bij wie 'eene levendige verbeeldingskracht een geschenk der natuur is' (blz. 117). Onmiddellijk daarop volgt de passage waar Van Alphen op doelt: 'Zeggen wij ook niet om dezelfde reden, dat hij [de dichter, JdM] rijk aan *sentimenten* is? *Hadden HOMERUS en, MILTON nog nodig het morgenrood te zien, hadden zij nog nodig de zon als een bruidegom te zien voortreden, om in sentimenten van streelend genoeg wegtevloeien, en de ontwakende wereld heil toeteroepen, bij het aanbreken van den dag?* Neen, waarlijk niet: Hunne verbeelding bekleedde de plaats der zintuigen [...]' [curs. JdM].
- blz. 242 r. 6–10 n. 109
Sulzer, *Allgemeine Theorie*, dl. 1, blz. 293 ('Einbildungskraft'): '[...] aber der zum Künstler berufete Jüngling musz sich, wo er nicht ein ausserordentliches zu allem gleich aufgelegtes *Genie* hat, nicht zu tief in abgezogene Untersuchungen einlassen, er musz sich vorzüglich bemühen, Begriffe, Wahrheit und allgemeine Kenntnis mehr anschauend in sinnlichen Gegenständen zu empfinden, als durch den reinern Verstand zu erkennen'. Deze passage volgt onmiddellijk op het fragment dat wordt aangehaald in de toelichting bij dl. 1, blz. 239 r. 24–33.

- blz. 243 r. 3–27 n. 110
Ook de [...] verbeeldingskracht is: Sulzer, *Allgemeine Theorie*, dl. 1, blz. 293 ('Einbildungskraft'): 'Auch der Hang nach einer allgemeinen Sinnlichkeit [...] die Sinnlichkeit, die eine Stütze der Einbildungskraft ist.'
- blz. 244 r. 1–2
De levendigheid [...] geeft: idem, blz. 292: 'Man schreibt der Einbildungskraft Leichtigkeit zu [...]; *Lebhaftigkeit, wenn diese wiederkommende Vorstellungen einen grossen Grad der Klarheit haben*' [curs. JdM].
- r. 2–9
Hoe meer merkteekenen [...] vertoonen: idem, blz. 292. Van Alphen parafraseert de alinea die voorafgaat aan de hierboven geciteerde regels. Sulzer: 'Zwar wird kein Mensch ohne Einbildungskraft gefunden, aber nur der kann ein Künstler werden, in dessen Seele sie mit vorzüglicher Lebhaftigkeit würket. [...] Kommt nun zu dieser Wirkung der Einbildungskraft die Gabe und die Fertigkeit, durch die schicklichsten Zeichen, von dem was er sich selbst vorstellt, ähnliche Vorstellungen auch in andern zu erweken [sic], so ist er ein Künstler.'
- r. 23
TASSO's vluggende Erminia: Tasso, *Gerusalemme liberata*, Canto 7 (ed. 1776 dl. 1, blz. 195–236). De dichter beschrijft hoe Erminia, op de vlucht, in een bos terechtkomt waar zij idyllisch samenlevende herders aantreft, in schril contrast met het krijgsgewoel dat zij zojuist heeft verlaten.
- FENELONS grotte van Calypso:* Fénelon, *Télémaque*, boek 1, blz. 4–5. Fénelon beschrijft de woning van de godin Calypso als een grot met een aangename temperatuur, begroeid met wijngaardranken en bloemen. Dit alles heeft het karakter van een *locus amoenus*.
- r. 39 n. 111 – blz. 245 r. 5
Marmontel, *Poétique*, dl. 1, blz. 65 (hfdst. 2, 'Des talens du poëte'): '*Il est peu d'hommes en qui la réminiscence des objets sensibles ne devienne, par la réflexion, par la contention de l'esprit, assez vive, assez détaillée pour servir de modèle à la Poésie [...]. La méditation dans le Poëte peut opérer les mêmes effets: c'est elle qui couve les idées & les dispose à la fécondité; & quand il peint faiblement, vaguement, confusément, c'est le plus souvent pour n'avoir pas donné à son objet toute l'attention qu'il exige*' [curs. JdM]. De hier aangehaalde passage volgt op het citaat in n. 96.
- blz. 245 r. 14–16
de uitgestrektheid [...] vertegenwoordigen: Sulzer, *Allgemeine Theorie*, dl. 1, blz. 292 ('Einbildungskraft'): 'Ausdähnung, wenn sie viel solcher Vorstellungen auf

eenmal mit Klarheit hervorbringt.' Zie ook de toelichting bij dl. 1, blz. 240 r. 24–29.

r. 34–36

dat HOMERUS [...] bewondert: vgl. het citaat in de toelichting bij r. 39.

r. 39 n. 112 – blz. 246 r. 3

het geen JUNIUS [...] bezien: Sulzer, *Allgemeine Theorie*, dl. 1, blz. 294 ('Einbildungskraft'): 'Was ein guter Kenner dem Mahler anrath, kann jedem Künstler zur Lehre dienen; *er soll dem Philömen nachahmen, der auf allen Reisen, auch mitten im Frieden, jede Gegend die ihm fürs Gesicht kam, mit dem Aug eines Heerführers betrachtete [...]*; durch dergleichen Betrachtungen erreichte er seine Einbildungskraft mit allem, was ein Heerführer zur Beurtheilung der guten und schlechten Lage der Oerter nöthig hat. So hat Homer durch Reisen, durch Beobachtung der Menschen, durch Sitten, der Künste, der Beschäftigungen im öffentlichen und im Privatleben, seine Einbildungskraft dergestalt angefüllt, dasz sie unerschöpflich an jeder Art der Gegenstände geworden. So musz der Mahler sein Aug, der Tonkünstler sein Ohr, aber der Dichter jeden Sinn unaufhörlich gespannt halten' [curs. JdM]. De 'Kenner' is Junius in zijn *De pictura veterum* (1634).

blz. 246

r. 7

Haller schreef zijn gedicht *Die Alpen* omstreeks 1728. Zijn natuurbeschrijvingen gelden als een voorbeeld van het *verhevene* in de poëzie.

r. 23–28 n. 113

Winckelmann, *Geschichte*, dl. 1, blz. 28–29. Winckelmann stelt op deze plaats: 'Das vorzügliche Talent der Griechen zur Kunst zeigt sich noch itzo in dem groszen fast allgemeinen Talente der Menschen in den wärmsten Ländern von Italien; und in dieser Fähigkeit herrscht die Einbildung, so wie bey den denkenden Britten die vernunft über die Einbildung. Es hat jemand nicht ohne Grund gesagt, dasz die Dichter jenseits der Gebürge durch Bilder reden, aber wenig Bilder geben [...]. Im Homero aber ist alles gemalet, und zur Malerey erdichtet und geschaffen. Je wärmer die Länder in Italien sind, desto größere Talente bringen sie hervor, und desto feuriger ist die Einbildung [...].'

Klotz, *Quomodo poetarum ingenia* (*Opuscula philologica*, blz. 61–86). Klotz bespreekt in deze verhandeling de 'primitieve' dichters, onder wie ook Homerus. De kracht van de oudere poëzie verklaart hij uit de natuur en de godsdienst. Deze vinden hun weerslag in het karakter van de poëzie en, meer specifiek, in de kracht van de dichterlijke vergelijking.

- r. 33 – blz. 247 r. 9
 SULZER *zegt te regt* [...] *verdigtingen maken*: Sulzer, *Allgemeine Theorie*, dl. 1, blz. 269 kol. 1 ('Dichtungskraft'): 'Die Dichtungskraft ist eine Eigenschaft [...] Erdichtungen machen.'
- blz. 248 r. 4
 PLUTARCHUS [...] *Anacreon*: Plutarchus, *Moralia* III ('Mulierum virtutes'), ed. Loeb blz. 476–477. Plutarchus betwist op deze plaats de geldigheid van een zo oppervlakkige vergelijking van mannelijke en vrouwelijke kunstenaars. Waarschijnlijk heeft Van Alphen deze uitspraak overgenomen van Thomas. In het hierna aangehaalde *Essai sur les femmes* ontleent Thomas onder meer deze uitspraak aan Plutarchus: 'On pourroit, dit-il, faire le parallèle d'Anacreon & de Sapho [...]' (*Essai sur les femmes*, blz. 15).
- r. 11
Vrouwe C.P.: deze wordt wel geïdentificeerd als Catharina Brakonier, geb. de Wilde.
- r. 24–25
 Thomas, *Essai sur les femmes*. Zie ook de toelichting bij n. 116.
- r. 32–35 n. 114
 Volkmann, *Reis-boek*, dl. 1, blz. 184 ('Tydkundige lyst der Italiaensche schilders'). Over Elisabeth Sirani (1638–1664) schrijft Volkmann onder meer: 'Haare manier is wel niet vast en zeker, daarentegen schilderde zy met een aangenaam leevendig koloriet. Haare verkiezing viel op schrik-tonelen, maar het ontbrak haar daartoe aan vereischte kragt van uitdrukking. Eenvoudige en bevallige onderwerpen voegden haar beter [...]' (blz. 184).
- r. 38–39
het ideaal [...] *scheppen*: deze drie beeldhouwwerken uit de oudheid werden sinds Winckelmann algemeen beschouwd als voorbeelden van het verhevene.
- r. 39 n. 115
het lied van Debora: Richteren 5.
 Deze noot is overgenomen uit de oorspronkelijke lijst errata.
- blz. 249 r. 5
 JOHANNA GRAY: de literaire figuur van Lady Jane Grey is in de stukken hiervoor geregeld ter sprake gekomen.
- r. 14–15
 ANTOINETTE DE BOURIGNON [...] *uitzondering*: bedoeld is Antoinette Bourignon (1616–1680), befaamd om haar visioenen waarin zij getuigde van

haar goddelijke inspiratie. Haar werken werden in de jaren 1679–1684 uitgebracht in 21 delen.

r. 34 n. 116

Thomas, *Essai sur les femmes*, blz. 116–118. De door Van Alphen geciteerde alinea begint met de zinsnede ‘Mais il faudroit voir [...]’.

blz. 250

r. 27 n. 117

Diderot, *Lettre sur les sourds* (*Oeuvres philosophiques*, dl. 2, blz. 67–73; *Oeuvres complètes*, dl. 2, blz. 560–564). Diderot presenteert dit als een onderwerp dat Batteux aan de orde had moeten stellen in zijn *Les Beaux Arts*. In zijn verkenning van dit onderwerp laat Diderot zien hoe de schilder iets kan uitbeelden dat als geheel naast elkaar (en dus vrijwel gelijktijdig) wordt waargenomen, waar de dichter en de musicus zich van op elkaar volgende tekens moeten bedienen, zodat hun uitbeelding ook vorm krijgt in op elkaar volgende momenten. De musicus staan daarbij melodie en harmonie ter beschikking, de dichter kan het beeld van een stervende vrouw oproepen via suggestieve woorden en een goed gekozen metrum.

Met dit stuk besluit Van Alphen zijn *Verhandeling over het aangeboorne*. Het is ook het sluitstuk van de *Digtkundige verhandelingen* als geheel en Van Alphen brengt hier zijn bevindingen uit de *Inleidende verhandeling* en de *Verhandeling over het aangeboorne* samen. Hij verbindt deze met enkele ‘nieuwe’ observaties. Zo begint hij met een nieuw aspect te beschrijven, namelijk de aandrift tot dichten, ook wel *enthousiasme* genoemd. Vervolgens komt hij te spreken over het dichttalent. In dit laatste stuk herhaalt hij veel van wat hij in de eerdere stukken heeft betoogd.

Gerard, Sulzer en Schlegel, Van Alphens zegslieden, beschouwen *enthousiasme* en *verbeeldingskracht* als essentiële elementen van de artistieke *genie*. Deels parafraserend, deels citerend verbindt Van Alphen hun opvattingen met zijn gedachten over het specifiek dichterlijke *enthousiasme* en het dichtvermogen. Van Alphen omschrijft *enthousiasme* als een toestand van de ziel die zich voordoet aan de kunstenaar en hem ertoe aanzet zijn gevoelens en gewaarwordingen aan anderen mee te delen. Deze bezieling of *verrukking* hangt ten nauwste samen met die (aangeboren) eigenschappen die Van Alphen eerder als noodzakelijk voor de dichter heeft aangeduid: *teergevoelighed* en *verbeeldingskracht*. Van Alphen stelt dat de aard van die bezieling (*enthousiasme*, *verrukking*) kenmerkend is voor de ware dichter.

Het ligt voor de hand dat iemand voor wie de taal het meest geschikte uitdrukkingsmiddel is, zich ook zal ontwikkelen tot dichter, vooropgesteld dat hij begiftigd is met een duidelijke aanleg voor de schone kunsten. Of zo iemand ook werkelijk de taal als instrument kiest, is afhankelijk van verschillende factoren. Zoals Lessing in zijn *Laokoon* (1766) de dichtkunst en de schilderkunst ieder een eigen gebied had toegewezen, zo maakt ook Van Alphen een principieel onderscheid tussen de werkwijze van de dichter en de schilder. De aard van de gewaarwordingen of de aard van de *voorstelling* die de dichter wil verbeelden, moet zich lenen voor een chronologische manier van presenteren. Een schilder bijvoorbeeld kan alleen een ruimtelijke en geen chronologische presentatie geven. Maar hij kan dat veel directer doen omdat hij iets (een landschap, een tafereel) natuurgetrouw kan afbeelden in plaats van het te omschrijven.

In de *Verhandeling over het aangeboorne* staat niet zozeer de werkwijze, als wel de aanleg van de kunstenaar centraal. Aan het slot van zijn verhandeling geeft Van Alphen een specifiekere omschrijving van de dichterlijke *genie*. Hij definieert het dichtvermogen als het vermogen tot *harmonische uitdrukking*, daarbij impliciet verwijzend naar zijn beschouwing over *harmonie*. Wil de dichter daarin succes hebben, dan moet hij een goed (‘fijn’) gehoor hebben en ‘gevoel voor de schoonheid van harmonie en melodie’ – onderwerpen die al ter sprake zijn gebracht in de *Inleidende verhandeling*. Het

betreft aangeboren vermogens, bepaald door de individuele ‘organisatie’. Deze vermogens kan men evenwel verder ontwikkelen door het muzikaal gehoor te scherpen en goede dichters te bestuderen.

Dat iemand ook werkelijk het vermogen tot dichten bezit, blijkt uit het (schijnbare) gemak waarmee hij zijn instrument (de taal) hanteert. De lezer moet de indruk krijgen dat het de dichter heel gemakkelijk afgaat; verzen mogen niet stroef lopen. Als (anti-)voorbeeld brengt Van Alphen de vooral in Italië populaire *improvisatori* ter sprake. Hun vaardigheid in het dichten laat zich deels verklaren uit dichterlijke vervoering (*enthousiasme*) – eerder door Van Alphen omschreven als een kenmerk van de ware dichter –, deels ook uit een aangeleerde vaardigheid. Zelfs de dichterlijke bezieling zou bij dergelijke improviserende dichters een kunstmatig karakter (kunnen) hebben. De ware dichter demonstreert geen kunstjes, maar hij heeft een ‘natuurlijke geneigdheid tot harmonische uitdrukking’. Behalve door vers-technische kwaliteiten, onderscheidt hij zich van de rijmelaars door het vermogen om een werkelijk dichterlijke *voorstelling* te geven die beeldend is en getuigt van ideeënrijkdom.

- blz. 253 r. 21 n. 118
 ‘Skizze einer Moral’, *Deutsches Museum*, 1776–1, blz. 226–227 en blz. 227–228 (geheel blz. 213–236). De regels 23–33 corresponderen met blz. 226–227: ‘Das moralische Gefühl ist unleugbar [...] so entsteht der Dichter.’ Het vervolg correspondeert met blz. 227–228: ‘Der Dichter [...] *Virgil* und *Horaz* gehören meist hieher’ (blz. 227–228). Schlosser hecht veel belang aan de werking van de verbeeldingskracht. De toevoeging ‘dat is zijn teergevoeligheid’ in r. 34 komt van Van Alphen. De passage ‘zo werkt hij [...] zig meêtedeelen’ (r. 37–38) is wat ongelukkig vertaald. Het origineel luidt: ‘so wirkt er seine Gefühle, die in ihm dringen, heraus zu geben, sie sich zu verewigen, sie mitzuthellen’ (blz. 227).
- blz. 254 r. 3–20 n. 119
 Sulzer, *Allgemeine Theorie*, dl. 1, blz. 136–137 (‘Begeisterung’). Voor het vervolg heeft Van Alphen passages geparafraseerd en ontleend aan dit lemma.
- r. 21–29
Men zag MICHEL ANGELO [...] weghakken: Sulzer, *Allgemeine Theorie*, dl. 1, blz. 140 (‘Begeisterung’). Deze passage is letterlijk vertaald: ‘Es sah einmal jemand dem Michel Angelo zu, als er an einem Marmorbild arbeitete. In dem Blick des Künstlers war etwas wildes, der Hammer stürzte in seiner starken Faust mit Macht auf den Weiszel und die abgeschlagene Stüke Marmor flogen weit durch die Luft. Man hätte denken sollen, dasz der ganze Blok auf jeden Schlag hätte in Stücken gehen sollen. Damals war die-

ser grosze Künstler in der Begeisterung. Er sah das Bild, welches er darstellen wollte, schon in dem Marmorblok, ungeduldig es heraus zu bringen schlug er kühn die überflüssigen Theile weg, und war sicher, nichts von dem Bilde, das er sah, weg zu hauen. So feurig und so sicher ist jeder Künstler, dem die Begeisterung ein Bild in die Phantasie gemacht hat.' Sulzer noemt als bron voor deze anekdote een verzameling brieven van beroemde kunstenaars, kort daarvoor uitgebracht in Italië. De titel vermeldt hij niet.

r. 30 – blz. 255 r. 9

Schoon nu deze toestand [...] onbedwingbaar worden: vgl. Sulzer, *Allgemeine Theorie*, dl. 1, blz. 142 ('Begeisterung'). Sulzer: 'Endlich sind auch *die edle Ruhmbegierde, die Lust die Aufmerksamkeit aller Menschen auf sich zu ziehen, Liebe zum Vaterland, ein lebhaftes Gefühl der Rechtschaffenheit*, gute Mittel zur Begeisterung. Kommen so starke bewegende Kräfte zu einem glücklichen *Genie*, und zu einem von gesunder Vernunft wol gesättigten Verstand, zu einer wohlgeordneten Einbildungskraft, so entstehen alsdenn die herrlichsten Früchte der Begeisterung, die in den Werken der grössten Künstler bewundert werden.'

blz. 255

r. 10–11 n. 120

Zie de toelichting bij dl. 1, blz. 254 n. 119.

r. 14

In numeros [...] fervor: plaats niet gevonden. Vertaling: het (dicht)vuur dwingt [de dichter] in verzen te spreken.

r. 21–29 n. 121

Diderot, *Lettre sur les sourds* (*Oeuvres philosophiques*, dl. 2, blz. 49; *Oeuvres complètes*, dl. 2, blz. 549). Diderot bespreekt hier de harmonie 'du style' in vergelijking met de muzikale harmonie. In dit verband constateert hij: 'Il passe alors dans le discours du Poëte un esprit qui en meut & vivifie toutes les syllabes. Qu'est ce que cet esprit? J'en ai quelquefois senti la présence [...] emblématique.' In het stuk over *harmonie* verwijst Van Alphen naar dezelfde passage (zie hiervoor dl. 1, blz. 84).

blz. 256

r. 19–22 n. 122

Cramer, *Klopstock*, dl. 1, blz. 14. Cramer: 'Klopstocks Gedichte sind alle aus dem Herzen gequollen und seine lyrischen insbesondre fast immer auf besondere Veranlassungen gemacht. Ich habe, hat er mir selbst gesagt, niemals mich hingezetzt, und gedacht: Nun will ich eine Ode machen, sondern ein Gefühl hat mich gedrängt: und so sind sie alle entstanden.'

r. 25–28 n. 123

Burney, *Present State*, dl. 1, blz. 358: ‘Metastasio laughs at all poetic inspiration, and makes a poem as mechanically as another would make a shoe, at what time he pleases, and without any other occasion than the want of it.’ Eerder heeft Van Alphen ook al naar deze bron verwezen voor een typering van Metastasio’s wijze van werken (zie hiervoor de toelichting bij dl. 1, blz. 170–171 en 180).

r. 36–37

Horatius, *Oden*, III, 25 (Loeb ed., blz. 258). Vertaling Schrijvers:

*Bacchus, waar sleep je me heen
nu ik vervuld ben van jou?
Welk woud, welk hol is je doel
waarheen mijn geest wordt vervoerd
[...].*

Dezelfde regels worden aangehaald door Sulzer in zijn lemma ‘Begeisterung’ (zie hiervoor de toelichting bij n. 119).

blz. 257

r. 7–12

Young, *The Last Day*, boek 1 (*Works*, dl. 1, blz. 20).

r. 15–21

Klopstock, *Messias*, dl. 2, blz. 123 (Gesang 10).

r. 23–30

Klopstock, *Oden*, blz. 3 (‘Dem Erlöser’).

blz. 259

r. 39 n. 124 – blz. 260 r. 2

Gerard, *Essay on Genius*, blz. 416–426. Gerard: ‘genius for the arts implies, in every case, not only the power of *invention* but also the power of *execution*’ (blz. 416) en ‘there may be some degree of invention in a particular art, without a capacity of correspondent execution’ (blz. 418).

blz. 260

r. 35

als b.v. LA FONTAINE [...]: vgl. ook Schlegel in *Herrn Abbt Batteux [...]* *Einschränkung*, dl. 2, blz. 29: ‘Dem La Fontaine, der nach des Boileau Urtheile, zu sonst nichts tauglich war, als zur Poesie, kamen seine unnachahmliche verse, als von selber, und er konnte es bis in sein hohes Alter nicht lassen, Verse zu machen.’ Zie ook de toelichting bij n. 125.

r. 41–42

met RACINE [...] hebben: vgl. *Mémoires sur la vie de Jean Racine* (L. Racine, *Oeuvres*, dl. 1, blz. 31): ‘*Andromaque* [...] fit connaître que ce jeune Poëte à

qui Boileau avait appris à rimer difficilement, avait en peu de tems fait de grands progrès.’

- blz. 261 r. 3–13 n. 125
Schlegel, *Herrn Abbt Batteux [...] Einschränkung*, dl. 2, blz. 28–29 (‘Vom Genie in den Schönen Künsten’, geheel blz. 5–52). Schlegel: ‘Auch die Leichtigkeit in der Arbeit ist [...] ein Merkmal des *Genies*’ (blz. 28).
- blz. 262 r. 38
Boileau, *L’Art poétique*, Chant 1, vs. 10 (*Oeuvres*, dl. 2). De gehele passage luidt:

O vous donc qui, brûlant d’une ardeur périlleuse,
Courez du bel Esprit la carrière épineuse,
N’allez pas sur des Vers sans fruit vous consumer,
Ni prendre pour génie un amour de rimer.
Craignez d’un vain plaisir les trompeuses amorces,
Et consultez long-temps votre esprit et vos forces. (curs. JdM)
- blz. 263 r. 8. n. 126 – blz. 264 r. 14
Job A. van der Wael, ‘Verklaringe ofte berichten wat het is op de *kenie* te dichten’ (*Vlaerdings Redenrijck-bergh*, ‘Der Kameren proef-stuck’, blz. [LII2 verso – LII3]). Van Alphen citeert een fragment hieruit.
- blz. 264 r. 31 n. 127 – blz. 265 r. 13
Volkman, *Reis-boek*, dl. 2, blz. 225–226. De vertaler spreekt hier van ‘inbeeldingskracht’.
- blz. 265 r. 15–22 n. 128
Baretti, *Reize door Engeland*, dl. 2, blz. 97–107 (brief XLIX). De vertaler spreekt van ‘*improvisare, ex tempore* of *voor de vuist zingen*’ (blz. 101). De Italiaan Baretti was aanvankelijk van mening dat dit improviseren alleen voorbehouden was aan de Italianen, aan de inwoners van Toscane om precies te zijn. Baretti: ‘Ondertusschen reken ik my zelven door dit onvolmaakt berigt geregtigd deeze uitspraak te mogen doen, dat van den stroom *Caya* tot aan de stad *Toledo* veelen *ex tempore* kunnen zingen, zommigen beter, anderen slegter dan myn onderrigter’ (blz. 101–102).
- r. 35–39
dat die vuurige [...] plaats heeft: Guys, *Voyage littéraire*, dl. 1, blz. 92. Guys plaatst zijn observatie in een minder vriendelijke context: ‘*Cette imagination brûlante qui crée, qui vivifie les objets, qui prononce tout fortement, qui a multiplié les*

Dieux de la mythologie payenne, ce tissu de brillans mensonges, les Grecs modernes l'ont conservé avec tout ce qu'ils ont pu retenir de leurs anciennes erreurs' [curs. JdM].

r. 39 – blz. 266 r. 3 n. 129

Guys, *Voyage littéraire*, dl. 1, blz. 95: 'Les jeunes filles sur-tout, exagèrent tout ce qu'elles ont vu; les tropes, les images, les comparaisons, les figures, leur sont familières [...].'

blz. 266 r. 20–30

Idem, blz. 95–96: "Ma Mere, regardez la mer [...] tu périras avec nous!"

r. 32–41

Idem, blz. 96–97: "Quoi, Lucia, vous dormés [...] pâlisce & sèche de dépit." Je repète, Monsieur, & je traduis fidèlement ce que j'ai entendu & retenu.'

blz. 267 r. 12–21 n. 130

Quadrio, *Della Storia*, dl. 1, blz. 157–158. Om te kunnen slagen als improvisator moet men zich volgens Quadrio de denkbeelden en de versregels van grote dichters eigen maken. Door het gelezene te memoriseren en te combineren met eigen bedenkzels kunnen de *improvisatori* snel verzen produceren. Zo zou een van hen verzen van Petrarca, Ariosto en Tasso hebben verwerkt in zijn 'improvisatie'. Quadrio komt tot de conclusie dat het improviserend dichten niet het resultaat is van een toestand van dichterlijke verrukking.

centones: verzen, opgebouwd uit frasen van beroemde dichters.

r. 32 n. 131 – blz. 268 r. 31

Thomas, *Essai sur les éloges*, hfdst. 16 (*Oeuvres*, dl. 1, blz. 192–194; geheel blz. 189–208).

blz. 268 r. 4–7

Zie voor Beronicus de toelichting bij blz. 173 n. 32.

r. 39–41 n. 131

Quadrio, *Della Storia*, dl. 1, blz. 157–158. Zie ook de toelichting bij n. 130.

r. 11–12 n. 132, blz. 269 r. 26–41

Esprit des Journaux (1779), blz. 177–182. De regels 'dat dit stuk [...] zijn opgesteld' (blz. 269 r. 29–31) corresponderen met blz. 177–178: 'Ce qui doit augmenter l'étonnement, c'est que ce poëme se soutient très-bien à la lecture, & qu'on n'y trouve point ces traces de précipitation & de négligence qu'on remarque ordinairement dans les ouvrages faits à la hâte.' Na een samenvatting van de inhoud sluit de recensent zijn stuk af met de

opmerking dat dit komische heldendicht eerder een geversifieerde roman is dan een gedicht. De bespreking en het bij Van Alphen aangehaalde oordeel zijn inderdaad overgenomen uit de *Efemeridi di Roma*.

- blz. 269 n. 132 r. 40–43
Quadrio, *Della Storia*, dl. 1, blz. 157–158. Zie ook de toelichting bij n. 130.
- blz. 270 r. 1–6 n. 133
Schlegel, *Herrn Abbt Battenx [...] Einschränkung*, dl. 2, blz. 24 ('Vom Genie in den Schönen Künsten', geheel blz. 5–52). Schlegel: 'Bald verführet ihn das Beyspiel [...] erzwungen.' In het vervolg, met name de regels 10–23, parafraseert Van Alphen Schlegels bespiegelingen over de *genie*: 'Wenn aber diese Lust, ohne eine sichtbare Veranlassung sich von selber reget; wenn sie nicht schnell vorüberleitet; wenn sie unter mancherley Proben ausdauert; wenn sie bey den vorsichtigsten Versuchen, das Gemüth davon abzulenken, unüberwindlich bleibt, so kann man sich nach meinem Erachten ziemlich sicher darauf verlassen' (idem, blz. 25).
- r. 12
ongevoelig: ongemerkt.
- r. 23–31 n. 134
Watelet, *L'Art de peindre*, chant 1, blz. 5. Deze passage uit Watelet wordt met dezelfde coupure geciteerd door Le Mierre, die in n. 135 wordt aangehaald. De passage is daar afgedrukt bij de voetnoten op blz. 4.
- r. 32–34 n. 135
Le Mierre, *La Peinture*, blz. 5–6 (chant 1). Aan de hier geciteerde regels gaat vooraf: 'La Peinture naquit. Toi qui séduit par elle, / Veux tenir de sa main une palme immortelle,' (blz. 4–5).
- r. 35–36 n. 136; blz. 271 r. 1–3
Philosophe de Sans-Souci [Frederik II], *L'Art de la Guerre*, chant 6 (*Oeuvres*, blz. 298).
- blz. 272 r. 4–13 n. 138
Cramer, *Klopstock*, dl. 1, blz. 22–23: 'Sein Verstand ist klar, ordentlich, licht, tief [...]. Stets da wo er ist, und seyn will, und seyn soll!'. Deze passage wil allereerst een typering geven van Klopstocks persoon. Op de plaats van de gedachtestreepjes heeft Van Alphen enkele zinnen weggelaten uit de tekst van Cramer. De regels 13–15 ('Dergelijke eigenschappen [...] te bewaren') komen voor rekening van Van Alphen.
- r. 16 n. 139
Gerard, *Essay on Genius*, blz. 71–95 en 391–416.

r. 16 n. 140

d'Alembert, *Réflexions sur le goût* (*Mélanges*, dl. 4, blz. 299–320).

blz. 273

r. 35 – blz. 274 r. 1 n. 142

Volkman, *Reis-boek*, dl. 1, blz. 167–168. In de voetnoten bij een korte biografische notitie over Michelangelo ('Tydkundige Lyst') merkt Van Goens op dat het 'naauw verband der schoone kunsten' blijkt uit de vele dubbel-talenten. Hij meent dat Michelangelo 'uitgestrekt genie en *ingenium capax*' bezat. Bij zijn opsomming van kunstenaars die als dichter, schilder, beeldhouwer en/of architect werkten, noemt Van Alphen in r. 36–38 bijna dezelfde reeks namen als Van Goens. Gessner en Wellekens voegt hij er nog aan toe. Na de opsomming van kunstenaars concludeert Van Goens: 'Het *Schoone* is maar één, even gelyk de *smaak* één is: en de onderwerpen van alle die kunsten, welken onder het gebied van den smaak staan, zyn slechts *modificatien* van een en hetzelfde eeuwig en eenvoudig *schoon*. Tot het voelen en bevatten daarvan, behoort ene te recht zo genaamde *harmonische ziel*, die om zulk ene te zyn, noodwendig vatbaer voor dit *schoon* moet zyn, waar en *onder welke gedaante* zy hetzelve ook moge aantreffen.'

blz. 274

n. 142 r. 40–41

Rémond de St. Mard, *Lettres sur le goût* (*Oeuvres*, dl. 3, blz. 206; 'Lettre II. Sur les causes de la décadence du goût'). Rémond maakt deze opmerking wanneer hij (geringschattend) spreekt over de literaire prestaties van De La Motte. In een voetnoot formuleert hij het nog sterker: 'qui va à tout est fait pour n'Exceller en rien. [...] Je répons que les Grands Génies ne sont pas également grands en tout' (blz. 207).

blz. 275

n. 143 r. 17–44

Lavater, *Fragmente*, dl. 3, blz. 205–207. Blz. 205: 'Wer ist Dichter? ... Ein Geist der fühlt [...] Gebein von unserm Gebeine'. Blz. 205–206: 'Wo sind Dichter? [...] künstlichen Manier [...]' (tot r. 31). Blz. 207: 'Elastizität [...] wie der Herbst dem Winter.' Van Alphen heeft deze passages achter elkaar geplaatst.

blz. 276

r. 9–12 n. 144

Reynolds, 'Herrn Reynolds Rede an die Schüler der königlichen engländischen Malerakademie bey Vertheilung der Preise, den 10. December 1774: Von der malerischen Nachahmung' (*Neue Bibliothek*, dl. 21, 1. Leipzig, 1778, blz. 1–39). Reynolds: 'selbst das Genie, wenigstens, was ingemein so genannt wird, ist das Kind der Nachahmung' (blz. 10). Dit is, zoals hij zelf zegt, in strijd met de gangbare opvatting. Reynolds beschouwt ook het bestuderen van andere kunstenaars als een vorm van nabootsing.

Lijst van tekstcorrecties

blz. 3 r. 26 tegenwoordige / tegenwoordinge	blz. 42 r. 1 nuttigheid / nuttig-
blz. 4 r. 13 sommige / zommige	blz. 42 r. 30 III) – / III)
blz. 6 r. 15 zekeren / zekeen	blz. 42 r. 41 KLOPSTOCKS / KLOPTOCKS
blz. 12 r. 20 p. 168, / p. 168.,	blz. 43 r. 14–15 in welken opzigte / in in welken opzigte
blz. 14 r. 34 I hope / J hope	blz. 43 r. 41 a-t-il / a til
blz. 15 r. 42 geschmacks- / gesmachs-	blz. 43 r. 44 résulte-t-il / résulte til
blz. 20 r. 16 'Er / Er	blz. 45 r. 10 dan dit / dat dit
blz. 23 r. 31 de natuur / de de natuur	blz. 55 r. 35 poëzij / pöezij
blz. 23 r. 38 dit / dt	blz. 57 r. 25 bewijs / bewljs.
blz. 28 r. 38 p. 162 / p- 162	blz. 58 r. 41 regelen / regulen
blz. 28 r. 39 pas pour / par pour	blz. 62 r. 35 imaginibus / imaginilus
blz. 29 r. 4 genie / genië	blz. 64 r. 41 Th. 1 / Th. [
blz. 33 r. 25 bestaat / bestaan	blz. 67 r. 29 tegenga / tegengaa
blz. 40 r. 29 kieschheid / kiescheid	blz. 68 r. 40 p. 71 / p. m. 71

blz. 74 r. 18 Vondel / Vonder	blz. 99 r. 26 : 2) / 2):
blz. 76 r. 10 Saepius / Saevius	blz. 102 r. 35 30, 31 / 30 31
blz. 76 r. 13 montis / montes	blz. 106 r. 27 spondeïsche / spondäische
blz. 76 r. 14 regels / reguls	blz. 106 r. 38 vērānderd/ vērānderd
blz. 79 r. 32 no. / so.	blz. 108 r. 41 en / et
blz. 80 r. 3 flows / flow	blz. 109 r. 32 b.v. / b. v tweesijlbige / twesijlbige
blz. 80 r. 19 καὶ / κῆ	blz. 110 r. 2 āgterkleīnzōon / āgterkleīnzōon
blz. 80 r. 21 ἐλελιξεν / ελελιξεν Ὀλυμπον / ὄλυμπον	blz. 110 r. 32 eensijlbige / eensijlbige
blz. 81 r. 1 βασταζοντα / βασαζοντα	blz. 111 r. 14 dēn / dē
blz. 81 r. 4 ἀποστρεψασκε / ἀποσρεψασκε	blz. 111 r. 20 prosodie / prozodie
blz. 82 r. 10 where / who	blz. 116 r. 22 . De / , De
blz. 83 r. 15 ga / gaa	blz. 121 r. 15 a / à
blz. 86 r. 36 MACPHERSON / MACHPERSON	blz. 121 r. 18 Engeland / Engelland
blz. 87 r. 38 in de / de in	blz. 123 r. 7 a / à
blz. 88 r. 29 natuurlijk / natuurlijk	blz. 127 r. 2–3 afgebeeld / afgedeed
blz. 93 r. 11 dikwijls / dikwijls	blz. 130 r. 34 getreden / getredēn
blz. 99 r. 25 lengte / langte	blz. 133 r. 33 J.P. / J.F.

blz. 135 r. 12 ligt / legt	blz. 178 r. 37 Is. / Js.
blz. 138 r. 1 G. / C.	blz. 179 r. 11 wendingen / wendigen
blz. 144 r. 4 omstandigheden / onstandigheden	blz. 180 r. 25 En / Een
blz. 147 r. 18–19 regelen / regulen	blz. 187 r. 28 Night-thoughts / Nightthoughts
blz. 149 r. 25 eenheid / éénheid	blz. 191 r. 19 anderen, zo zou / anderen zo, zou
blz. 152 r. 26–27 Engeland / Engelland	blz. 192 r. 41 zoude / zouden
blz. 160 r. 8 wildernissen – een / wildernissen een	blz. 199 r. 16 zelf'. / zelf,'.
blz. 160 r. 34 omverwerpt / onverwerpt	blz. 204 r. 3 tegen over / over tegen
blz. 162 r. 40 16. et / 16.. et	blz. 205 r. 10 à / a
blz. 164 r. 11 slegts / slegt	blz. 205 r. 32 ep. / el.
blz. 164 r. 38 men / man	blz. 206 r. 16 zij / hij
blz. 165 r. 31 den interjectionen / den interjection	blz. 210 r. 18 kranz / kraut
blz. 165 r. 33 einwirkung / einwirkung	blz. 212 r. 25 uw / u
blz. 166 r. 16 gebonden / gebonde	blz. 213 r. 17 prêts à / prêts a
blz. 168 r. 8 wending / wen-wending	blz. 214 r. 5 oft / of
blz. 169 r. 2 ik omtrend / omtrend	blz. 214 r. 33 t'il / 't il
blz. 172 r. 35–36 ledigganger / lediganger	blz. 215 r. 26 my / mij

blz. 216 r. 31
Rosen / Rasen

blz. 216 r. 32
rosen / rasen

blz. 220 r. 35
melancholie / melancolie

blz. 220 r. 36
melancholici / melancolici

blz. 230 r. 24
lig / leg

blz. 232 r. 8
alleen terug / alleen te rug
ik terug / ik te rug

blz. 234 r. 6
ondervinden / onderwinden

blz. 234 r. 8
aanzien / aanzien

blz. 237 r. 4
anbeten! / anbeten?

blz. 250 r. 10
denkbeelden / denkbeeelden

blz. 255 r. 38
opkropt. / opkropt,

blz. 266 r. 35
overlaaden / overlaaen

blz. 268 r. 25
espèce / esspèce

blz. 274 r. 41
à rien / a rien
à tout / a tout

Bronnenlijst

Deze lijst bevat de titels van die werken die Van Alphen in de literair-theoretische geschriften als bron heeft *genoemd* of waaraan hij informatie heeft ontleend zonder de vindplaats te vermelden. De beschrijvingen in deze bronnenlijst zijn in de regel gebaseerd op een van de achttiende-eeuwse exemplaren in de collecties van de voornaamste wetenschappelijke bibliotheken, namelijk binnen Nederland: de Universiteitsbibliotheek Amsterdam (UBA), de Koninklijke Bibliotheek in Den Haag (KBH), de Universiteitsbibliotheek Leiden (UBL), de Universiteitsbibliotheek Utrecht (UBU), de Universiteitsbibliotheek Nijmegen (UBN), de Bibliotheek van de KNAW in Amsterdam (KNAW) en de Universiteitsbibliotheek van de Vrije Universiteit in Amsterdam (UBVUA) en verder: de Bibliothèque nationale in Parijs (BNP), de British Library in Londen (BLL) en de Staatsbibliothek in Berlijn (SBB). De vindplaats en het signatuur worden vermeld achter de titelbeschrijving. Wanneer ik geen exemplaar van het desbetreffende werk heb kunnen signaleren geef ik de beschrijving volgens een van de nationale bibliografieën, zoals het *Gesamtverzeichnis des deutschsprachigen Schrifttums* (GV).

Waar de tekst op de titelpagina erg uitvoerig is – met name in de toevoeging van personalia van de auteur –, heb ik de beschrijving van de titel enigszins verkort. Ik heb dit aangegeven door teksthaken. Het gebruik van hoofdletters is aangepast aan het gebruik in de landstaal. Jaartallen in het impressum zijn in Arabische cijfers weergegeven. Waar in het origineel de letters u-v of i-j niet van elkaar worden onderscheiden, heb ik gekozen voor de meest gebruikelijke schrijfwijze.

Anonieme titels heb ik hieronder in een aparte lijst opgenomen. Deze zijn gealfabetiseerd op het eerste zelfstandig naamwoord. Bij edities of vertalingen waarbij de editeur of vertaler belangrijke bijdragen heeft toegevoegd aan de oorspronkelijke tekst is de naam van die editeur of vertaler toegevoegd aan de naam van de auteur (bijvoorbeeld: Longinus/Heineken en Vergilius/Heyne). Daar waar de toevoegingen (bijna) even omvangrijk zijn als de originele tekst zoals bij Hurds commentaar en verhandelingen bij Horatius, of Schlegels opstellen bij zijn vertaling van Batteux – werken die door Van Alphen geciteerd worden vanwege de toevoegingen van de editeur/bewerker –, is de titel gealfabetiseerd op naam van de bewerker en *niet* op die van de oorspronkelijke auteur.

ANONIEM

Bibliothek

Bibliothek der schönen Wissenschaften und der freyen Künste. 10 dln. Leipzig, 1757–1764. [KBH 196 G 1; dl. 1–4 in de tweede druk].

* Voortgezet als *Neue Bibliothek* (zie hierna).

Allgemeine Deutsche Bibliothek

Allgemeine Deutsche Bibliothek. 37 dln. Berlin, 1766–1779. [KBH 511 H 1 – J 1]

Deutsche Bibliothek

Zie onder Klotz

Neue Bibliothek

Neue Bibliothek der schönen Wissenschaften und der freyen Künste. 72 dln. Leipzig, 1765–1806. [KBH 196 G 1–H 1].

Bibliothèque britannique

Bibliothèque britannique, ou histoire des ouvrages des savans de la Grande-Bretagne: pour les mois de janvier, février et mars. M. DCC. XXXVIII. Dl. x, 2. La Haye, 1738. [KBH 458 G 2]

Bibliothèque impartiale

Bibliothèque impartiale. Dl. 7. Leiden, 1753. [UBA XX 13:7]

Bibliothèque des Sciences

Bibliothèque des sciences, et des beaux arts, pour les mois de Janvier, Février, Mars, MDCCLXXVIII. Dl. 48–1. La Haye, 1778. [KBH 196 M 1, 48]

Boekzaal

De Boekzaal der geleerde werelt. Dl. 7 (1708–1). Amsterdam, 1708. [UBA XX 1]

* Hieruit: 'Brief aen den heere David van Hoogstraten'.

Briefe

Briefe die neueste Litteratur betreffend. Geschrieben in den Jahren 1759–1763. 24 dln. Berlin/Stettin, 1766. [KBH 193 O 19]

* Tot de auteurs behoort o.a. Lessing.

Nieuwe bydragen

Nieuwe bydragen tot opbouw der vaderlandsche letterkunde. 4 dln. Leiden, 1763–1766. [KBH 654 B 9]

Tael- en dichtkundige by-dragen

Tael- en dichtkundige by-dragen. 2 dln. Leiden, 1760–1762. [KBH 654 B 8]

* Opschrift van de afleveringen: *Maendelyksche by-dragen ter opbouw van Neerlands tael- en dicht-kunde* (1759–1762).

Nederduitsche dichtkunde

De Nederduitsche dichtkunde, eerste deel. Van de dichtmaat. Amsterdam, 1781. [UBA 212 E 12]

Esprit des Journaux

L'Esprit des journaux, françois et étrangers. [...] Par une Société de Gens-de-Lettres. Mars 1779. Tome III. Huitième année. Z.p., 1779. [KBH 895 B 8]

Gazette

Gazette littéraire de l'Europe. Tome premier. Comprenant les mois de Mars, Avril & Mai 1764. Paris, 1764. [KBH 196 F 10]

Mémoires

Mémoires concernant l'histoire, les sciences, les arts, les mœurs, les usages, &c. des Chinois: Par les missionnaires de Peking. 15 dln. Paris, 1776–1791. [KBH 189 E 1]

* Volgens cat. KBH onder red. van Ch. Batteux en L.G. de Bréquigny.

Museum

Deutsches Museum. 1776, Bd. 1 en 2. Leipzig, 1776. [UBA Z 3210]

Tael- en dichtlievende oefeningen

Tael- en dichtlievende oefeningen, van het genootschap ter spreuke voerende: Kunst Wordt Door Arbeid Verkreegen. En prijsvaerzen. Leiden, 1778. [KBH 655 J 2]

Twe-spraack

Twe-spraack van de Nederduitsche letterkunst/ ofte/ vant spellen ende eyghenscap des Nederduitschen taals; uytghegheven by de Kamer In Liefde Bloeyende. Amsterdam, 1614. [KBH 654 D 27]

* De auteur is waarschijnlijk H.L. Spiegel.

Werken

Werken van de Maetschappij der Nederlandsche Letterkunde te Leyden. 6 dln. Leiden, 1771–1788. [KBH 880 C 1–6]

PER AUTEUR

Abbt, Th.

Over de verdienste. Eene verhandeling van Thomas Abbt, uit het Hoogduitsch vertaald. Utrecht, 1777. [UBA 281 E 22]
* Vertaling: H. van Alphen.

Addison, J.

The Spectator. 8 dln. London, 1749. [KBH 3098 D 1-8]

Akenside, M

The Pleasures of Imagination. A Poem. In three books. Edinburgh, 1768. [BLL 11633. aa. 3.]

Alembert, J. le Rond d'

Mélanges de littérature, d'histoire, et de philosophie. Nouvelle édition, revue, corrigée & augmentée très-considérablement par l'auteur. 5 dln. Amsterdam, 1759–1767. [KBH 191 L 8]
Dl. 2: *Discours de reception à l'Académie Française.*
Dl. 4: *Réflexions sur le goût; De la liberté de la musique.*
Dl. 5: *Réflexions sur la poésie; Réflexions sur l'ode.*

André, Y.-M.

Essai sur le beau, par le père André J... avec un discours préliminaire, et des réflexions sur le goût. Par M. Formey. Amsterdam, 1767. [UBA 1063 D 26]
* Eerste ed.: 1741.

Antonides van der Goes, J.

Alle de gedichten. Hier by komt het leven des dichters. Derde druk. Amsterdam, 1714. [KBH 760 D 4]

Aristoteles

Aristotle, *The Art of Rhetoric. With an English Translation by John Henry Freese.* London / New York, 1926. The Loeb Classical Library.

Aristotle, *The Poetics; 'Longinus', On the Sublime. With an English Translation by W. Hamilton Fyfe.* London / New York, 1927. The Loeb Classical Library.

Astruc, J.

Conjectures sur les mémoires originaux dont il paroît que Moïse s'est servi pour composer le livre de la Genèse. [...] Bruxelles, 1753. [KBH 520 B 39]

Bachiene, W.A.

Aardrykskundige beschryving des joodschen lands eertyds Kanaan, als mede der andere daar naby gelegen landen, in de Heilige Schrift voorkomende. In twe deelen. [...]. Eerste deel. Utrecht, 1757. [KBH 137 F 3]
* Opschrift overige delen: *Heilige Geographie.*

Bakker, P. Huisinga

Beschouwing van den ouden gebrekkelyken en sedert verbeterden trant onzer Nederduitsche versen.

In: *Werken van de Maetschappy* [...]. Dl. 5 (1781), blz. 85–130. [KBH 880 C 5]

Lentezang zie onder Higt, E.W.

Zie ook onder Wagenaar

Baretti, G.M.A.

Reize door Engeland, Portugal, Spanje en Frankryk. [...]. Naar de derde uitgave uit het Engelsch vertaald. 4 dln. 1 bnd. Amsterdam / Harlingen, 1773. [UBA 1283 D 14]

* Vertaling van: *Journey from London to Genoa* [...]. London, 1770.

Zeden en gewoonten van Italien beschouwd. Benevens deszelfs aanmerkingen op de misvattingen van sommige reizigers, met betrekking tot dat land. Tweede deel. Uit het Engelsch vertaald. Amsterdam, 1770. [UBA 0 70–110]

* Opschrift tekst: *Beschryving van Italien*. Vertaling van: *The Account of the Manners and Customs of Italy*, 1768, 1769.

Basedow, J.B.

Lehrbuch prosaischer und poetischer Wohlfredenheit in verschiedenen Schreibarten und Werken zu academischen Vorlesungen eingerichtet. [...] Kopenhagen, 1756. [SBB 1: X 1432 RAR]

Batteux, Ch.

Zie ook onder anoniem, *Mémoires*

Les Beaux Arts réduits à un même principe. Paris, 1746. [UBA OK 76–475]

Principes de la littérature. [...]. Cinquième édition. 5 dln. Paris, 1774. [KBH 532 K 48–52]

* Eerste ed. *Principes de la littérature*. 1755. De delen 2–4 verschenen oorspronkelijk onder de titel *Cours de Belles-Lettres, distribué par exercices* (eerste ed.: 1747–1750). Deel 5 verscheen oorspronkelijk onder de titel *Construction oratoire* (1763).

Dl. 1: *Les Beaux Arts réduits à un même principe*.

Dl. 2: *Traité de l'apologue, Traité de la poésie pastorale, Traité du poème épique*.

Dl. 3: *Traité de la poésie dramatique, Traité de la poésie lyrique, Traité de la poésie didactique, Traité de l'épigramme*.

Dl. 4: *Traité des genres en prose*.

Dl. 5: *Traité de la construction oratoire*.

Baumgarten, A.G.

Aesthetica. 2 dln. Hildesheim, 1961.

* Facsimile van de ed. Frankfurt 1750.

Bayle, P.

Dictionnaire historique et critique. Cinquième édition, revue, corrigée, et augmentée. Avec la vie de l'auteur, par Mr. Des Maizeaux. 4 dln. Amsterdam etc., 1740. [KBH 550 C 33]

* Eerste ed.: 1696.

Bernard [Gentil Bernard, P.J.]

L'Art d'aimer, et poésies diverses de M. Bernard. Paris, 1775. [KBH 756 F 6]

Beronicius, P.J. / Rabus, P.

P.J. Beronicii poetae incomparabilis quae extant. P. Rabus recensuit, & Georgarchontomachiae notas addidit, insertis anonymi cujusdam commentariolis, quibus nomina propria & difficiliora quaedam explicantur. Editio secunda, aucta & recognita. De weergalooze dichter P.J. Beronicius, ten deele voor de Nederduitsche vertaalt, met een byvoegsel in de voorreden van 's mans leven, door P. Rabus. De tweede druk, vermeerderd en verbeterd, en met figuren verciert. Amsterdam, 1692. [UBA OK 78-172]

* Eerste ed.: 1691.

Berquin, A.

Romances. Paris, 1776. [KBH 3063 H 21]

* Eerste ed.: 1775.

Blackwell, Th.

An Enquiry into the Life and Writings of Homer. Hildesheim / New York, 1976. Facsimile van de ed. 1736.

* Eerste ed.: 1735.

Blair, H.

A Critical Dissertation on the Poems of Ossian, the Son of Fingal. London, 1763. [UBA 2451 B 9:3]

Boileau Despréaux, N.

Oeuvres. Nouvelle édition. Avec des éclaircissemens historiques données par lui-même, & rédigés par M. Brossette; augmentées de plusieurs pièces, tant de l'auteur, qu'ayant rapport à ses ouvrages; avec des remarques & de dissertations critiques par M. de Saint-Marc [...]. Amsterdam, 1772. [UBA 628 H 9-13]

* Hieruit dl. 2: *L'Art poétique*.

Bonnet, Ch.

Essai analytique sur les facultés de l'âme. Copenhague, 1760. [BNP R. 3415]

Borremans, A.

Variarum lectionum liber. In quo utriusque linguae auctorum loca emendantur, explicantur atque illustrantur, ritus prisci eruuntur, & multa non ubique obvia docentur. Amsterdam, 1676. [UBA 410 G 14]

Bossu

Zie Le Bossu

Bouhours, D.

La manière de bien penser dans les ouvrages d'esprit. Dialogues. Troisième édition, revûe & corrigée. Amsterdam, 1705. [UBA 1062 E 22]

* Eerste ed.: 1687

- Brandt, G.
Poëzy [...]. 3 dln. Amsterdam, 1725–1727. [KBH 760 D 25]
- Broekhuizen, J. van / Hoogstraten, D.F. van
J. v. Broekhuizens gedichten op nieu by een vergadert, en met verscheide noit voorheen gedrukte vermeerderd. Hier is by gevoegt het leven des dichters. Amsterdam, 1712. [KBH 842 B 7]
 * Van Hoogstraten verzorgde ook de biografische schets.
- Brown, J.
Dissertation on the Rise, Union and Power, The Progressions, Separations, and Corruptions of Poetry and Music. London, 1763. Facsimile New York, 1971.
- Brumoy, P.
Théâtre des Grecs. Nouvelle édition, revue, corrigée & augmentée. Tome Second. Paris, 1763. [BNP Microfilm M 3518 (1) en Rés. yb 984–985]
 * Ed. bezorgd door J.Fr.J. Fleuriau.
- Bruyère
 Zie La Bruyère
- Burman Secundus, P.
Oratio inauguralis de entusiasmo poetico. Publice habita Amstelodami ad D. x. Septembris MDCCXLII. Cum historiarum, eloquentiae, et linguarum professionem ordinariam solemniter auspicaretur. Amsterdam, 1742. [KBH 852 A 1]
- Burney, Ch.
The Present State of Music in Germany, The Netherlands, and United Provinces. Or, The Journal of a Tour through those Countries, undertaken to collect Materials for A General History of Music. 2 dln. London, 1773. [KBH 35 C 21, 22]
- Büsching, A.F.
Geschichte und Grundsätze der schönen Künste und Wissenschaften im Grundrisz. 2 dln. Berlin, 1772–1774. [GV].
- Campbell, G.
The Philosophy of Rhetoric. [...]. 2 dln. London / Edinburgh, 1776. [KBH 480 F 3].
- Cibber, Th.
The Lives of the Poets of Great Britain and Ireland, to the Time of Dean Swift. Compiled from ample Materials scattered in a Variety of Books, and especially from the MS. Notes of the Late Ingenious Mr. Caxeter and others, collected for this Design, By Mr. Cibber. 5 dln. London, 1753. [BLL G. 13018–22]
 * Dit is de tweede ed. uit 1753. Cat. BL: 'mainly compiled by Robert Shiels'.
- Cicero, M.T.
De Oratore. In two volumes. With an English Translation by E.W. Sutton [...] Completed, with an

Introduction by H. Rackham [...]. London/Cambridge, Massachusetts, 1942. The Loeb Classical Library.

Clarke

Zie Homerus / Clarke

Cochius, L.

Untersuchung über die Neigungen welche den von der Königl. Akademie der Wissenschaften zu Berlin für das Jahre 1767. ausgesetzten Preis erhalten hat. Nebst andern dahin einschlagenden Abhandlungen. Berlin, 1769. [SBB 2: Ab 56]

* Hierin Cochius: blz. 15-90. In het vervolg o.a. een verhandeling van Garve.

Colardeau, Ch.-P.

Oeuvres de Colardeau, de l'Académie Française. Tome second. Paris, 1779. [KBH 757 F 6]

* Eerste ed.: 1766.

Condillac, E. Bonnot de

Essai sur l'origine des connoissances humaines. Ouvrage où l'on réduit à un seul principe tout ce qui concerne l'entendement humain. 2 dln. Amsterdam, 1746. [UBA 2474 G 35 / KBH 928 G 23]

Traité des sensations [...]. 2 dln. Londres, 1754 [KBH 1124 C 16, 17]

Cortez

Zie Solis y Ribadeneyra, A. de / Cortez, F.

Cramer, C.F.

Klopstock. (In Fragmenten aus Briefen von Tellow an Elisa.). Bern, 1969. Facsimile van de ed. Hamburg, 1777.

* Geheel 2 dln. 1777, 1778: facsimile 1969, 1971.

Cramer, J.A.

Het Leven van Christian Furchtegott Gellert. Uit het Hoogduitsch vertaald. Utrecht, 1775. [UBA 1198 E 10]

Poetische Uebersetzung der Psalmen mit Abhandlungen über dieselben. Zweyte verbesserte Auflage. 4 dln. in 2 bdn. Leipzig, 1763-1764. [KBH 488 E 19]

Cuperus, G.

Apotheosis vel consecratio Homeri. Sive, lapsis antiquissimus in quo poetarum principes Homeri consecratio sculpta est, commentario illustratus a Gisberto Cuperio. Accedunt explicatio gemmae Augustaeae: numismata antiqua explicata: inscriptiones & marmora antiqua exposita & illustrata: nec non utilitas quam ex numismatis principes capere possunt; auctore eodem. Amsterdam, 1683. [KBH 3110 D 35]

Diderot, D.

Oeuvres complètes. Édition chronologique. Introductions de Roger Lewinter. 15 dln. Z.p., Société Encyclopédique Française, 1969-1973.

- Oeuvres philosophiques de Mr. D****. Amsterdam, 1772. 6 dln. [UBA O 78 75–80]
 Dl. 2: *Lettre sur les sourds et muets*.
 Dl. 3: *De la poésie dramatique*.
 Dl. 4: *Dorval et moi ou Entretiens sur le fils naturel*.
- Dubos, J.-B.
Oordeelkundige aanmerkingen over de poëzy, en schilderkunst, waarin men op een levendige wyze vind afgeschetst en ontdekt, de hartstochten der menschen, en de aart en kragt der muzyk, benevens wat overeenkomst de beroemde schilderstukken met de poëzy hebben, en wat 't aangenaamst en verkwikkenst is dat daar in doorstraalt. [...]. Uit het Fransch van den heer Du Bos vertaald, en met aanmerkingen vermeerderd, door Philip Zweerts. 3 dln. Amsterdam, 1760. [KBH 761 J 12]
Réflexions critiques sur la poésie et sur la peinture. Par M. l'Abbé Du Bos [...]. Quatrième édition revuë, corrigée & augmentée par l'Auteur. 3 dln. Paris, 1746. [KBH 761 J 10]
 * Eerste ed.: 1719
- Dusch, J.J.
Briefe zur Bildung des Geschmacks an einen jungen Herrn von Stande. Erster Theil. Leipzig und Breslau, 1764. [KBH 482 E 5]
- Eberhard, J.A.
Allgemeine Theorie des Denkens und Empfindens. Eine Abhandlung, welche den von der Königl. Akademie der Wissenschaften in Berlin auf das Jahr 1776 ausgesetzten Preis erhalten hat [...]. Berlin, 1776. Facsimile Frankfurt 1971.
- Effen, J. van
Le Misanthrope. Nouvelle édition revuë et augmentée de plusieurs discours importants. Tome second. La Haye, 1726. [KBH 1114 H 35].
- Engelberts, E.M.
Verdediging van de eer der Hollandsche natie. Tweede, veel vermeerderde, druk. Amsterdam, 1776. [KBH 3165 D 3]
 * Eerste ed.: 1763.
- Engelen, C. van
Antwoord op de vraag, van de Maatschappij der Nederlandsche Letterkunde. "Welke zijn de algemeene oogmerken die een dichter moet bedoelen? welke zijn derhalven de eigenaartige onderwerpen voor de dichtkunst. En welke zijn derzelver algemene regelen?". Door C. van Engelen.
 In: *Werken van de Maatschappij [...]*. Dl. 4 (1779), blz. 63–224. [KBH 880 C 4]
- Erpenius, Th.
Grammatica Arabica cum fabulis Locmanni [...]. Leiden, 1748. [KBH 651 C 28].
- Estève, P.
Histoire générale et particuliere de l'astronomie. [...]. Tome premier. Paris, 1755. [KBH 537 G 19]

Feitama, S.

Nagelaten dichtwerken. Amsterdam, 1764. [KBH 3099 A 9]

Feith, Rh.

Verhandeling over het heldendicht.

In: *Prijsverhandelingen, uitgegeven door het Tael- en dichtlievend genootschap, ter spreuke voerende: Kunst Wordt Door Arbeid Verkreegen, eerste deel.* Leiden, 1782. [KBH 655 J 9]

Fénélon, F. de Salignac de la Mothe

Les aventures de Télémaque, fils d'Ulysse, par feu messire François de Salignac, de la Motte-Fénélon [...]. Nouvelle édition, conformé au manuscrit original, et enrichie des figures. Amsterdam, 1775. [UBA PB 533]

Flögel, C.F.

Geschichte des menschlichen Verstandes. Breszlau, 1773. [KBH 3027 G 36]

* Eerste ed.: 1765.

Fontenelle, B. le Bovier de

Oeuvres de Monsieur de Fontenelle, des Académies, Française, des Sciences, des Belles-Lettres, de Londres, de Nancy, de Berlin & de Rome. Nouvelle édition, augmentée, avec figures. 12 dln. Amsterdam, 1764. [UBA 1034 G 20-31].

Dl. 3: *Vie de Corneille; Réflexions sur la poétique.*

Dl. 4: *Poësies pastorales.*

Dl. 8: *Sur la poësie en général.*

Dl. 9: *Description de l'empire de la poësie.*

Gellert, C.F.

Mengelschriften, bestaande in redevoeringen en verhandelingen; waar achter gevoegd zyn aanmerkingen over zyn leven en schriften. Alles uit het Hoogduitsch overgezet. Amsterdam, 1775. [UBA 259 D 18]

Sammlung vermischter Schriften. 2 dln 1 bnd. Bern, 1769, 1774. *Sämtliche Schriften*, dl. 6, 7. [UBA 216 G 6]

Gerard, A.

An Essay on Genius [...]. London / Edinburgh, 1774. Facsimile edited by Bernhard Fabian. München, 1966.

An Essay on Taste. [...]. With three dissertations on the same subject. By Mr. de Voltaire. Mr. d'Alembert, F.R.S. Mr. de Montesquieu. London / Edinburgh, 1759. Facsimile Menston (England), 1971.

Gessner, J.M.

Primae lineae isagoges in eruditionem universalem nominatim philologiam, historiam et philosophiam in usum praelectionum ductae. Accedunt nunc praelectiones ipsae per Jo. Nicolaum Niclas. 2 dln. Leipzig, 1774. [UBL Bolland 9 D 28]

- * Eerste en geautoriseerde ed.: 1760. De bewerking door Niclas is aanzienlijk uitgebreid ten opzichte van de ed. 1760.
- Gessner, S.
Sämtliche Schriften in drie Bänden. Herausgegeben von Martin Bircher. Zürich, 1972–1974.
 Reprint ed. *Schriften.* Zürich, 1762–1772.
 Dl. 1: *Der Tod Abels.*
 Dl. 2: *Idyllen.* (eerste ed.: 1756)
 Dl. 3: *[Neue] Idyllen.* (eerste ed.: 1772).
- Goddæus, C.
Nieuwe gedichten. Sonder rym, naa de Griexen en Latynse dicht-maten, op allerhande soorten van Verssen, ingestelt. Noit voor desen in Neder-duits gesien, noch gebruikelik. Harderwyk, 1656. [KBH 760 D 33]
- Goldoni, C.
Delle Commedie di Carlo Goldoni avvocato Veneto. Tomo 1. Venezia, 1761. [BNP Yd 4634]
 * Alle dln. samen hebben de verzameltitel *Opere* (1761–1764).
- Gravina, G. - V.
Della Ragion poetica. 2 dln. Napoli, 1716. [BNP Y 420]
Raison ou idée de la poésie; ouvrage concernant la poésie Grecque et Latine. Traduit de l'Italien de Jean-Vincent Gravina, jurisconsulte. Par M. Requier. 2 dln. Paris, 1755. [BNP Y 423–424]
- Gresset, J.B.L.
Oeuvres. Nouvelle édition & augmentée de nouvelles pièces qui ont paru dans la édition de 1780. Rouen, 1782. [KBH 2106 A 556]
- Guys, P.A.
Voyage littéraire de la Grèce, ou lettres sur les Grecs anciens et modernes, avec un parrallèle de leurs moeurs [...]. 2 dln. Paris, 1771. [UBA 282 F 14, 15]
- Haen, A. de
De berderszangen en mengedichten van Abraham de Haen. Amsterdam, 1751. [UBA 605 H 2]
- Haes, F. de
Het verbeerlykte en vernederde Portugal, begrepen in drie boeken; waer achter gevoegd is eene verzameling van verscheide gedichten. Amsterdam, 1758. [KBH 3074 A 2]
- Hagedorn, C.L. von
Betrachtungen über die Mahlercy. 2 dln. Leipzig, 1762. [UBA 506 F 21]
- Haller, A. von
Elementa physiologiae corporis humani. 8 dln. Lausanne / Leiden, 1757–1766. [KBH 458 C 1]
 * Dl. 5: 'Sensus Externi Interni' (Leiden, 1764).

Gedichte. Achte Auflage. Mit den verschiedenen Lesarten aller vorigen Auflagen und einigen neuen Stücken vermehret. Zürich, 1762. [UBA 258 F 26]

Haren, W. Zwier van

Gevalen van Friso, Koning der Gangariden en Prasiaten. Amsterdam, 1741. [UBA 246 F 13]

Harris, J.

Vergeelyking tusschen de muzyk, de schilderkunst en de poëzy naar het Fransch. 's-Gravenhage, 1778. [UBA Br. Ek. 37]

* Vertaling van: Batteux, *Discours sur la musique, la peinture & la musique* (in zijn *Principes de la littérature*).

Helvetius, C.A.

De l'Esprit. Amsterdam / Leipzig, 1759. [UBA OK 72-174, 175]

* Eerste ed.: 1758.

Herder, J.G. von

Abhandlung über den Ursprung der Sprache, welche den von der Königl. Academie der Wissenschaften für das Jahre 1770 gesetzten Preis erhalten hat. [...]. Berlin, 1772. [KBH 785 J 5]

Fragmente

Ueber die neuere Deutsche Litteratur. Fragmente, als Beilagen zu den Briefen, die neueste Litteratur betreffend. 3 dln. Riga, 1767. [UBL 1139 G 29-30]

Ursachen des gesunkenen Geschmacks bei den verschiedenen Völkern, da er geblühet. Eine Abhandlung, welche den von der Königl. Academie der Wissenschaften für das Jahr 1773 gesetzten Preis erhalten hat. [...]. Berlin, 1775. [KBH 1138 A 28:3]

Heyne

Zie Vergilius / Heyne

Higt, E.W. / Bakker, P. Huisinga

Carmen trochaicum in reditum veris. Ernst Willem Higts Lentexang, in Nederduitsche vaerzen van denzelfden trant overgebragt door Pieter Huisinga Bakker. Amsterdam, 1761. [KBH 480 K 43]

Home, H.

Zie Kames

Homerus

The Iliad. With an English Translation by A.T. Murray. 2 dln. London / New York, 1924. The Loeb Classical Library.

The Odyssey. With an English Translation by A.T. Murray. 2 dln. London / New York, 1924. The Loeb Classical Library.

Ilias & Odyssee. Vertaald door M.A. Schwartz. Amsterdam, 1981.

Homerus / Clarke, S.

Opera omnia ex recensione et cum notis Samuelis Clarkii, S.T.P. Accessit varietas lectionum ms.

- Lips. et edd. veterum cura Jo. Augusti Ernesti qui et suas notas adpersit.* 4 dln. Leipzig, 1759–1764. [UBA 1717 E 12–16]
 * Deel 1–2: *Ilias*; deel 3–4: *Odyssee*.
- Hooft, P.C.
Mengelwerken, ten deele nooit te vooren gedrukt. Nu op veele plaatsen verbeterd en vermeerderd. Amsterdam / Leiden / Utrecht, 1704. [KBH 91 B 13]
Lyrische poëzie. Nieuwe tekstuitgave door P. Tuynman, bezorgd door G.P. van der Stroom. 2 dln. Amsterdam, 1994.
- Hoogstraten, D.F. van
Beginselen of kort begrip der rederykkunst, ten dienst der tael- en dichtlievenden opgesteld. Amsterdam, 1725. [UBA 222 F 7]
 Zie ook onder Broekhuizen
- Hoogvliet, A.
Abraham, de Aartsvader. In XII boeken. De zevende druk. Rotterdam, 1762. [KBH 3179 E 28]
 * Eerste ed. : 1728.
- Hopital, M. de l'
Essai de traduction de quelques épitres et autres poésies latines de Michel de l'Hopital, Chancelier de France. Avec des éclaircissements sur sa vie et son caractère. 2 dln. Paris, 1778. [BNP YC 8286]
- Horatius Flaccus, Q.
Ars poetica (Loeb ed.) zie *Satires* [...]
Ars poetica ingeleid, verantwoord, vertaald en voorzien van een nabeschouwing over Horatius' dichterlijk voortleven bij Bilderdijk door P.H. Schrijvers. Amsterdam, 1980.
Epistolae (Loeb ed.) zie *Satires* [...]
Epistolae zie ook onder Hurd
De lyrische gedichten. Vertaald en ingeleid door Piet Schrijvers. Baarn, 1993.
The Odes and Epodes. With an English Translation by C.E. Bennett. London / New York, 1924. The Loeb Classical Library.
Satiren en brieven. Ingeleid, vertaald en toegelicht door Louis van de Laar. Baarn, 1988.
Satires, Epistles and Ars poetica. With an English Translation by H. Rushton Fairclough. London / New York, 1936. The Loeb Classical Library.
- Horatius Flaccus, Q. / Jani, Chr. D.
Q. Horatii Flacci Opera. Recensuit varietate lectionis et perpetua adnotatione illustravit M. Christianus David Jani. 2 dln. Leipzig, 1778–1782. [KBH 764 F 18]
- Houdart de La Motte
 Zie La Motte, A. Houdart de

Huisinga Bakker
Zie Bakker, P. Huisinga

Hume, D.

Essays and Treatises on Several Subjects. In four volumes. [...]. Containing Essays, Moral, Political, and Literary. A new edition. London / Edinburg, MDCCLXX. [UBA 2455 F 9].

* Deels eerder gepubliceerd onder de verzameltitel *Essays, moral, political, and literary* (1742). De verhandeling *Of the Standard of Taste* werd voor het eerst uitgegeven in 1757.

Dl. 1: *Of the Delicacy of Taste and Passion*, blz. 3–8; *Of Eloquence*, blz. 109–126; *Of Tragedy*, blz. 270–283; *Of the Standard of Taste*, blz. 284–317.

Historie van Engeland, van den inval van Julius Caesar tot de Staatsverandering in 't jaer 1688, of komste van Willem III. op den troon. 8 dln. Rotterdam, 1769–1774 [KBH 3085 F 3–10]

Hurd, R.

Q. Horatii Flacci Epistolae ad Pisones, et Augustum: with an English Commentary and Notes: to which are added Critical Dissertations. By the Reverend Mr. Hurd. The fourth edition, corrected and enlarged. 3 dln. London / Cambridge, 1766. [UBL 684 D 2]

* Eerste, minder uitgebreide ed.: 1753.

Dl. 1: *Ars poetica, Epistolae ad Pisones; Notes on the Art of Poetry.*

Dl. 2: *Epistola ad Augustum* (in voetnoten: *Commentary*); *Notes on the Epistle to Augustus; Critical Dissertations: On the Idea of Universal Poetry; On the Provinces of Dramatic Poetry.*

Dl. 3: *Critical Dissertations: On Poetical Imitation; On the marks of Imitation (To Mr. Mason).*

Hutcheson, F.

An Inquiry into the Original of our Ideas of Beauty and Virtue, 1725. Reprografischer Nachdruck der Ausgaben London 1725 und 1726. Hildesheim / New York, 1971.

Huydecoper, B.

Proeve van taal- en dichtkunde; in vrymoedige aanmerkingen op Vondels vertaalde Herscheppingen van Ovidius. Amsterdam, 1730. [KBH 509 G 30]

Huygens, C.

De Gedichten van Constantijn Huygens, naar zijn handschrift uitgegeven. Door dr. J.A. Worp. 8 dln. Groningen, 1892–1898.

Koren-bloemen. Nederlandsche gedichten van Constantijn Huygens [...]. Tweede druk, vermeerderd tot xxvii Boecken. 2 dln. Amsterdam, 1672. [KBH 759 C 18]

Iselin, I.

Über die Geschichte der Menschheit. Neue und verbesserte Auflage. 2 dln. Zürich, 1768. [KBH 367 G 41]

* Eerste ed.: 1764.

Jani

Zie Horatius / Jani

Jerusalem, J.F.W.

Verhandelingen over de voornaamste waarheden van den Godsdienst; uit het Hoogduitsch van den Abt J.F.W. Jerusalem vertaald, en met eenige ophelderende aantekeningen voorzien, door Balthazar Carull. 3 dln. in 2 bdn. Amsterdam, 1773–1781. [KBH 1174 D 36, 37]

Jones, W.

Poeseos Asiaticae commentariorum libri sex. London, 1774. [KBH 764 E 12]

Kames, Lord [Henry Home]

Elements of Criticism. In three volumes. The second edition. With additions and improvements. London / Edinburgh, 1763 [KBH 186 J 13]

* Eerste ed.: 1762. De veilingcatalogus vermeldt een andere ed. (Edinburgh, 1774).

Sketches of the History of Man. In two volumes. Edinburgh, 1774 [KBH 389 C 31]

Kate, L. ten

Aenleiding tot de kennisse van het verhevene deel der Nederduitsche sprake. Waer in. Hare zekerste grondslag, edelste kragt, nuttelijkste onderscheiding, en geregeldste afleiding overwogen en naegespoort, en tegen het allervoornaemste der verouderde en nog levende taalverwanten, als 't oude Moeso-Gotthisch, Frank-Duitsch, en Angel-Saxisch, beneffens het hedendaegsche Hoog-Duitsch en Yslandsch, vergeleken word. 2 dln. Amsterdam, 1723. [KBH 651 D 5]

Kedington, R.

Critical Dissertations on the Iliad of Homer. [...]. London / Cambridge / Oxford, 1759. [BLL 995 i 11]

Kleyn, J.P.

Oden en gedichten. Utrecht, 1782. [KBH 489 K 150]

Klopstock, F.G.

Friedrich Gottlieb Klopstocks kleine poetische und prosaische Werke. 2 dln. Frankfurt / Leipzig, 1771. [SBB 1: Yk 9821a]

* Samengesteld door Chr. Fr. Schubart.

Der Messias. 4 dln. Halle, 1756–1773. [UBA 1537 D 1]

* Dl. 2 (zang 5–10): ed. 1760 (eerste volledige ed. dl. 1–2: 1751–1756).

Oden von Klopstock. Carlsruhe, 1776. [SBB 2: Yr 2749a]

Sämmtliche Werke. Bd. 16 (*Ästhetische Schriften* 2). Leipzig, Friedrich Fleischer, 1830.

* Hieruit o.a.: *Von der Sprache der Poesie; Eine Beurteilung der Winkelmannischen Gedanken.*

Klotz, Chr. A.

Deutsche Bibliothek der schönen Wissenschaften. Red. Chr. A. Klotz. 6 dln. Halle, 1767–1771. [KBH 196 F 12]

- Epistolae Homericae*. Altenburg, 1764. [UBA 1716 E 15:3]
- Miscellanea critica*. Utrecht, 1763. [KBH 196 O 15]
- Opuscula philologica et oratoria*. Edidit Car. Ebrég. Mangelsdorffius. [...]. Halle, 1772. [SBB 1: Pi 7930a]
- * Hieruit: 'Quomodo poetarum ingenia coeli terraeque quam incolunt, natura afficiantur et formentur' (blz. 61–86).
- Ueber das Studium des Altertums*. Halle, 1766. [UBL 1146 G 13]
- La Bruyère, J. de
Les Caractères de Theophraste, avec les Caractères ou les mœurs de ce siècle, par M. de La Bruyère. Nouvelle édition augmentée de quelques notes sur ces deux ouvrages, & de la défense de La Bruyère & de ses Caractères, par M. Coste. 2 dln. Amsterdam, 1743. [UBA 1308 G 19–20]
- La Fiteau, J.F.
Mœurs des sauvages américains, comparées aux mœurs des premiers temps [...]. 2 dln. Paris, 1724. [KBH 3119 B 30, 31]
- La Fontaine, J. de
Oeuvres diverses. Nouvelle édition. 4 dln. Paris, 1758. [KBH 190 L 3]
- La Motte, A. Houdart de
Oeuvres. Tome troisième. Paris, 1754. [KBH 188 K 6]
- Lavater, J.K.
Physiognomische Fragmente, zur Beförderung der Menschenkenntnis und Menschenliebe. Leipzig / Winterthur, 1775–1778. [KBH 145 B 13]
- Le Bossu, R.
Traité du poème épique. Réimpression de l'édition de 1714 avec une introduction de Volkert Kapp. Hamburg, 1981. Romanistik in Geschichte und Gegenwart 7.
 * Eerste ed.: 1675.
- Le Cat, C.N.
Traité des sensations et des passions en général, et des sens en particulier, ouvrage divisée en deux parties. Tome premier. Paris, 1767. [UBU oct Mil Hosp B 382]
- Leibniz, G.W.
Opera omnia, nunc primum collecta, in classes distributa, praefationes & indicibus exornata, studio Ludovici Dutens. Tomus sextus, in duas Partes distributus, quarum 1. continet philologicorum continuationem, 2. collectanea etymologica. Genève, 1768. [UBA 295 B 10]
- Le Mierre, A.-M.
La Peinture, poème en trois chants, par M. Le Mierre. Nouvelle édition, augmentée de divers morceaux de comparaison, tirés des ouvrages des meilleurs poètes didactiques latins & français, et du

recueil des sentimens des plus habiles peintres sur la pratique de la peinture & de la sculpture, par Henry Testelin. Avec de belles figures en tailles douces. Amsterdam, 1770. [KBH 1295 F 12]

Lessing, G.E.

Abhandlungen über die Fabel

In: Gotthold Ephraim Lessing. *Werke Band III. Vermischte Schriften.* München [1969], blz. 424–484.

* 'Ausgaben letzter Hand unter Hinzuziehung der Erstdrucke'; eerste ed.: 1759.

Laokoon oder über die Grenzen der Malerei und Poesie.

In: Gotthold Ephraim Lessing. *Werke Band II. Kritische Schriften. Philosophische Schriften.* München [1969], blz. 1–166.

* 'Ausgaben letzter Hand unter Hinzuziehung der Erstdrucke'; eerste ed.: 1766.

Theatralische Bibliothek. Erstes Stück. Berlin, 1754. [KBH 758 F 7]

Lindner, J.G.

Lehrbuch der schönen Wissenschaften insbesondere der Prosa und der Poesie. 2 dln. Königsberg, 1767–1768. [GV]

Kurzer Inbegrif der Aesthetik, Redekunst und Dichtkunst. Königsberg & Leipzig, 1771–1772. 2 dln. Facsimile Frankfurt am Main, 1971.

* *Bewerking van Lehrbuch prosaischer und poetischer Wohltredenheit* (1767–1768).

Locman

Zie Erpenius

Longinus

Peri Hupsous zie Aristotle, *The Poetics*

Longinus / Heineken, C.H. von

Dionysius Longin Vom Erhabenen Griechisch und Teutsch, Nebst dessen Leben, einer Nachricht von seinen Schrifften, einer Untersuchung was Longin durch das Erhabene verstehe, und einer Neuen Vorrede von einem Ungenannten. Dresden, 1742. [SBB 1: VY 8800]

Lotichius, P.

Poëmata omnia, quot quot reperiri potuerunt, editis auctiora et longe emendatiora. Accedunt ejusdem narratio historica de caede Melchioris Zobelii, Episcopi Herbipolensis. Epistolarum Libri duo: Vita P. Lotichii a diversis auctoribus descripta. Adoptivorum Libri tres, & virorum doctorum elogia ac testimonia de Lotichio. Omnia ex codice MS. a Job. Petro Lotichio ad novam editionem adornato, & collata prima editione Parisina ac Voegeliana, recensuit, notis & praefatione instruxit Petrus Burmannus Secundus. 2 dln. Amsterdam, 1754. [KBH 766 D 20]

Lowth, R.

Lectures on the Sacred Poetry of the Hebrews (1787). *Introduction by Vincent Freimarck.* Vol. 1. Hildesheim, 1969.

* Eerste Latijnse ed.: 1753.

Roberti Lowth [...] De Sacra Poesi Hebraeorum praelectiones academicae Oxonii habitae: subjicitur metricae Harianae brevis confutatio: et oratio Crewiana. Notas et epimetra adjecit Ioannes David Michaelis [...]. Editio secunda accessionibus secundae editionis oxoniensis ditata. 2 dln. Göttingen, 1770. [UBL 877 G 58, 59]
 * Van Alphen maakte waarschijnlijk gebruik van een eerdere ed. met commentaar van Michaëlis (Göttingen, 1758/1761).

Mallet, P.-H.

Histoire de Dannemarc [...]. 2 dln. Copenhagen, 1758/1765. [KBH 3094 A 21–22]

Introduction à l'Histoire de Dannemarc, où l'on traite de la religion, des loix, des moeurs & des usages des anciens Danois [...]. Copenhagen, 1755. [KBH 3086 C 27]

Manesse, R.

Sammlung von Minnesingern aus dem Schwaebischen Zeitpuncte CXL Dichter enthaltend. Aus der Handschrift der Koeniglich-Franzoesischen Bibliothek herausgegeben. [...]. 2 dln. 1 bnd. Zürich, 1758. [UBA 2410 A 21]

Marmontel, J.-F.

Poétique françoise. 2 dln. Paris, 1763. [KBH 763 E 41]

Martin, J.

Histoire des Gaules et des conquêtes des Gaulois, depuis leur origine jusqu'à la fondation de la Monarchie Françoise. Ouvrage enrichi de monumens antiques & de cartes géographiques. Par Dom Jacques Martin [...] & continué par Dom Jean-François de Brezillac [...]. 2 dln. Paris, 1752 / 1754. [KBH 3067 A 10–11]

Masson, J.

Q. Horatii Flacci Vita ordine chronologico sic delineata, ut vice sit Commentarii Historico-Critici in plurima & praecipua Poëtae Carmina; quae veris redduntur Annis, nova donantur luce, à pravâ vindicantur interpretatione celeberrimorum Commentatorum, imprimis Tan. Fabri, Andreae Dacieri, &c. Studio Joannis Masson [...]. Leiden, 1708. [KBH 3082 F 25]

Meier, G.F.

Anfangsgründe aller schönen Wissenschaften. Andere Auflage. 3 dln. Halle, 1754–1759. Facsimile Hildesheim & New York, 1976.
 * Eerste ed.: 1748–1750.

Betrachtungen über den ersten Grundsatz aller schönen Künste. Halle, 1757. [SBB 2: 3 in Nh 332]

Melmoth, C.

Observations on the Nightthoughts of Dr. Young; with Occasional Remarks on the Beauties of Poetical Composition. London, 1776. [BLL 77 i 27]

The Sublime and Beautiful of Scripture: being Essays on Select Passages of Sacred Composition. 2 dln. London, 1777. [UBL 600 G 26]

Mendelssohn, M.

Philosophische Schriften. Verbesserte Auflage. 2 dln. Reuttligen, 1777. [UBA 2454 F 17-18]

Dl. 1: *Ueber die Empfindungen*.

Dl. 2: *Rhapsodie, oder Zusätze zu den Briefen über die Empfindungen; Ueber die Hauptgrundsätze der schönen Künste und Wissenschaften; Ueber das Erhabene und das Naive in den schönen Wissenschaften*.

* *Ueber die Hauptgrundsätze der schönen Künste und Wissenschaften* verscheen oorspronkelijk in 1757 in de *Bibliothek der schönen Wissenschaften und der freyen Künste* (dl. 1, 2).

** *Ueber das Erhabene und das Naive in den schönen Wissenschaften* verscheen oorspronkelijk in 1758 in de *Bibliothek der schönen Wissenschaften und der freyen Künste* (dl. 2, 2).

Verhandeling over het verhevene en naive in de fraeye wetenschappen. Uit het Hoogduitsch van Moses Mendelszoon. Utrecht, 1769. [KBH 447 E 16]

Mengs, R.

Gedanken über die Schönheit und über den Geschmack in der Malerey.

In: D. Webb, *Untersuchung des Schönen in der Malerey [...]*, blz. 199–283.

* Eerste, zelfstandige ed: 1762.

Mérian, J.B.

Comment les sciences influent dans la poésie.

In: *Nouveaux mémoires de l'Académie Royale des Sciences et Belles-lettres. Année MDCCLXXIV*.

Avec l'Histoire pour la même année. Berlin, 1776, blz. 455–519. [KNAW M – 266]

Merken, L.W. van

David. In *twalf boeken*. Tweede druk. Amsterdam, 1768. [UBA O 73-4]

* Eerste ed: 1767.

Germanicus. In *zestien boeken*. Amsterdam, 1779. [UBA OG 77-14]

Het nut der tegenspoeden, brieven, en andere gedichten. Tweede druk. Amsterdam, 1768. [KBH 758 C 32]

* Eerste ed.: 1762.

Jacob Simonszoon de Ryk

In: *Tooneelpoëzy van Nicolaas Simon van Winter en Lucretia Wilhelmina van Merken*.

Amsterdam, 1774. [UBA 218 C 6]

Michaëlis, J.D.

De l'Influence des opinions sur le langage et du langage sur les opinions. Nouvelle impression en fac-similé de l'édition de 1762 avec un commentaire par Helga Manke et un préface par Herbert E. Brekle. Stuttgart, 1974.

* Eerste Duitstalige ed.: 1760. De Engelse (1769) en de Nederlandse vertaling (1771) zijn gebaseerd op de ed. 1762.

Nieuwe overzetting des Ouden Testaments, met aenmerkingen voor ongeleerden. In het Nederduitsch overgebracht door den Heer De Perponcher [...]. 1. Deel. Het Boek Job's behelzende. Utrecht, 1776. [KBH 894 H 56]

Millot, C.F.X.

Histoire littéraire des troubadours, contenant leurs vies, les extraits de leurs pièces, & plusieurs particularités sur les moeurs, les usages, & l'histoire du douzième & du treizième siècles. 3 dln. Paris, 1774. [KBH 762 G 1]

Milton, J.

Paradise Lost. A Poem in twelve books. The author John Milton. From the Text of Thomas Newton. 2 dln. Birmingham / London, 1758. [UBA OG 78-14,15]

* Eerste ed.: 1667.

Milton, J. / Newton, Th.

Paradise Lost. A Poem, in twelve books. The author John Milton. A new edition, with notes of various authors, by Thomas Newton, D.D. Volume the First. London, 1749. [BLL 641. 1. 5.]

Milton, J. / Zanten, J. van

't Parady's verlooren. Heldendicht in tien boeken. Door John Milton. Uyt het Engels in rymelooze maat vertaald door J: van Zanten. Haarlem, 1728. [KBH 203 G 33]

Montesquieu, Ch.-L. de Secondat, baron de la Brède et de

Essai sur le goût. Introduction et notes par Charles-Jacques Beyer. Genève, 1967.

* Eerste ed. in de *Encyclopédie* (lemma "Goût", dl. VII, 1757).

Zie ook onder Gerard, *Essay on Taste* (1759).

Oeuvres. Nouvelle édition, revue, corrigée, & considérablement augmentée par l'auteur. 3 dln. Amsterdam / Leipzig, 1748. [KBH 198 D 7-9]

Dl. 1: *Esprit des lois*, I-XXI.

Dl. 2: *Esprit des lois*, XXII-XXI.

Dl. 3: *Essai sur le goût*.

Moonen, A.

Dauids heilige trapgezangen, in Nederduitsch dicht op de gewoonlyke zangwyzen gebragt door Arnold Moonen [...]. Deventer, 1694. [UBA 554 G 28:2]

Poëzy. Amsterdam / Utrecht, 1700. [UBA 589 A 4]

Nederduitsche spraekunst, ten dienste van in- en uitbeemschen uit verscheidene schryveren en aente-keningen opgemaekt en uitgegeeven door A. Moonen. Amsterdam, 1706. [KBH 653 L 41]

Morhof, D.G.

Unterricht von der Teutschen Sprache und Poesie, Deren Ursprung, Fortgang und Lehr-Sätzen, Sammt dessen Teutschen Gedichten [...]. Lübeck / Leipzig, 1718. [KBH 652 J 9]

*Eerste ed.: 1682.

Muratori, L.A.

Della perfetta Poesia Italiana spiegata, e dimostrata con varie osservazioni da Lodovico Antonio Muratori [...]. Con le annotazioni critiche dell' Abate Anton Maria Salvini [...]. 2 dln. Venezia, 1748. [BNP Yd 3 11–3 12]

Delle Riflessioni sopra il buon gusto nelle scienze e nell'arti, di Lamindo Pritanio. 2 dln. Venezia, 1766. [BNP Z 12647–12648].

Mijl, A. van der

Abrah. van der Milii Lingua belgica. Sive de linguae illius communitate tum cum plerisque aliis, tum presertim cum Latinâ, Graecâ, Persicâ; deque communitatis illius causis; tum de linguae illius origine & latissimâ per nationes quamplurimas diffusionem, ut & de ejus prestantiâ. Quâ tum occasione, hic simul quaedam tractantur consideratu non indigna, ad linguas in universum omnes pertinentia. Additus & est index. Leiden, 1612. [KBH 652 D 27]

Niemeyer, A.H.

Abraham auf Moria. Ein religiöses Drama für die Musik. Voran Gedanken über Religion, Poesie und Musik. Von dem Verfasser der Charakteristik der Bibel. Leipzig, 1777. [KBH 763 K 18]

Charakteristick der Bibel. Dritte verbesserte Auflage. 5 dln. Halle, 1778–1782. [UBL Sem. Rem. 1114]

* Dl. 1–2: 1778; eerste ed.: 1775. Uit dl. 2: 'Versuche über das Charakteristische in dem Buch Hiob', blz. 473–610.

Über den Wachstum Christlicher Lehrer in Erkenntnis und Erfahrung, nach den Bedürfnissen unserer Zeit. Leipzig, 1778. [GV].

Olivet, Abbé J. Th. d'

Histoire de l'Académie Française depuis 1651 jusqu'à 1700. Amsterdam, 1730. [UBA 2371 D 24]

Traité de la prosodie française. Avec une dissertation de Mr. Durand, sur le même sujet. La Haye, 1757. [KBH 2112 E 5:2]

* Tekst d'Olivet: blz. 3–104; Durand: blz. 105–164.

Ossian [Macpherson]

The Poems of Ossian. Translated by James Macpherson, Esq. A new edition, carefully corrected and greatly improved. 2 dln. London, 1773. [UBA 1143 G 16,27].

The Works of Ossian, the Son of Fingal. In two volumes. Translated from the Galic Language by James Macpherson. [...]. The third edition. London, 1765. [BL.L 79 i 27–28]

Ovidius Naso, P.

The Art of Love, and other Poems. With an English Translation by J.H. Mozley. London / New York, 1929. The Loeb Classical Library.

* Hierin ook *Remediorum amoris* (*Remedia*).

Heroides and Amores. With an English Translation by Grant Showerman. London / New York, 1921. The Loeb Classical Library.

Tristia. Ex Ponto. With an English Translation by Arthur Leslie Wheeler. Second edition, revised by G.P. Goold. Cambridge, Massachusetts / London, 1988. Ovid in Six Volumes, dl. 6.

Pelloutier, S.

Histoire des Celtes, et particulièrement des Gaulois et des Germains, depuis les tems fabuleux, jusqu'à la prise de Rome par les Gaulois. [...]. Nouvelle édition, revue, corrigée et augmentée. [...] Par M. de Chiniac [...]. 8 dln. Paris, 1770–1771. [KBH 3059 G 1–8]

Perponcher Sednitzky, W.E. de

Grondbeginselen van de algemeene weetenschap der schoonheid, saamenstemming en bevalligheid. [...]. 's-Gravenhage, 1770. [UBU Y oct. 326]

* *Bewerking van:* (1) *Théorie des sentimens agréables* (Louis Jean Lévêque de Pouilly, blz. 7–41); (2) *Essai sur le Beau* (Père Yves André, blz. 42–110) en (3) *Les Beaux Arts réduits à un même principe* (Charles Batteux, blz. 110–189).

Philosophe de Sans Souci [Frederik II]

Oeuvres du Philosophe de Sans-Souci. Potsdam, 1760. [KBH 756 F 22]

Piron, A.

Oeuvres complètes d'Alexis Piron, publiées par M. Rigoley de Juvigny. 2 dln. Paris, 1776. [KBH 192 D 15]

Dl. 1: *Vie d'Alexis Piron.*

Dl. 2: *La Métromanie.*

Plato

The Republic. With an English Translation by Paul Shorey. 2 dln. London / New York, 1930. The Loeb Classical Library.

Plutarchus

Moralia. With an English Translation by Frank Cole Babbitt. In fourteen volumes. Dl. III. London / New York, 1931. The Loeb Classical Library.

* Hieruit: *Mulierum virtutes.*

Poot, H.K.

Gedichten van Hubert Korneliszoon Poot, met kunstige printen versiert. 3 dln. Delft, 1722–1735. [KBH 144 B 7]

Pope, A.

The Twickenham Edition of the Poems of Alexander Pope. General Editor: John Butt. 10 dln. London, 1938–1967. Vols. I–VI: *Original Poems*, London, 1938–1961; vols. VII–X: *The Homer translations*, London, 1967.

Dl. 1: *Pastoral Poetry and an Essay on Criticism* (Edited by E. Audra and Aubrey Williams).

Dl. 2: *The Rape of the Lock and other Poems* (Edited by Geoffrey Tillotson).

* Uit dit deel: *Eloisa to Abelard*.

Dl. 7–8: *The Iliad of Homer*. (Edited by Maynard Mack etc.).

** Uit dit deel: *Preface en An Essay on the Life, Writings, and Learning of Homer* (door Th. Parnell).

Dl. 9–10: *The Odyssey of Homer* (Edited by Maynard Mack etc.).

The Works of Alexander Pope Esq. In Six Volumes, Complete. With his last Corrections, Additions, and Improvements; as they were delivered to the Editor, a little before his Death. Together with the Notes of Mr. Warburton. London, 1764. [UBA 1287 H 3–8]

Dl. 1: *Essay on Criticism en Eloisa to Abelard*.

Dl. 4: *Preface to Homer's Iliad*.

Pouilly, L.J. Lévesque de

Théorie des sentimens agréables, Où après avoir indiqué les règles que la nature suit dans la distribution du plaisir, on établit les principes de la théologie naturelle & ceux de la philosophie morale. Paris, 1748. [UBA 1742 H 7]

* Eerste geautoriseerde ed.: 1747.

Priestley, J.

A Course of Lectures on Oratory and Criticism. London, 1777. Facsimile Menston (England), 1968. The Scholar Press.

Quadrio, F.S.

Della Storia e della ragione d'ogni poesia [...]. 2 dln. Bologna, 1739. [UBN 538 B 77]

Rabus

Zie Beronicius

Racine, J. / Boisjermain, P.J.F. Luneau de

Oeuvres avec des commentaires par M. Luneau de Boisjermain. 6 dln. Paris (dl. 6: London), 1768. [KBH 191 G 5]

Dl. 1: *Vie de Jean Racine*.

Dl. 4: *Iphigénie, Phèdre*.

Racine, L.

Oeuvres. Tome premier. Qui renferme les Mémoires sur la Vie de Mr. Jean Racine. Sixième édition. Revuë & augmentée par l'auteur. Amsterdam, 1750. [KBH 189 K 3]

* Hieruit: *Mémoires contenant quelques particularités sur la Vie et les Ouvrages de Jean Racine* (blz. 1–63).

Ramler, C.W.

Einleitung in die Schönen Wissenschaften. Nach dem Französischen des Herrn Batteux, mit Zusätzen vermehret von C. W. Ramler. 4 dln. Leipzig, 1756–1758. [KBH 1295 F 67]

Rapin, R.

Oeuvres. Nouvelle édition. 3 dln. La Haye, 1725 [KBH 190 H 4].

* Eerste ed.: 1709. Dl. 2: *Réflexions sur l'éloquence, la poétique, l'histoire et la philosophie*.

Rémond de St. Mard, T.

Oeuvres de monsieur Rémond de St. Mard. 5 dln. Amsterdam, 1749. [KBH 138 G 1]

Dl. 3: *Lettres Philosophiques* (hierin *Trois lettres sur la décadence du goût*)

Dl. 4: *Poétique prise dans ses sources* (*Réflexions sur la poésie en général* [...]).

Dl. 5: *Poétique prise dans ses sources* (*Réflexions sur la poésie en général* [...]).

Riedel, F.J.

Briefe über das Publicum. Wien [1973]. Hrsg. von Eckart Feldmeier. Neuausgaben und Erstdrucke deutscher literarischer Texte 4.

* Uitgegeven naar de ed. van 1768.

Theorie der schönen Künste und Wissenschaften. Ein Auszug aus den Werken verschiedner Schriftsteller von Friedrich Just Riedel. Jena, 1767. [SBB 1: X 1636]

Theorie der schönen Künste und Wissenschaften. Neue Auflage. Wien und Jena, 1774. [KBH 1296 E 12]

Riedel, F.J. / Alphen, H. van

Theorie der schoone kunsten en wetenschappen, grootendeels overgenomen uit het Hoogduitsch van F.J. Riedel, en met bijvoegselen, aantekeningen, en eene inleiding vermeerderd, door Mr. Hieronijmus van Alphen [...]. 2 dln. Utrecht, 1778 / 1780. [UBA 615 E 2-3]

Robertson, W.

Geschiedenis van Oud Griekenland, van de vroegste tijden af, tot dat het een Romeinsch wingewest werd. Naar den tweeden druk uit het Engelsch vertaald. 3 dln. Utrecht / Amsterdam / Haarlem, 1780-1781. [UBA 1079 F 10]

Rocheffort, G. Dubois de

L'Iliade d'Homère, traduite en vers, avec des remarques & un discours sur Homère: nouvelle edition, augmentée d'un examen de la philosophie d'Homère [...]. 3 dln. Paris, 1772. [KBH 766 F 19]

* Uit dl. 1: *Discours sur Homère en Examen de la philosophie d'Homère*.

Roscommon [Dillon, Wentworth]

Essay on Translated Verse.

In: *Poems*. London, 1779. [KBH 3107 G 10:1]

* Eerste ed. *Essay on Translated Verse*. 1684.

Rotgans, L.

Willem de Derde, door Gods genade, Koning van Engeland, Schotland, Vrankryk en Ierland, beschermmer des geloofs, enz. enz. enz. In Heldendicht beschreven door L. Rotgans. 2 dln. Utrecht / Amsterdam, 1698 / 1700. [UBA 0 80-520]

Sade, J.F.P.A. de

Mémoires pour la vie de François Petrarque, tirés de ses oeuvres et des auteurs contemporains, avec des notes ou dissertations, & les pièces justificatives. 3 dln. Amsterdam, 1764-1767. [UBU Hist. Litt. quarto N° 87-89]

Sannazarus, A.C. / Broekhuizen, J. van

Opera, latine scripta. Ex secundis curis. Jani Broukhusii. Accedunt Gabrielis Altilii, Danielis Cereti, & Fratrum Amaltheorum carmina; vitae Sannazarianae, & notae Petri Vlamingii. Amsterdam, 1728 [KBH 765 G 16]

* 'Vitae Sannazarianae': blz. 489-530.

Schlegel, J.A.

Herrn Abbt Batteux [...] Einschränkung der schönen Künste auf einen einzigen Grundsatz; aus dem Französischen übersetzt, und mit verschiednen eignen damit verwandten Abhandlungen begleitet von Johann Adolf Schlegeln. Dritte von neuem verbesserte und vermehrte Auflage. 2 dln. Leipzig, 1770. [UBVUA XI. 05520]

Uit dl. 2: *Vom Genie in den schönen Künsten; Von der Harmonie des Verses; Von dem höchsten Grundsatz der Poesie.*

* Eerste ed.: 1751. De hier geciteerde beschouwingen staan alleen in de ed. van 1770.

Schmid, C.H.

Anthologie der Deutschen. Herausgegeben von Christian Heinrich Schmid [...]. 3 dln. Frankfurt / Leipzig, 1770-1772. [SBB 2: Yf 2416]

Theorie der Poesie nach den neuesten Grundsätzen und Nachricht von den besten Dichtern nach den angenommenen Urtheilen. Leipzig, 1767. Facsimile Frankfurt, 1972.

Schrage

Zie De Nederduitsche dichtkunde

Schutte, R.

Stichtelijke Gezangen; in verscheidene gelegeneden gedicht, en met aanmerkingen, tot verstand van eenige stukken uit de H. Schrift, verrijkt door Rutger Schutte, predikant te Amsterdam. Op nieuw muziek gesteld door Leonard Frishmuth. 3 dln. Amsterdam, 1762-1765. [KBH 13 G 11]

Secundus, J.

Opera. Accurate recognita ex museo P. Scriverii. Leiden, 1651. [UBA 1718 H 12]

Séran de la Tour

L'Art de sentir et de juger en matière de goût. 2 dln. Paris, 1762. [BNP Z 12869]

Séwel, W.

Nederduitsche spraakekonst, waarin de gronden der Hollandsche taale naauwkeuriglyk opgedolven, en zelfs voor geringe verstanden, zo ten aanzien der spellinge als bewoordinge, duydeleyk aangewezen zyn, de tweede druk. Doorgaans veel vermeerderd, en met eene lyst van de geslachten der naamvoor-

den, die onder geene vaste regelen betrekkeelyk zyn; nevens eene verhandeling van de redenkonstige figuren en andere taalcieraaden, verrykt. Amsterdam, 1712. [UBA 1925 F 35]

Shaftesbury, Lord Ashley [A.A.] Cooper, Earl of
Characteristicks. Volume III. Miscellaneous Reflections on the Preceding Treatises, and other Critical Subjects. A Notion of the Tablature, or Judgment of Hercules. Z.p., 1723 [UBA 256 F 18]
* Als geheel: drie dln., 1723-1732.

Shakespeare, W.
The Works of Shakespeare. Dl. 3 en 5. London [1768]. [KBH 233 M 16]

Smits, D.
Gedichten. Rotterdam, 1740. [KBH 3096 A 3:1]

Solis y Ribadeneyra, A. de / Cortez, F.
Histoire de la conquête du Mexique ou de la Nouvelle Espagne. Par Fernand Cortez, traduite de l'Espagnol de Dom Antoine de Solis, par l'auteur de Triumvirat. 2 dln. Paris, 1704. [KBH 3102 G 14-15]
* Vertaling van: *Historia de la conquista de Mexico* (1684).

Steenwyk, F. van
Gideon; in zes zangen. Amsterdam, 1748. [UBA 368 E 8]
Klaudius Civilis, in zestien zangen. Amsterdam, 1774. [KBH 145 E 25]

Sterne, L.
Sentimenteele reis, door Frankryk, en Italien. Gedaan door den Heer Yorick. Dl. 1. Amsterdam, 1778. [UBA 587 J 25]

Sulzer, J.G.
Allgemeine Theorie der schönen Künste in einzeln, nach alphabetischer Ordnung der Kunstwörter auf einander folgenden, Artikeln abgehandelt [...]. 2 dln. Leipzig, 1771-1774. [KBH 1308 A 11].

Tasso, T.
La Gerusalemme liberata. 2 dln. Parigi, 1776. [KBH 141 G 16]
* Eerste ed.: 1580.

Thomas, A.L.
Essai sur le caractère, les moeurs et l'esprit des femmes dans les differens siècles. Amsterdam, 1772. [UBA 753 J 7]
Oeuvres. Nouvelle édition revue, corrigée et augmentée. 2 dln. 1 bnd. Amsterdam, 1774. [KBH 191 L 6]
* Eerste ed. *Oeuvres*: 1762. In dl. 1 en 2: *Essai sur les éloges*.

Trapp, J.
Praelectiones poeticae: In schola naturalis philosophiae Oxon. habitae. [...]. 3 dln. Oxford, 1711-1719. [UBL 721 F 13]

- * De veilingcatalogus vermeldt een ed. London 1734. Engelse vertaling o.d.t. *Lectures on Poetry*. New York, 1970 (oorspr. Eng. ed. 1742).
- Trublet, N.-Ch.-J.
Essais sur divers sujets de littérature et de morale. [...]. Cinquième édition corrigée & augmentée. 4 dln. Paris, 1754-1760. [KBH 186 M 22]
 * Eerste ed.: 1735.
Mémoires pour servir à l'histoire de la vie et des ouvrages de Mr. de Fontenelle. Tirés du Mercure de France 1756, 1757, & 1758. Seconde édition, corrigée & augmentée. Amsterdam, 1759. [UBA OK 80-445]
Réflexions sur l'éloquence
 In: *Panegyriques des saints, précédés de Réflexions sur l'éloquence en général, et sur celle de la chaire en particulier*. Paris, 1755. [BNP X 18585]
- Unzer, J. Ch.
Versuch in sittlichen und zärtlichen Gedichten, von Jobannen Charlotten Unzerinn, gebornen Zieglerinn, Kaiserlich gekrönter Dichterinn [...]. Zweyte verbesserte Auflage. Halle, 1766 [UBA 613 H 30]
 * Van Alphen maakte waarschijnlijk gebruik van de eerste ed. (1754).
- Uz, J.P.
Sämtliche poetische Werke. 2 dln. Leipzig, 1768. [KBH 785 J 32]
 * Uit dl. 2: *Sieg des Liebesgottes*.
- Vega, Garcilaso De La
Histoire des Yncas, rois du Perou; contenant leur origine, depuis le premier Ynca Manco Capac, leur établissement, leur idolâtrie, leurs sacrifices, leurs loix, leurs conquêtes; les merveilles du Temple du Soleil; & tout l'état de ce grand empire, avant que les Espagnols s'en rendissent maîtres. Avec une description des animaux, des fruits, des minéraux, des plantes, &c. Traduite de l'Espagnol de l'Ynca Garcilasso de la Vega, par Jean Baudoin. 2 dln. Amsterdam, 1715. [UBA OK 73 - 357, 358]
- Velazquez, L.J.
Geschichte der Spanischen Dichtkunst. Aus dem Spanischen übersetzt und mit Anmerkungen erläutert von Johann Andreas Dieze [...]. Göttingen, 1769. [UBL 1340 G 11]
 * Oorspronkelijk: *Origines de la poesia Castellana* (Malaga, 1754).
- Vergilius Maro, P.
Virgil in Two Volumes. With an English Translation by H. Rushton Fairclough. Eclogues. Georgics. Aeneid I-VI. London / New York, 1916. The Loeb Classical Library.
Aeneid. VII-XII. The minor poems. With an English Translation by H. Rushton Fairclough. London / New York, 1918. The Loeb Classical Library.
Aeneis. Vertaald door M.A. Schwartz. 3e dr. Amsterdam, 1995.

Vergilius Maro, P. / Heyne, Chr. G.

Opera varietate lectionis et perpetua adnotatione illustrata a Chr. Gottl. Heyne [...]. 4 dln. Leipzig, 1767–1775. [UBA 1716 F 20–23]

* Uit dl. 2: 'Disquisitio 1. De carmine epico Virgiliano'.

Verwer, A.

Anonymus Batavus. *Linguae belgicae idea grammatica, poetica, rhetorica*. Amsterdam, 1707. [KBH 654 B 39]

Zie ook onder *Boekzaal*

Vida, M.G.

The De Arte Poetica of Marco Girolamo Vida. Translated with Commentary & with the Text of c. 1517 edited, by Ralph G. Williams. New York, 1976.

* Facsimile van de ed. 1527 met de Engelse vertaling. De versie van ca. 1517 is opgenomen als bijlage.

Vitringa, C.

Verklaringe en heilige bedenkingen over de verborgene sin der miraculen van Jesus Christus: als meede allegorische en mystique uitbreidinge van het Mosaische verhaal nopens de sesdaagsche scheppinge; en verklaringe over eenige prophetische schriften [...]. Franeker, 1725. [KBH 1003 E 7]

Voet, J.E.

Stichtelyke gedichten, en gezangen. Vierde druk. Eerste deel. Dordrecht, 1760. [KBH 4 K 1]

* Eerste ed.: 1744.

Volkman, J.J.

Reis-boek door Italien, vervattende eene naauwkeurige beschryving, zoo van het land zelve, desselfs zeden en gebruiken, regeerings-wyze, handel, huishoudelyk wezen, oudheden, enz. als byzonder van den tegenwoordigen staat der wetenschappen voornamentlyk der schoone konsten. Uit de nieuwste reis-beschryvingen en eigene aanmerkingen t'zamengesteld door D.J. Volkman. Nu ten dienste der Hollanderen uit het Hoogduitsch vertaald. 6 dln. Utrecht, 1773–1774. [UBA 398 D 9–14]

* Uit dl. 1: Inleiding (blz. 1–144); 'Tyd-kundige lyst der Italiaensche schilders naar de verscheide scholen' (blz. 145–202). Vertaald en van commentaar voorzien door R.M. van Goens.

Vollenhove, J.

J. Vollenhoves Poëzy. Amsterdam, 1686. [KBH 760 D 26]

Voltaire [F.M. Arouet]

Poétique de M. de Voltaire, ou observations recueillies de ses ouvrages; concernant la versification française, les différens genres de poésie, & le stile poétique; le poëme epique, l'art dramatique, la tragédie, la comédie, l'opéra, les petits poëmes, & les poëtes les plus célèbres anciens & modernes. 2 dln. Genève, 1766. [KBH 2202 D 8]

* Compilatie door Lacombe.

- La Henriade par Monsieur de Voltaire, avec les variantes & un Essai sur la poésie épique.* Nouvelle édition. Amsterdam, 1768. [UBA 2773 G 18]
 * Eerste ed.: 1728.
- Théâtre complet de Mr. de Voltaire. Tome premier. Contenant Oedipe, Mariamne, Brutus, La Mort de César, Zayre, Algire, avec toutes les pièces relatives à ces Drames.* Genève, 1771. *Collection complete des Oeuvres de M. de Voltaire*, dl. 2. [KBH 985 G 2]
- Vondel, J. van den
J. v. Vondels Poëzy of verscheide gedichten, op een nieu by een vergadert, en met veele ook voorheen nooit gedrukte dichten vermeerderd: mitsgaders een aanleidinge ter Nederduitsche dichtkunste en het Leven des dichters. [Dl. 1] Franeker, 1682. [KBH 759 E 1]
 * De biografie van Vondel door Brandt feitelijk in dl. 2 (1682).
- Alle de treurspelen van J. v. Vondel.* 2 dln. Amsterdam, 1719–1720. [KBH 798 E 8]
- De werken van Vondel. Volledige en geïllustreerde tekstuitgave [...] door J.F.M. Sterck e.a.* Amsterdam, 1927–1940.
 * Aangehaald als: WB-editie.
- Vossius, G.J.
Tractatus philologici de rhetorica, de poetica, de artium et scientiarum natura ac constitutione [...]. Amsterdam, 1697. *Opera in sex tomos divisa [...]*, dl. 3. [KBH 188 B 1]
- Vossius, I.
De poematum cantu et viribus rythmi. Oxford, 1673. [KBH 379 L 2]
- Wael, J.A. van der
Vlaerdings Redenrijck-bergh, met middelen beplant die noodigh sijn 't Gemeen, ende voordierlijk het Landt. Amsterdam, 1617. [UBA 976 B 16]
- Wagenaar, J. / Bakker, P. Huisinga
Het leven van Jan Wagenaar. Benevens eenige brieven van en aan denzelven. Amsterdam, 1776. [KBH 230 L 2:1]
 * De brieven van en aan Wagenaar maken het grootste deel uit. De biografie is geschreven door Huisinga Bakker.
- Walch, J.G.
Diatribes de enthusiasmo veterum sophistarum atque oratorum [...]. Jena, 1720 (Disput.). [UB Utrecht E qu 298⁶]
- Warton, J.
An Essay on the Writings and Genius of Pope. London, 1756. Dl. 1. Facsimile New York / London, 1974.
 * Deel 2: 1782. Van Alphen maakte waarschijnlijk gebruik van een latere ed. van deel 1 (1762).

Warton, Th.

Observations on the Fairy Queen of Spenser. The second edition, corrected and enlarged. 2 dln. London, 1762. Reprint Westmead etc., 1969.

* Eerste ed: 1754.

Watelet, Cl.H.

L'Art de peindre. Poëme. Avec des réflexions sur les différentes parties de la peinture [...]. Paris, 1760. [KBH 1295 F 7]

Webb, D.

Remarks on the Beauties of Poetry. By Daniel Webb. London, 1762.

Facsimile in: Daniel Webb, *Ästhetische Schriften. Nachdruck der Ausgaben von 1761, 1762 und 1769 mit einer einleitenden Abhandlung von Ingrid Kerkhoff.* München, 1974.

Untersuchung des Schönen in der Mahlerey, und der Verdienste der berühmten A. und N. Mahlern. Aus dem Englischen des Ritter Dan. Webb übersetzt, und mit des R. Mengs Gedanken, über die Schönheit und den Geschmack in der Mahlerey, vermehret. Zweyte Auflage. Zürich, 1771. [KBH 1294 E 2].

Wellekens, J.B.

Amintas. Herderspel, van Torquatus Tasso; met eenige verklaaringen. Beneven eene verhandeling van het herderdicht. Amsterdam, 1715. [UBA 447 F 40]

Dichtlievende uitspanningen van Jan Baptista Wellekens, en Pieter Vlaming. Bestaande in Herders-Hoef- en Veldgezangen, Tafereelen, Brieven enz. [...]. Amsterdam, 1710. [UBA 437 F 16]

Winckelmann, J.J.

Anmerkungen über die Geschichte der Kunst des Alterthums. Dresden, 1767. [UBA 583 H 22:2]

Gedanken über die Nachahmung der griechischen Werke [...]. Dresden, 1756. [KBH 1303 D 69]

Geschichte der Kunst des Alterthums. 2 dln. Dresden, 1764. [KBH 388 C 33:3]

Wolff-Bekker, E.

Walcheren, in vier gezangen. Hoorn, 1769. [KBH 187 F 3:2]

Wood, R.

An Essay on the Original Genius of Homer (1769 and 1775). Hildesheim / New York, 1967. Anglistica & Americana 174.

* Facsimile ed. London 1769 en 1775.

Young, E.

Conjectures on Original Composition. In a Letter to the Author of Sir Charles Grandison. London, 1759. Facsimile Leeds, 1966.

* Eerste ed.: 1759.

Nachtgedachten over het leven den dood en de onsterfelykheid der zielen, uit het Engelsch van den eerwaarden heere Eduard Young vertaald, en met opbelderende aanmerkingen, enz. voorzien door Joannes Lublink, den Jongen. 2 dln. Amsterdam, 1766. [KBH 2106 A 460-461]

The Works of Dr. Edward Young. In six volumes. Revised and corrected by himself. To which is prefixed an Account of the Life of the Author. A new edition. 6 dln. London, 1783. [KBH 191 J 6]

* Van Alphen maakte waarschijnlijk gebruik van de ed. 1762.

Zachariae, J.F.W.

Poetische Schriften. 4 dln. Reuttligen, 1778; Sammlung der poetischen und prosaischen Schriften der schönen Geister in Deutschland [UBA 439 C 1-4])

Zanten, J. van

Zie Milton

Lijst van geraadpleegde literatuur

Deze lijst bevat een opsomming van de overige werken waarvan ik gebruik heb gemaakt bij het bezorgen van deze editie. Recensies van de poëtische verhandelingen van Van Alphen die in de inleiding ter sprake komen, worden in de noten bij de desbetreffende bladzijden beschreven.

Abrams, M.H.

The Mirror and the Lamp: Romantic Theory and the Critical Tradition. New York, 1958.

Ackeren, M. van

Das Niederlandebild im Strudel der deutschen romantischen Literatur. Amsterdam, 1992.

Alphen, H. van

Aanmerkingen over de cantate. In: *Mengelingen in proze en poëzy*. Dl. 1. Utrecht, 1783.

Alphen, H. van

Gedigten en overdenkingen. Utrecht, 1777.

Alphen, H. van / Kastele, P.L. van de

Proeve van stigtelijke mengelpoëzij. Tweede druk. Dl. 1. Utrecht, 1772.

Alphen, H. van

Verhandeling over de kenmerken van waar en vals vernuft, als ook over de behoedmiddelen tegen het laatste [...]. In: *Werken van de Maetschappij der Nederlandsche Letterkunde*. Dl. 7. Leiden, 1788.

Atkins, J.W.H.

English Literary Criticism: 17th and 18th century. London, 1951.

Bakker, D.M. en Dibbets, G.R.W.

Geschiedenis van de Nederlandse taalkunde. Den Bosch, 1977.

Bate, W.J.

From Classic to Romantic. Premises of Taste in Eighteenth-Century England. New York, 1961.

Behrens, I.

Die Lehre von der Einteilung der Dichtkunst vornehmlich vom 16.–19. Jahrhundert. Studien zur Geschichte der poetischen Gattungen. Halle, 1940.

Bender, W.

‘Rhetorische Tradition und Ästhetik im 18. Jahrhundert: Baumgarten, Meier und Breiting’. In: *Zeitschrift für deutsche Philologie*, 99 (1980), blz. 481–506.

Berg, W. van den

De ontwikkeling van de term ‘romantisch’ en zijn varianten in Nederland tot 1840. Assen, 1973.

Bilderdijk, W.

Antwoord op de vraag [...] hebben de dichtkunst en welsprekendheid verband met de wijsbegeerte; en welke nut brengt dezelve aan de eene en andere toe? In: *Werken van de Maetschappij der Nederlandsche Letterkunde*. Dl. 6. Leiden, 1783.

- Bilderdijk, W.
De dood van Edipus, treurspel: het oorspronkelijk van Sofokles nagevolgd. Amsterdam, 1789.
- Bilderdijk, W.
De kunst der poëzy. Ingeleid en van aantekeningen voorzien door W. van den Berg en J.J. Klock. Amsterdam, 1995.
- Bilderdijk, W.
Najaarsbladen. Dl. 2. 's-Gravenhage, 1809.
- Bilderdijk, W.
Taal- en dichtkundige verscheidenheden. Dl. 1. Rotterdam, 1820.
- Bonth, R. de / Noordegraaf, J. (ed.)
Linguistics in the Low Countries. The Eighteenth Century. Amsterdam / Münster, 1996.
- Bos, J.
Inventaris van het archief van Rijklof Michael van Goens (1748-1810). 's-Gravenhage, 1987.
- Bosch, J.
Mr. W. Bilderdijk's Briefwisseling. Aanvullende uitgave. Eerste deek: 1772-1794. Wageningen, 1955.
- Bosch, J. de
Antwoord op de vraag: welken zyn de beste en duidelykste kenmerken van zoodaanige regelen, die, om dat zy in den aard van 't onderwerp te vinden, of met de form van 't gekoozen dicht-stuk verknocht zyn, niet mogen noch kunnen veronachtzaamd of te buiten gegaan worden? In: *Verhandelingen, uitgegeeven door Teyler's Tweede Genootschap.* Dl. 2. Haarlem, 1783.
- Brandt Corstius, J.C.
Een pleidooi uit 1765 voor de wetenschappelijke beoefening van de letterkunde. Een verhandeling van R.M. van Goens fotografisch herdrukt, bezorgd door J.C. Brandt Corstius. Groningen, 1972.
- Bray, R.
La formation de la doctrine classique en France. Paris, 1966.
- Brender à Brandis, G.
 'Vertoog over de dichterlyke stichting'. In: *Taal- dicht- en letterkundig kabinet [...]*, dl. 3 (1782), blz. 249-280.
- Brender à Brandis, G.
Proeven van geschied- en letterkundige oeffeningen; zo wel den koophandel en de scheepvaart als de dicht- en letterkunde betreffende. Haarlem, 1801.
- Bronzwaer, W.
Lessen in lyriek. Nieuwe Nederlandse poetica. Nijmegen, 1993.
- Buisman, J. Fzn., M.
Populaire proza-schrijvers van 1600 tot 1815. Romans, novellen, verhalen, levensbeschrijvingen, arcadia's, sprookjes. Alfabetische naamlijst. Met medew. van F.J. Dubiez en een voorwoord van H. de la Fontaine Verwey. Amsterdam, 1960.
- Bulhof, Francis.
Ma patrie est au ciel. Leven en werk van Willem Emmery de Perponcher Sedlnitzky (1741-1819). Hilversum, 1993.

- Buijnsters, P.J.
Hieronymus van Alphen (1746–1803). Assen, 1973.
- Buijnsters, P.J.
 ‘Hieronymus van Alphen en de school van Burman’. In: *Spiegel der Letteren* XI (1968), blz. 9–19.
- Buijnsters, P.J.
Justus van Effen (1684–1735). Leven en werk. Utrecht, 1992.
- Buijnsters, P.J.
 ‘Het heilsperspectief van de Verlichting. Een reflectie bij het 25-jarig bestaan van de Werkgroep 18e Eeuw’. In: *De achttiende eeuw* 26, 2 (1994), blz. 121–132.
- Buijnsters, P.J.
 ‘De literaire samenwerking tussen Hieronymus van Alphen en Pieter Leonard van de Kastele’. In: *Tijdschrift voor Nederlandse taal- en letterkunde* 84 (1968), blz. 161–196.
- Buijnsters, P.J.
Tussen twee werelden. Rhijnvis Feith als dichter van “Het graf”. Assen, 1963.
- Buijnsters, P.J. en Berkvens-Stevelinck, C.M.G.
 ‘De briefwisseling van Hieronymus van Alphen. Een herinventarisatie’. In: *Nieuw Letterkundig Magazijn* 7, 2 (1989), blz. 42–44.
- Cardy, M.
The literary doctrines of Jean-François Marmontel. Oxford, 1982. Studies on Voltaire and the Eighteenth Century 210.
- Cassirer, E.
The Philosophy of the Enlightenment. Translated by Fritz C.A. Koelln and James P. Pettegrove. Princeton, 1951.
- Chalmot, J.A. de
Vervolg op M. Noël Chomel. Algemeen huishoudelyk-, natuur-, zedekundig- en konstwoordenboek. 9 dln. Kampen / Amsterdam, 1786–1793.
- Chouillet, J.
L'esthétique des Lumières. Paris, 1974.
- Cowley, Th.M.
Rhetoric in the European Tradition. Chicago / London, 1990.
- Daas, Q.W.J.
Gezangen van Ossian in Nederland. Nijmegen, 1961.
- Dieckmann, H.
Diderot und die Aufklärung. Aufsätze zur europäischen Literatur des 18. Jahrhunderts. Aus dem Französischen und Englischen übersetzt von Senta Metz und Karin Kersten. Stuttgart, 1972.
- Dieckmann, H.
Studien zur europäischen Aufklärung. München, 1974.
- Dockhorn, K.
Macht und Wirkung der Rhetorik. Vier Aufsätze zur Ideengeschichte der Vormoderne. Bad Homburg v.d. H. / Berlin / Zürich, 1968.

- Draaisma, D.
Metaforen van het gebeugen. Utrecht, 1993.
- Erkelens, D.
Vrijmoedige aenmerkingen over de Theorie der schoone kunsten en wetenschappen van F.J. Riedel [...] briefswijze voorgedragen door D.E. Rotterdam, 1779.
- Fabian, B.
 'Introduction'. In: Gerard, A. *Essay on Genius. Edited by Bernhard Fabian*. München, 1966.
 Theorie und Geschichte der Literatur und der schönen Künste 3.
- Feith, Rh.
Het ideaal in de kunst. Voor het eerst uitgegeven naar de handschriften. Met een inleiding en aantekeningen door P.J. Buijnsters. Tweede herziene druk. Den Haag, 1979.
- Folkierski, W.
Entre le classicisme et le romantisme. Etude sur l'esthétique et les esthéticiens du XVIIIe siècle. Paris, 1925.
- Frühwald, W. / Mähl, H.-J. / Müller-Seidel, W. (Hrsg.)
Probleme der Kommentierung. Boppard, 1975.
- Frijhoff, W.
 'Verfransing? Franse taal en Nederlandse cultuur tot in de revolutietijd'. In: *Bijdragen en mededelingen tot de Geschiedenis der Nederlanden* 104, 4 (1989), blz. 592-609.
- Groot, A.W. de
Algemene versleer. Den Haag, 1946.
- Grootes, E.K.
 'Vondels Aenleidinge ter Nederduitsche dichtkunste (1650)'. In: *Weerwerk. Opstellen aangeboden aan prof. dr. Garrit Stuiveling*. Assen, 1973.
- Gustafsson, L.
Le poète masqué et démasqué. Etude sur la mise en valeur du poète sincère dans la poésie du classicisme et du préromantisme. Uppsala, 1968. *Historia Litterarum* 2.
- Hamel, A.G. van
 'Muziek en dichtkunst'. In: *Onze Eeuw* 17, 2 (1917), blz. 92-125.
- Hamel, A.G. van
Zeventiende-eeuwse opvattingen en theorieën over literatuur in Nederland. Tweede, ongewijzigde druk. Utrecht, 1973.
- Harmsen, A.J.E.
Onderwijs in de tooneel-poëzy. De opvattingen over toneel van het Kunstgenootschap Nil Volentibus Arduum. Rotterdam, 1989.
- Hayes, J.C.
 'Plagiarism and Legitimation in Eighteenth-Century France'. In: *The Eighteenth Century* 34, 2 (1993), blz. 115-131.
- Hazard, P.
La pensée européenne au XVIIIe siècle de Montesquieu à Lessing. Paris, 1979.
- Hipple, W.J.
 'Introduction'. In: Gerard, A. *An Essay on Taste (1759) together with Observations concerning*

- the Imitative Nature of Poetry. A facsimile reproduction of the third edition (1780) with an introduction by Walter J. Hipple.* Gainesville, 1963.
- Johannes, G.J.
Geduchte Verbeeldingskracht! Een onderzoek naar het literaire denken over de verbeelding – van Van Alphen tot Verwey. Amsterdam, 1991.
- Johannes, G.-J.
 ‘Willem Bilderdijks verzet tegen ‘klassieke’ en ‘romantische’ esthetica. De knoflookgeur van het Duitse denken’. In: H. Krop en P. Sonderen (ed.), *Tussen classicisme en romantiek*, blz. 107–119.
- Kalff, G.
Geschiedenis der Nederlandsche letterkunde. 7 dln. Groningen, 1906–1912.
- Kleyn, J.P.
Eenige bijdragen voor genie en menschen-gevoel. Dl. 3. Utrecht, 1790.
- Kloek, J.J.
 ‘Expressie versus imitatie – natuur tegenover natuur. Een literair-theoretische discussie in 1780’, in: W.J. van den Akker, G.J. Dorleijn, J.J. Kloek, L.H. Moshevel, (ed.), *Traditie en vernieuwing. Opstellen aangeboden aan A.L. Sötemann*, Utrecht/Antwerpen 1985, blz. 48–64.
- Kloek, J.J.
 ‘Kanttekeningen bij een Literaire Landkaart’. In: *Spektator* 7 (1977–1978), blz. 412–421.
- Kloek, J.J.
 ‘Meten met twee maten. Joannes Lublink als verdediger van *Werther* en van *Grandison*’. In: *De nieuwe taalgids* 80 (1987), blz. 335–349.
- Kloek, J.J.
Over Werther geschreven ... Nederlandse reacties op Goethes Werther. 1775–1800. 2 dln. Utrecht, 1985.
- Knabe, P.-E.
Schlüsselbegriffe des kunsttheoretischen Denkens in Frankreich von der Spätclassik bis zum Ende der Aufklärung. Düsseldorf, 1972.
- Knuvelde, G.P.M.
Handboek tot de geschiedenis der Nederlandsche letterkunde. Vijfde, geheel herziene druk. 4 dln. Den Bosch, 1977.
- Koe, A.C.S. de
Van Alphen's literair-aesthetische theorieën. Utrecht, 1910.
- Korpel, L.G.
Over het nut en de wijze der vertalingen. Nederlandse vertaalreflectie (1750–1820) in een Westeuropes kader. Amsterdam / Atlanta, 1992.
- Kossmann, F.
Nederlandsch versrythme. 's-Gravenhage, 1922.
- Kossmann, F.K.H.
Opkomst en voortgang van de Maatschappij der Nederlandse Letterkunde te Leiden. Geschiedenis van een initiatief. Leiden, 1966.

- Krop, H.
 ‘De sensu pulchri. De eerste Nederlandse esthetica’. In: H. Krop en P. Sonderen, *Tussen classicisme en romantiek*, blz. 33–38.
- Krop, H. en Sonderen, P.
Tussen classicisme en romantiek. Esthetica in Nederland van 1770 tot 1870. Rotterdam, 1993.
 Rotterdamse filosofische studies 16.
- Krol, E.
 “‘Dat de dichter den toon van alle hartstogten uitvinde’”, een verkenning van tonenretoriek’. In: *De achttiende eeuw* 25, 1 (1993), blz. 25–38.
- Lausberg, H.
Handbuch der literarischen Rhetorik. Eine Grundlage der Literaturwissenschaft. Zweite, durch einen Nachtrag vermehrte Auflage. München, 1960.
- Leeman, A.D. / Bract, A.C.
Klassieke retorica. Haar inhoud, functie en betekenis. Groningen, 1987.
- Lewis, C.S.
Studies in Words. Cambridge, 1960.
- Lovejoy, A.E.
Essays in the History of Ideas. Baltimore, 1948.
- Lublink, J.
Zeven verhandelingen over verscheide onderwerpen, voorgelezen in het genootschap Concordia et Libertate. Amsterdam, 1783.
- Lühe, I. von der
Natur und Nachahmung. Untersuchungen zur Battenx-Rezeption in Deutschland. Bonn, 1979.
 Abhandlungen zur Kunst-, Musik- und Literaturwissenschaft 283.
- Macquet, J.
Proeven van dichtkundige letteroefeningen over den smaak in de poëzij [...]. Amsterdam, 1780.
- Man, J. de
Kunst op schrift. Een inventarisatie van Nederlandstalige publikaties op het gebied van de kunsttheorie en esthetica 1670–1820. Bezorgd door Jacqueline de Man, met medewerking van Andries Höweler etc. Leiden, 1993.
- Man, J. de
 ‘Zinnelijkheid en beschaving. Achttiende-eeuwse opvattingen over het Nederlands als literaire taal’. In: *Documentatieblad Werkgroep Achttiende Eeuw* 24, 1 (1992), blz. 105–120.
- Man, J. de
 ‘Origineel in zijn eclecticisme. De bronnen voor Van Alphens literair-theoretische geschriften’. In: L. Jansen, H. Luijten, J. de Man, *Drie edities, drie verhalen*. 's-Gravenhage, 1995, blz. 79–94.
- Markwardt, B.
Geschichte der deutschen Poetik. Zweite, unveränderte Auflage. Dl. 1–3. Berlin, 1956–1958.
- Mathijssen, M.
Naar de letter. Handboek editiewetenschap. Assen, 1995.

- Meijer, A.A.
The Pure Language of the Heart. Sentimentalism in the Netherlands 1775–1800. 1995. Diss. Utrecht.
- Mustoxidi, T.M.
Histoire de l'esthétique française 1700–1900. Paris 1920.
- Mijnhardt, W.W.
Tot Heil van 't Menschdom. Culturele genootschappen in Nederland, 1750–1815. Amsterdam, 1988.
- Mijnhardt, W.W.
 'De Nederlandse Verlichting'. In: F. Grijzenhout, W.W. Mijnhardt, N.C.F. van Sas (ed.), *Voor Vaderland en Vryheid. De revolutie van de patriotten.* Amsterdam, 1987, blz. 53–79.
- Mijnhardt, W.W.
 'De Nederlandse Verlichting nagerekend: de verkoopcijfers van het oeuvre van Willem Emmerij de Perponcher'. In: E. Jonker en M. van Rossum (ed.), *Geschiedenis en cultuur: achttien opstellen.* Den Haag, 1990.
- Mortier, R. 1982
L'originalité. Une nouvelle catégorie esthétique au siècle des lumières. Genève, 1982. Histoire des idées et critique littéraire 207.
- Nivelle, A.
Kunst- und Dichtungstheorien zwischen Aufklärung und Klassik. Berlin, 1960.
- Nivelle, A.
Literaturästhetik der europäischen Aufklärung. In: *Neues Handbuch der Literaturwissenschaft*, hrsg. von Klaus von See, Bd. II, *Europäische Aufklärung*, hrsg. von Walter Fink. Frankfurt, 1974.
- Oosterholt, J.
 'Kunstdrift en kunstbewerking. Nederlandse lyriekopvattingen in de jaren tachtig van de achttiende eeuw'. In: *De achttiende eeuw* 26, 1 (1994), blz. 25–39.
- Perponcher, W.E. de
Brief aan den heer Mr. Hieronymus van Alphen, by gelegenheid zyner Theorie, der schoone kunsten en wetenschappen [...]. Utrecht, z.j.
- Perponcher, W.E. de
Tweede brief aan den heer Mr. Hieronymus van Alphen, by gelegenheid zyner Theorie, der schoone kunsten en wetenschappen [...]. Utrecht, 1780.
- Prinsen, M.M.
De idylle in de achttiende eeuw in het licht der aesthetische theorieën. Amsterdam, 1934.
- Pochat, G.
Geschichte der Aesthetik und Kunsttheorie von der Antike bis zum 19. Jahrhundert. Köln, 1986.
- Pocock, G.
Boileau and the Nature of Neo-classicism. Cambridge, 1980.
- Prinsen, M.M.
De idylle in de achttiende eeuw in het licht der aesthetische theorieën. Amsterdam, 1934.

- Renner, F.M.
Interpretatio. Language and Translation from Cicero to Tytler. Amsterdam/Atlanta, 1989.
 Approaches to Translation Studies 8.
- Reijers, J.
W.E. de Perponcher. Een bijdrage tot de kennis van zijn opvoedkundige, literair-aesthetische en maatschappelijke denkeelden. Zutphen, 1942.
- Rubel, M.M.
Savage and Barbarian. Historical Attitudes in the Criticism of Homer and Ossian in Britain, 1760–1800. Amsterdam, 1978.
- Sas, N.C.F. van
 ‘Vaderlandsliefde, nationalisme en vaderlands gevoel in Nederland, 1770–1813’. In: *Tijdschrift voor Geschiedenis* 102 (1989), blz. 471–495.
- Sauder, G.
Empfindsamkeit. Bd. I. Voraussetzungen und Elemente. Stuttgart, 1974.
- Schenkeveld-van der Dussen, M.A. e.a. (ed.)
Nederlandse literatuur, een geschiedenis. Hoofdredactie M.A. Schenkeveld-van der Dussen.
 Redactie Ton Anbeek, Willem van den Berg, Jaap Goedegebuure, E.K. Grootes, Anne Marie Musschoot, Frits van Oostrom, Herman Pleij, Johanna Stouten. Groningen, 1993.
- Scherpe, K.R.
 ‘Analogon actionis und lyrisches System. Aspekte normativer Lyriktheorie in der deutschen Poetik des 18. Jahrhunderts’. In: *Poetica* 4, 1971, blz. 32–59.
- Scherpe, K.R.
Gattungspoetik im 18. Jahrhundert. Historische Entwicklung von Gottsched bis Herder. Stuttgart, 1968.
- Schmidt, J.
Geschichte des Genie-Gedankens in der Deutschen Literatur, Philosophie und Politik 1750–1950. 2 dln. Darmstadt, 1981.
- Schrijvers, P.H.
 ‘De filoloog als literair criticus in de 18e eeuw. Petrus Burmannus’ *De enthusiasmo poetico* (1742)’. In: *Documentatieblad Werkgroep Achttiende Eeuw* 22, 1 (1990), blz. 9–26.
- Siegrist, C.
Das Lehrgedicht der Aufklärung. Stuttgart, 1974.
- Simonsuuri, K.
Homer’s Original Genius. Eighteenth-Century Notions of the Early Greek Epic (1688–1798). Cambridge, 1979.
- Singeling, C.B.F.
Gezellige schrijvers. Aspecten van letterkundige genootschappelijkheid in Nederland, 1750–1800. Amsterdam / Atlanta, 1991.
- Smit, W.A.P.
Kalliope in de Nederlanden. Het Renaissancistisch-klassicistisch epos van 1550–1850. Dl. 1: Assen, 1975. Dl. 2: Groningen, 1983.
- Spies, M.
 ‘Inleiding’. In: J. van den Vondel. *Twee zeevaart-gedichten [...]. Uitgegeven met inleiding en com-*

- mentaar door Marijke Spies. Dl. 1. Amsterdam / Oxford / New York, 1987. Monumenta Literaria Neerlandica III, 1.
- Spoelstra, H.A.C.
De invloed van de Duitse letterkunde op de Nederlandsche in de tweede helft van de 18e eeuw. Amsterdam, 1931.
- Stein, H.J.A.M.
Boileau en Hollande. Essai sur son influence aux XVIIe et XVIIIe siècles. Utrecht, 1929.
- Stone, P.W.K.
The Art of Poetry 1750–1820. Theories of Poetic Composition and Style in the late Neo-classic and early Romantic periods. London, 1967.
- Streng, J.C. (ed.)
‘Zo als men aan gemeenzaame vrienden gewoon is te schrijven’. De correspondentie van Rijnvis Feith 1753–1824. Epe, 1994.
- Strick van Linschoten, P.H.A.J.
Gedichten. Amsterdam, 1808.
- Strien, C.D. van
British Travellers in Holland during the Stuart Period. Edward Browne and John Locke as Tourists in the United Provinces. Leiden / New York / Köln, 1993.
- Strube, W.
 ‘Kurze Geschichte des Begriffs “Kunstrichter”’. In: *Archiv für Begriffsgeschichte* 19 (1975), blz. 50–82.
- Terras, R.
 ‘F.J. Riedel, The Aesthetic Theory of a German Sensualist’. In: *The Lessing Yearbook* 4 (1972), blz. 157–182.
- Tucker, S.I.
Enthusiasm. A Study in Semantic Change. London, 1972.
- Tydeman, H.W.
 ‘Lofrede op Mr. Hieronymus van Alphen’. In: *Mnemosyne* 20 (1831), blz. 1–90.
- Verbeek, Th.
Le Traité de l’Ame de La Mettrie. 2 dln. 1988. Diss. Utrecht.
- Verwey, A.
Toen De Gids werd opgericht.... Amsterdam, 1897.
- Vietta, S.
Literarische Phantasie: Theorie und Geschichte. Barock und Aufklärung. Stuttgart, 1986.
- Vloten, J. van
Leven en werk van W. en O.Z. van Haren. Deventer, 1874.
- Wellek, R.
A History of Modern Criticism 1750–1950. Dl. 1: *The later Eighteenth Century.* Cambridge, 1981.
- Wellek, R.
 ‘The Term and Concept of ‘Classicism’’. In: E.R. Wasserman (ed.), *Aspects of the Eighteenth Century.* Baltimore, 1965, blz. 105–128.

Wilhelm, Richard

Friedrich Justus Riedel und die Ästhetik der Aufklärung. Heidelberg, 1933.

Wille, J.

De literator R.M. van Goens en zijn kring. Studiën over de achttiende eeuw. Dl. 1: Zutphen, 1937. Dl. 2: Amsterdam, 1993; bezorgd door P. van der Vliet.

Winkel, J. te

Ontwikkelingsgang der Nederlandse letterkunde. Tweede druk. 7 dln. Haarlem, 1922–1927.

Wiskerke, E.

De waardering voor de zeventiende-eeuwse literatuur tussen 1780 en 1813. Hilversum, 1995.

Wittkower, R.

'Imitation, Eclecticism, and Genius'. In: E.R. Wasserman (ed.), *Aspects of the Eighteenth Century*. Baltimore, 1965, blz. 143–161.

Woordt, A. van der

Gedichten. Amsterdam [1942].

Woud, A. van der

De Bataafse hut. Verschuivingen in het beeld van de geschiedenis (1750–1850). Amsterdam, 1990.

Yates, F.

The Art of Memory. Harmondsworth, 1969.

Yolton, J.W.

Locke and the Way of Ideas. Bristol, 1993.

Summary

Today, Hieronymus van Alphen (1746–1803) is mainly remembered on account of his poetry for children. His contemporaries, however, and many of his nineteenth-century readers, were equally impressed by his writings on art and literature. Van Alphen was generally regarded as the originator of a new era in Dutch literary theory, since he was perceived as having been influenced by the philosophical developments taking place in the surrounding countries during the latter half of the eighteenth century.

Van Alphen's most important essays on poetry, the *Introduction to Riedel* (1778) and the *Poetical treatises* (1780), are edited in the first part of this study; the second part contains a general commentary, which introduces the edition, clarifies Van Alphen's text, lists textual corrections and sources, and is rounded off with a bibliography.

The *Introduction to Riedel* was first published as an introductory essay to Van Alphen's *Theory of the arts and sciences*, which is an adaptation of Friedrich Just Riedel's aesthetics. Van Alphen argues forcefully in favour of a philosophical approach to literary theory, and comes to a balanced assessment of Dutch poetry and its history. The *Poetical treatises* consist of two parts, an *Introductory treatise on the means of improving Dutch poetry*, in which the author investigates the notion of poetical expression in connection with such aspects of poetic form as language, harmony, and blank verse, and a *Treatise on the innate in poetry*, which is concerned with the poetic disposition and the creative process in general. According to Van Alphen, talent is indispensable. It reveals itself in such gifts as tenderness, sensibility, imagination, enthusiasm, and the crucial ability to express oneself harmoniously and sensually.

Van Alphen firmly rejects Charles Batteux's imitative aesthetics, endorsing instead views put forward more recently in Germany and in England. Following Alexander Baumgarten, Van Alphen makes much of the notion of 'sensitive beauty', which according to him, together with 'expression' and 'originality', make up the core of aesthetics as such. On account of his emphasis on originality, he has been interpreted as a forerunner of the romantic-expressionist poetics of Edward Young. Unlike Young, however, he feels that poetical expression cannot do without the normative control of *taste* and *judgement*, which he presents as the combined product of sensory perception and reason. By submitting poetical expression to these

normative constraints, Van Alphen also reveals himself as being in close agreement with such German authors as Johann Adolf Schlegel and Johann Georg Sulzer.

The publication of the *Introduction to Riedel* was something of a literary event. Whereas the *Poetical treatises* and especially the *Introductory treatise* were soon to become a popular if somewhat unexciting classic, Van Alphen's first book on aesthetics caused quite a stir. In the Dutch Republic, literary theory had been at a low ebb for some time, and Van Alphen's views were widely held to be revolutionary.

Many of his countrymen, however, were taken aback by his harsh judgement on the poetry of his contemporaries. His praise for foreign poets and critics was regarded as somewhat embarrassing, at a time when the quality of Dutch culture in general had become a cause for concern. Although some of Van Alphen's critics resisted his emphasis on the necessity of formulating a philosophical aesthetics, others were of the opinion that his German- and English-style poetics of feeling remained essentially alien to Dutch culture, which they felt was linked historically to the French tradition. Nevertheless, when Van Alphen embarked on a polemic with Willem Emmery de Perponcher, a Dutch exponent of Batteux's aesthetics, both authors continued to refer to many foreign authorities, so that their quarrel took on a truly European stature.

Van Alphen's assimilation of foreign sources reflects a highly eclectic attitude, his aesthetics revealing a classically rhetorical-argumentative structure, in which both arguments and quotations from authoritative sources determine the whole tenor of the argumentation.

Van Alphen's sources, diverse though they are, constitute an integral part of his argument. Although he was indeed exceptionally well-informed, an examination of his sources shows that his erudition did not reduce him to servility. He stresses his particular affinity with Henry Kames, whose *Elements of Criticism* (1762) he praises warmly both for its analytical assessment of poetry, and for its emphasis on the emotional eloquence of literature in general. Another of his favourites is the German popular thinker Johann Georg Sulzer. Many of his arguments, and even his turns of phrase are borrowed from Sulzer's *Allgemeine Theorie der schönen Künste* (1771–1774).

In general, Van Alphen quotes accurately, and his criticism of Dutch poetry in the *Introductory treatise* is largely original. On occasion, however, he is not quite so careful. Several passages have been identified, some running to a number of pages, which consist of literal translations from foreign sources and contain no reference to any sources. The result is a mosaic style, which combines personal observations with tacit quotations, even

when dealing with such general concepts as *genius*, *imagination*, and poetical *enthusiasm*. Van Alphen's eclecticism can hardly be regarded as evidence of a lack of originality, however, for the way in which he develops his argument shows that he has a mind of his own. His literary judgements are decidedly original, and in its application of European literary theory to the Dutch practice of poetry itself, his aesthetics is indeed an enduring achievement.

Zusammenfassung

Hieronymus van Alphen, bei einem breiteren Publikum wohl vor allem wegen seiner so oft neu aufgelegten Gedichte für Kinder bekannt, war nicht weniger berühmt wegen seiner Schriften über Literatur und Kunst. Von seinen niederländischen Zeitgenossen und den späteren Kritikern wurden seine poetologischen Schriften als der Beginn einer neuen, stärker philosophischen Richtung in der niederländischen Literaturtheorie gesehen. Seine wichtigsten poetologischen Abhandlungen werden hier unter dem Titel 'Literair-theoretische geschriften' (Literaturtheoretische Schriften) herausgegeben. Die Texte wurden in der ursprünglichen Reihenfolge in Teil 1 dieser Studie abgedruckt. Dies sind die sogenannte 'Inleiding bij Riedel' (Einführung zu Riedel – 1778) und die 'Digtkundige verhandeligen' (Abhandlungen über die Dichtkunst – 1782).

Teil 2 dieser Studienausgabe ist der Kommentarteil. Darin sind enthalten: eine Einleitung zu dieser Edition, Erläuterungen zu den in Teil 1 abgedruckten Texten, eine Liste mit Textkorrekturen, eine Liste mit Quellen für Van Alphen und eine Liste der berücksichtigten Literatur.

Abgedruckt wurde die 'Inleiding bij Riedel' ursprünglich als einleitender Essay zu Van Alphens Bearbeitung einer deutschen Ästhetik von F.J. Riedel mit dem Titel 'Theorie der schoone kunsten en wetenschappen' (Theorie der schönen Künste und Wissenschaften), herausgegeben im Jahr 1778 (Teil 1) und 1780 (Teil 2). Dadurch ist diese 'Inleiding' ein Text mit einem Sonderstatus, denn es handelt sich dabei in erster Linie um eine Einführung zu dem Thema der Riedel-Bearbeitung. Darin hält Van Alphen ein vehementes und leidenschaftliches Plädoyer für eine mehr philosophische Form der Literaturbetrachtung. Ferner äußert er seine Ansichten über die niederländische Dichtung. Durch den derart darlegenden und einführenden Charakter der 'Inleiding' sind seine Ideen hier schärfer formuliert als anderswo.

Die 'Digtkundige verhandeligen' sind als eine Fortsetzung dieser 'Inleiding' zu sehen, eine nähere Ausarbeitung einiger Themen, denen Van Alphens besonderes Interesse galt. Die 'Digtkundige verhandeligen' bestehen aus zwei umfangreichen Abhandlungen, die sich jeweils aus verschiedenen Stücken zusammensetzen. In diesen Texten ist das Plädoyer für eine kritische Erforschung der neuen Theoriebildung viel weniger dominant als in der 'Inleiding bij Riedel'.

Die erste Abhandlung, die 'Inleidende verhandeling over de middelen ter verbetering der Nederlandsche poëzij' (Einführende Abhandlung über die Mittel zur Verbesserung der niederländischen Poesie), enthält vorwiegend Betrachtungen über die dichterische Technik. Van Alphen stellt verschiedene Aspekte der dichterischen Gestaltung zur Diskussion: Verbesserung der Literatursprache, der *Harmonie* (das Verhältnis zwischen dem Klang und der Bedeutung der Worte in einem Gedicht) und *Melodie* (Prosodie und Metrum) und der Qualität von reimlosen Versen. Sprache, Stil, Rhythmus und Reim untersucht er in bezug auf ihre Möglichkeiten des dichterischen 'Ausdrucks'. Und auch hier präsentiert er sich als Verfechter einer Orientierung an theoretischen Schriften und einer fundierten Literaturkritik.

In der zweiten Abhandlung, der 'Verhandeling over het aangeboorne in de poëzij' (Abhandlung über das Angeborene in der Poesie), formuliert Van Alphen seine Gedanken über das dichterische Talent und den dichterischen Schöpfungsprozeß (eine Nature/Nurture-Debatte für die Literatur). Er stellt sich die Frage, ob die dichterische Fähigkeit etwas ist, das man von Natur aus besitzt, oder mehr eine Frage des Studiums ist. Nach seiner Überzeugung zeigt sich dichterisches Talent in einigen spezifischen Gaben, wie *Feinfühligkeit* oder *Sensibilität*, *Phantasie*, *Enthusiasmus* und der *Fähigkeit zum harmonischen und sinnlichen Ausdruck*. Im Anschluß daran untersucht er, woraus die spezifischen dichterischen Gaben nun eigentlich bestehen.

Van Alphen erweist sich als ein Anhänger einer expressiven Poesie-Auffassung. Die auf dem Rationalismus basierende imitative Theorie von Batteux lehnt er entschieden ab. An deren Stelle setzt er die 'neuen' Ideen über Ästhetik und Literaturkritik, die damals in England und Deutschland Beifall fanden. In Anlehnung an die Ästhetik von Baumgarten spricht Van Alphen über die *sinnliche Schönheit* (niederländisch: *zinnelijk*, englisch: *sensitive*). *Sinnlichkeit*, *Ausdruck* und *Ursprünglichkeit* verwendet er als die wichtigsten Kriterien in der Betrachtung von Literatur und Kunst. Dadurch steht er auf einer Linie mit den Vertretern der deutsch/englischen Gefühls-poetik.

Durch die starke Betonung, die Van Alphen auf *Ursprünglichkeit* in der Poesie legt, wurde er allerdings als ein Vorläufer der romantisch-expressiven Poesie-Auffassung interpretiert. Anders als Edward Young, dem bekanntesten Vertreter der expressiven Poesie-Auffassung, verbindet Van Alphen jedoch eine normative Begrenzung mit dem dichterischen 'Ausdruck'. Seiner Ansicht nach müssen *Geschmack* und *Urteil* Kontrolle über den dichterischen Schöpfungsprozeß ausüben. Beide werden genährt durch eine Kombination von *sinnlichen* Wahrnehmungen (nämlich der inneren und äußeren Sinnesorgane) und verstandesmäßigen Urteilen, die eine allgemeine Norm vertreten. Indem er eine normative Regulierung des

dichterischen 'Ausdrucks' zur Bedingung macht, schließt sich Van Alphen einigen deutschen Theoretikern an, kritischen Rezipienten von Batteux, darunter auch J.A. Schlegel und J.G. Sulzer.

Daß jemand vor einem niederländischsprachigen Publikum der Literaturtheorie derart ausführliche und systematische Darlegungen widmete, war ein Novum in der Republik. Alleine schon dadurch erhielt vor allem die Riedel-Bearbeitung viel Aufmerksamkeit. Außerdem waren die hier formulierten Auffassungen in den Augen eines niederländischen Publikums ziemlich revolutionär, und man war nicht sonderlich glücklich darüber, daß Van Alphen ein so ungünstiges Urteil über die niederländische Poesie seiner Zeit fällte. In einer Zeit, in der man allerlei vorsichtige Versuche unternahm, die nationale Kultur zu stärken, war das Anpreisen von ausländischen Autoren und Philosophen problematisch. Bemerkenswert ist dabei, daß man vor allem die deutsch/englische Gefühlspoetik als 'fremd' ansieht, während die französische Theoriebildung viel eher zur eigenen Kultur gerechnet wird.

Mit W.E. de Perponcher, einem Exponenten der Kunstauffassung von Batteux, führte Van Alphen eine höfliche Polemik, die sich auf einem höheren Niveau abspielt als die meisten anderen kritischen Reaktionen. De Perponcher und Van Alphen standen sich auch insoweit in nichts nach, als sich ihrer beider Betrachtungen der internationalen Debatte über Literaturtheorie und Ästhetik anschließen. Wenn De Perponcher in die Diskussion mit Van Alphen tritt, greift auch er auf ausländische Theorien über Kunst und Literatur zurück.

Die 'Digtkundige verhandeligen' haben längst nicht so viel Staub aufgewirbelt wie die Riedel-Bearbeitung. Man kann wohl eher von einer unauffälligen, aber konstanten Würdigung der 'Digtkundige verhandeligen' sprechen. Es sind aus diesen Jahren kaum niederländische Betrachtungen über die Dichtung überliefert, in der diese Abhandlungen nicht mit Zustimmung genannt werden. Vor allem die 'Inleidende verhandeling' wurde als ein *Gradus ad Parnassum* gelesen.

Die Einführung und die Verarbeitung der ausländischen Theoriebildung über Kunst und Kultur ist ein wichtiger Punkt in seinen poetologischen Schriften. Van Alphen hat vor allem außerordentlich viele Zitate und Literaturverweise in seine Betrachtungen einbezogen. Aus der Erforschung der Quellen für diese Schriften ist deutlich geworden, auf welche Autoren sich Van Alphen in den einzelnen Teilen des Textes gestützt hat und auch wie er mit diesen verschiedenen Quellen umgegangen ist.

Die Ergebnisse der Quellenforschung führen in erster Linie zu dem Schluß, daß Van Alphen sehr eklektisch verfährt, aber auch seine Zitierweise ist ziemlich eklektisch. Er greift sich die Aussagen heraus, die

ihm zustatten kommen. Das eine Mal ist das der Kern einer Erörterung, das andere Mal lediglich eine Randbemerkung oder eine Fußnote. Dies hängt mit dem Aufbau seiner Erörterung zusammen, der eine auffallende Übereinstimmung mit der klassischen rhetorisch-argumentativen Struktur aufweist, in der sowohl Dokumente und Zeugnisse als auch Argumente des Redners den Grundstock für den Aufbau einer Erörterung bilden. Die Quellen von Van Alphen haben die Funktion von Dokumenten und Zeugnissen, die seine Thesen untermauern oder die Argumentation seiner Antipoden untergraben helfen.

Van Alphen hat sich außerordentlich gut dokumentiert. Die Ergebnisse der Quellenforschung sagen mehr über seine Arbeitsweise als über seine philosophischen Präferenzen aus. Oft geht es um Ideen oder Auffassungen, die zu Gemeinplätzen geworden sind. Von wem Van Alphen so einen Gemeinplatz ableitet, ist dann nicht mehr so wichtig. Wenn er einen Autor dem anderen vorzieht, so scheint dies vor allem auf einer größeren Übersichtlichkeit von dessen Werk oder auf prägnanteren Formulierungen zu beruhen. Van Alphen sagt selbst, viel Affinität mit Kames' (Henry Homes) 'Elements of Criticism' (1762) zu besitzen. Durch seine analysierende Weise der Poesiekritik und durch seine Betonung der emotionalen Überzeugungskraft von Literatur schließt sich Van Alphen dessen Werk an. Es gibt allerdings einen Autor, der aufgrund der Anzahl Entlehnungen favorisiert wird. Das ist der deutsche *Popularphilosoph* J.G. Sulzer. Van Alphen hat viele Argumente, ganze Sätze im Wortlaut und sogar ausführliche Passagen aus dessen enzyklopädischem Werk 'Allgemeine Theorie der schönen Künste' (1771, 1774) übernommen.

Interessanter ist eigentlich, wie Van Alphen mit diesen verschiedenen Quellen umgeht. Meistens gibt Van Alphen in den Fußnoten Literaturverweise oder er nennt eine Fundstelle eines Zitats. Doch geht er nicht immer so sorgfältig vor. An verschiedenen Stellen im Text hat Van Alphen – ohne dies in irgendeiner Weise deutlich zu machen – wörtlich zitiert; es gibt auch Absätze und manchmal sogar ganze Seiten, bei denen er kleinere Zitate in der Weise mit seinem eigenen Text verflochten hat, daß der übernommene Text nicht mehr als solcher auf Anhieb zu erkennen ist. Überraschend ist vor allem, daß kaum ein stilistischer Unterschied zwischen dem Originaltext von Van Alphen und der Entlehnung festzustellen ist.

Van Alphen geht nicht immer in derselben Weise vor. In den Textteilen, in denen er Poesiekritik übt, in einem großen Teil der 'Inleidende verhandelning' zum Beispiel, finden wir kaum Collagen von Zitaten und Paraphrasen. Dort baut er seine Erörterung vor allem auf eigenen Argumenten und Schlußfolgerungen auf, wobei Poesiefragmente als wichtigstes Beweismaterial dienen. Eine derartige Montagetechnik wendet er

vor allem an, wenn er den Stand der Wissenschaft zu einem bestimmten Thema wiedergibt und wenn er mehr abstrakte Begriffe behandelt, wie *Genie*, *Phantasie* oder den dichterischen *Enthusiasmus*.

Daß Van Alphen sehr eklektisch vorgegangen ist und ab und zu Collagen von eigenen Sätzen oder Sätzen anderer aufgenommen hat, deutet nicht auf mangelnde Originalität hin. Van Alphen ist durchaus ursprünglich in seiner Poesiekritik und in der Weise, in der er eine rhetorisch-expressive Poesieauffassung mit *seiner* Auswahl aus den Theorien anderer, meist ausländischer Autoren, verbindet. Das Überraschende und auch Innovative der literaturtheoretischen Schriften liegt darin, daß Van Alphen in den beiden 'Digtkundige verhandeligen' die Theorie jeweils auf ein praktisches Niveau zu bringen wußte.

Registers

Register van namen en titels

In dit register zijn namen en titels opgenomen uit beide delen van deze editie: tekst en commentaar. De delen zijn aangegeven met romeinse cijfers. Behalve namen van bestaande personen zijn ook opgenomen: namen van Bijbelse personen, namen uit de klassieke mythologie en al dan niet historische 'personages' uit de literatuur of de beeldende kunst. Verkorte titels van werken zijn opgenomen voorzover ze in het tekstdeel of in de toelichtingen ter sprake komen, met uitzondering van moderne studies (secundaire literatuur). Titels van tijdschriften en seriewerken zijn buiten het register gebleven.

[Anoniem]	<i>Vertellingen van duizend en één dag</i>
<i>De Asiatische Banise</i>	II: 172
I: 178	<i>Vertellingen van duizend en één nacht</i>
II: 183	I: 161
<i>Baras Klagt</i>	II: 172
I: 161	
II: 172	
<i>Caab ben zoheir</i>	A.G.
I: 161	II: 74
II: 172	<i>De dichtkunde van den heere Nicolaas</i>
<i>Edda</i>	<i>Boileau Despréaux</i>
I: 161	II: 74
<i>Introduction of the Ancient Grec and Latin</i>	Abbt, Th.
<i>Measures</i>	I: 196, 241
II: 135	II: 193, 211
<i>De kunst der poëzij, van den heer Nicolaes</i>	<i>Over de verdienste</i>
<i>Boileau</i>	I: 196
II: 74	II: 193, 211
<i>Mémoires concernant l'histoire [...] des</i>	Abelard
<i>Chinois</i>	I: 82
I: 80	Abrams, M.H.
II: 118	II: 14, 16, 19, 101, 164
<i>Moallakab</i>	Absalom
I: 161	I: 201
II: 172	Achilles
<i>De Nederduitsche dichtkunde</i>	I: 231
I: 98, 109, 110, 122	II: 151
II: 137, 142, 154	Achitofel
<i>Twe-spraack van de Nederduitsche letterkunst</i>	I: 201
I: 98	Adam
II: 136	II: 208

- Addison, J.
 I: 13, 20, 24, 118, 124, 126, 145
 II: 26, 29, 83, 148, 149, 155, 163
Spectator
 I: 20, 118, 119, 145
 II: 83, 148, 163
- Aemstel, Gijsbrecht van
 I: 125
- Aeneas
 II: 201
- Aeschylus
 I: 67, 148
 II: 108, 164
- Agamemnon
 I: 214, 215
- Akenside, M.
 I: 11, 37
 II: 74, 90, 91
Pleasures of Imagination
 I: 11, 37
 II: 74, 91
- Albano, V.
 I: 182
 II: 186
- Alembert, J. le Rond d'
 I: 12, 19, 26, 272
 II: 26, 76, 83, 87, 223
Discours de reception
 I: 19
 II: 83
De la liberté de la musique
 I: 12
 II: 76
Réflexions sur le goût
 I: 12, 26, 272
 II: 76, 87, 223
Réflexions sur l'ode
 I: 12
 II: 76
Réflexions sur la poésie
 I: 12
 II: 76
- Alewijn, Z.H.
 II: 41, 55, 56
- Alexander
 I: 225
- Alphen, H. van
 II: 5 passim
- Alzire
 I: 130, 131
- Ambrosius
 I: 178
- Anacreon
 I: 67, 180, 182, 183, 217, 248
 II: 108, 186
- André, Y.-M.
 I: 12
 II: 74, 76
Essai sur le beau
 I: 12
 II: 76
- Andromache
 I: 212
- Antimachus
 I: 182
- Antonides van der Goes, J.
 I: 5, 43, 73, 83, 173, 271
 II: 28, 112, 122, 123, 126
De Ystroom
 I: 83
 II: 123
- Apollo
 I: 211
- Apollonius
 II: 189
- Aquino, Th. van
 II: 193
- Argante
 I: 79
- Aricie
 I: 213
- Ariosto, L.
 I: 154, 183
 II: 168, 221
- Aristoteles
 I: 13, 18, 20, 30, 45, 139, 140, 186, 219
 II: 78, 82, 84, 86, 88, 89, 94, 147, 148
Poetica
 I: 13
 II: 78, 82

- Armida
I: 16, 228
II: 207
- Astruc, J.
I: 166
II: 174
Conjectures sur les mémoires originaux
II: 174
- Atis
I: 203
- Aubignac, F. Hédélin d'
I: 18, 30
II: 70, 82
Pratique du théâtre
II: 82
Zénobie
II: 82
- Augustus
I: 24, 41
- Ausonius
II: 175
- Bachiene, W.A.
I: 151
II: 167
Aardrykskundige beschryving des joodschen lands
I: 151
II: 167
- Baco
I: 37
II: 91
- Bacon, F.
I: 20, 84, 189
- Badeloch
I: 125
- Bakker, D.M.
II: 99, 112
- Bakker, P. Huisinga
I: 69, 97, 103, 115, 117, 140, 142, 154
II: 29, 52, 111, 123, 125, 135, 139, 144, 146, 160, 161
Beschouwing
I: 69, 97, 115, 140, 142
II: 111, 135, 144, 146, 160, 161
- Higt, *Lentezang*
I: 103
II: 125, 139
- Baretti, G.M.A.
I: 160, 265, 266
II: 170, 220
Reize door Engeland, Portugal, Spanje en Frankryk
I: 265
II: 220
Zeden en gewoonten van Italien beschouwd
I: 160
II: 170
- Barlaeus, C.
II: 71
- Basedow, J.B.
I: 15
II: 80
Lehrbuch prosaischer und poetischer Wohlredenheit
I: 15
II: 80
- Batteux, Ch.
I: 11, 12, 15, 45, 81, 84, 86, 87
II: 12, 13, 15, 22, 26, 28, 29, 32, 35, 49, 51, 53, 74-76, 80, 117, 120, 121, 124, 126-128, 130, 209, 215
Les Beaux Arts
I: 12
II: 13, 15, 51, 53, 75, 76, 117, 121, 124, 209, 215
Construction oratoire
II: 124
Principes de la littérature
I: 12, 86, 87
II: 76, 126, 127, 130
- Baumgarten, A.G.
I: 14, 17, 45
II: 17, 26, 34, 38, 79
Aesthetica
I: 14
II: 17, 26, 34, 38, 79
- Bayle, P.
I: 219
II: 202

- Dictionnaire historique et critique*
 I: 219
 II: 202
 Beaumont, F.
 I: 173, 174
 II: 180
 Beccafumi, D.
 I: 274
 Bellamy, J.
 II: 39, 56, 57
 Bellay, J. du
 I: 121
 Berg, W. van den
 II: 22, 46
 Berkhey, J. le Francq van
 I: 57
 II: 98
Vaderlyke afscheid
 II: 98
 Bernard [Gentil Bernard, P.J.]
 I: 205
 II: 197
L'Art d'aimer
 II: 197
 Beronicius, P.J.
 I: 173, 268, 269
 II: 180, 221
 Berquin, A.
 I: 215
 II: 200
Romances
 I: 215
 II: 200
 Bilderdijk, W.
 II: 23, 43, 46, 47, 51, 56-58
 Blackwell, Th.
 I: 23
 II: 85, 101, 161
An Enquiry into the Life and Writings of Homer
 I: 23
 II: 85, 101
 Blair, H.
 I: 145, 149, 165
 II: 85, 86, 101, 104, 163, 166, 173
- A Critical Dissertation on the Poems of Ossian*
 I: 145, 165
 II: 85, 86, 101, 163, 173
 Blanckenburg, F. von
 II: 93
 Bodmer, J.J.
 I: 5, 45, 175, 176
 II: 35, 38, 72, 173, 181
Critische Briefe
 II: 181
Noah
 I: 5
 II: 72
 Boerhaave, H.
 I: 9
 II: 38
 Boileau Despréaux, N.
 I: 11, 45, 116, 122, 140, 185, 200, 202, 203, 227, 260, 262
 II: 12, 73, 74, 121, 130, 144, 154, 189, 190, 195, 207, 219, 220
L'Art poétique
 I: 11, 185
 II: 12, 74, 154, 189, 207, 220
 Boisjermain, P.J.F. Luneau de
 I: 81
 II: 121, 131
 Boivin de Villeneuve, J.
 I: 22
 II: 84
Apologie d'Homère et bouclier d'Achille
 II: 84
 Bonnet, Ch.
 I: 181
 II: 186
Essai analytique sur les facultés de l'âme
 II: 186
 Borremans, A.
 I: 173
 II: 180
Variarum lectionum
 I: 173
 II: 180

- Bos, du
Zie Dubos
- Bosch, J.
II: 47
- Bosch, J. de
II: 47, 48, 59
- Bossu
Zie Le Bossu
- Boucher, F.
I: 182
II: 186
- Bouhours, D.
I: 12, 45
II: 75
La manière de bien penser
I: 12
II: 75
- Bouillon, G. van
II: 72
- Bourguignon, P.
I: 199
- Bourignon, A.
I: 249
II: 215
- Brakonier-de Wilde, C.
II: 214
- Brandt, G.
I: 43, 118, 121, 138
II: 29, 93, 148, 152, 153, 177
Leven van Vondel
II: 177
Poëzy
I: 121
II: 152, 153
- Brandt, K.
I: 43
II: 93
- Brandt Corstius, J.C.
II: 22
- Breitinger, J. J.
I: 45
II: 173
- Brender à Brandis, G.
II: 55-57
- Brink, G. van den
II: 6
- Broeke, L. van den
I: 129
II: 156
- Broekhuizen, J. van
I: 74, 171, 173, 219
II: 37, 113, 114, 177, 202
Gedichten
I: 74
II: 113, 114, 177
Vitae Sannazarianae
Zie onder Sannazarus
- Bronzwaer, W.
II: 134
- Brown, J.
I: 166
II: 175
Dissertation on Poetry and Music
I: 166
II: 175
- Brumoy, P.
I: 93
II: 131
Théâtre des Grecs
I: 93
II: 131
- Brutus
II: 149
- Bruyère
Zie La Bruyère
- Buijnsters, P.J.
II: 6, 7, 10, 20, 23, 39, 48, 57-59, 106, 109, 157
- Buisman, J. Fzn., M.
II: 183
- Burman Secundus, P.
I: 185
II: 123, 189
Oratio de entusiasmo poetico
I: 185
II: 189
- Burnet, Th.
II: 193

- Burney, Ch.
 I: 171, 180, 256
 II: 176, 183, 219
The Present State of Music
 I: 171, 180, 256
 II: 176, 183, 219
- Büsching, A.F.
 I: 45
- Caesar
 I: 69, 219
 II: 110
De Bello Gallico
 II: 110
- Calypso
 II: 212
- Cambon-van der Werken, M.G.
 I: 248
- Cammaert, J.F.
 II: 74
De dichtkonst van den heere Nicolaus Boileau Despréaux
 II: 74
- Camoens, L. de
 I: 180, 183, 219
 II: 88
Lusiade
 II: 71
- Campbell, G.
 I: 13
 II: 78
The Philosophy of Rhetoric
 I: 14
 II: 78
- Canitz, F.R. von
 I: 7, 10
- Casaubonus
 II: 189
- Cassirer, E.
 II: 38
- Cat, le
 Zie Le Cat
- Cats, J.
 I: 173
 II: 71, 135
- Catullus
 I: 180
- Cerquozzi, M.
 I: 174
 II: 180
- Cesarotti, M.
 I: 181
 II: 109, 185
Abhandlung über den Ursprung der Poesie
 I: 181
 II: 185
- Chalmot, J.A. de
 II: 117
Konstwoordenboek
 II: 117
- Charcelot, Sir Lucy of
 I: 172
 II: 178
- Charles IX
 II: 199
- Chaucer, G.
 I: 7
- Chiron
 II: 173
- Cibber, T.
 I: 171, 172, 179, 180
 II: 37, 177-180, 183
The Lives of the Poets
 I: 171, 180
 II: 37, 177-180, 183
- Cicero
 I: 20, 28, 33, 92, 196
 II: 16, 24, 27, 29, 34, 84, 99, 100, 107, 130, 189, 193
De Oratore
 I: 92
 II: 100, 130
- Cidli
 I: 210
- Clarissa
 I: 201
- Clarke, S.
 I: 80, 81
 II: 119, 120

- Homerus, *Opera*
II: 119, 120
- Claudianus
II: 119
- Clementina
I: 211
- Cochius, L.
I: 195, 199
II: 31, 36, 38, 190-194
Untersuchung über die Neigungen
I: 196, 199
II: 190, 192, 193
- Colardeau, Ch.-P.
I: 82
II: 122
Oeuvres
II: 122
- Collonna, V.
I: 248
- Condillac, E. Bonnot de
I: 164, 181, 223, 224
II: 31, 101, 173, 174, 186, 204-206
Essai sur les connoissances humaines
I: 164
II: 101, 173
Traité des sensations
I: 223
II: 186, 205, 206
- Congreve, W.
I: 174
- Coornhert, D.V.
II: 20
- Corasmin
I: 215
- Corilla
I: 265
- Corneille, P.
I: 10, 116, 172, 183, 196, 211
II: 71, 121, 144, 178, 179
Mélite
I: 172
II: 178, 179
- Corvesi
I: 265
- Courtois
I: 199
- Cowley, A.
I: 171-173
II: 177, 179
- Cramer, C.F.
I: 177
II: 182, 199, 218, 222
Klopstock [...] Briefen von Tellow an Elisa
I: 177, 210, 256, 272
II: 182, 199, 218, 222
- Cramer, J.A.
I: 150, 180
II: 104, 166, 177
Nordischer Aufseher
II: 92, 104
Het Leven van Gellert
II: 177
Poetische Übersetzung der Psalmen
I: 150
II: 166
- Crébillon, [C.-P. Jolyot]
I: 10
- Cuperus, G.
I: 182
II: 187
Apotheosis vel consecratio Homeri
I: 182
II: 187
- Cupido
I: 88
- Curtius
II: 88
- Daas, Q.W.J.
II: 85, 109
- Dacier, Mme.
I: 182
II: 84, 107
- Danneil
I: 183
- Dante Alighieri
I: 118, 177, 182, 183, 218
II: 186
- David
I: 67, 70, 72, 147, 180, 201, 209, 257, 275
- Debora
I: 147

- Decker, J. de
I: 7
- Demosthenes
I: 33
- Denis, M.
II: 109
- Descartes, R.
I: 186, 196
II: 75, 76, 190
De homine
I: 196
Méditations
II: 190
- Desdemone
I: 215
- Diana
I: 211
- Dibbets, G.R.W.
II: 99, 112
- Diderot, D.,
I: 6, 12, 80, 84, 91, 136, 166, 250, 255
II: 24, 26, 28, 53, 67, 76, 117, 119, 124, 126, 129, 157, 189, 215, 218
Dorval et moi / Entretiens sur le fils naturel
I: 12
II: 76
Lettre sur les sourds et muets
I: 12, 80, 84, 136, 250, 255
II: 76, 117, 119, 124, 157, 215, 218
De la poésie dramatique
I: 12
II: 76
- Dido
II: 201
- Dieze, J.A.
I: 116
- Dionysius van Halicarnassus
II: 29, 34, 120, 130, 131
- Dionysius van Syracuse
I: 55
II: 96
- Dorat, C.J.
I: 182
II: 186
- Dousa, J.
II: 71
- Draaisma, D.
II: 192
- Drummond of Hawthorden, W.
I: 174
- Dubos, J.-B.
I: 11-13, 45, 120, 183
II: 20, 26, 29, 31, 33, 36, 38, 67, 74, 75, 77, 151, 176, 186-188
Oordeelkundige aanmerkingen
I: 11
II: 74
Réflexions critiques
I: 12, 120
II: 33, 75, 151, 152, 188
- Dusch, J.J.
I: 162
II: 172
Briefe zur Bildung des Geschmacks
I: 162
II: 172
- Eberhard, J.A.
I: 17, 196, 201, 204
II: 82, 193, 195, 196
Allgemeine Theorie des Denkens und Empfindens
I: 17, 196, 201, 204
II: 82, 193, 195, 196
- Effen, J. van
I: 9
II: 73
Le Misanthrope
I: 9
II: 44, 73
- Eliza
I: 210
- Eloïse
I: 82
- Engelberts, E.M.
II: 42, 43, 71
Verdediging van de eer der Hollandsche natie
I: 4
II: 43, 71

- Engelen, C. van
 I: 83, 84, 115
 II: 28, 29, 120, 123, 125, 144, 145
Antwoord op de vraag
 I: 83, 115
 II: 123, 144, 145
- Ennius
 II: 123
- Erasmus, D.
 I: 9
- Erkelens, D.
 II: 43, 44
- Erminia
 I: 215
 II: 212
- Erpenius, Th.
 I: 160
 II: 170
Grammatica Arabica
 II: 170
- Eschenburg, J.J.
 II: 155
- Estève, P.
 I: 162
 II: 173
Histoire générale de l'astronomie
 I: 162
 II: 173
- Euridice
 I: 204
- Euripides
 I: 67, 82, 143
 II: 108, 131
Iphigénie en Aulide
 II: 131
- Ezechiël
 I: 147
- Farquhar, G.
 I: 171
- Feitama, S.
 I: 100-102, 104, 130
 II: 73, 138, 139, 156
Algire
 I: 100-102, 104, 130
 II: 138, 139, 156
- Hendrik de Groot*
 II: 73
- Feith, Rh.
 I: 140, 141
 II: 20, 23, 43, 57, 106, 160, 161
Het ideaal
 II: 106
Verhandeling over het beldendicht
 I: 140, 141
 II: 43, 160, 161
- Fénélon, F. de Salignac de la Mothe
 I: 120, 183, 209, 244
 II: 29, 152, 212
Les aventures de Télémaque
 I: 183
 II: 212
- Fidele, Cassandre
 I: 248
- Fiteau, J.F. la
 Zie La Fiteau, J.F.
- Fletcher
 I: 174
- Flögel, C.F.
 I: 170
 II: 176
Geschichte des menschlichen Verstandes
 II: 176
- Fontaine, J. de la
 Zie La Fontaine, J. de
- Fontenelle, B. le Bovier de
 I: 12, 123, 169, 172, 202, 204
 II: 26, 76, 154, 175, 176, 178, 195, 196
Description de l'empire de la poésie
 I: 12
 II: 76
Heroides
 I: 203
Sur la poésie en général
 I: 12
 II: 76
Poësies pastorales
 I: 203
 II: 196
Réflexions sur la poétique
 I: 12, 123
 II: 76, 154

- Vie de Corneille*
I: 172
II: 178
Formey, J.H.S.
I: 9
Frederik II
Zie onder Philosophe de Sans-Souci
Frijhoff, W.
II: 43
- Galland, A.
II: 172
Les mille et une nuits
II: 172
- Gedor
I: 210
- Gellert, C.F.
I: 4, 21, 24, 28, 34, 40, 42, 159, 171
II: 26, 67, 72, 84, 86, 92, 170, 177
Fabeln
I: 4
II: 72
Sammlung vermischter Schriften
I: 25, 42
II: 84, 86, 92
- Gerard, A.
I: 13, 44, 45, 183, 196, 198, 200, 226, 259, 272
II: 26, 36, 78, 187, 192, 193, 204, 207, 216, 219, 222
An Essay on Genius
I: 13, 196, 226, 259, 272
II: 78, 187, 192, 193, 207, 219, 222
An Essay on Taste
I: 13
II: 78
- Gessner, J.M.
I: 14, 80, 108
II: 79, 118, 120
Primae lineae isagoges
I: 14, 80, 108
II: 79, 118, 142
- Gessner, S.
I: 4, 5, 182, 183, 200, 217, 274
II: 72, 186, 187, 223
- Idyllen*
I: 4, 5
II: 72, 187
- Ghirlandajo
I: 171
- Gleim, J.W.L.
I: 182, 183, 217
- Glover, R.
I: 5, 117
II: 72, 146
Leonidas
I: 5, 117
II: 72, 146
- Goddaeus, C.
I: 118, 121
II: 29, 112, 144, 148, 154
Nieuwe gedichten
I: 121
II: 112, 154
- Goens, R.M. van
II: 22, 23, 47, 53, 58, 72-74, 91, 170, 175, 189, 201, 209, 223
- Goethe, J.W. von
I: 183, 209, 212
II: 184
Die Leiden des jungen Werthers
I: 42, 183, 209
II: 93
- Goffredo
I: 228
- Goldoni, C.
I: 171, 174, 175, 178, 246
II: 170, 182
Delle Commedie
II: 182
- Gravina, G.-V.
I: 18, 124, 140, 170, 171
II: 82, 155, 176
Della Ragion poetica
I: 124
II: 82, 155
Raison ou idée de la poésie
II: 155
Cinque tragedie
II: 82

- Gray, J.
Zie Grey, Lady J.
- Gresset, J.B.L.
I: 29
II: 88
Oeuvres
I: 29
II: 88
- Grey, Lady J.
I: 249
II: 214
- Groot, H. de
I: 9, 274
- Guarini, G.
I: 118
- Guido
I: 182
II: 186
- Guilford
I: 212
- Gusman
I: 130
- Guys, P.A.
I: 265
II: 220, 221
Voyage littéraire de la Grèce
I: 265, 266
II: 220, 221
- Haas, De
I: 173
II: 180
- Hadrianus
I: 182
II: 187
- Haen, A. de
I: 5
II: 72
Herderszangen
I: 5
II: 72
- Haes, F. de
I: 83
II: 28, 122, 123
- Aenleiding tot de Nederduitsche dichtkunst*
II: 122
Het verbeerlykte en vernederde Portugal
I: 83
II: 123
- Hagedorn, C.L. von
I: 15, 45
II: 26, 79
Betrachtungen über die Mahlerey
I: 15
II: 79
- Hagedorn, F. von
I: 7, 34, 37
II: 132
- Hagius, J.
I: 171
- Haller, A. von
I: 7, 37, 183, 201, 219, 220, 223, 239, 246
II: 38, 39, 196, 203, 205, 206, 210, 211, 213
Die Alpen
I: 246
II: 213
Elementa physiologiae
I: 201, 220, 223
II: 196, 203, 205, 206
Gedichte
II: 211
- Hamel, A.G. van
II: 59
- Händel, G.F.
I: 33, 188
II: 63, 90
- Haren, O. Zwier van
II: 45
- Haren, P.A. Zwier van
II: 45
- Haren, W. Zwier van
I: 5
II: 25, 72
Gevalen van Friso
I: 5
II: 72

- Hargrave
I: 16
II: 82
- Harris, J.
II: 75
*Vergelyking tusschen de muzyk, de schilder
kunst en de poëzy*
II: 75
- Hayes, J.C.
II: 39
- Hector
I: 212, 231
- Heineken, C.H. von
I: 37
II: 90, 91
Longinus, *Vom Erhabenen*
I: 37
II: 91
- Heinsius, D.
II: 71
- Helvetius, C.A.
I: 189, 190, 192, 194, 196
II: 31, 95, 184, 185, 191, 193
De l'Esprit
I: 189
II: 95, 191
- Hemsterhuis, F.
II: 20
- Herder, J.G. von
I: 24, 26, 165
II: 7, 16, 26, 27, 34, 86, 87, 96, 97, 101,
102, 104, 105, 157, 158, 164, 174
Abhandlung über den Ursprung der Sprache
I: 165
II: 174
Fragmente / Über die neuere Deutsche Litteratur
I: 64, 136, 137
II: 104, 105, 157, 158
Ursachen des gesunkenen Geschmacks
I: 24, 26
II: 86, 87, 96
- Hermogenes
II: 24
- Herodotus
I: 67, 148
II: 108, 164, 165
- Hervey, J.
I: 183
II: 187
Meditations among the Tombs
II: 187
- Hesselink, G.
II: 56
- Heyne, C. G.
I: 90, 145, 149
II: 128, 163, 166
Vergilius, *Opera / De carmine epico Virgiliano*
I: 90, 145
II: 128, 163
- Higt, E.W.
II: 125, 139
- Hippolytus
I: 213
- Hogarth, W.
I: 16, 182
II: 186
- Home, H.
Zie Kames
- Homerus
I: 5, 16, 18-24, 30, 63-65, 67, 80, 81, 86,
90, 92, 120, 127, 132, 143-145, 148, 149,
153, 160, 167, 171, 177, 181-183, 186,
188, 204, 212, 217, 218, 220, 223, 231,
241, 245, 248, 254, 271, 272
II: 17, 24, 25, 28, 30, 35, 37, 69, 71, 84-
86, 88, 118-120, 147, 158, 162, 163-165,
172, 176, 182, 186, 187, 211, 213
Ilias
I: 21, 23, 30, 80, 153
II: 88, 118, 119
Odyssee
I: 21, 80
II: 120
- Hooft, P.C.
I: 5-7, 9, 10, 43, 57, 62, 65, 70-75, 82, 98,
105, 106, 112, 118, 124, 136, 154, 183,
215

- II: 20, 27, 28, 32, 52, 69, 71, 97, 111-114,
122, 135, 139, 140, 142, 147, 155
Verscheide gedichten
I: 72
II: 112
Geeraerd van Velzen
I: 82
II: 122
Mengelwerken
I: 112, 118
II: 142, 147
Psalmen
I: 70, 71
II: 111, 112
Zangen
I: 72, 105, 106, 112, 124
II: 112, 139, 140, 142, 155
Hoogstraten, D.F. van
I: 73, 74
II: 112-114, 177
Beginselen / Rederykkunst
I: 73
II: 112
Het leven van J. van Broekhuizen
I: 74
II: 113, 177
Hoogvliet, A.
I: 5, 43, 99, 100, 212
II: 25, 44, 72, 137, 138, 200, 207
Abraham, de Aartsvader
I: 5, 99, 100, 212
II: 44, 72, 137, 138, 200, 207
Hopital, M. de l'
I: 209, 210
II: 198, 199
Essai de traduction
I: 210
II: 198
Horatius Flaccus, Q.
I: 7, 11, 28, 32, 45, 59, 66, 67, 76, 133,
138, 140, 143, 145, 149, 150, 154, 158,
172, 183-185, 187, 207, 254, 256
II: 25, 27, 31, 74, 88, 90, 100, 107, 114,
115, 119, 141, 156, 158, 163, 166, 168,
170, 178, 189, 191, 196, 197, 217, 219
Ars poetica
I: 11, 28
II: 74, 88, 90, 100, 163, 168, 196
Carmina / Oden en Epoden
I: 28, 76, 133, 138
II: 115, 156, 158, 197, 219
Epistolae / Brieven
II: 178
Satiren
II: 170
Horst, A. van der
I: 248
Hotspur
I: 39
Houdart de La Motte, A.
Zie La Motte, A. Houdart de
Huisinga Bakker
Zie Bakker, P. Huisinga
Hume, D.
I: 6, 13, 218
II: 24, 26, 78, 91, 201
Historie van Engeland
I: 218
II: 201
Of the Standard of Taste
I: 13
II: 78
Hurd, R.
I: 13, 59, 66, 119
II: 26, 27, 78, 100, 107, 145, 150
Q. Horatii Flacci Epistolae
I: 13, 59, 66
II: 78, 100, 107, 145, 150
Hutcheson, F.
I: 13
II: 26, 78
*Inquiry into the Original of our Ideas of
Beauty and Virtue*
I: 13
II: 78
Huydecoper, B.
I: 42, 66, 82, 91
II: 21, 55, 74, 92, 106, 111, 122, 129
*Hekeldichten en brieven van Q. Horatius
Flaccus*
II: 74

- Proeve van taal- en dichtkunde*
 I: 42, 66, 82
 II: 92, 106, 122
- Huygens, C.
 I: 7, 106, 112, 118, 127, 220
 II: 71, 140, 147, 156, 203
Koren-bloemen
 I: 106, 107
 II: 140, 147, 148, 156
- Iamblichus
 II: 85
- Icarus
 II: 178
- Iperen, J. van
 I: 134
 II: 157
- Young, *Klaagzangen, of Nagtgedagten*
 I: 134
 II: 157
- Iphigenia
 I: 214
- Iselin, I.
 I: 160, 170
 II: 170, 171, 176
Über die Geschichte der Menschheit
 I: 160
 II: 170, 176
- Isocrates
 I: 67
 II: 108
- Jani, C.D.
 I: 149
 II: 166
 Horatius, *Opera*
 II: 166
- Jeremias
 I: 151, 180
- Jerusalem, J.F.W.
 I: 166
 II: 174
Betrachtungen über die vornehmsten Wahrheiten der Religion
 II: 174
- Jesaias
 I: 67, 147, 149, 180, 236, 257, 275
- Job
 I: 151, 175
 II: 165
- Johannes
 I: 275
- Johannes, G.J.
 II: 59
- Johnson, B.
 I: 173
- Jonathan
 I: 209, 212
- Jones, W.
 I: 149, 160, 207
 II: 30, 166, 170, 198
Poeseos Asiaticae
 I: 149, 160, 207
 II: 166, 170, 198
- Jordaans, J.
 I: 182
 II: 186
- Junius
 I: 245
 II: 213
De pictura veterum
 I: 245
 II: 213
- Juvenalis
 I: 182
 II: 186
- Kalff, G.
 II: 59
- Kames, Lord [Henry Home]
 I: 13, 19, 30, 37, 39, 44, 45, 63, 84, 92, 93, 97, 107, 119, 128, 161, 166
 II: 16, 26-29, 33, 35, 67, 70, 77, 78, 89, 91, 97, 104, 120, 123, 126, 130, 131, 135, 141, 150, 156, 171, 175
Elements of Criticism
 I: 13, 30, 37-40, 63, 84, 92, 97, 107, 119, 128
 II: 33, 77, 89, 91, 104, 123, 126, 130, 131, 135, 141, 150, 156

- Sketches*
 I: 161, 166
 II: 171, 175
- Kampen, N.G. van
 II: 57
- Karsch, A.L.
 I: 28, 42, 173, 175, 178, 248
 II: 170, 183
- Gedichte*
 I: 42
 II: 93
- Kastele, P.L. van de
 II: 9, 41, 109
- Kate, L. ten
 I: 57, 65, 68, 69
 II: 20, 27, 98, 105, 108, 109
- Aenleiding tot de Nederduitsche sprake*
 I: 57, 65, 68, 69
 II: 98, 105, 106, 108, 109
- Kaufmann, A.
 I: 248
- Kedington, R.
 I: 144
 II: 35, 162
- Critical Dissertations on the Iliad of Homer*
 I: 144
 II: 35, 162
- Kiliaen, C.
 I: 58
 II: 99
- Dictionarium / Etymologicum Teutonicae linguae*
 II: 99
- Kleist, H. von
 I: 4
 II: 72
- Der Frühling*
 I: 4
 II: 72
- Kleyn, J.P.
 I: 133
 II: 39, 55, 157
- Oden en gedichten*
 I: 133
 II: 157
- Kloek, J.J.
 II: 15, 29, 39, 46, 48, 53, 59, 93, 201
- Klopstock, F.G.
 I: 4, 7, 10, 16, 28, 33, 34, 42, 58, 82, 89, 118, 134, 137, 150, 154, 175, 177, 182, 183, 198, 204-207, 210, 223, 232, 233, 235, 237, 238, 242, 244, 248, 256, 257, 271, 272
 II: 24, 27-29, 31, 32, 34, 35, 37, 53, 55, 63, 72, 88, 92, 93, 97, 99-101, 104, 105, 119, 122, 128, 143, 157, 158, 170, 181, 182, 186, 197-199, 205, 208-210, 218, 219
- Der Messias*
 I: 4, 42, 82, 89, 154, 175, 176, 182, 233-235, 257
 II: 32, 72, 93, 122, 128, 181, 187, 199, 208, 209, 219
- Von der Nachahmung*
 I: 137
 II: 157
- Oden*
 I: 42, 134, 206, 237, 257
 II: 32, 93, 197, 198, 210, 219
- Ästhetische Schriften*
 I: 42
 II: 92
- Von der Sprache der Poesie*
 I: 58
 II: 55, 99, 104, 105
- Der Tod Adams*
 I: 4
 II: 72
- Kleine poetische und prosaische Werke*
 I: 175
 II: 35, 181, 182
- Klotz, Chr.A.
 I: 37, 42, 45, 80, 124, 162, 246
 II: 90, 91, 93, 94, 119, 155, 172, 213
- Epistolae Homericae*
 I: 80
 II: 119
- Miscellanea critica*
 I: 162
 II: 172

- Quomodo poetarum ingenia [...] formentur*
I: 246
II: 213
Über das Studium des Altertums
I: 37
II: 91
Knabe, P.-E.
II: 19
Knuvelde, G.
II: 14, 59
Koe, A.C.S. de
II: 14, 58
Korpel, L.G.
II: 39
Kossmann, F.
II: 112, 134, 137, 144, 153
Krop, H.
II: 20
- Laar, L. van de
II: 170, 178
La Bruyère, J. de
I: 20
II: 83
Les Caractères de Theophraste
II: 83
La Fiteau, J.F.
I: 161
II: 171
Mœurs des sauvages américains
I: 161
II: 171
La Fontaine, J. de
I: 30, 31, 154, 172, 173, 183, 200, 202, 260
II: 121, 130, 168, 179, 219
Oeuvres diverses
I: 173
II: 179
La Mettrie, J. Offray de
II: 38, 39
La Motte, A. Houdart de
I: 22, 30, 120, 182, 204
II: 84, 130, 152, 175, 195
- Discours sur Homère*
II: 84
Oeuvres
I: 120
II: 152
Lannoy, J.C. de
I: 248
Laokoon
I: 201
Lauri, F.
I: 199
Lavater, J.K.
I: 179, 197, 209, 275
II: 183, 193, 223
Physiognomische Fragmente
I: 179, 197, 275
II: 183, 193, 223
Le Bossu, R.
I: 18, 30, 140
II: 70, 82, 88
Traité du poème épique
II: 82
Le Cat, C.N.
I: 197, 223
II: 193, 205, 206
Traité des sensations
I: 197, 223
II: 193, 206
Leibniz, G.W.
I: 186, 190, 196, 199
II: 79, 116, 193
Opera omnia
I: 196
II: 193
Lelyveld, F. van
II: 22, 39, 109
Le Mierre, A.-M.
I: 270
II: 222
La Peinture
I: 270
II: 222
Lescaille, K.
I: 248

- Lessing, G.E.
 I: 4, 15, 45, 172
 II: 7, 24, 26, 38, 72, 80, 81, 179, 191, 216
Abhandlungen über die Fabel
 I: 15
 II: 80
Gedichte
 I: 4
 II: 72
Laokoon
 I: 15
 II: 80, 216
- Lette, G.J.
 I: 161
 II: 172
- Lichtwer, M.G.
 I: 4
 II: 72
Vier Bücher Äsopischer Fabeln
 I: 4
 II: 72
- Licidas
 I: 203
- Lieberkühn
 II: 157
- Lindner, J.G.
 I: 15, 45
 II: 80, 81, 94
Kurzer Inbegrif der Aesthetik
 II: 81
Lehrbuch der schönen Wissenschaften
 I: 15, 45
 II: 80, 94
- Linus
 I: 22
- Liscow, C.L.
 I: 37
 II: 90, 91
- Livius
 I: 148
 II: 164, 165
- Locke, J.
 I: 186, 199
 II: 184, 190
- Essay concerning human understanding*
 II: 190
- Locman
 I: 160
 II: 170
Fabels
 I: 160
 II: 170
- Lodbrog, Regner
 II: 108, 109
- Longinus
 I: 45, 149
 II: 91, 164, 165, 175
Peri Hupsous / Over het verhevene
 I: 149
 II: 165
 Zie ook onder Heineken
- Lorenzi [Abt van Verona]
 I: 265
- Lorrain, C. [Gélée]
 I: 199
- Lotichius Secundus, P.
 I: 171, 209, 269
 II: 177
Poëmata omnia
 I: 171
 II: 177
- Louis XIV
 II: 76
- Lovelace
 I: 16, 201
 II: 82
- Lowth, R.
 I: 62, 147-149
 II: 30, 103, 159, 164, 166
Lectures on the Sacred Poetry of the Hebrews
 II: 103, 164
De Sacra Poesi Hebraeorum praelectiones
 I: 62, 147
 II: 103, 164, 166
- Lublink de Jonge, J.
 I: 69
 II: 39, 48, 109

- Lucanus
I: 182
II: 186
- Lysias
I: 67
II: 108
- Macpherson, J.
I: 86, 93, 220
II: 85, 126, 132, 203
Dissertation concerning the poems of Ossian
I: 86
II: 126
Zie ook onder Ossian
- Macquet, J.
II: 21, 43-46
- Macrobius
II: 119
- Maerlant, J. van
II: 175
Spiegel Historiael
I: 166
II: 175
- Malebranche, N. de
I: 196
- Malherbe, F. de
I: 7, 172, 183, 219
II: 121, 202
- Mallet, P.-H.
I: 69, 163, 167
II: 110, 173, 175
Histoire de Dannemarc
II: 110
Introduction à l'Histoire de Dannemarc
I: 163
II: 110, 173, 175
- Manesse, R.
II: 173
Sammlung von Minnesingern
I: 163
II: 173
- Marmontel, J.-F.
I: 12, 27, 28, 61, 75, 77, 92, 97, 107, 141, 150, 183, 224, 231, 232, 244
II: 26, 27, 30-33, 36, 38, 67, 76, 87, 97, 99, 101-103, 114, 115, 130, 135, 141, 160, 167, 187, 188, 204, 206, 208, 212
Poétique française
I: 12, 27, 28, 61, 75, 77, 92, 97, 107, 141, 150, 224, 231, 244
II: 33, 76, 87, 99, 102, 103, 114, 115, 130, 135, 141, 160, 167, 188, 206, 208, 212
- Martin, J.
I: 69
II: 110
Histoire des Gaules
II: 110
- Martinus, F.
I: 121
II: 29, 153
- Massieu
I: 116
- Masson, J.
I: 172
II: 178
Q. Horatii Flacci Vita
I: 172
II: 178
- Mauricius, J.J.
I: 8, 116
II: 73
- Mauss, I.
I: 178
- Mecherino
I: 274
- Medici, C. de
II: 199
- Meier, G.F.
I: 14, 17, 32
II: 63, 79, 183, 192
Anfangsgründe aller schönen Wissenschaften
I: 14
II: 79, 183, 192
- Meinhard, J.N.
I: 13
- Melmoth, C. [S. Jackson Pratt]
I: 35, 43
II: 90, 93

- Observations on the Nightthoughts of Dr. Young*
I: 42
II: 93
Sublime and Beautiful of Scripture
I: 35
II: 90
- Menardiere
Zie Mesnardière
- Mendelssohn, M.
I: 11, 15, 17, 45
II: 7, 20, 26, 38, 53, 74, 80, 166
Über das Erhabene und Naive
I: 15
II: 74, 80
Über die Hauptgrundsätze der schönen Künste
I: 15
II: 80
Onderzoek der zedelijke gevoelens
II: 74
Phedon
II: 75
Rhapsodie [...] über die Empfindungen
II: 75
Verhandeling over het verbevene en naive
II: 74
- Mengs, R.
I: 37, 45
II: 90
Gedanken über die Schönheit
I: 37
II: 90
- Mérian, J.B.
I: 161
II: 171
Comment les sciences influent dans la poésie
I: 161
II: 171
- Merken, L.W. van
I: 5, 10, 82, 125, 183, 204, 212, 215, 219, 229, 248
II: 24, 25, 28, 31, 32, 52, 72, 74, 122, 123, 156, 200, 202, 207-209
- Brieven*
I: 10
II: 74, 122
David
I: 5, 212
II: 72, 200, 207
Germanicus
II: 207-209
Jacob Simonszoon de Ryk
I: 215
II: 200
Het nut der tegenspoeden
I: 125, 219
II: 156, 202, 209
- Mesnardière, J. de la
I: 121
- Meta
I: 210
- Metastasio, P. [A. Trapassi]
I: 7, 118, 119, 170, 173, 180, 183, 187, 256, 257
II: 176, 183, 191, 218
- Michaëlis, J.D.
I: 66, 68, 151
II: 27, 103, 106, 108, 109, 167
De l'Influence des opinions sur le langage
I: 66, 68
II: 106, 108, 109
Nieuwe overzetting des Ouden Testaments
I: 151
II: 167
- Michelangelo
I: 171, 182, 254, 274
II: 186, 217
- Millot, C.F.X.
I: 69, 164
II: 110, 173
Histoire littéraire des troubadours
I: 164
II: 110, 173
- Milton, J.
I: 7, 20, 117-119, 121, 129, 145, 150, 171, 176, 180, 183, 189, 217, 218, 223, 228, 232, 233, 241, 242

- II: 31, 32, 67, 71, 84, 88, 119, 143, 146,
148-150, 153, 156, 163, 177, 182, 201,
208, 209, 211
L'Allegro
I: 117
II: 146
Paradise Lost
I: 117, 119, 176
II: 146, 149, 208
Il Penseroso
I: 117
II: 146
Mohammed
II: 172
Molière
I: 178, 183
Molle, G.
I: 265
Montaigne, M. de
I: 37, 121, 177
II: 91
Montesquieu, Ch.-L. de Secondat, baron
de la Brède et de
I: 12, 37, 170
II: 76, 91, 169, 176
Esprit des lois
II: 176
Essai sur le goût
I: 12
II: 76
Montezuma
II: 171
Moonen, A.
I: 5, 7, 98, 109, 110
II: 72, 136, 142
Davids heilige trapgezangen
I: 5
II: 72
Poëzy
I: 5, 7
II: 72
Nederduitsche spraekkunst
I: 98, 109
II: 136, 142
- Morelli, M.
I: 265
Morhof, D.G.
I: 3
II: 71
*Unterricht von der Teutschen Sprache und
Poesie*
I: 3
II: 71
Mozes
I: 147, 161, 166, 180, 209, 249, 257, 275
II: 174
Muratori, L.A.
I: 140
Musaeus
II: 173
Musschenbroek, J.W. van
I: 9
Mijl, A. van der
I: 121
II: 112, 153, 154
Lingua belgica
I: 121
II: 112, 153
- Nebucadnezar
I: 151
Neufville, Chr. L. de
I: 248
Newton, J.
I: 182, 186, 187, 223
II: 204
Newton, Th.
I: 118
II: 148
Milton, *Paradise Lost*
I: 118
II: 148
Niclas, J.N.
II: 79
Nicolai, F.
II: 80
Niemeyer, A.H.
I: 35, 148-150, 208
II: 90, 159, 165, 166, 198

- Abraham auf Moria*
I: 208
II: 198
Charakteristick der Bibel
I: 148-150
II: 165, 166
Über den Wachstum Christlicher Lehrer
I: 35
II: 90
Nieuhoff, B.
II: 20
Niobe
I: 211
Nivelle, A.
II: 19, 38
- Olivet, Abbé J.Th. d'
I: 107
II: 140, 141, 178
Histoire de l'Académie Française
II: 178
Traité de la prosodie française
I: 107
II: 140
Oosterholt, J.
II: 12, 15, 22, 29, 59
Opitz, M.
I: 7, 10
II: 182
Orosman
I: 215
Orpheus
I: 22, 204
II: 173
Ossian [Macpherson]
I: 18, 20, 23, 24, 64, 65, 69, 86, 93, 127, 145, 149, 160, 164, 165, 168, 177, 187, 204, 217, 220, 236, 248, 254, 271
II: 85, 86, 104, 109, 126, 132, 163, 174, 191, 203, 209
Berrathon
II: 203
Calthon and Colmal
II: 209
Fingal
I: 23, 93
II: 132
Temora
I: 23
Othello
I: 215
Oudaen, J.
I: 73
Ovidius
I: 76, 143, 161, 173, 174, 180, 183, 198, 204, 205, 269
II: 21, 31, 115, 119, 123, 189, 197
Heroides / Amores
I: 204
II: 197
Ex Ponto
I: 205
II: 197
Remediorum amoris / Remedia
I: 76
II: 115
Tristia
I: 205
II: 197
- Paddenberg, G.T. van
II: 6
Palamedes
I: 61, 92
Paludanus
I: 129, 130
II: 156
Parnell, Th.
II: 161
Pascal, B.
I: 196
Pau
I: 161
Pelloutier, S.
I: 69
II: 110
Histoire des Celtes
II: 110
Pels, A.
II: 21, 74
Q. Horatius Flaccus [...] dichtkunst
II: 74

- Pergolesi, G.B.
I: 189
- Perponcher Sednitzky, W.E. de
II: 8, 9-11, 13, 42, 47-53, 57, 59, 74
Grondbeginselen
I: 11
II: 74
- Petersen, J.W.
I: 183
II: 187
Prozaische Liedern
II: 187
Urania
II: 187
- Pétis de la Croix, F.
II: 172
- Petrarca, F.
I: 118, 204, 219
II: 221
- Petsch, J.
II: 75
- Phaon
I: 204
- Phèdre
I: 81, 213
- Phemius
I: 22
- Pherecydes
I: 166
- Phidias
I: 33, 80, 188
II: 119
- Philo
I: 16
- Philosophe de Sans-Souci, le [Frederik II]
I: 270
II: 222
L'Art de la Guerre
I: 270
II: 222
- Pindarus
I: 30, 67, 143, 150, 182, 183, 254
II: 84, 108
- Piron, A.
I: 171, 173, 175, 177, 187, 205
II: 170, 178, 179, 182, 191, 197
La Métromanie
I: 171, 177, 205
II: 178, 182, 197
Vie d'Alexis Piron
I: 173
II: 179
- Plantijn, C.
I: 58
II: 99
Thesaurus Theutonicae linguae
II: 99
- Plato
I: 20, 162, 178
II: 75, 84, 172, 189
De Republiek
II: 172
- Plotinus
II: 85
- Plutarchus
I: 177, 248
II: 214
Mulierum virtutes
II: 214
- Polybius
I: 37
II: 91
- Poot, H.K.
I: 5, 6, 9, 28, 43, 57, 73, 88, 100, 101, 103, 127, 154, 171-173, 182, 183, 204
II: 32, 37, 52, 127, 128, 138, 139, 156, 177
Gedichten
I: 88, 100, 101, 103, 127
II: 127, 128, 138, 139, 156, 177
- Pope, A.
I: 7, 13, 24, 37, 59, 79, 80, 82, 86, 90-92, 95, 116, 117, 119, 126, 144, 153, 171
II: 27-30, 35, 89, 92, 100, 117, 120, 121, 126, 129-132, 144, 149, 151, 161-163, 167
Eloisa to Abelard
I: 82
II: 121
Essay on Criticism
I: 59, 79, 91, 153
II: 100, 117, 129, 131, 132, 161, 167

- Iliad of Homer*
 II: 126
Iliad / Essay on Homer
 I: 144
 II: 35, 162
Iliad / Preface
 I: 144
 II: 161-163, 167
Odyssey of Homer
 I: 80, 92
 II: 120, 130
Rape of the Lock
 II: 89
 Porphyrius
 I: 22
 II: 84, 85
 Pouilly, L.J. Lévesque de
 I: 12
 II: 74, 77
Théorie des sentimens agréables
 I: 12
 II: 77
 Poussin, N.
 I: 182
 II: 186
 Pozzo di Sorsi, Modesta di
 I: 248
 Pradon, N.
 I: 173
 Praxiteles
 I: 33, 189
 Priamus
 I: 231
 Priestley, J.
 I: 13, 45, 84, 90, 119, 165, 166
 II: 26, 28, 78, 94, 124, 129, 150, 174
Lectures on Oratory and Criticism
 I: 13, 45, 84, 90, 119, 165
 II: 78, 94, 124, 129, 150, 174
 Propertius
 I: 143
 Prudentius
 I: 180
 Quadrio, F.S.
 I: 267-269
 II: 221, 222
Della Storia e della ragione d'ogni poesia
 I: 267-269
 II: 221
 Quellijn, A.
 I: 210
 Quinault, P. de
 I: 75, 183, 200
 II: 114
 Quintilianus
 I: 45, 59
 II: 16, 24, 27, 29, 34, 94, 99, 100
Institutio Oratoria
 II: 100
 Rabus, P.
 II: 180
 Beronicus, *De weergalooze dichter P.J.*
Beronicus
 I: 173
 II: 180
 Racan, H. de Bueil
 I: 219
 II: 202
 Racine, J.
 I: 5, 10, 28, 81, 91, 93, 116, 150, 173,
 180, 183, 204, 212, 214, 260, 269
 II: 28, 31, 32, 72, 114, 121, 123, 130, 131,
 144, 179, 183, 200, 219
Andromaque
 II: 219
Athalie
 I: 5
 II: 72
Iphigénie
 I: 82, 214
 II: 121, 200
Phèdre
 I: 81, 93, 173, 212, 213
 II: 121, 131, 200
Vie de Jean Racine
 I: 173, 180
 II: 179, 183

- Racine, L.
 II: 219
Mémoires sur la Vie de Jean Racine
 II: 219
- Rafaël
 I: 33, 37, 182, 188
 II: 186, 208
- Ramler, C.W.
 I: 15, 28, 37, 42, 45, 118, 137
 II: 53, 80, 93, 141, 158
Einleitung in die Schönen Wissenschaften
 I: 15
 II: 80, 158
Horatius, Oden
 I: 42
 II: 93, 141
- Rapin, R.
 I: 45, 140
- Reitzenstein, C.E. von
 II: 201
- Reizius, G.O.
 II: 112
Belga graecissans
 II: 112
- Rémond de St. Mard, T.
 I: 12, 43, 46, 121, 123, 274
 II: 75, 76, 93, 94, 152, 154, 223
Lettres sur le goût
 I: 43
 II: 75, 93, 94, 223
Poétique
 I: 123
 II: 152, 154
Réflexions sur la poésie
 I: 12
 II: 75
- Rener, F.
 II: 39
- Reynolds, J.
 I: 276
 II: 223
- Ribera, C. de
 I: 248
- Richardson, S.
 I: 183, 211
 II: 82, 196, 200
- Clarissa; or the History of a Young Lady*
 I: 16, 201
 II: 82, 196
History of Sir Charles Grandison
 I: 16
 II: 82, 200
- Rickerton
 II: 179
- Riedel, F.J.
 I: 16, 19, 30, 36, 44-46, 55, 75, 139, 140, 182, 233, 272
 II: 5-10, 13, 33-35, 41, 43, 45-47, 49-51, 53, 57, 69, 70, 81, 88-91, 94, 95, 114, 186, 209
Briefe über das Publicum
 I: 30
 II: 34, 88
Theorie der schönen Künste
 I: 36
 II: 7, 33, 90, 94
Theorie der schoone kunsten
 I: 16, 75, 182
 II: 5, 6, 8, 41, 43, 45-47, 49-54, 58, 60, 81, 99, 114, 186
- Rijk, J.S. de
 I: 215
- Rinaldo
 II: 207
- Robertson, W.
 I: 55, 161
 II: 96, 171
Geschiedenis van Oud Griekenland
 I: 55
 II: 96
History of America
 II: 171
- Robusti, G.
 II: 180
- Rochefort, G. Dubois de
 I: 23, 144, 162
 II: 35, 85, 162, 172, 203
Discours sur Homère
 I: 23, 144, 162, 220
 II: 35, 85, 162, 172, 203
- Ronsard, P. de
 I: 7, 121

- Rosa, Salvator
I: 274
- Roscommon [Dillon, Wentworth]
I: 26
II: 87
Essay on Translated Verse
II: 87
- Rotgans, L.
I: 5
II: 25, 72
Wilhem de Derde
I: 5
II: 72
- Rousseau, J.J.
I: 16, 150, 183, 209, 238
II: 82, 121, 174
Nouvelle Heloise
I: 183
- Rubel, M.M.
II: 85
- Rubens, P.P.
I: 182, 189
II: 186
- Ruysdael, J.
I: 189
- Sade, J.F.P.A. de
II: 201, 202
Mémoires pour la vie de François Petrarque
I: 219
II: 201
- Salomo
I: 67, 147
- Sandrart
I: 199
- Sannazarus, A.C.
II: 202
Opera / Vitae Sannazarianae
I: 219
II: 202
- Santen, L. van
II: 123
- Sappho
I: 180, 204, 248
- Sarrochia
I: 248
- Saul
II: 207
- Schenkeveld-van der Dussen, M.
II: 22
- Schlegel, J.A.
I: 15, 45, 84, 93, 166, 174, 261, 270
II: 15, 18, 26, 28, 29, 35, 53, 80, 117, 120, 122, 124-128, 132, 216, 219, 220, 222
Herrn Abbt Batteux [...] Einschränkung
I: 15, 93, 261, 270
II: 18, 80, 124-128, 132, 219, 220, 222
- Schlosser, C.G.
I: 253
II: 217
Skizze einer Moral
II: 217
- Schmid, C.H.
I: 3, 135
II: 71, 157
Anthologie der Deutschen
I: 135
II: 157
Theorie der Poesie
I: 3
II: 71
- Schmidt, J.
II: 19
- Schoonhoven, Wed. J. van
II: 6
- Schrage, A.
II: 137, 154
Zie De Nederduitsche dichtkunde
- Schrijvers, P.
II: 156, 158, 163, 168, 189, 197, 219
- Schubart, C.F.D.
II: 35, 181
- Schutte, R.
I: 112, 150, 151
II: 142, 167
Stichtelijke Gezangen
I: 112, 151
II: 142, 167

- Schwartz, M.A.
II: 118-120, 129, 201
- Scriverius, P.
I: 174
- Secundus, J.
I: 174
II: 180
Elegieën
I: 174
II: 180
- Séran de la Tour
I: 12
II: 77, 86
L'Art de sentir
I: 12, 25
II: 77, 86
- Sévigné, Mme de
I: 248
- Séwel, W.
I: 98
II: 136
Nederduytsche spraakkonst
I: 98
II: 136
- Shaftesbury, Lord Ashley [A.A.] Cooper,
Earl of
I: 42
II: 92
Characteristicks
I: 42
II: 92
- Shakespeare, W.
I: 18, 20, 21, 24, 37, 39, 41, 63, 82, 172,
182, 183, 198, 211, 215, 271
II: 31, 63, 84, 86, 91, 107, 121, 178, 186,
200
Henry IV
I: 39
II: 91
The Merchant of Venice
I: 39
II: 91
Othello
I: 215
II: 200
- Sibiliato
I: 267
- Siegenbeek, M.
II: 57
- Silius
II: 167
- Simonsuuri, K.
II: 85
- Sirani, E.
I: 248
II: 214
- Sisyphus
I: 80, 92
II: 120
- Six van Chandelier, J.
II: 126
- Smits, D.
I: 206
II: 197
Gedichten
I: 206
II: 197
- Solis y Ribadeneyra, A. de
I: 161
II: 170, 171
Histoire de la Conquête du Mexique
I: 161
II: 171
- Sonderen, P.
II: 20
- Sophocles
I: 67, 143, 145, 148
II: 108, 164
- Spenser, E.
I: 173, 218
The Fairy Queen
I: 173
- Spex, J.
II: 177
Het leven van Poot
II: 177
- Spiegel, H.L.
II: 20
Zie ook onder Twe-spraak

- Spies, M.
II: 24
- Statius
II: 167
- Steenwyk, F. van
I: 5
II: 72
Gideon
I: 5
II: 72
Klaudius Civilis
I: 5
II: 72
- Stein, H.J.A.M.
II: 12
- Sterne, L.
I: 201
II: 196
Sentimenteele reis
I: 201
II: 196
- Stoke, M.
I: 69, 166
II: 110, 146, 174
Rijkroniek
I: 166
II: 110
- Stone, P.W.K.
II: 14, 16, 17
- Strick van Linschoten, P.H.A.J.
II: 56
- Strien, C.D. van
II: 96
- Suetonius
I: 177
- Sulzer, J.G.
I: 14-17, 19, 34, 44, 45, 61, 62, 92, 97, 139, 141, 144, 163, 172, 183, 237, 239, 242, 243, 245, 246, 254, 255
II: 15, 17, 26, 27, 30, 31, 33-36, 38, 67, 77, 79-82, 85, 90, 93, 97, 101-103, 130, 136, 159-163, 173, 178, 187, 188, 205, 210-214, 216-219
- Allgemeine Theorie*
I: 14, 15, 34, 61, 62, 97, 139, 141, 144, 163, 172, 237, 239, 242, 243, 245, 254, 255
II: 26, 31, 33-36, 77, 79-82, 85, 90, 101-103, 136, 160-163, 173, 178, 188, 205, 210-214, 217, 218
- Swaanenburg, W. van
I: 271
- Swammerdam, J.
I: 220
II: 203
- Tacitus
I: 37, 69
II: 91, 110
Historiën
II: 110
- Talassi, Ange
I: 268
- Tancredo
I: 79
- Tasso, T.
I: 5, 7, 16, 20, 79, 81, 89, 118, 171, 174, 180, 182, 183, 199, 215, 217, 218, 220, 221, 228, 244, 245, 248
II: 28, 31, 32, 71, 72, 117, 119, 121, 128, 147, 167, 180, 203, 207, 212, 221
Aminta
II: 147
La Gerusalemme liberata
I: 5, 20, 81, 90, 171, 245
II: 72, 117, 121, 128, 207, 212
Rinaldo
I: 171
II: 177
- Tellow
I: 210
- Tencin, [C.A.G.] Mme de
I: 203
II: 196
- Teniers, D.
I: 182
II: 186

- Terentius
I: 143
- Terras, R.
II: 5
- Theocritus
I: 143, 182, 189, 200, 217
II: 186
- Thersites
I: 16
- Thomas, A.L.
I: 28, 66, 162, 248, 249, 267
II: 107, 173, 214, 215, 221
Essai sur les éloges
I: 28, 66, 162, 267
II: 107, 173, 221
Essai sur les femmes
I: 248, 249
II: 214, 215
- Thomson, J.
I: 117, 172, 183
II: 143, 147, 179
Agamemnon
II: 147
Castle of Indolence
II: 147
Coriolanus
II: 147
Edward and Leonora
II: 147
Liberty
II: 147
Poem
II: 147
Seasons
I: 117
II: 147
Tancred and Sigismunde
II: 147
Tragedy of Sophonisba
II: 147
- Thucydides
I: 67
II: 108
- Tibullus
I: 67, 143, 180, 182, 183, 204
- Tintoretto
I: 174
II: 180
- Trapp, J.
I: 75, 76, 140, 148
II: 30, 114, 115, 165
Praelectiones poeticae
I: 75, 76, 148
II: 114, 115, 165
- Trissino, G.
I: 118
II: 147
L'Italia liberata dai Goti
II: 147
Sophonisba
II: 147
- Trublet, N.-Ch.-J.
I: 12, 24, 25, 28
II: 26, 76, 87, 88, 196
Essais
I: 28
II: 87, 88
Mémoires de la vie de Mr. de Fontenelle
II: 196
Réflexions sur l'éloquence
I: 12
II: 76
Réflexions sur le goût
II: 76
- Tydemann, H.W.
II: 57, 58
- Tydemann, M.
II: 41, 55, 56
- Unzer, J.Ch.
I: 179, 214
II: 200
Versuch in sittlichen und zärtlichen Gedichten
I: 214
II: 200
- Uz, J.P.
I: 30, 118
II: 89, 143
Sieg des Liebesgottes
I: 30

- Sämtliche poetische Werke*
II: 89
- Valkenburg, C.G. van
II: 66
- Varus
I: 229
- Vaucanson, J. de
I: 196
- Vega, G. De La
I: 161
II: 170, 171
Histoire des Yncas
I: 161
II: 171
- Vega, F. Lope de
I: 171
- Velazquez, L.J.
I: 116, 171
II: 146, 177
Geschichte der Spanischen Dichtkunst
I: 116, 171
II: 146, 177
- Velthem, L. van
I: 166
- Verbeek, Th.
II: 38
- Vergilius
I: 5, 7, 20, 43, 67, 81, 86, 90, 91, 132, 143, 145, 148-150, 180, 182, 183, 204, 207, 217, 219, 254, 271
II: 17, 28, 71, 84, 119, 120, 123, 126, 128-130, 158, 163-165, 167, 177, 178, 186, 201, 217
Aeneis
I: 20, 81, 86, 90
II: 120, 126, 129, 201
Georgica
I: 204
- Verwer, A.
I: 98
II: 112-114, 137
Linguae belgicae idea grammatica
I: 73, 98
II: 112, 113, 137
- Verwey, A.
II: 58
- Vico, G.B.
II: 101
Scienza Nuova
II: 101
- Vida, M.G.
I: 45, 79, 90, 140
II: 29, 117, 119, 129
De Arte Poetica
II: 117
- Vinci, L. da
I: 274
- Vitringa, C.
I: 166
II: 174
Verklaringe en heilige bedenkingen
II: 174
- Vloten, J. van
II: 45
- Voet, J.E.
I: 126, 150, 180, 204
II: 156
Stichtelyke gedichten
I: 126
II: 156
- Volkman, J.J.
I: 174, 199, 232, 248, 264, 265, 274
II: 175, 180, 194, 208, 209, 214, 220, 223
Reis-boek door Italien
I: 174, 199, 232, 248, 264, 265, 274
II: 175, 180, 194, 208, 214, 220, 223
- Vollenhove, J.
I: 9, 57, 73, 180, 182, 183
II: 32, 52, 112
Poëzy
I: 73
II: 112
- Voltaire
I: 5, 6, 10, 68, 120, 130, 140, 166, 171, 173, 174, 181, 215, 219
II: 29, 67, 71-73, 88, 108, 119, 123, 151, 175, 177, 179, 180, 200, 202
Essai sur la poésie épique
I: 219
II: 177, 180, 202

- La Henriade*
I: 5
II: 72, 73
Mariamne / Préface sur Mariamne
I: 173
II: 179
Oedipe / Préface sur l' Oedipe
I: 166
II: 175
Poétique
I: 68, 120
II: 108, 151
Zaire
I: 215
II: 200
- Vondel, J. van den
I: 5-7, 9, 10, 28, 43, 57, 61, 62, 65, 70, 72-75, 82, 91-93, 95, 96, 98-102, 125, 171, 183, 204, 248
II: 21, 24, 27, 32, 37, 52, 67, 69, 71, 73, 74, 97, 103, 106, 111-113, 122, 123, 129, 131, 132, 135, 137-139, 144, 155, 156, 177
Aenleidinge
I: 7, 28, 70, 95, 96
II: 73, 111, 132
Brieven der heilige maagden
I: 10
II: 74
Gysbrecht
I: 93, 102, 125
II: 122, 131, 138, 139, 155
Q. Horatius Flaccus lierzangen en dichtkunst
II: 74
Leven van Vondel
Zie onder Brandt, G.
Palamedes
I: 61, 92, 93, 99-102, 125
II: 103, 131, 137-139, 156
Poëzy
I: 72
II: 112, 177
- Vos, J.
I: 28, 271
II: 71
- Gedichten*
I: 28
- Vossius, G.J.
I: 121, 140, 185, 219
II: 24, 153, 189
De artis poetica
I: 185
II: 189
- Vossius, I.
I: 91
II: 129, 130
De poematum cantu
I: 91
II: 129
- Vreede jr., P.
II: 71
- Vries, J. de
II: 57
- Vriesland, V. van
II: 56
- Wael, J.A. van der
I: 263
II: 220
Vlaerding's Redenrijck-bergh
I: 263
II: 220
- Wagenaar, J.
I: 8, 116, 263, 264
II: 73, 146
Het leven van Jan Wagenaar / Brieven
I: 8, 116
II: 73, 146
- Walch, J.G.
I: 185
II: 189
Diatribes de enthusiasmo
I: 185
II: 189
- Warton, J.
I: 42, 59, 79, 119, 144, 153
II: 92, 100, 117, 149, 161, 167
Essay on [...] Pope
I: 42, 59, 79, 119, 144, 153
II: 92, 100, 117, 149, 161, 167

- Warton, Th.
 I: 42
 II: 27, 29, 92
 Observations on the Fairy Queen of Spenser
 I: 42
 II: 92
 Watelet, C.H.
 I: 270, 274
 II: 222
 L'Art de peindre
 I: 270
 II: 222
 Webb, D.
 I: 13, 82, 84, 119, 166
 II: 28, 29, 78, 121, 125, 149, 155, 199
 Betrachtungen über die Verwandtschaft
 II: 155
 Remarks on the Beauties of Poetry
 I: 13, 82, 84, 119
 II: 78, 121, 125, 149
 Untersuchung
 I: 210
 II: 199
 Wellek, R.
 II: 14
 Wellekens, J.B.
 I: 5, 274
 II: 72, 223
 Amintas
 I: 5
 II: 72
 Dichtlievende uitspanningen
 I: 5
 II: 72
 Werff, A. van der
 I: 182
 II: 186
 Werken, van der
 Zie Cambon-van der Werken, M.G.
 Westerbaen, J.
 II: 71
 Wieland, C.M.
 I: 4, 154, 183, 216
 II: 72, 168
 Agathon
 I: 183
 Die Grazien
 II: 168
 Wilhelm, R.
 II: 5
 Wilkie, W.
 I: 117
 II: 147
 Epigoniad
 I: 117
 II: 147
 Wille, J.
 II: 22, 23, 91, 170, 189, 201
 Wilp, S.M. van der
 I: 248
 Winckelmann, J.J.
 I: 15, 42, 44, 45, 161, 211, 246
 II: 16, 26, 80, 92, 96, 169, 171, 176, 199, 200, 213, 214
 Gedanken über die Nachahmung der griechischen Werke
 II: 80, 92, 96, 176
 Geschichte der Kunst des Alterthums
 I: 15, 161, 211, 246
 II: 80, 92, 171, 176, 199, 213
 Winkel, J. te
 II: 14, 59
 Winter, N.S. van
 II: 123
 Wiskerke, E.
 II: 21, 42, 59, 60
 Wittkower, R.
 II: 19
 Woerden, H. van
 I: 8
 Wolff, Chr.
 II: 79
 Wolff-Bekker, E.
 I: 94, 248
 II: 132
 Walcheren
 I: 94
 II: 132

- Wood, R.
 I: 23, 144, 149
 II: 85, 161, 162, 166
Essay on Homer
 I: 23, 144
 II: 85, 162
- Woordt, A. van der
 II: 56
- Wormius, O.
 II: 109
- Worp, J.A.
 II: 156
- Woud, A. van der
 II: 96, 110
- Xenophon
 I: 67, 148
 II: 108
- Yolton, J.W.
 II: 190
- Young, E.
 I: 7, 43, 69, 117, 120, 134, 150, 180, 187, 189, 204-206, 212, 219, 236, 248, 257
 II: 14, 15, 19, 39, 51, 72, 109, 143, 147, 151, 191, 197, 200, 202, 209, 219
Brothers
 II: 147
Busirus
 II: 147
Conjectures on Original Composition
 I: 120, 189
 II: 14, 15, 151, 191
Force of Religion
 I: 117, 212
 II: 147, 200
Love of Fame
 I: 117
 II: 147
- Nachtgedachten*
 II: 109
Night-thoughts
 I: 117, 134, 187, 205, 206, 236
 II: 39, 109, 147, 157, 191, 197, 202, 209
Poem on the Last Day
 I: 117
 II: 147, 219
Revenge
 II: 147
- Zachariae, J.F.W.
 I: 4, 233
 II: 72, 209
Die Schöpfung der Hölle
 I: 233
 II: 209
- Zaid, Ibn
 II: 198
- Zaire
 I: 215
- Zamor
 I: 130
- Zanten, J. van
 I: 118, 121, 129
 II: 29, 153, 156
 Milton, *Paradys verlooren*
 I: 121
 II: 153
- Zeus
 II: 119
- Ziegler und Kliphausen, H.A. von
 II: 183
De Asiatische Banise
 I: 178
 II: 183
- Zon, S.M. van
 I: 248

Register van termen

In het register van termen is een selectie opgenomen van termen uit de achttiende-eeuwse poetica en esthetica. Ook in dit register zijn beide tekstdelen verwerkt (I en II). De spelling is in het algemeen aangepast aan de schrijfwijze die het meeste voorkomt.

het aandoenlijke

I: 11, 94, 147

II: 114

aangeboren/aangeborene

I: 7, 51, 56, 60, 65, 68, 160, 162, 163, 170, 174, 179, 180, 182, 183, 186-189, 193-200, 217, 219, 234, 237, 238, 240, 245, 247, 253, 259-261, 271-274, 276

II: 15, 18, 19, 30, 31, 184, 190, 193, 204, 216, 217

anacreontisch

II: 146

incipites

I: 98, 99, 103, 106, 108

II: 134-136

beeld

I: 56, 61-63, 66, 69, 70, 72, 73, 75, 89, 92, 144, 148, 149, 151, 152, 164, 167, 169, 175-177, 192, 200, 202, 225, 230, 233-238, 241, 242, 246, 247, 250, 251, 253-255, 260, 265, 269, 271, 274

II: 14, 25, 28, 51, 119, 128, 186, 215

beeldend

II: 16, 97, 98, 101, 102, 163, 169, 200, 217

beeldvolle

I: 64, 65, 68-72, 75, 137, 149, 150

II: 27, 101

bevallig/bevallige

I: 38, 72-74, 79, 94, 97, 105, 106, 113, 122, 137, 138, 147, 149, 242, 247, 249, 256, 262

II: 114, 144, 186, 214

blanke verzen

I: 106, 117-119

II: 147, 150

dichter

passim

dichterlijk

I: 182, 265

II: 8, 14-19, 21, 26-29, 31-33, 35-37, 45, 48, 50, 55, 59, 70, 84, 95-97, 99, 101, 114, 116, 117, 120, 123-126, 128, 135, 159, 169, 170, 173, 184, 185, 187, 189, 195, 201, 204, 205, 207, 216, 221

dichtkunst

passim

digtluim

I: 174, 220, 241

eenvoud

II: 183

eenvoudig/eenvoudige

I: 17, 38, 75, 145, 147, 149

II: 9, 13, 62, 65, 114, 183, 186, 214, 223

eigenaartig

I: 40, 85, 134

II: 126

het eigendomlijke/eigene

I: 10, 47, 55, 58, 62, 118, 121, 130, 141, 142, 146, 148, 152, 154, 169, 176, 182, 184, 201, 202, 223, 244, 267, 274

II: 159, 164

enthousiasme

I: 26, 119, 167, 184, 220, 253-259, 261, 262, 269, 271

II: 8, 18, 31, 36, 37, 144, 149, 189, 216, 217

esthetica

I: 14-18, 34, 36
II: 5-10, 12, 13, 17, 19, 20, 26, 34, 44,
46-48, 53, 56, 57, 59, 69, 70, 78, 79, 81,
82

fraaie letteren

I: 3, 11, 67, 160
II: 20

furor poëticus

I: 185
II: 96, 189

fijn

I: 7, 17, 83, 85, 86, 89, 92, 95, 138, 149,
154, 182, 184, 190, 192-194, 201, 209,
243, 259, 261, 271-273
II: 216

gebonden stijl

I: 87, 132, 147, 166, 173, 176, 183, 198,
203, 261, 262, 266-268, 274
II: 175

geest/geestig

I: 9, 18, 24-26, 30, 56, 58, 67, 72, 74, 94,
121, 128, 130, 134, 148, 170, 172-175,
177, 190-193, 201-204, 209-211, 217,
219, 229-231, 233, 234, 238, 239, 243-
245, 247, 262, 265, 267, 268, 272, 276
II: 50, 59, 96, 108, 129, 144, 152, 169,
170, 184-186, 189, 204, 207, 209, 219

genie

I: 6, 7, 9-12, 16-33, 41, 57, 58, 63, 64,
66-69, 75, 95, 117, 119, 136, 138-140,
143, 145, 149, 152, 155, 162, 163, 168,
170, 171, 173, 174, 176-184, 187-189,
193, 197-199, 205, 217, 219, 223, 226,
227, 239, 247, 254, 258, 259, 267, 268,
270, 272-274, 276, 277
II: 14, 15, 18, 19, 26, 31, 36, 37, 45, 48,
50, 55, 69, 70, 77, 80, 83-89, 91, 96, 110,
170, 175, 176, 179, 184, 187-189, 191,
196, 204, 207, 209, 216, 218, 220, 222,
223

gevoel/gevoelen

I: 18, 35, 36, 57, 61, 63, 65, 66, 75, 87,
89, 110, 115, 118, 126, 129, 131, 135,
137, 138, 141, 146, 149-151, 163, 167,
173, 175, 176, 179, 184, 189, 193, 198,
201, 203-207, 209-212, 214-216, 231,
232, 234, 249, 253-262, 271, 272, 276
II: 9, 14, 19, 42, 46, 90, 110, 150, 216

gratie

I: 256

grotesque

I: 247

harmonie

I: 22, 38, 60, 68, 69, 79, 81, 83-92, 94-96,
115, 125, 129, 153, 155, 165, 166, 168,
176, 182, 194, 259, 261, 262, 264, 269
II: 8, 9, 17, 18, 28, 30, 34, 35, 80, 95,
116-118, 120-128, 130, 132, 141, 143,
149, 150, 152, 154, 160, 169, 174, 200,
215, 216, 218

harmonisch/harmonische

I: 176, 182, 200, 209, 249, 253, 259, 261,
273

hartstogt/hartstogtelijk

I: 36, 39, 64, 86, 89, 92, 128-130, 132,
149, 165, 167, 172, 195
II: 7, 13, 104, 114, 130, 175, 186, 200

historie

I: 11, 67, 163, 198
II: 200

hymne

II: 173, 203

kiesch

I: 7, 19, 40, 42, 94, 146, 152, 166, 218,
272, 273, 277

kunst

passim

kunstenaar

I: 10, 17-20, 23, 27-32, 35-37, 40-42, 96,
129, 139, 143, 144, 147, 152, 153, 155,
167, 202, 211, 239, 242-244, 250, 254,
258, 276

kunstrigter

I: 3, 18, 27, 28, 31, 35, 42, 123, 142, 211
II: 20, 29, 191

luim

I: 26

melodie

I: 22, 60, 68-70, 74, 79, 95, 97, 105-107,
111-113, 115, 117, 118, 120, 135-138,
154, 155, 165, 166, 168, 259, 261, 262
II: 8, 17, 28-30, 55, 56, 95, 116, 117, 124,
125, 134, 136, 143, 149, 150, 158, 160,
169, 215, 216

metrum

I: 94, 261, 277
II: 8, 17, 21, 28, 29, 32, 55, 56, 64, 114,
115, 119, 121, 125, 130, 132, 134-137,
144-146, 150, 152, 153, 174, 175, 187,
215

naïfheid

I: 30
II: 89

natuur/natuurlijk

I: 8, 10, 11, 13, 15, 18-31, 33-36, 38, 39,
55, 56, 61, 64-66, 72-75, 79, 81, 83, 84,
86-88, 92-95, 105, 106, 108, 110-113,
116, 119, 121, 123, 128-132, 134, 135,
137-139, 141, 145, 147-149, 151-155,
159, 160, 162, 175-180, 184, 188-190,
201, 209, 217, 218, 223, 226, 227, 235,
240, 243, 245, 246, 250, 253, 255, 258,
270, 272, 273, 276
II: 9, 13, 47, 51, 53, 58, 70, 84, 86, 105,
110, 114, 124, 126, 129, 134, 141, 143,
145, 155, 160, 169, 171, 176, 184, 186,
195, 211, 213

navolging

I: 10, 29, 30, 35, 145, 150, 152, 276
II: 13, 45, 47, 53, 82, 88, 113, 143, 147,
154, 159, 209

netheid

I: 64
II: 98

numerus

I: 87, 88, 105, 107, 111, 113, 123, 129,
137, 138
II: 125, 127, 144

ode/oden

I: 172, 203, 256, 257
II: 89, 144, 218

onomatopée

II: 116, 123

ontzettend

I: 147, 149

oordeel/oordeeltkunde

I: 3, 4, 7, 8, 11, 18, 19, 21, 23, 25, 28, 30-
32, 37-39, 42, 44, 45, 47, 55, 57, 58, 65,
67, 74, 76, 79, 87, 92, 94, 109, 115, 118-
121, 135, 136, 138, 140-143, 145-147,
154, 159, 171, 179, 180, 182, 190, 192,
193, 195, 200, 203, 234, 237-239, 247,
248, 254, 260, 265, 271-274
II: 13, 15, 22, 27, 30, 41, 42, 44, 46-49,
53, 55-58, 69-71, 98, 112, 113, 133, 153,
154, 159, 164, 174, 185-187, 190, 205,
221

organisatie/organum

I: 189, 190, 192, 194, 195, 197, 199, 200,
237, 238, 259, 261
II: 176, 185, 192, 217

origineel

I: 10, 24, 29, 202
II: 18-20, 32, 34-38, 45, 60, 62, 64, 67,
82, 109, 201, 217

de ouden

I: 6, 26, 67, 68, 104, 108, 113, 132, 143,
145, 146, 152, 153, 185, 218
II: 172, 188

poëtisch

I: 56, 60-66, 69, 70, 72-75, 79, 88, 91,
111, 119, 123, 136, 146-148, 152, 155,
162, 165, 168, 169, 172, 174-176, 183,
184, 188, 189, 209, 223, 242, 244, 247,
262, 265-268, 277
II: 16, 17, 27, 28, 31, 55, 96, 99, 102,
103, 105, 110, 112, 114-116, 161, 166,
204

poëzie

passim

het prosaische

I: 57, 61, 62, 66, 68, 69, 123, 124, 130,
155, 260, 267

II: 35

prosodie

I: 73, 97-99, 103, 104, 106, 107, 110-113,
115, 117, 129, 135, 136, 153, 155

II: 8, 21, 29, 30, 32, 56, 129, 130, 134-
137, 141, 143, 145, 153, 157, 159, 174,
181

proza

I: 63, 64, 67, 69, 72, 136, 147, 148

II: 102, 103, 105, 109, 110, 113, 115,
124, 150, 152, 175, 187, 195

regel

I: 4, 8, 10, 13, 15, 17-27, 29-32, 34-36,
38, 40, 41, 44, 61, 70, 76, 81, 82, 86, 88,
89, 92-94, 98, 99, 103, 105-110, 112,
113, 115, 122, 124, 126-128, 130, 134-
139, 143, 147, 150, 154, 173, 177, 205,
212, 251, 256, 260-262, 272, 277
II: 46, 47, 53, 62, 69, 70, 72, 82-86, 88,
89, 103, 106, 108, 109, 115, 118, 121,
122, 126-132, 135, 136, 139, 140, 145,
146, 150, 163, 167, 185, 188, 194, 196,
198, 200, 206, 212, 217, 219, 221, 222

ritme

II: 8, 27, 28, 116, 118, 119, 125, 128, 187

roman/romanesk

I: 27, 160

II: 72, 82, 88, 183, 196, 200, 221

rond/rondheid

I: 64, 85, 126, 243

II: 30, 47, 198, 207

rijmloze verzen

II: 8, 29, 30, 56, 95, 143, 145, 153, 154

het schoone

I: 14, 16, 23, 33-35, 37, 40, 46, 51, 56,
65, 67, 69, 72, 75, 88, 122, 134, 143, 147-
149, 193, 194, 262

II: 7, 45, 46, 48-50, 53, 90, 185

schoone kunsten

I: 3, 8, 9, 11-19, 21, 25-27, 31-38, 40, 42,
44-46, 55, 56, 61, 161, 193, 198, 201,
240, 243, 249, 251, 258, 259, 273

II: 5-7, 13, 20, 26, 41, 45, 50, 57, 61, 69,
70, 74, 92, 185, 195, 216, 223

schoone kunstenaars

I: 3, 11, 12, 17, 24, 25, 30-33, 36, 41,
202, 225, 226, 240, 243, 247, 250, 258,
259, 261, 273

sensibiliteit

I: 195, 201-204, 209, 210, 221

II: 8, 18, 19, 31, 36, 183, 195, 204

sentiment

I: 29, 134, 203, 204, 226, 231, 245

II: 77, 83, 87, 188, 211

smaak

I: 7, 10, 11, 15-19, 21, 23-26, 28, 30-35,
38-42, 46, 67, 75, 76, 94, 115, 116, 118,
136, 140-147, 149, 153-155, 162, 164,
175, 179, 180, 182, 183, 200, 218, 243,
247, 260, 271-273, 275, 277

II: 13, 15, 44-47, 58, 69, 70, 76-79, 86,
96, 129, 144, 155, 159, 176, 185, 205,
223

stout

I: 25, 30, 69, 70, 72, 73, 75, 148-150

taal

I: 7, 12, 22, 23, 40, 41, 57-75, 79, 82-84,
86, 87, 89-91, 93, 95-98, 108, 109, 112,
113, 120, 121, 123, 126, 128, 129, 135-
137, 148, 150, 153-155, 164-170, 212,
226, 235, 236, 238, 249, 258-261, 266,
268, 273

II: 7, 8, 16, 18, 19, 21, 27, 28, 31, 33, 34,
39, 42, 44, 55, 67, 71, 95, 97-101, 103,
105, 106, 108-110, 112, 116, 118, 126,
128-130, 132, 135-137, 149, 152, 157,
158, 160, 164, 169, 176, 177, 205, 216,
217

teergevoeligheid

I: 89, 184, 200-202, 205-212, 215, 217-
219, 221, 223, 231, 232, 239, 240, 247-
251, 253, 254, 262, 269-271, 273, 274

- II: 8, 18, 19, 31, 185, 188, 195, 204, 216, 217
- tooneel*
- I: 18, 20, 22, 24, 56, 117-119, 128-130, 132, 137, 143, 160, 171, 173, 178, 208, 210, 231, 232, 245, 246
- II: 19, 47, 182
- trant*
- I: 57, 264
- II: 122, 145
- verbeelding/verbeeldingskracht*
- I: 19, 20, 22, 23, 25-27, 37, 60, 62, 63, 87, 89, 90, 95, 140, 144, 155, 165, 167, 169, 175, 176, 179, 180, 182, 184, 188, 192, 195, 200, 202, 204, 209-211, 221, 223-228, 231-233, 235-251, 258, 260, 271, 273
- II: 8, 18, 19, 31, 37, 48, 59, 80, 126, 159, 162, 170, 172, 184, 186, 187, 204-207, 209, 211, 212, 216, 217
- verfijnen/verfijnd*
- I: 19, 28, 33, 34, 39, 41, 92, 140, 244, 247, 259, 262
- verheven/verhevene*
- I: 26, 134, 137, 147, 149, 163, 176, 177, 179, 180, 210, 234, 235
- II: 13, 74, 104-106, 144, 165, 186, 213, 214
- vermaak*
- I: 22, 37-39, 44, 46, 72, 92, 116, 122, 129, 161, 163, 172, 177-179, 182, 191, 206, 223, 238, 242, 243, 255, 256, 262, 265, 269
- II: 145, 154
- vernunft*
- I: 4, 9-11, 33, 41, 44, 47, 70, 73, 144, 181, 183, 188, 195, 239
- II: 5, 10, 50, 52, 56, 86, 168, 170
- verrukking*
- I: 63, 65, 90, 95, 149, 175, 253, 256, 257
- II: 216, 221
- versiering*
- II: 165
- zuiver*
- I: 34, 41, 42, 99, 105, 106, 123, 211
- II: 11, 53, 103, 132, 170

